

**АДДЗЕЛ КУЛЬТУРЫ
АРШАНСКАГА ГАРВЫКАНКАМА**

**ГРАМАДСКАЕ АБ'ЯДНАННЕ
«МІЖНАРОДНАЯ АСАЦЫЯЦЫЯ БЕЛАРУСІСТАЎ»**

**НАЦЫЯНАЛЬНЫ НАВУКОВА-АСВЕТНЫ ЦЭНТР
ІМЯ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ
ПРЫ МІНІСТЭРСТВЕ АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ**

ПОЛЬСКІ ІНСТЫТУТ У МІНСКУ

**БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA**

16

Уладзімір Караткевіч, прафесар Карлава ўніверсітэта, цяпер старшыня Чэшскай асацыяцыі беларусістаў Вацлаў Жыдліцкі і прафесар Варшаўскага ўніверсітэта, цяпер старшыня Згуртавання польскіх беларусістаў пісьменнік Алесь Барскі (Аляксандр Баршчэўскі). Здымак 1968 г.

**УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ
І ЯГО ТВОРЧАСЦЬ
У ЕЎРАПЕЙСКІМ
КУЛЬТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ**

НАВУКОВЫ ЗБОРНІК

**МІНСК
«БЕЛАРУСКІ КНІГАЗБОР»
2000**

УДК 882.6.09+929 Караткевіч (043.2)
ББК 83.3 (4 Бєи)
У 47

Серыя заснавана ў 1993 годзе

Рэдакцыйная калегія

кандыдат філалагічных навук *Анатоль Верабей*,
дырэктар Польскага інстытута ў Мінску *Цэзары Карпіньскі*,
Наталля Давыдзенка (рэдактар),
доктар філалагічных навук *Генадзь Кісялёў*,
доктар філалагічных навук *Адам Мальдзіс* (галоўны рэдактар),
кандыдат гістарычных навук *Віталь Скалабан*,
кандыдат філалагічных навук *Любоў Уладыкоўская-Канаплянік*

Укладальнік

Тамара Шкурко

Рэкамендавана да друку

Вучонай радай Цэнтра імя Ф. Скарыны
28 верасня 2000 г.

Рэдкалегія выказвае падзяку

Аршанскаму гарвыканкаму —
за дапамогу ў правядзенні канферэнцыі,
Польскаму інстытуту ў Мінску —
за дапамогу ў падрыхтоўцы выдання да друку

[illegible]

Уладзімір Караткевіч —
не толькі пісьменнік,
але і акцёр, спявак, мастак.
Яго малюнкамі можна было б
ілюстраваць збор яго
твораў. Многія з іх
знаходзяцца ў прыватных
руках — у хатніх
альбомчыках, у розных
выпадковых, часам
канцэлярыскіх кнігах.
Чатыры такія малюнкi
ўпрыгожваюць гэтае
выданне. На адвароце —
сяброўскі шарж на
літаратуразнаўцу Міколу
Прашковіча. Подпіс:
«А ты! Запісаўся
ў беларусы?!?!?!?!?!?!?!»

Рыгор Барадулін (Мінск)

I КОСКІ З МЕСЦА НЕ ЗРУШУ!..

Дасье ні на кога не пісаў. На сяброў тым болей. Таму і ўспаміны не могуць быць датавана-дакладнымі. Дасьветчыкам лацно. Цэлыя кнігі атрымліваюцца.

Усё першае, ранейшае помніцца лепей, чымся пазнейшае. З апрамецця памяці знічкава прахопліваюцца дэталі, эпізоды, нейкія падзеі, нейкія здарэнні. Вясёлае чамусьці само пра сябе нагадвае болей настойліва, падчас нават, хочацца сказаць, нахабіста. Сумнае, бо яно ў перавазе сваёй душэўнае, інтымнае, звычайна саромеецца абазвацца. Пісаць пра сябра, успамінаць пра чалавека, які табе баліць, неяк боязна.

Уладзімір Караткевіч настолькі глыбока ўвайшоў у маю свядомасць, запоўніў мяне з маладых нашых гадоў, аж не верыцца, што рана ці позна ён не прыйдзе, не прыедзе, не пазвоніць, не напіша смяшлівай паштоўкі ці ўрачыста-кеплівага ліста.

Упершыню ўбачыў я здзіўленавокага, нязвыкла даверлівага, амаль памалечы цыблакаватага і разам з тым мажнаго хлопца, у якога нечакана спалучалася вяскова-мястэчкая беларуская шчырасць з урбаністычнай еўрапейскай шырынёй і ўзважанасцю. Было гэта ўвосень 1955 года на традыцыйнае нарадзе маладых у Каралішчавічах. Першае ўражанне памыляецца рэдка. Такім і застаўся, такім і быў Уладзімір, Сямёнаў сын, — падлеткам, якому хочацца ведаць болей за ўсіх астатніх, таму і ведае, якому, між іншым, рупіць паказаць сваю глыбокую дасведчанасць, сваю касмічную шырынню, таму і паказвае сваю неабачлівую любоў да ўсіх, таму і любіць.

У Каралішчавічах у тую першую нашу сустрэчу далёка заходзілі мы па тады яшчэ ціхай дарозе. Уладзімір здзіўляў мяне і ашаламляў і развагамі і задумамі. Глядзеў я на яго, як тубылец на касманаўта. І трэба быць шчырым, да апошніх дзён заставалася жыць у мне гэтае пачуццё багавейнасці і здзіўлення. Сам Уладзімір ніколі, нічым, ніяк не падкрэсліваў ні перад кім сваёй перавагі, сваёй адметнасці. Яна сама выдавала яго, незвычайнасць Караткевічава. Любіў маштабнасць, любіў гіпербалу. Любіў размах. Потым, калі ўжо не стала крыштальна чыстага пастыра духоўнасці беларускай, калі адчынялі ў Оршы мемарыяльную дошку на вуліцы, якую перайменавалі ў гонар Уладзіміра Караткевіча, любімая сястра Наталля Сямёнаўна паказвала мясціну, дзе стаяла хата, у якой нарадзіўся новы звястун Адраджэння. Паказвала і крынічку, у якую бегаў маленькі Валодзечка мачаць ледзь не

цэлую галаву даваеннага цукру. З малечых гадоў цягнула да шырыні жэста, да крыніцы. Метафарычна.

А ў тую першую нашую восень чытаў Уладзімір вершы і балады, якім суджана было стаць хрэстаматыйнымі, анталагічнымі. Пра адну баладу на-смеліўся я заўважыць, што дужа нагадвае «Івікавых журавоў». Хацелася ж і мне паказаць, што нешта чытаў, нешта чуў. Чытаў Уладзімір, які настаўнічаў у роднай Оршы, і пераклады з Гейнэ.

І былі пазнейшыя Каралішчавічы, калі мы сядзелі ў лесе аж два месяцы. Уладзімір жыў у левай прыбудовы (калі стаць тварам да дома), а я ў правай. Пісаў, як заўсёды, шмат. Чытаў Бібілю. Па тых часінах гэта было амаль выклікам не толькі кіруючай і накіроўчай, але і ўсяму грамадству. Письменніцкаму найбольш. Бо пісаў жа адзін паэт: «Мая зямля, мая радзіма, чуў прыказку такую я: — Народ без партыі любімай, як гай вясной без салаўя». Цэлы дзень Уладзімір працаваў, а ўвечары збіраліся звычайна ў маім пакойчыку. Кухар, які хваліўся, што гатаваў некалі маршалу Жукаву, выразаў самыя любовыя кавалачкі мясogі, смажыў, пасля клаў у дзве плыткія талеркі, а талеркі хаваў за халюву афіцэрскіх ботаў. Ішоў да нас на агенчык. Гэтае закусі хапала пад дзве-тры пляшкі. Часта з ваеннымі ўспамінамі выступаў Юрый Багушэвіч: ... у Эльзы пантофілік гайдаецца на кончыку пальца нагі. ... Не хапіла спірту. ... У тайзе ён з дамай, яна яму галінкай адганяе камароў з таго месца, адкуль ногі растуць...

Паколькі Багушэвіч ночы праводзіў недзе на ацалелых хутарах, дый днём рэдка сутыкаўся ў сваім вялікім — хоць ваўкоў ганяй — пакоі на першым паверсе, мы з Валодзем прывучылі сучку Джэры спаць на падушцы ў Багушэвіча. Пры гэтым накрывалі яе коўдрай.

Уладзімір хадзіў у унтах. Сабакі, чуючы дух сваіх братоў, на першых часінах брахалі на ногі добрага чалавека, які частаваў іх самым смачным. Пра любімых нашых сабак нават склалі былі вершык: «Сук Дазор і сучка Джэры жралі суп і сок з фужэра». Ці яшчэ такі, парадыруючы заклічную паэзію: «Гэй, да сонца, гэй, да зор, з намі Джэры і Дазор!» Каб пачаставаць сабак, пасля працы часцяком ехалі мы з Уладзімірам у «Мінск», у рэстаран, названы ў гонар сталіцы. Уладзімір заказаў абавязкова куранятка табака, каб костачкі завезці брахлівым любімцам. Здаралася, што швейцары не хацелі пускаць кліента ў унтах і ў шыкоўным светэры (Уладзімір падкрэсліваў, што вязалі яму светэры дамы сэрга). Усё ўладжвала невялікая, па-польску кажучы, лапуўка. Пасля вьчэры ў таксі везлі сабакам костачкі.

Часцяком і ўдзень бегалі па трохі заснежанай грудзе ў недалёкі Апчак. У сельскім магазіне было тое, што нас вяло, як партыя да зіхоткіх вяршыняў. Там віселі і кажухі, ды я так і не сабраўся прыдаць цёплую адзежынку. З малых гадоў памятаў мамін прыгавор: чалавек відаць летам без кароўкі, а зімой без кажушка.

Беглі мы ў Апчак пад прыдуманую амаль дзіцячую гаварынку. «Чак-чак-чак-чак, хлопцы чэшуць у Апчак. Іх чакае ў Апчаку сто чыкушак начэку».

Бегаў з намі колькі разоў Пятро Васілеўскі, якога, казалі, любіў слухаць Твардоўскі. Але апошні раз разбіў лоб аб грудзі, а ў пакоі чакала жонка Галіна, якая прыязджала на сваёй чарговай «Волзе».

Некалькі паходаў ці марш-пабегаў зрабіў з намі Аляксандр Дракахруст, высокі, станісты маёр, сябра Юрыя Багушэвіча па Далёкім Усходзе. У Дракахруста Уладзімір дапытваўся, ці будзе страляць у людзей, калі паступіць загад. Бо аднекуль ведаў пра падзеі ў Новачаркаску. Гэта на Дракахруста паглядала Еўдакія Лось, і часта паўтаралі мы ў лесе: «Ах, немножко б красивей, ах, немножко б можа, і попала бы я в Дракахрустово ложе». Любіў Уладзімір прыгаворваць: «Пан Чэс сказаў панчосе: памераемся ў чосе». Тут, у лесе, Вячаслаў Адамчык распачынаў шматпрацяжныя раманы свае. Да гонару ягонага варты сказаць, што, ідучы навыперадкі па колькасці, не збіўся на прозу двух вялікаборцаў.

У Каралішчавічах падоўгу працаваў Аркадзь Куляшоў. Пры ім, мяркую, па абавязку службы на кінастудыі і на асноўнай быў і коласазнаўца. Апошняму было дадзена заданне канкрэтна ад дырэктара выдавецтва Матузава зарэзаць «Каласы пад сярпом тваім». Праўда, закрытую рэцэнзію напісаў памерам ледзь не з быкаўскаю аповесцю, але да пераразання жылаў твора не дайшоў. З ім па вечарах гуляла ў прэферанс маці Уладзіміра Надзея Васільеўна.

І пад час збірання нашага ў «Мінск» Уладзімір па-гаспадарску журботна паведаміў, што маці прайграла аж тры рублі. А паездка нашая ў Мінск і ў «Мінск» у два бакі з вячэраю і абавязковымі костачкамі сабакам каштавала куды болей.

Пра Надзею Васільеўну трэба пісаць асобную кнігу. Выпускніца гімназіі, прыроджаная панавітая і тонкая ў веданні людзей, яна была рэхам, адгалоссем былое годнасці і велічы старадаўняга беларускага роду. Яна была нейкім чынам прататыпам інтэлектуальна-велічных натур у творах сына. Недзе ў 60-я гады Павел Кабзарэўскі прывёз мне з Пецярбурга (тады Ленінграда) фотакартку свайго здымання Анны Ахматавай. Я быў уражаны, так бы мовіць двайніковасцю. Шляхетнасць. Вялікасвецкасць. І вонкавае падабенства.

Надзея Васільеўна гаварыла ціха. І нават маўчанне яе было красамоўнае. Адным словам, магла ацаніць і ўцаніць, запрасіць і загадаць, вылучыць і паставіць на месца. Любога. Перад Надзеяй Васільеўнай і ў сталым узросце пачуваў сябе кожны дзіцём. Як перад маці.

З усмешкай распавядала, як Антон Алешка прыйшоў да яе, каб дапамагла перакласці на французскую мову каманды паветранага бою. (Алешка пісаў пра вайну, пра лётчыкаў у згодзе з патрабаваннямі часу.) У Марыінскай гімназіі французскую мову вучылі зусім з іншым ухілам. Нармальна.

Любіла Надзея Васільеўна дарагія, тонкага густу рэчы, фамільныя рэліквіі. Гэта і сыну перадалося. Пра рэвалюцыю, пра паслярэвалюцыйную мітусню казала з ноткамі ўсмешкі. Паказвала білет на права перайсці праз мост. Ён каштаваў звыш двух мільёнаў. Эмансіпаваныя дамы (папярэдніцы сённяшніх валютных) надзявалі гадзіннік на нагу. Гэта азначала, што плата пагадзінная.

І нікому я гэтак не баяўся трапляцца на вочы дужа вясёлым, як Надзеі Васільеўне. Удвух з Уладзімірам пабойваліся мы і маладзейшага за нас Зянона Пазняка, які ганяў нас за злоўжыванне аквавіты, ці за ўжыванне зла. Тут да слова прыйшлося падзякаваць Зянону за фотаздымак, які ён зрабіў у мяне дома, калі перавыхоўваў нас з Уладзімірам. Гэта на здымку найадменнага майстэрства (талент Пазняка шматбаковы) мама мая трымае маленькую Ілонку. Вадзіў я сваю Ілонку да Уладзіміра, і чула мая маленькая дачушка добрыя словы на дарогу ў жыцці ад Надзеі Васільеўны, ад дзядзькі Валодзі, нават аўтографамі ў школе хвалілася.

Уладзімір любіў маці, ганарыўся ёю. Быў уважлівы і чулы, але без цялячасці, якой хварэлі мы пасля застолля.

Было, што пілі ў нас дома. Адыходзячы, ці, можа, дакладней сказаць, адплываючы, Уладзімір тоненькім голасам (не раўнуючы як той воўк з казкі, якому каваль адцягнуў язык на тоненькую лісціначку, на дрыготкую шапаціначку) папрасіў: «Ці няма ў вас маленькае мензурачкі. Я хачу маме шампанскага занесці».

А мяне зноў, як ваўка таго, цягне ў лес. У лес каралішчавіцкі. Гэта, калі мы з магілёўскае шашы, прыбіўшы мляваватыя ногі па выбітай дарозе, уваходзілі ў значэлы галінашумны змрок з рэдкімі зоркамі недзе ўгары, Уладзімір паўтараў: «Уехаў у лес, як у кажух улез». У залежнасці ад наяўнасці ў нашых кішэнях мы то пешака часалі, то ехалі. Калі чым. Запомніўся адзін эпізод нашае езданіны. Злавілі таксі. Запас пры нас. Настрой вясёлы. Уладзімір пачынае казаць пра свой радавод. Шмат што мне ўжо вядома па ранейшых прыгадках сябра. У салодкай дрымоце слухаю. Раптам Уладзімір паведамляе:

— Заснавальнік Дому Раманавых, Іван Кабыла, быў конюхам у майго дзеда...

Па інерцыі нясмела, а болей млява спрабую запярэчыць, што ў 1913 годзе адзначалася 300-годдзе Дому Раманавых. Колькі ж тады гадоў дзеду магло б быць? Уладзімір, як і заўсёды, хутка загарэўся ў сваім гневе праз маю нязгоду:

— Ну, не дзед, а прадзед! А ты наогул гісторыю не ведаеш...

Пярэчыць супраць апошняга аргумента не было як. Я ж выпускнік БДУ імя У. І. Леніна, дзе на філфаку выкладалі толькі гісторыю КПСС. Праўда, на семінарскіх занятках ледзь да інфаркту не давеў партдаму, калі запытаўся, які ўхл лепшы, правы ці левы.

Болей Уладзімір ніколі пра Івана Кабылу не ўспамінаў. Затое ставіў я яго ў тупік пытаннем, дзе ён нарадзіўся. Пачынаў прыкладна так:

— Калі ўзяць ніжняе Падняпроўе і верхняе Падняпроўе, калі да паўстання Кастуся Каліноўскага, калі ўзяць Панямонне, Віленшчыну...

І калі я напамінаў Уладзіміру пра Оршу, ён адмахліва казаў, што гэта пашпартны запіс. Адчуваў сябе сынам усяе Беларусі, народжаным з-пад сэрца яе.

Далей у каралішчавіцкі лес, болей прыпамінаў. Рэйсавым аўтобусам, відаць, апошнім, даязджаем да памянёнай павароткі. Далей трэба пехатой.

Цяжкавата. Цёмна. Ды нечакана нашую ціхую самоту разбудзіў трактар з прычэпам. Галасуем. Сядзем у жывое цуда часоў калектывізацыі. У нас дзве авоські чацвяртушак (Уладзімір, бывала, казаў «чвырка»), за дзве трактарыст ахвотна згадзіўся давезці да мастка, адкуль асфальтаваная дарожка вяла ў будынак Дома творчасці. Нам трактар, а трактарысту нас сам Гасподзь паслаў. Едзем. Пад'ехалі да самага мастка. Тут я прапаноўваю, каб трактарыст, яшчэ за дзве чацвяртушкі, аб'ехаў два разы вакол Дома творчасці. Трактарыст згадзіўся і за адну пляшачку, як называлі мы, няпоўнагадовую, аб'ехаць хоць пяць разоў. Тут варта растлумачыць, што ўся загвадка была ў тым нечуваным грукаце матора трактара. Дый было ўжо недзе пасля дванаццаці гадзін ночы. Добра, што Уладзімір праявіў пільнасць — адгаварыў трактарыста і мяне ад крамолы парушыць спакой класікаў. У нас пуцёўка была на два месяцы. Выселілі б нас з трэскатам, не цішэйшым за трактар. Не сцярпелі б ні Куляшоў, ні коласазнаўца.

А масток гэны, можна смела сказаць, гістарычны. Уладзімір пісаў «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». Была дамова з кінастудыяй, якая толькі называлася «Беларусьфільм», бо працавала на адходах, ці, дакладней, на отбросах маскоўскіх халтурмайстраў. Да Караткевіча прыехаў ягоны сябра Анатоль Забалоцкі. З сібірскіх беларусаў. Сяло, дзе нарадзіўся ён, затапілі, калі разлівалі так званае рукатворнае мора. Камуністы, выклікаўшы на сацыялістычнае спаборніцтва Усявышняга, недзе на шасцідзесяты год шайтанскае ўлады свет парадкавалі. Гэта Забалоцкі пасля рабіў «Каліну чырвоную». А Караткевіча болей за ўсё ўразіў акрамя майстэрства аператара тым, што аб галаву разбіваў бутэлькі з-пад «Савецкага шампанскага». Хто быў мацнейшы, ці савецкае, ці галава, мне Уладзімір ні разу не патлумачыў. Прыехаўшы да Караткевіча ўранні, не зусім упэўнена падаўся Забалоцкі недзе з паўдня. Назаўтра раніцой іду я з нашымі сабакамі. Дазор пачынае нюхаць і грэбці лапамі ў канайцы каля самага мастка. Пачынаюць вызваляцца з-пад снегу паперы. Знаёмы почырк. Гэта Караткевіч даў Забалоцкаму сцэнарны план і накіды будучага рамана, каб завёз машыністцы перадрукаваць. Як і сьвітэры, дамы сэрца рабілі Уладзіміру перадрук. Нават перадрукоўвалі зборнікі тады забароненага Мікалая Гумілёва.

Гусі ўратавалі Рым. Ваўчыца сасіла Ромула і Рэма. Каралішчавіцкі сабака Дазор уратаваў славыту раман Уладзіміра Караткевіча. І павінен застацца ў гісторыі нашага прыўкраснага пісьменства. Напамінаю, звалі сабаку Дазор.

Дазор спаў у мяне ў пакоі. Уночы даводзілася ўставаць і выпускаць. Застудзіўся я, захварэў. І мяне лячыў Уладзімір. Зноў жа з Мінска прывёз каньяк і лімон. Дапамагло. Хутчэй за ўсё значэнне ў лекаванні мела доза. А наогул у маім пакоі стаяла нашае агульнае тое зелле, што робіць вяселле. Шмат хто забягаў перад сняданнем, бальшыня заходзіла вечарам.

І яшчэ два месяцы быў я разам з Уладзімірам Караткевічам. І было гэта ва Уладзівастоку. А пачаўся наш ваяж і проста і вясёла. Сядзелі мы ўтрох у мяне

на кватэры па вуліцы Бялінскага. Калі бутэлькі на сталае можна было падстаўляць ветру, каб свістаў, сумна пачалі разважаць, што хочацца паездзіць, свету пабачыць. Мне цюкнула ў галаву пазваніць генералу Аляксееву, які ўзначальваў ваенна-шэфскую камісію пры Саюзе пісьменнікаў. Генерал любіў літаратуру, сам пісаў прозу. Дужа стараўся выбіць як мага болей значкоў за культурнае шэфства над арміяй. Было гэтых значкоў, здаецца, тры ступені. І калі неяк уручалі гэтыя значкі, Іван Шамякін з крыўдай у голасе заўважыў, што не мае яшчэ такога значка. Праз колькі дзён меў. Цацкі сунімаюць слёзы не толькі ў немаўлятак.

І пазваніў я генералу Аляксееву, каб паслаў ён нас на стажыроўку ў якую-небудзь вайсковую газету. Нас — гэта Уладзіміра Караткевіча, Генадзя Кляўко і мяне. У добрым настроі мы прасіліся паслаць як можна далей. Генерал адказаў, што далей Уладзівастока паслаць не можа. Тэлефонная просьба да генерала была глыбокай восенню, амаль зазімкам 1964 года. Дні ішлі. Пра размову мы забыліся. Настала вясна. Уладзімір сабраўся ехаць да любімага дзядзькі ў Рагачоў, дзе, у асноўным, і пісаў «Каласы пад сярпом тваім». Я навастрыўся да мамы ў Вушачу. І тут прыходзяць позвы ў ваенкамат усім тром. Задобрыўшы добрай чаркай, паслалі на праведзіны ў ваенкамат Кляўко. Хай усё разведае і скажа, што нас няма. І калі наш пасланец з’явіўся ў ваенкамат (на ваеннай кафедры нашых выкладчыкаў прыводзіла ў шаленства слова «з’явіўся», — «является только Христос народу, — крычалі яны завучаны салдаціста-савецкі жарт, — а курсант должен докладывать: «Прибыл!»), там і аб’явілі, што камандзіруецца на Далёкі Усход, у горад Уладзівасток для стажыроўкі ў акруговай газеце. Тут жа дадалі, каб перадаў гэта Караткевічу і Барадуліну. А ў нашага выратоўцы было, як цяпер пішуць у дэтэктыўнай літаратуры, алібі, што нас няма ў Мінску, што мы хворыя і гэтак далей. Ды ў ваенкамаце амаль паўтарылі фразу з прыблатнёнага раманса: «Шутки морские — жестокие шутки».

І былі мы 1 жніўня 1965 года ва Уладзівастоку. Прылёт свой адзначалі ў рэстаране морвакзала. Ледзьве ўбіліся за нейкі столік сесці. З намі з Масквы ляцеў берагавы маёр Валерый Зайцаў, ён жа пісаў вершы пад псеўданімам Рында. Маёр і дапамог убіцца ў рэстаран. Якраз у гэтыя дні вярнулася кітабойная флатылія. І таму ўвесь Уладзівасток працаваў на прыём кітабойцаў, дапамагалі ўсе як маглі пазбавіцца маракам ад пуцінных грошай. Асабліва стараліся так званыя «нявесты». Самы шык — мужчынскія каляровыя беспамерныя шкарпэткі і газавая касыначка. «Нявесты» за газавую касыначку вечар сядзелі з маракамі ў рэстаране. Але атмасферу ўсеагульнага ўздыху ў рэстаране лепей за ўсё паказаў Уладзімір у пачатку сваёй «Чазеніі». Гэта быў першы твор, на які адгукнуліся мяхамі лістоў падзякі і захаплення з усіх куткоў Саюза. Дапамагла руская мова. Мы з Кляўко па-журналісцку стараліся нешта злавіць у запісныя кніжкі, вывучалі жыццё, а Караткевіч пад час нашых паездак па Прымор’і толькі не выпускаў з рота цыгарэту, абавязкова чытаў нейкую кніжку і як бы драмаў. А пасля мы ахнулі, што ён убачыў і я,

галоўнае, убачыў. Праўда, шмат пісаў лістоў. Тросся над чыстай паперай і атрамантам да скупечага. На нейкі тыдзень з кайстраю за плячыма некуды знік. Вярнуўся, казаў пра Кедравую падзь, пра заповеднік. Нам прывёз у падарунак кедравых шышак. А пасля ўсім пра гэта распавёў у «Чазеніі». Як заўсёды, фантазія бушавала і тут вышэй за дзевяцібальны шторм. А некалі ж Крапіва параіў яму біць камяні на дарозе, а не займацца літаратурай.

У рэдакцыі газеты «Боевая вахта» было дужа няўтульна і нам, і з намі. Усе ў форме, ад апраткі да мыслення, а мы разгільдзяі ў цывільным, дый думкі не па статуту ў нас.

Мы з Кляўко стараліся пры любой нагодзе куды-небудзь збегчы. Уладзімір дысцыплінавана хадзіў на працу, выгароджваў нас перад начальствам, прадумляў прычыны нашае адсутнасці. Праўда, быў пакрыўджаны, што нам па заканчэнню праходжання стажыроўкі далі па зорачцы на магчымыя пагоны, а яму — не. Бо казаў усё, пра што лепей было не казаць, бо казаў, што зрабіў і што зрабіць наважыўся. А гэта выклікала палітычны гнеў і звычайную салдафонскую зайздрасць. Ну, як, напрыклад, мог трываць галоўны рэдактар, які вёз нас «представить» адміралу (сустрэча не адбылася, бо не ў форме нас нельга было прымаць, а нам у нашым становішчы належала толькі карабельная форма, невыходная), а Уладзімір, сур'ёзна заклапочаны, пытаўся ў яго, як бы гэта купіць вайсковы «газік», каб на ім ездзіць па Беларусі.

Тут дарэчы будзе ўспомніць, як мы прымяралі форму «б/у второй категории». Павялі нас трох на склады. Сталі падбіраць. З фуражкамі лёгкі клопат быў. А вось з кіцелямі — пакуты. Уладзіміру падышоў-такі кіцель з некалькіх прымераў. Мне шукалі даўжэй. А абмундзіроўка была сырая, зляжалая, практычна збуцвелая. Уся бяда была ў тым, што Караткевіч і я былі ў званні малодшых лейтэнантаў. Кляўко — лейтэнант, а жыватамі мы цягнулі як не да адміралаў (быў такі ў савецкім флоце камандуючы, які не ўлазіў у падводную лодку з-за чэрава). Лічы, уся служба складоў збеглася паглядзець на бясплатны канцэрт. І вось вымакны ад натуры Кляўко ўспёр на сябе кіцель, зашпіліўся, уздыхнуў: «Ну, нарэшце!» — і ўсе гузікі зрыкашэцілі долу. Танкашыні Караткевіч выглядаў у кіцелі, што падбіраўся на жываце, ну не раўнуючы як цяля ў валовым хамуце. Адразу ж пайшлі сфатаграфавацца. На фота зусім спакойна глядзеліся мы ў фуражках і кіцелях. Гэта калі ад'язджалі пасля двух месяцаў стажыроўкі, то кожны з нас мог захінуць крысці недзе за спіной.

Няўтульна з намі было і ў інтэрнаце падводнікаў. У суседнім пакойчыку пасяліўся класічны адстаўнік аднекуль з Украіны. Паказваў характарыстыку з нейкага прадпрыемства, замусоленую, як салёны агурок пры закусцы, дзе казалася, што таварыш маральна ўстойлівы. Калі мы адыходзілі на службу, наш супакойнік заставаўся дома і цадзіў свае бутэлечкі, лежачы ў ложку. Аднаго разу прыходжу да сябе ў пакой, а адстаўніка распірае, як дуб ад раптоўнага веснавага соку, ад гневу праведнага. Не можа зразумець, як такога карэспандэнта, як Караткевіч, маглі ўзяць у ваенную газету. Заўтра ж ён пойдзе да камандуючага акругі. Пачаў далікатна выпытваць. Дапамог нават яму

галаву мыць — паліваў на рэшткі былой чупрыны з чайніка цёплай вадой. А выходзіць, што Уладзімір, пакуль нас не было, паспеў выкласці адстаўніку гісторыю нэнькі Украіны ў антымарксісцкай, антыбальшавіцкай трактоўцы, такой, як яна была і ёсць. Давялося акрамя дапамогі пры мыцці галавы здабываць недзе пляшку і няхітрую закусь. Ледзьве атушыў вулкан савецкага патрыятызму.

Баявых афіцэраў, якія жылі ў інтэрнаце, шакіраваў Уладзімір, калі раніцой, уключыўшы ледзяны душ, зычным густым голасам спяваў то італьянскія, то духоўныя песні, дзе гучалі словы «Бог, цвярдыйна мая» і шмат кавалкаў з Бібліі (цяпер, калі чытаў Вечную Кнігу, успамінаў я спевы-цытаванні). Спевы былі сапраўдныя, а вось з ледзяным душам Уладзімір крыху хітрыў: стаяў збоку. Афіцэрам было ўжо ад аднаго ўпамінання Усявышняга зябка. А наогул з афіцэрамі жылі мы дружна. Як мелі чым, частаваліся. Звычайна ў сталёўцы на дэсерт давалі кампот па-флорцы. Прыходзіць неяк на абед нашая тройца. У афіцэраў, суседзяў па пакоі, свята — недзе расстараліся спірту. Ну і нам налілі ў «люміневыя» конаўкі. Мы з Уладзімірам развялі вадой, выпілі, смакуючы. Кляўко, як жох, удыхнуў паветра, уліў у горла спірт і нявогледдзю схпіў кубак з дэсэртамі. Сербануў і заруў на ўсю сталёўку падводнікаў. Партыйныя ды камсамольскія лідэры пачалі абурацца, вечна гэтыя цывільныя выкідваюць конікаў. А вінаваты быў не наш сябар, а змена ў традыцыйным меню — замест кампота па-флорцы далі гарачы кісель. Плевачка не давала астыць напою, апетаму ў фальклоры. І выйшла, як тушэнне ляснога пажару — агонь агнём.

І дома, і ва Уладзівастоку, калі бывалі грошы на рэстаран, стараўся я заказваць салянку, каб абавязкова з маслінамі. Па традыцыі з яшчэ нескранутай лыжкай міскі выкладваў я масліны ў міскі Уладзіміру і Генадзю. І пачыналася вясёлая размова. Кожны раз. Уладзімір казаў, што са мной усё зразумела, маслінаў не прызнаю, бо радаводу простага, з сялян ці з рабочых, як пісаць загадвалі савецкія анкеты. Але хто ж усё-ткі быў панавіты ў Кляўковым родзе? Генадзь загадкава змоўчваў, старанна закусваючы. Даваў Уладзіміру палатунак на роздум, на яшчэ адзін напамінак пра сваю шляхетнасць. Мне, праўда, прызнаўся. У магазіне каля студэнцкага інтэрната былі толькі масліны. І давялося прывыкнуць закусваць маслінамі, мучыцца.

Праз Уладзіміра, а дакладней, праз сваю цікаўнасць засталіся мы неяк без вячэры. На дзікім пляжы пазнаёміўся Уладзімір з боскай прыгажосці, як часта казаў не раз, карэянкай. Уладзімір і сапраўды быў у вадзе, як рыба. Мы толькі любаваліся з Генадзем, як грэлі яны і без таго цёплую вадку. Неадмыты ад салёнай вадкі Уладзімір, на зайздрасць нам, паведаміў, што карэянка прызначыла спатканне. Пад вечар і мы ўвязаліся за Уладзімірам, каб хоць здалёку паглядзець на ўсходнюю красу. А давялося ўбачыць заход сонца. Гэта таксама прыгожае відовішча, але яно не замяніла нам вячэры. Карэянка не прыйшла. Ішлі мы пешкі да інтэрната падводнікаў, бо не мелі на трамвай, а зайцямі ехаць гонар не дазваляў. Пасля і ў Мінску, і на Рыжскім узмор’і ў добрым

настроі мурлыкаў Уладзімір: «Купалісь две форели, и с ними был форел, форели постарели, форел не постарел».

Уладзівасток наогул здзіўляў, захапляў, ашарашваў, агарошваў. Што б ні збіраліся рабіць — ехаць, ісці, піць спірт ці «чорную хмару» (гарэлку ў 45 градусаў так празвалі за змрочную этикетку), прыгаворвалі адно: «Вперед до Кенигсберга!» Гэта ва Уладзівастоку маленькая плача, а бацька грозіцца: «Не плач, бо аддам міліцыянеру». Малая тут жа пытаецца: «А дзе яна?» Міліцыянерамі ў форме былі звычайна жанчыны. Бо і п'яныя ў тумане кітабоі не будуць біцца з дамай. Выхаванне не дазволіць. Праўда, і міліцыянеры мужчыны там іншыя. Захацелася мне неяк апоўначы пакупацца на дзікім пляжы. Я ўжо на беразе мокры і цёпленькі, але набраўся нахабнасці папрасіць чалавека ў форме павартаваць мае штаны, бо яны ў мяне апошнія, ды яшчэ прапаяў яму ўшацкую весялушку: «Ой, дзяўчаткі, Бог із вамі, здзену штаны, лягу з вамі, здзену штаны і сарочку, лягу з вамі на ўсю ночку». Згадзіўся папільнаваць, адно папярэдзіў, каб не бавіўся. Гэта ва Уладзівастоку на загад адчыніць працвярэзнікі быў сапраўды з адчыненымі дзвярыма пакойчык на два ложка. Як не сямейны пакой. Туды заходзілі пахаладацца ў спёку здарожання, хто яшчэ сам мог ісці. Бо ў дні, калі вярталіся флатыліі, палову горада ні ў які працвярэзнік не ўтаўчэш. Гэта ва Уладзівастоку ідзе трамвай, на рэйках ляжыць стомлены гараджанін, трамвай спыняецца, выходзіць трамвайшчык і ездакі, асцярожна бяруць за рукі, за ногі соннага і нясуць на лавачку, каб выпайся. А раніцай на тратуары ляжыць уладзівастоцкая «нявеста», а ад яе бяруць разгон цёплыя ручаінікі (дужа любімае слова ў нашай паэзіі 60-х гадоў). У кавярні «Льдинка» раніцай выбітыя шыбіны ў дзвярах замяняюць фанераю. Вечарам швейцар пад аховай міліцыянера прадае гарэлку па цане, якая яму падабаецца. А як рамантычна гучаць мянушкі забягалавак: «Цешчын язык», «Там, дзе заканчваецца асфальт», «Шэрая кабыла», «Крываручка» (апошняя ў гонар прапаршчыка-ўкраінца). Гэта ва Уладзівастоку Караткевіч пачуў, як пісалася партыйная характарыстыка афіцэру: «В пьянке замечен не был, но по утрам подозрительно много пил холодной воды».

Часта пасля паўтараў раніцай у Мінску, смагла каўтаючы халодную, тады яшчэ нехларыраваную ваду.

Доўга абяцалі ўзяць нас на баявыя караблі, якія стаяць поплич, ці вобач, з караблямі шостага амерыканскага флоту, але так і не ўзялі. Адзінае, што ўдалося нам, — трапіць на прыём да Чарнышова — партыйнага гаспадара краю, былога партызанскага кіраўніка ў Беларусі. З яго ласкі далі нам машыну, на якой мы і накруцілі некалькі тысяч кіламетраў па таежных дарогах, калі іх можна назваць дарогамі. Сапраўды, старцу вярста не круг. Цецюхе. Кавалерава. Чугуеўка. З намі ездзіў і дужа ж сімпатычны аператар з уладзівастоцкай тэлестудыі Віктар Пятровіч Кузняцоў, Герой Савецкага Саюза. І цяпер не разумею, як гэта мы пераходзілі па мокрай і круглястай жэрдачцы праз крутую таежную рачулку. Караткевіч яшчэ ўзяўся пераносіць «Конвас». Мы ўсе былі ў тумане, і ўсё было ў тумане. У Чугуеўцы выступалі ў рэдакцыі. Была і

позняя вячэра. Уладзімір і тут па традыцыі закахаўся ў тубільную журналістачку. Не абыхлося без цалавання рончкі (падкрэсліваў гэтак слова рамантык), без уклечвання і абцягання шмат чаго.

А ўсё-такі, відаць, самай вясёлай была паездка нашая на паўвостраў Пунцін. У звечарэлым наўколлі нагадваў ён здалёку адзін з вобразаў Чурлёніса. Ужо адно гэтае ўражвала Уладзіміра. Прыехалі, а дакладней прыплылі, адразу ў гатэль. А там з нас толькі пасмяяліся. Сядзім разгубленыя. І тут нейкі кудлач нясе за ключню, як за ручку ад штурвала, непамерна вялізнага краба. Уладзімір пасля, калі распавядаў каму, паказваў на сваю руку, а то і на дзве разам складзеныя, у залежнасці ад адпаведнага настрою. Ну, натуральна, ахнуў я ад здзіўлення, чым і здзівіў кудлача. Запытаўся, ці я крабаў не бачыў і адкуль тады, калі дзівіць мяне звычайны ягонаму воку краб. Разам пачалі адказваць, казалі, што на стажыроўцы мы, што начаваць няма дзе, а назад ва Уладзівасток толькі праз дзень можна будзе трапіць. Расчулілі мы хлопца. І апынуліся на малым рыбалавескім сейнеры, ці на МРС, бо абрэвіятуры даскакалі «от Москвы до самых до окраин», і зусім нармальным чыталася на картах паметка «Морзверь».

Пераначавалі на сейнеры. Раніцай дапамагалі лавіць рыбу. Асабліва шмат лавілася мінтая. Белацелая моцная рыба. Японцы з яе рабілі самыя вытанчаныя прысмакі, а ў краіне перамогшага сацыялізму мінтай ішоў на муку ўгнаення. Але болей балюча ўражвала распавяданне пра тое, як з галоў маладых чаек варыцца суп. На сейнеры знайшлося што закусіць і без галоў чаек. І ў самы разгон нашага зыбкага застолля прыплыў капітан з суседняга сейнера. Ён, выходзіць, бачыў нас па тэлевізары (быў такі грэх, хацелі зарабіць на якую бутэльку) і дужа ўзрадаваўся. Маці ягоная, калі памірала, наказвала: «Глядзі на Захад, там Беларусь, там твая радзіма». У пачастунак прывёз нам зямляк паўмісак крабаў, засмажаных у масле. Застолле набыло, як кажуць у спорце, другое дыханне.

Настрой застольцаў набываў штармавы характар. Ага, дык вы — пісьменнікі? І пачалося раскрыццё душ. Выходзіла, што меней як 10 гадоў ніхто з каманды не сядзеў. Адзін член экіпажа, ліючы слёзы расчулення, паўтараючы, што любіць капітана сейнера, усё ж прысягаў, што зарэжа яго. Памочнік капітана, плачучы цвярозымі слязьмі, прасіў у Караткевіча, каб напісаў маці пісьмо, бо сам памочнік ужо сёмы год збіраецца напісаць, але так і не сабраўся. Уладзімір слухаў уважліва і спагадліва, як умеў толькі ён, і абяцаў напісаць пісьмо і ўсё растлумачыць. Нехта даводзіў на поўным сур'ёзе, як цяжка трапіць у Еўропу. У далёкаўсходаўцаў усё, што за Уралам, Еўропа. Гэта ў нас дасюль спрэчкі, як нам увайсці ў Еўропу. Дык, значыць, двойчы спрабаваў пакутнік трапіць у Еўропу, на радзіму. Першы раз сеў у цягнік ва Уладзівасток, узяў з сабой 200 тысяч (курс 1965 года), дзве скрынкі гарэлкі і тры скрынкі піва. Прачнуўся ў Хабараўску — ні рубля, ні бутэлькі. Пуста. Даў тэлеграму Пецьку і Ваньку — прыслалі грошы, вярнуўся «во Владик». Праз год зноў паспрабаваў у адпачынак з'ездзіць на радзіму. На гэты раз узяў

150 тысяч, скрынку гарэлкі і дзве скрынкі піва. І зноў усё паўтарылася, як і ў першы раз. З распаччу ў голасе рыбак закончыў распавяданне: «Не, у Еўропу трапіць немагчыма...»

Мне запамнілася неба над галавой у збянтэжаных зорках, бо, загнаўшы мяне ў тлум, рыбак-паэт чытаў мне свае вершы, прытым казаў, колькі разоў і дзе сядзеў ён, «срок тянул». Як зацугляны конь, касіўся я поглядам ды хваліў паэта.

Неўпрыцям нарастаў нейкі бунт. Пітво скончылася. І падаліся мы з Кляўком шукаць прадаўшчыцу. Знайшлі ў нейкім бараку. Упіралася. У ноч ісці не хацела. Угаварылі. Апошняе яе ратаванне было: у магазіне толькі віно. І на віно згадзіліся. Прынеслі на сейнер. Патушылі пажар, які ўжо займаўся. Караткевіч працаваў зампалітам. Гэта быў рэдкі выпадак, калі пераканана беспартыйны вёў палітмасавае выхаванне. І калі вярнуліся ў інтэрнат, доўга яшчэ нас гайдала ў сне, здавалася, начуем на сейнеры. З нашае навігацыі прывезлі мы шмат ракавак і пачалі іх чысціць на сувеніры. Уладзімір ужо ў Мінску любіў прыкласці ракаўку да вуха і слухаць, як мора шуміць. Дык, чысцячы ракаўкі, гэтым як бы мясам перакармілі любімца нашага, сібірскага катка Васька. Ледзь выжыў Васёк. Уладзімір марыў яго прывезці дадому, з запалам апісваў, як возяць катой і сабак у свеце, што запяты ад нас жалезнай заслонай.

Дадому вярталіся мы да сумнага вясёла. Білеты бясплатныя. А на 12 сутак дарогі ў нас выйшла па рублю на душу. Гэта выявілася, калі раніцой прачнуліся ў вагоне. Уладзімір думаў, што дасць тэлеграму ў дарозе і на Байкале сустрэне калегу па Вышэйшых літаратурных курсах, я вырашыў тэлеграфавальца дадому, каб на станцыі, дзе даўжэй стаіць цягнік, атрымаць прывітанне ад жонкі. Ды з добрых намераў нічога не атрымалася. Сама болей цягнік, бо лічыўся скорым, стаяў 15 хвілін. Гэта, можа, і вялікі час для вопытных рэзідэнтаў, а на наш разгон — нічога. З намі ў вагоне ехаў салдат на пабыўку ў Еўропу. Адной толькі чырвонай рыбы вёз як не мех, бо маці працавала дырэктаркай рэстарана «Уладзівасток». Перад ад'ездам з раніцы займалі мы чаргу па нейкія рыбныя гасцінцы. Хоць уладзівастокцы яшчэ помнілі, як на плошчах стаялі чаны з варанымі крабамі, як чорнай ікрой кітавалі вокны. Дужа добра трымала шыбы чорная ікра. І, як на тое ліха, за нашым вагонам быў вагон-рэстаран. Усе ішлі ў рэстаран і з рэстарана. А мы сядзелі і глядзелі. На прыпынках выбягалі купіць бульбы варанай ды калі-нікалі малака. Бабкі хітра намазвалі бульбу алеем ці маслам, і некалькі дзён таму звараная на пагляд здавалася толькі адцэджанай і на патэльны падрумяненай. Ужо ў вагоне бачылі, што купілі, ды цягнік ішоў. І меў я ўсеагульнае ганьбаванне ад калектыву, бо на нейкай станцыі з'еў суп капеек за сорок. І цяпер і нялюўка, і смешнавата. А з суседняга купэ палкоўнік запасу ўсё цікавіўся, хто мы. Караткевічу карцела сказаць, што мы пісьменнікі. Ды мы з Кляўком забаранілі яму прызнавацца. Бедныя. Галодныя. Палкоўніку з таямнічай важнасцю растлумачыў я, што не маем права выдаваць ваенную тайну. Ён зразумеў ці зрабіў выгляд, што не разумее. Адзіную раскошу маглі мы дазволіць сабе — карты. Гулялі ў дурня.

І, калі змахляваўшы, далі Уладзіміру дурня з пагонамі, спадчынны арыстакрат не мог перанесці абразу. Некалькі дзён з намі не гаварыў. Яўна бачыў, што ашукалі.

Дарогі. Яны разводзяць і зводзяць, чужыняць і родняць. Дарогі з Уладзімірам Караткевічам роднілі, зводзілі. Дарогі прыводзілі Уладзіміра на ўшацкую зямлю, дзе помняць яго дасюль, дзе яго любяць і шануюць. Ушаччына дала Уладзіміру і спадарожніцу ў жыцці. Гэта з Валянцінай Браніславаўнай часцяком бываў ён у навуковых экспедыцыях на зямлі Васіля Быкава. Бываў і па кіношных клопатах, і проста так, з-за любові да нашага краю. Вяртаюся з Ваўчэнскага возера. Мама кажа, што ў нас госці. Пад бэзавымі кустамі, вываліўшы самавітыя жываты з маек, спяць два віцязі. Уладзімір Караткевіч і Еранім Стулпан. Стаміліся, адолеўшы 200 кіламетраў пыльнай, летняй дарогі ў дабітым аўтобусе, а яшчэ Уладзімір у аўтобусе прачытаў лекцыю на тэму беларускасі нейкім дзяўчаткам-ветрадуечкам. Мама было прыемна ўспомніць латышскія стравы і пачаставачы Ераніма, а Валодзечку (так ласкава называла любімца) клёцкамі з душамі.

У адзін з прыездаў Уладзіміра ў Вушачу была наладжана бяседа па-ўшацку, высокі госць пачаў лавіць акунёў, як у нас кажуць. Тады мая крэўніца Марыя Рыгораўна папрасіла: «Дайце відэльцы, каб падперці вочы гэтаму пану». І хадзілі мы з гэным панам у грыбы. Мама дала нам з сабой славутай бражкі, якую мінскія цмакуны-смакуны прымалі за сухое віно, адпаведна бутэльцы, у якую ўліта была. Халадзілі мы яе ў Быковым ручаі, а потым згубіліся ў лесе каля Вечалля, толькі праспаўшыся на пасцелях імшаных, знайшлі адзін аднаго. Упадабаў Уладзімір мясціну, дзе некалі пасвіла кароў латышачка Кулінка, мясціну, якая завецца Андрэўшчына. Як бы ў гонар дзеда майго Андрэя Галвіныша. А яшчэ болей упадабаў Уладзімір ушацкую рагатушку:

А лісіца і барсук
Любіліся цераз сук,
А маленькі барсучок
Цераз маленечкі сучок.

Уладзімір вымаўляў «цэраз» і расцягваў, смакуючы кожны гук, слова «маленечкі».

Дамовіліся неяк паехаць з Уладзімірам на Вялічка ў Вушачу. Ілона была яшчэ маленькая, за барсучка таго меншая. Да вакзала з вандэлкамі і дачкой дабірацца грамадзянскім транспартам цяжкавата. Выклікаю таксі — няма машын. Іду на хітрыкі, кажу, што ў мяне важны госць — славуты чэшскі пісьменнік. Падзейнічала. Прыходзіць таксі. Уладзімір пачынае гаварыць, мяшаючы беларускія і польскія словы. Я трымаюся адпаведна пачціва з дарагім госцем. А таксіст нешта ўхмыляецца. Уладзімір выйшаў з машыны падыміць, тады таксіст нахінуўся да мяне і пытаецца: «Як сябе Валодзя адчувае? Я ж яго ўчора да пад'езда падвозіў, а да дзвярэй амаль даносіў...» А мой чэшскі класік, высмаліўшы папяросіну, падкрэслена панавіта сеў у машыну.

У Вушачу ў маміну хату завёз Уладзімір на захаванне на ўсялякі выпадак некалькі папак трэцяга ці чацвёртага экзэмпляра перадруку «Каласоў пад сярпом тваім». Пасля ўсіх заварух і перабудоў хаты і сёння ёсць дзве папкі з прайкамі аўтара. А вандраванне рукапісу «Ладдзі распачы» мае як не дэ-тэктыўную гісторыю. Напісаў Караткевіч сваю найталенавіцейшую рэч. Чытаў і прысвяціў мне. Рукапіс мне падарыў. А паколькі «Ладдзя распачы» і не мела намеру прыставаць да берага сацыялістычнага рэалізму, дык не друкавалі нідзе. Васіль Сёмуха пераклаў на рускую мову. Даў «Нёман». Праз нейкі час з'явілася надзея надрукаваць у арыгінале. Перадрук недзе згубіўся. Рукапісу Уладзімір не мог дашукацца. І ўзнікла ў аўтара ідэя перакласці на беларускую мову сваю рэч з Сёмухавага перакладу. Ды выручыў выпадак. У Вушачы пераглядаю паперы — рукапіс «Ладдзі распачы». Прывожу. Адзначаем падзею, што знайшлася прапажа. Назаўтра спахопліваецца шчаслівы аўтар, а дзе ж рукапіс? Зноў шукаем. І ўрэшце за газаваю плітою ў маёй кватэры па Рэспубліканскай знаходзіцца рукапіс. Нясём перадрукоўваць у некалькіх экзэмплярах. Мне Уладзімір вяртае рукапіс, яшчэ раз падпісаўшы. Зусім нядаўна сказаў пра такія прыгоды «Ладдзі...» Васілю Сёмуху. Узрадаваўся болей, як Уладзімір Караткевіч, калі рукапіс аб'явіўся, бо аўтар пад гарачую руку ўпікаў перакладчыка, нібыта ён згубіў рукапіс, а пасля не сказаў яму пра знаходку. Сёмуху ўвесь час мучыла сумленне.

Шчасціла мне лётаць з Караткевічам у Латвію да Ераніма Стулпана. У самалёце Уладзімір гэтак захапіўся маладой пасажыркай, што ўжо наважыўся падарыць ёй сваю паркераўскую ручку (а пісаў Караткевіч толькі самымі лепшымі ручкамі на самай лепшай паперы, бо пісаў, як свяшчэннадзейнічаў), ледзь адгаварыў, а прывабнай прыхільніцы таленту нястомнага аратага на гонях прыўкраснага беларускага пісьменства патлумачыў, што ручкай гэтай напісаны «Каласы пад сярпом тваім». З адведзін Латвіі Караткевіч напісаў выдатнае эсэ. Хоць зноў, здавалася, толькі смаліў папяросы ды падзіў «Піва продкаў». На ўзбярэжжы ў захмятэлым расчуленні дужа прыгожай латышцы пачаў тлумачыць, што перакладаю «Ветрык, вей!», а яна пажадала мне перакласці і драму «Залаты конь» і памахала рукой у такт з чайкамі.

На ўзбярэжжы раніцай заказалі мы па 150 каньяку і па шклянцы мінеральнае вады. Уладзімір бярэ шклянку з вадой, робіць глыток. І мяне чорт ускруціў. Кажу, што ўсё-такі ў радавітага шляхціца пралетарскія замашкі. Бо на вадку падумаў, што гарэлка, а на каньяк — піва. І наважыўся па-рабочаму, па-гегемонаўску гарэлку півам запіваць. Як падхапіўся мой сябар, як пачаў даказваць, што гэта я так прымаю каньяк за піва, а ён проста, каб горла не апячы, надпіў мінералкі, як арыстакрат. Давялося яшчэ паўтарыць заказ, альбо, як любіў прыгаворваць Караткевіч, заечую норму — сто пяцьдзесят і капусны ліст.

Не дужа каб часта наведваў я Маскву. Але даводзілася і на экскурсіях бываць. Толькі так ведаць гісторыю Масквы, яе славытыя мясціны ніхто не

мог, як Караткевіч. Між іншым, ён паказаў, як ў марозны дзень шэрасам закрэсліваецца імя Сталіна на Маўзалеі.

У Маскву раіў мне падацца на Вышэйшыя літаратурныя курсы Уладзімір. Ухапіўся я за гэтую ідэю. Пасля ўніверсітэта паслаў належныя паперы. Адказ прыйшоў неўзабаве. Адмовіць. А ўсё пасля Караткевіча. Энцыклапедычна адукаваны слухач Вышэйшых літаратурных курсаў Уладзімір Караткевіч літаральна да слёз даводзіў сваімі як бы найўнымі пытаннямі выкладчыкаў. Спытае нешта. Выкладчык не ведае, абяцае заўтра адказаць, а заўтра ў Караткевіча новае пытанне. Не хочацца шмат казаць пра выкладчыкаў, хопіць аднаго, што, напрыклад, Леў Ашанін меў званне прафесара. Былі, вядома, і сапраўдныя свяцілы. Але Караткевіч заганяў у казіны рог ашаністую прафесуру. І, як вынік, рэктар ВЛК (толькі дзвюх літар не стае — СМ) Лапцеў падпісаў загад не прымаць на вучобу асоб з філалагічнай адукацыяй — хопіць, адпакутавалі з разумнікам Уладзімірам Караткевічам! Мая заява якраз і падпала пад загад. Караткевіч раіў паступіць, і ён жа не дапусціў да вучобы, сам таго не ведаючы.

Ужо ў наш час распавядаў мне ў Туркменіі слухач ВЛК, як беларускі прэзідэнт, былы партызанскі радыст, выручыў увесь курс. Партызанскі радыст, значыць, выцягнуў пытанне не па ягоных сілах — «Медны коннік». Не доўга думаючы, звярнуўся з пытаннем да выдатнага пушкізнаўцы прафесара Бондзі, бо ён, вядома, лепей ведае Пушкіна, чым сам сябе Пушкін ведаў. А пытанне было такое, ці здраджвала Наталі Пушкіну. І, зразумела, завёў прафесара. Той казаў і так, і не. А потым спахапіўся, зірнуў на гадзіннік, трэба чытаць лекцыі ў Маскоўскім універсітэце. Похапкам прапанаваў Бондзі здаць заліковыя кніжкі і сказаць, хто якую адзнаку хоча. Трохі адхіліўся, каб паказаць, якім нежаданым слухачом быў Караткевіч для прафесуры ўзроўню Ашаніна, аўтара песні «А у нас во дворе».

Лёталі самалётам у Полацк на святкаванне юбілею Францыска Скарыны. Славутая Сафійка, як заўсёды, рэстаўравалася. Уладзімір мне выбраў з другу некалькі штук плінфы, пры гэтым прачытаў бліскучую, бо маланкавую, лекцыю па гісторыі і Сафійкі і Полацка. Ён мне іншы раз здаваўся сейфам, у якім захоўваюцца падзеі, факты, даты. На цяперашні час яго можна назваць і камп'ютэрам, у чыю памяць закладзена як не ўся гісторыя за шмат стагоддзяў. Ляцелі назад. Уладзімір сядзеў насупроць Еўдакіі Лось у цесненькім «кукурузніку». У галаву мне, дзе яшчэ шумеў і не выгхаўся юбілей славутага палачаніна, скочылі радкі: «Вочы ў вочы, каленькі ў каленькі. Будзе ў Валодзі ад Дусі маленькі».

Трэба раненька ляцець у Віцебск. Юбілей старадаўняга места. Уладзімір застольнічаў за поўнач. Ідзём у самалёт. Правадніца запоздыла, што пасажыр нецвярозы. Іду на выручку. Пытаюся, ці п'яны я, адказвае, што не. Ну, а мы разам былі і разам ляцім, значыць, і сябра мой цвярозы. Махнула рукой. Паляцелі.

Караткевіч любіў вандраваць. Праўда, мог наталіць любоў сваю толькі ў межах Саюза. Удалося вырвацца ў Польшчу і ў Чэхаславаччыну. Чэхі (пера-

кладаў Караткевіча шмат і таленавіта Вацдаў Жыдліцкі, у якога шмат каму з нашых членаў Саюза пісьменнікаў трэба было б павучыцца беларускай мове) выдалі шыкоўна і з густам раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». Караткевіч паехаў атрымаць узнагароду выдавецтва «Альбатрос» за лепшы бестселер. І калі вярнуўся, вітаў я яго прыкладна так:

Мой лепшы друг,
Мой друг бестселер,
У поўнай сіле і красе,
Устаўіў класікам прапелер —
Па адрасу ляціце ўсе.

Апрача «Званоў Віцебска» ў коласаўскім тэатры п'есы Уладзіміра Караткевіча не ставіліся. Да іх не дарасла рэжысура, а цэнзура перарасла іх. Затое як не ўсе тэатры акрамя Макаёнка, кананізаванага партыяй, ставілі гледзіва аднаго цэкоўскага драматурга. Ну, хай бы ставілі сабе, раз свярбела кіраўнікам тэатраў атрымаць падзяку з установы, што была насупраць Купалаўскага тэатра. Горай было тое, што ўсіх членаў Саюза пісьменнікаў ледзь не ў загаднай форме запрашалі на прагляд спектакляў па п'есах таго, хто ў ЦК кіраваў культурай. Рабіліся культпаходы. Некалі Пестрак распавядаў, як у Лукішках палітвязняў абавязкова ганялі «на Троцкега» — на вывучэнне твораў Троцкага ў піку марксізму-ленінізму. Здаецца, у Руска тэатр на антыалкагольную п'есу партдраматурга Караткевіч усё-такі не пайшоў. Але ў Купалаўскі тэатр на п'есу пра Францыска Скарыну прыйшоў. З-за цікаўнасці. Шкада, што не было магнітафона, — запісаць бы каментарыі знаўцы нашае гісторыі Уладзіміра Караткевіча. Таццяна Кузьмінічна, нязменны сакратар Саюза пісьменнікаў, як чулая нянька, толькі і прасіла: «Уладзімір Сямёнавіч! Валодзя! Не трэба». Безумоўна, гэтая як бы мізансцэна была цікавейшая і драматургічнейшая.

Караткевіч наогул ніколі не паказваў кукіш у кішэні. Яму нічога не значыла падысці да сакратара ЦК Кузьміна і прапанаваць яму пігулкі, якія адбіваюць пах алкаголю. Ні на якія кампрамісы ніколі не ішоў. У 60-я гады было гэта. Сядзім у мяне дома па вуліцы Бялінскага (Уладзімір заўсёды цытаваў абразлівае выказванне гэтага рускага крытыка пра свайго любімага Тараса Шаўчэнку) і традыцыйна бавім час за поўнай чаркай. Званок. Трэба падпісаць калектыўны ліст супраць беларускіх эмігрантаў, якія пахвалілі некалькі маладых савецкіх пісьменнікаў, у тым ліку і нас з Караткевічам. Не паспеў я і ацваразець, як супрацоўнік газеты «За вяртанне на Радзіму» ўжо стаяў на парозе з гатовым тэкстам і подпісамі. Падпісаўся. Ды Уладзімір, пачуўшы пра такое, адразу зашыўся ў цёмную бакоўку, як тады звалі, у цешчын пакой, і сядзеў, пакуль завяртанец не выйшаў з хаты. Не толькі дурны прыклад заразлівых, добры яшчэ болей. Караткевічаў метады партызанскай вайны скарыстаў я, калі прадстаўнік той жа фірмы, з сімвалічным прозвішчам, якое стукое, прапанаваў мне падпісаць зноў жа калектыўны ліст, ужо супраць акадэміка

Сахарава. Трохі выпіўшы, корчыў я п'янага ў дамавіну, які нічога не разуме. Адсталі.

Застоллі ў наш час не былі суцэльнымі п'янкамі. Нездарма ж хадзіў райкомаўскі афарызм: «Выпіўка без тостаў — п'янка, з тостамі — культурна-масавае мерапрыемства». І культурна-масавых мерапрыемстваў было багата. І пітво багатае было. Зноў жа райкомаўскі афарызм: «Каньяк — любімы напітак пралетарыяту, які ён п'е вуснамі сваіх лепшых прадстаўнікоў». Як былі грошы, і мы на момант маглі сябе лічыць лепшымі прадстаўнікамі гегемона, і тады гучала задушэўная песня ў выкананні Караткевіча «Ой, п'е казак, п'е, ў яго грошы е...» альбо «Ой, сабралася бедна басота...».

У Нікіфаровіча дзень нараджэння, ідзём утрох — Бурсаў, Караткевіч, я. Імяніннік жыве ў маленькай цеснай «хрушчоўцы». Мы з Бурсавым нека адыходзім з гасцей, а Уладзіміра пакідаем начаваць. Назаўтра Нікіфаровіч кажа, каб болей гэтакіх сувеніраў яму не пакідалі. Праз дзень Караткевіч заяўляе рашуча: «Болей мяне ў такія госці не вадзі, там не даюць пахмяляцца». І ўсё высёла, іскрыста, усмешліва.

У выдавецтве «Беларусь» выходзіць кніга Адама Міцкевіча, складзеная Адамам Мальдзісам, «Зямля навагрудская, краю мой родны», выдавецкім рэдактарам я. Караткевіч перакладае паэму «Мешка, князь Навагрудка». Зацягвае: Трэба хутчэй здаваць у набор кнігу. Нарэшце звоніць мне дамоў якраз у нядзелю: «Нясу пераклад паэмы. Чакай». Чакаю. Заходзіць з Валянцінай Браніславаўнай. Лета. Цёпла. Уладзімір у льяноў кароткарукавачцы, Валянціна ў льяноў сукенцы. Гляджу, мой госць з пустымі рукамі. Пытаюся, а дзе ж рукапіс? Валянціна расхінае таксама льяную торбачку (іх тады называлі піжоніста — старцоўка), дастае лісты добрай паперы, а яны мокрыя. І на іх на ўсіх нічога няма, толькі сінія, здаецца, рагі. Што засталася, дык на першай старонцы два словы справа ўверсе — Адам Міцкевіч, а на апошняй злева ўнізе — Уладзімір Караткевіч. Калі падымаліся да мяне, Валянціна Браніславаўна не заўважыла, як гэная старцоўка мякка ляснулася аб бардзюр асфальтаванай дарожкі. Гэтага дотыку бутэльцы з гарэлкай хапіла.

Жартавалі, што з мора бутэльку, пакінутую нашчадкам, дасталі, але не ўтрымалі. Нават акавітая не пасмела змыць два зрыфмаваныя яе Вялікасцю паэзіяй прозвішчы.

У Доме акцёра мой невялікі вечар. Пасля традыцыйнае застолле. У перапынку пад нізкім сцяпеннем пастаўленым голасам Караткевіч спявае:

Багаты чалавек каня запражэ
Дый выедзе,
А бедны чалавек жонку пакладзе
Дый вылюбё.
Радуйся, сарока, радуйся, варона,
Радуйся і ты, верабей-цудатворца!

Саліст оперы Віктар Чарнабаеў аж рот адкрыў. Здрава да зайздрасці! А да ўсяго дом гэты стаяў на архіерэйскім падвор’і. У ДOME акцёра шмат актрыс. Уладзімір глядзіць на адну вузаклубую, якіх мы звычайна ласкава называлі пласкадоначкамі, і, нібыта між іншым, зазначае, што ў даўнія часы ў Беларусі лічылася, што ў прыстойнай маладзіцы аздачак мусіў быць не меней як на пятнаццаць кулакоў. І з сур’ёзным выглядам на рабыне сталаніцы пачаў адмяраць — кулаком за кулак — патрэбны памер. А неяк іншым разам паведаміў Уладзімір адзін пункт з правілаў добрага тону нашага сярэднявечча: «Нудзіць на сярэдзіну стала ёсць непрыстойна».

Бывала, раніцай летуценна-маркотна казаў Караткевіч: «Галава, як дзікі стэп, такая ж бяскрайняя і такая ж дурная». Пад вечар, стомлены працай, бегатнёй, мітуснёй, мінорна як не шаптаў ён: «Я хачу легчы і ціха сканаць...» Як дакладны факт падаваў жарт, што ў Літве пад час калектывізацыі самыя распаўсюджаныя прозвішчы былі Нежалайціс і Неўступайціс. А на Вышэйшых літаратурных курсах адзін літоўскі паэт даказваў, што і Даўгаўпілс — літоўскі горад, так даказваў, пакуль пад стол не асунуўся. Караткевіч напісаў яму:

Хотел дойти до Даугавпилса,
Но вместо этого допился.

На кінастудыі ставілі фільм па адной з аповесцей Васіля Быкава. Уладзімір напісаў на паперчыне і прымацаваў на дзвярах кінагрупы:

Доведем мы Быкова
До стыда великого.

З кінастудыяй у Караткевіча былі такія ж стасункі, як і з беларускімі тэатрамі (беларускімі не па мове, а па шыльдах), хоць у дадатак да Вышэйшых літаратурных курсаў скончыў і Вышэйшыя сцэнарныя. Сцэнарыі ягоныя адхіляліся, а калі, да прыкладу, удалося прабіць ілбом мураваную сцяну савецкіх кіначыноўнікаў з фільмам «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», дык, зрабіўшы фільму абрад абразання, паклалі готовую прадукцыю на паліцу. І калі перад апошнімі днямі Караткевіча пачалі здымаць «Чорны замак Альшанскі», ухітрыліся кінастудыя і рэжысёр не прымацаваць да карціны аўтара, што значыла б некалькі месяцаў плаціць аклад. А самы вялікі працаўнік, самы цягун, як у нас ушацкія казалі, быў самы бедны. Багаты быў Караткевіч толькі на даўгі. Даводзілася часта хадзіць у пазыкі да афіцыйнага драматурга, пра якога казалі, што ён пацее грашыма.

Караткевічава шчодрасць, Караткевічава гасціннасць, Караткевічава сябрыстасць сталі хрэстаматыійнымі. Але быў Караткевіч і скупы. Скупы на вобраз, на дэталі, на першаадкрыццё. Нейк распаўядаў мне, што ў Маскве ў працвярэнніках ставяць на пятках нумар хімічным алоўкам. Я хапіў гэтую дэталі, дарэчы са згоды сябра, і перанёс гэты нумар на качарэжку капусты ў вершы пра Камароўку. Пры адпаведным выпадку Уладзімір падкрэсліваў, што даў

мне дэталі. Яшчэ ў мяне выходзіў зборнік вершаў у Маскве. Прыдумлялі заглавак. Уладзімір прапанаваў нешта накшталт «Дом под крыльями аиста». Бо ў хату, па народным павер'і, на страсе ў якой гняздіцца бацян, ніколі не ўперыць пярун. Пасля круцэння, перакручвання зборнік выйшаў пад назвай «Аист на крыше». Бярозкін адразу ж прачытаў «Аист на Грише». І сваю шматпакутную кнігу пра карані і вытокі беларушчыны назваў Караткевіч «Зямля пад белымі крыламі». Калі я пачаў пісаць вершы для маленькай сваёй Ілонкі, Уладзімір прапанаваў мне напісаць казку пра вераб'я і саву. Ды ўрэшце напісаў сам.

Калі Уладзімір жыў халасцяком, у яго і на сталае, і пад сталом, і на падваконні стаялі бутэлькі з так званымі настойкамі. Настойваліся і перац, і кмен, і грушы, ледзь не гайкі. Сам сабе і гасцям любіў шчодры гаспадар варыць супешнік, як называў ён любое варыва. Раніцай ванна з «Бадусанам», потым спорная чарка, супешнік, кава па-турэцку, абавязкова з каймаком — з пенкаю. І ў беласнежнай кашулі — за пісьмовы стол, дзе быў музейны парадак і акуратнасць. Не адрываючы рукі гэтак старонак 10–15 убарыстым, да смачнага акруглым почыркам на фінскай паперы, вядома ж, залатым прамом пісалася за першы прыскок новая аповесць, новае эсэ, рэцэнзія, а то і проста ліст. Варта адзначыць, што з Караткевічавай старонкі ад рукі выходзіла болей за дзве старонкі перадруку.

Акуратнасць, дакладнасць, размах. Гэтыя рысы вабілі ў Караткевічу. Калі ён бараніў каго, дык абавязкова ад цэлай банды. Калі ішоў ад дзяўчыны, дык тут жа ўдакладняў, што сёння ўжо не ад першай. У нас нейкі час жыла маладая студэнтка, радня сябра майго сябра. Хто толькі ёй пры адыходзе з застолля не прызнаваўся ў каханні. Ілона празвала яе кошкай. Спакойна інтэлігентны Навум Кіслік неяк назаўтра казаў: «Гэта ж трэба так узяць, што нейкую кошку цалаваў». Караткевіч пайшоў далей, ён папрасіў рукі і паабяцаў купіць дачу на Чорным моры і ў прыдачу (якраз у рыфму) дачу прэзідэнта Акадэміі навук Купрэвіча з атамным бамбасховішчам. Я, праўда, абразіў ягоныя парыванні, заўважыўшы, што ў атамнае бамбасховішча добра і надзейна будзе хаваць пустыя бутэлькі. Хоць Караткевічу надзейней за ўсё трэба было хаваць рукапісы. Людзі старажытнейшай прафесіі, не ведаю толькі парадкавага нумара яе, імітавалі кражу ў кватэры пісьменніка, калі якраз Караткевіч адпачываў недзе на ўзбярэжжы цёплага мора. Укралі ордэн, пярсцёнак ды нейкую яшчэ драбязу. Пярсцёнак дык неўзабаве падкінулі. Яўна шукалі крамолу. А можа, і пераздымалі тое, што цікавіла. Самыя ўважлівыя чытачы. Удумлівыя. Прыдзірлівыя. Маўклівыя. Любіў жа Уладзімір паўтараць пачатак верша ўкраінскага паэта Яўгена Лецюка:

Я так не знаю сам сэбе,
Як знаюць хлопці з КДБ —
Моі біографы невтомны.

Прапала пры той кражы веку і вязаначка розных экспромтаў, якія пісаў я сябру то на сурвэтках, то на лістках. Уладзімір любіў пародыі, жарты. І чым зласнейшы, тым лепей яму падабаўся. Дужа абыгрывалася імя Фама. Бо (пра гэта добра напісана ў Мальдзіса) тэлефон Караткевіча блыталі з нейкай канторай, дзе працаваў нехта Фама Фаміч. Ведаючы гэта, бывала, набіраў я нумар кватэры Караткевіча і пытаўся, ці можна Фаму Фаміча. У трубку ляцеў крык абурэння: «Выкіньце гэты нумар з вашае запіснай кніжкі, тут жыве і працуе Караткевіч, прэзідэнт, паэт...» Я, не даючы астыць Уладзіміру, дадаваў: «Драматырг, эсэіст, сябра...» І яшчэ болей сярдзіта чулася: «Ах, дык гэта ты! Няма чаго рабіць. Хадзі, пахмялю, каб паразумнеў...» На Фаму Фаміча адгукаўся Караткевіч гэтаксама, як і на Уладзіміра Сямёнавіча. І чытаў я яму:

На Беларусі ёсць Фама,
А больш пісьменнікаў няма.

У адказ чую: «На Беларусі шмат дзярма, але дзярмей за ўсіх Фама». Пасля доўгасядзення ў гасцінах з'явілася: «Мы сядзелі ў Фаміча доўга і цяропліва. Стала піва, як мача, і мача, як піва». Альбо: «У гарэлку ўткнуўшы лыч, задрамаў Фама Фаміч». Усё ўспрымалася на рогат. Караткевіч не насіўся з сваёй персонай, як дурань са ступай. Ведаў сабе пану. Ведаў, што і тыя, у каго ёсць галава на плячах, ведаюць яму пану. Не гуляў у літаратуру, у генія, бо тварыў літаратуру, бо геніем быў. І калі ў адной паездцы з начлегам у стозе я запытаўся: «Наша моц і горадасць, што ж твой лёс цяжкі — на каленях «торбы», пад вачмі мяшкі?» — толькі засмяўся тым смехам, якім смяюцца людзі, што любяць жыццё, людзі дужыя і глыбока мудрыя. Уладзімір Караткевіч казаў жыццю: любі мяне такога, які я ёсць, увесь, адкрыты, непрыхаваны. І жыццё любіла жыццямлюба.

Талент Уладзіміра Караткевіча быў настолькі шматгранны, калі ўжыць штамп літаратурнай крытыкі, што можна сказаць — рэалізаваў ён увобмалль. Пра ўсе жанры літаратуры і згадваць не трэба. А быў жа яшчэ Караткевіч і прыродна выдатным акцёрам, апавядальнікам, педагогам, спеваком. А мастак Караткевіч мог бы, відаць, спаборнічаць з пісьменнікам Караткевічам. Бездакорна валодаў лініяй, кампазіцыяй. Некалькімі штрихамі мог перадаць характар, улюбёна-рамантычна ці здэкліва-гратэскава. Пушкінскія накіды на палях рукапісаў выдадзены неаднаразова. Пара і нам пабагацець душой і выдаць малонкі прамом, накіды, шаржы Уладзіміра Караткевіча. Скарбы гэтыя раскіданы па ўсёй Беларусі, па краінах былога Саюза, яны ў сяброў і прыхільнікаў вялікага пісьменніка. Маю колькі Караткевічавых замалёвак, шаржаў і я.

Загадка Уладзіміра Караткевіча — гэта загадка бурштыну. Колькі стагоддзяў жыўці беларускага духу, беларускага клёку, беларускага слова трэба было згушчацца ў самы цёплы і самы светлы камень, каб пасля сагрэць стылыя руіны нашае гісторыі, каб асвятліць ноч нашага падняволення, які цяжар і ціск давялося вытрымаць жыўці беларускай жывучасці, каб стаць самым

лёгкім каменем, які хочацца на сэрцы насіць, бо ён гоіць душу. Мы маем наскі, беларускі бурштын. Ён з беларускай жывіцы, з беларускага сонца. Ён трымае ўсмешку нашага сонца. У нас свой духоўны бурштын — Уладзімір Караткевіч, талісманны камень крывіцкае душы.

Умеў Караткевіч сагрэць словам прыязні, словам спагады, словам падтрымкі. Умеў распагодзіць настрой усмешкай, жартам, некалочай кпінаю. У застоллі на нейкую хвіліну змаўкаў, засяроджваўся і падносіў даме яблык не разладу, а яблык-сюрпрыз. Лёгкі рух — і ў дзвюх руках у дамы былі дзве лілеі, бо разбярор папрацаваў Уладзімір Сямёнавіч. Пра велікодныя пісанкі Уладзіміра варта было б напісаць цэлае даследаванне — яно б адразу на кандыдацкую пацягнула! Распісваючы яйка, успамінаў, бывала, пра сваё настаўніцтва на Украіне. Гаспадар, у якога кватараваў малады настаўнік, узяўшы добрую чарку, выходзіў на вуліцу, глядзеў на сваю мазанку і заўсёды паўтараў адзін і той жа радок Тараса Шаўчэнкі: «Стоіць, моў пысанка, хатына». Далей цытаваць не мог, бо тут жа заліваўся слязамі расчулення. Чыста па-ўкраінску. І ўсіх, хто слухаў Уладзіміра, да слёз даводзіў анекдот пра ўкраінскую логіку. Трое. П'юць гарэлку з перцам. Як на губным гармоніку граюць, цягаюць шматкі сала. Ідзе размова: «Куме, а куме, дзе ты буў?» — «В місце». — «А шчо ты там бачыў?» — «Велізний-велізний залізний міст без водного цвяха». — «Без водного цвяха і трымаецься?» — «Уявы собі, куме, трымаецься». І тут, адцягнуўшы як далей сала, па-філасофску змрочна заклочае трэці: «Вось так і людына — жыве, жыве, та й вмер». А сыплючы соль на яйка, усміхаўся і рэаліст і фантаст, як недзе ў Расіі ў рэстаране прачытаў просьбу: «Пальцами и яйцами в соль не лезть!»

Цікава, любіў Караткевіч эпіграмы падколістыя, злосныя, асабліва на сябе, а сам па сваёй выключна беларускай лагоднай натуры пісаў, я сказаў бы, сарамліва-мяккія, накіштальт: «Сцяпан Захарыч Гаўрусёў уцёк ад жонкі без трусёў».

Пытаюся, бывала, у сябра: «Каласы пад сярпом тваім», пад чым жа чапом зярняты? Дзе ж працяг абяцаны? Чым, творца, рукі твае заняты?» Адказ годна-гарэзлівы — чаркай. Але гэта ішло на ўзроўні жарту. На справе ўсё было куды складаней. Увесь час Караткевіч збіраўся дапісаць свой раман. А што замінала, толькі сам аўтар ведаў. А тут яшчэ ў апошнія гады Валянціна Браніславаўна пераканала мужа, што якраз ён павінен напісаць беларускі дэтэктыў. Горы дэтэктыўнай і фантастычна-прыгодніцкай прадукцыі перачытаў Караткевіч і на рускай, і, асабліва, на польскай мовах. Ды ўсё-такі часцяком можна было застаць Уладзіміра за чытаннем на нейкай старонцы адгорнутых «Каласоў...». Каб злёгка падкалоць раманіста, здаралася, казаў, што дужа ж аўтару свой твор падабаецца — аж перачытвае, каб мець насалоду (любімае слова Караткевіча). Ды зразумела было, што зноў уваходзіў у свой твор, каб пайсці далей.

Шмат часу забіралі тэлеперадачы. Гэта Караткевіч веў праграму з крамольнай на тыя часіны назваю «Спадчына». Пісаў эсэ. Гэта Караткевіч у піку нарысам пра даярак, пра партызанскіх камбрыгаў, пра іхнія рукі, ногі, сэрцы

пісаў эсэ, ужо адным вызначэннем жанру гарнуў чытача да еўрапейскасці, ад якой нас, прыродных еўрапейцаў, «людзі як са сталі» стараліся адварнуць, абусходзіць, абазіяціць абавязкова.

У выдавецтве з дазволу ЦК і Камітэта па друку ствараўся альманах, дзе меліся літаратуры народаў СССР гучаць па-беларуску. Прапанаваў я, бо назначылі галоўным рэдактарам, назваць «Сябрына» — нельга, дужа беларускае слова і няма ў ім ідэалагічнага гунту. Назвалі «Братэрства». У першым нумары папрасіў я дарогага сябра напісаць эсэ пра Украіну. Згадзіўся. І калі прынёс Караткевіч эсэ пра Украіну, я зноў здзівіўся, як хутка, як прачула, як таленавіта было ўсё напісана. І зноў жа фантазія іграла, як тое сонейка на Вялікдзень. Былі ў эсэ і ўражанні ад цёплай яшчэ, сцюдзёнай паездкі ў Мсціслаў: «...паехаць у гэты дзень у Мсціслаў, дарогаю (пры трыццаці градусах марозу) трапіць у буран, калі снег ад зямлі да неба, блукаць, бо за метр ужо не відаць нічога, некалькі разоў думаць, што ўжо — канец (тым больш што праз нябачныя шчыліны ў машыну насейвае снег, а матор глухне, мабыць, у Беразіно заправілі бензінам з вадой), выбіцца ўрэшце на аўтакалону, што таксама засела, капаць, выцягваць і вылезці-такі ў дзве гадзіны ночы з дапамогай бульдозераў». І чаго там дзівіцца з класікі, дзе рэдкая птушка можа даляцець да сярэдзіны Дняпра!

Пасля абмену, які лёг на плечы Валянціны Браніславаўны, Караткевіч пасяліўся ў доме, сцены якога адразу прызначаліся пад мемарыяльныя шыльды, доме, які партыя падаравала сваім верным памочнікам пад бокам у ЦК. Я ўсё блытаў пад'езд, ды мне дапамагалі зарыентавацца на кожным паверсе прымацаваныя да радыятараў крэслы. Апошнія гады Надзеі Васільеўне стала цяжка падымацца. Дык Уладзімір і зрабіў для маці палёжку. Што тычыцца кватэры, дык яе пазнаваў адразу. Як алімпійскія колцы, значыліся на дзвярах ямінкі ад малатка. Да Караткевічаў прыехаў польскі даследчык. Адпаведна было застолле і скокі. Сусед, які жыў пад Караткевічам, чамусьці пачаў грукацца ў дзверы не кулаком, а малатком, патрабаваць творчае цішыні. А ў Уладзіміра з'явілася любімае слова пахвалы — «малаток». І самі рыфмаваліся — творчы патак і малаток. А суседу пасля была нагода ўспамінаць, як спрыяў апальнаму класіку Уладзіміру Караткевічу.

Успомнілася пра суседзяў. Званю Караткевічу, дзякую за кніжку, за аўтограф Ілоне, за эсэ пра Скарыну ў красавіцкім нумары часопіса «Беларусь» за 1980 год, кажу, калі буду некалі пісаць пра сябра, напішу, што з гісторыяй быў як роўны, як з суседкай. А Уладзімір тут жа дадаў: «У якой суседа няма».

Захаваўся лісток адрыўнога календара з выдавецкага стала, дзе выразна ашчадным почыркам Уладзіміра канстатавана: «Мы не дачакаліся Вас, Рыгор Іванавіч! Адыходзім у мяккіх тапачках. 3.VII.80, г. Мінск». Подпісы: Ул. Караткевіч, Н. Кіслік. А ўнізе зноў жа рукой Уладзіміра: «Бес удаліся, смердя», (Н. В. Гоголь)».

Фантазія Караткевіча рэалізавалася рознапраяўна. У побыце, у прыгодах, нават у лістах.

Да прыкладу ў такім:

«МЕНЮ НА ВЯЛІКДЗЕНЬ 18 КРАСАВІКА 1982 г.

Фарбаванкі.

Студзіна з хрэнам.

Студзіна без хрэна.

Хрэн без студзіны.

Целенціна, шпігаваная часныком, для важнасці — па-польску.

Огёркі хіньске (або в'етнамскія, хто іх ведае).

Бульба вараная а la Караткевіч.

Бутэрброды з сырам гарачым.

Крывое мяса (па-простаму каўбаса).

Сала а la свіння.

Кансервы «Скумбрыя п'янага пасолу».

Грыбы-баравікі, над грыбамі палкаўнікі.

Масліны а la Арыстафан Папасатырас.

Зялёны гарошак па-зачаму (фірменнае Валі Барадулінай).

Лімон а la Кісламардзевіч.

Сыр хатні з радзімы Янкі Купалы.

НАПІТКІ

Тураўская Юбілейная Крыварылаўка.

Жыватоўка з перцам et cetera, et cetera.

Дарагі Рыгор! Дасылаю табе меню, якое хацеў забраць. Віншую з 1 Мая і жадаю тысячы год і дзвюх тысяч кніг. Будзь шчаслівы.

Уладзімір.

Дадатак да меню: «лыжка дзёгцю». Бо трэба, калі абяцаў, заходзіць да сяброў не толькі на Вялікдзень. Нават калі б у цябе стрыечны брат адышоў да Абрама прабацькі на піва — пазвані, папрасі жонку ці сябра. І не адгаворвацца, што меў на ўвазе 28 красавіка... 1983 года.

Справа, для якой ты быў патрэбен, — ляснулася. Цяпер пра яе і гаварыць не буду. Іншым можаш «званіць ужо з трамвая, але я ані разу, абяцаючы зайсці, не падвёў цябе».

Дзякуй лёсу, што паслаў мне шмат сустрэч з Уладзімірам Караткевічам. Не пералічыць усіх мясцін, дзе даводзілася быць разам з сябрам, не ўспомніць усіх застоляў, дзе добра гулялася. Адно можна сказаць: дзе з'яўляўся Караткевіч, там усё было, там абуджаўся дух беларускі.

І цяпер настала пара сустрэч з неацэнным сябрам маім, сустрэч не традыцыйных. Хоць трэба адразу агаварыцца, што Караткевіч быў наватарам ад першага надрукаванага верша да слова на сваім пяцідзесяцігоддзі. Рыцар беларускасці ніколі не ганяўся за славай па прынцыпу пеўня — калі не даганю, дык хоць сагрэюся. Гэта рабілі прыжыццёвыя класікі, аўтары рэгіянальных хронік, глыбакапльных партыйных раманаў, бяскончых шматлогій. Слава, ачомаўшыся, сама даганяе Караткевіча. Вуліцы захацелі назвацца імем да

шаленства таленавітага пісьменніка. Як на вокладках гаманлівых кніг, на дамах чытаю: «Уладзімір Караткевіч». І пакуль што на Віцебшчыне ўзыходзіць помнікамі любімы сын крывіцкае зямлі. Следам за сваім папярэднікам, духоўным настаўнікам Францыскам Скарынам. Маладой вясной стаў помнікам Уладзімір Караткевіч у Оршы. Тэма «Меднага конніка» вырашылася самім жыццём: не «дзядзя Косця», а радавіты, панавіты сын святой зямлі, дзе ўзышла слава Беларускага войска, Уладзімір увасобіў крывіцкі дух, накінуўшы на юначыя плечы бронзавую апранаху. Ды і ў бронзе не забранзавеў Караткевіч. Восенню 1993 года ў стольным Віцебску ладзьбавалі помнік Уладзіміру. Насупраць абавязковаму Уладзіміру Ільчу, які дагэтуль усё паказвае, куды ісці, — наш Уладзімір, Сямёнаў сын, вясёла задумаўся, маркотна ўсміхаецца. У традыцыйным берэце. Толькі папяроскі не стае. Аднекуль з позніх гуляў, абмінаючы лужынкi, ступае, як у шаляпінскім футры, кот. І мяне рассямшыў любімы анекдот Уладзіміра. П'яны ляжыць на ранішнім тратуары. Аднекуль выходзіць кот на мяккіх лапах, як клубок туману. І яшчэ неацверзела жрэц Бахуса пакутліва просіць: «Падла, не тупай!»

І з бронзавым сябрам ёсць пра што пагаварыць, лёгка пажартаваць, ёсць пра што ўспомніць.

Ну, хоць бы пра дзядзькоў і цёткаў, якіх у Уладзіміра было амаль столькі ж, колькі буйных гарадоў на абшарах былое царскае, а пасля савецкае імперыі. У залежнасці ад абставін і характару прыгадваў: яны то ўдзельнічалі ў рэвалюцыі, то падымалі мяцеж супраць балшавікоў. Іначай і быць не магло, бо род Караткевічаў быў даўні і непакорны. Найяскавей свой вольны нораў паказалі папярэднікі Уладзіміра ў паўстанні Кастуся Каліноўскага, асабліва любімага нацыянальнага героя нашчадкаў радавітых падданцаў волі.

У рэанімацыі трылузілася Караткевічу атамная вайна. І казаў мне Уладзімір: «Бачыў, як цябе, Рыгор, усяго распляскала, толькі цень твой на зямлі ледзь акрэсліўся...» Гэта прывід чарнобыльскай катастрофы прадбачыў самы чулы, самы чуткі, самы шчыры сын Беларусі Уладзімір Караткевіч. І апошняя ягоная вандроўка была на Палессе, на Прыпяць. Каб развітацца. Харон чакаў. Воды Леты без радаяцыі.

Гэта на шасцідзесяцігоддзі Васіля Быкава ўжо падупалы здароўем Уладзімір пасля тоста перадаў юбіляру невялічкі гарэльф з выявай льва і голасам, што пачынаў слабець, амаль пракрычаў: — Рыкай, акі леў!

Як наказ. Бо ведаў, што толькі мужнасць і сіла волі Васіля Быкава дужыя процістаяць сілам цемры і зла. Бо сам Уладзімір Караткевіч, далікатны інтэлектуал, быў нясхібным і нязломным. «І коскі з месца не зрушу!» — гэта не фраза, не афарызм на публіку. Гэта штрышок да вобліка вялікага творцы, хто здоўжыў і доўжыць вякі беларускай думкі, беларускага слова, беларускага роду.

Васіль Быкаў (Мінск)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

Здаецца, яшчэ нядаўна ён быў жывы наш сучаснік, любы, харошы сябра, няўрымслівы творца на ніве нацыянальнай культуры, чалавек «святы і грэшны» на «святой і грэшнай» зямлі. Але настаў час, і выпадак ці капрызны прысуд няўмольнага лёсу аддзялілі яго ад жывых той непазбежнаю рысай, за якой ужо інакшая, чым раней, болей катэгарычная шкала людской годнасці, па якой нельга мераць «прыстрастно» і прыблізна. Тая шкала вымагае меры дакладнай і аб'ектыўнай, да якой абавязвае смерць.

Вось толькі як утрымацца тае аб'ектыўнасці, як адасобіцца ад мілых чараў яго абаяльнай асобы, святло якой праз гады прадаўжае гарэць у сэрцы кожнага, хто яго ведаў?!

Ён быў з пароды тых жыццялюбаў, якія ўсё радзей сустракаюцца ў нашым жыцці, тым больш не часта ажыццяўляюцца ў мастацтве. Можна нават сказаць, што ён быў чалавек рэдкі, бо нават у сталыя гады шчасліва спалучаў у сабе чалавечую мудрасць з непасрэднасцю дзіцяці, любімага гадаванца прыроды. Гэтая рыса яго натуры, аднак, ніколькі не прыніжаючы яго, давала падставу хіба што па-добраму здзіўляцца, а то і захапляцца ягонай неардынарнасцю. Так, ён любіў усё натуральнае, лёгкае і радаснае як у паўсядзённых праявах побыту, так і ў бясхітраснасці чалавечых адносін, але з абавязковымі для іх шчырасцю і дабрынёй, якія ён ставіў на першае месца.

У яго было вялікае чалавечае сэрца. Ягоная прыхільнасць да жыцця наогул не ведала межаў, і ў ёй заўжды было месца для незвычайнага. Гэта незвычайнае ён умеў бачыць скрозь і ўсюды, падмячаць сваім вострым мастакоўскім вокам, узбагачаць у тыглі свайго ўяўлення. Ён меў звычай шмат чым з перажытага і ўбачанага дзяліцца з сябрамі і блізкімі, і, здаралася, яму не верылі, хоць усё тое, пра што ён расказваў, было шчыраю праўдай. Але шмат што ён бачыў па-свойму, як можа бачыць мастак, майстра прыгожага пісьменства.

Шырока вядома яго бязмежная любасць да літаратуры, мастацтва, нацыянальнай даўніны і гісторыі. Ягоны талент, будучы па прыродзе сваёй паэтычна-ўзвышаны, не цураўся, аднак, простага і звычайнага як у сферы творчасці, так і ў адносінах з іншымі — калегамі і чытачамі. Натуральнасць і прастата гэтых адносін маглі здзівіць ці шакіраваць каго-небудзь, хто кепска ведаў яго, але тыя, хто ведалі яго, не здзіўляліся, — то быў здаўна знаёмы, звыклы і натуральны ў сваёй, амаль дзіцячай, дураслівасці Валодзя Караткевіч. У гэтым сэнсе высокая дабрыня ягонай натуры ў стаўленні да бліжняга, здавалася б,

вымагала ўзаемнасці, давала падставу штосьці браць для сябе, але мы ведаем, што гэта было не так. Ён не вымагаў нічога, бо быў з ліку тых сапраўды рэдкіх цяпер «бяссрэбранікаў», што любяць адно — аддаваць, адорваць, радаваць іншых, нічога не патрабуючы ўзамен. І ён да апошніх дзён шчодро адорваў направа і налева, аддаваў і ашчасліўляў многіх, беручы з свае шырокай душы, скарбонкі свайго багатага таленту.

І пры жыцці ён, можа, як ніхто іншы, карыстаўся непакіснай рэпутацыяй аднаго з самых таленавітых майстроў літаратуры, але, можа, толькі пасля яго смерці мы з усёй відавочнасцю ўбачылі, каго страцілі. Роўнага яму няма і наўрад ці ўжо будзе, замяніць яго ў нашай літаратуры не можа ніхто. Ужо хоць бы таму, што ніхто з такім бляскам не спалучаў у нас талент паэта з талентам прэзаіка, драматурга, кінасцэнарыста, эсэіста, гісторыка. Ён быў аднолькава таленавіты амаль ва ўсіх літаратурных жанрах, што, можа, натуральна для літаратуры мінулага, але рэдка сустракаецца ў сучаснай літаратуры з яе багатымі і дасканала развітымі літаратурнымі жанрамі.

Яго пры жыцці любілі людзі розных характараў і нават светапоглядаў, ён умеў аб'яднаць, памірыць, пакараць глыбінёй свайго розуму і дабрынёй свайго сэрца. Бо ён любіў людзей і ненавідзеў усё дробязнае, фальшывае і мяззотнае сярод іх. Многім памятна яго, мабыць, апошняе выступленне на адным з пленумаў праўлення СП Беларусі, пафасным заклікам якога было: давайце жыць у міры і згодзе, навошта самаедства, зласлівасць, жыццё і без таго кароткае, каб траціць яго на сваркі. Трэба больш працаваць. Тады, можа, не дужа прыслухоўваліся да тых яго слоў, а між тым, яны працягваюць надзеянна гучаць і цяпер. Ён ведаў, што гаварыў...

Творы Уладзіміра Караткевіча з захапленнем чытаюць розныя людзі, рознага веку і густаў, але, мне думаецца, большасць ягоных кніг знойдзе свой самы ўдзячны водгук у маладых сэрцах. Ён сам быў да скону сваіх дзён надта малады па натуры і ведаў, чым крануць маладыя душы. Сапраўды, высокае пробы рамантызм яго апавяданняў і вершаў, непадробны драматызм яго гістарычных твораў, шчыры і сумленны роздум ягоных эсэ — вось той дабрадзеіны падмурак, на якім грунтуецца чытацкая прыхільнасць да яго. І ў яго будуць вучыцца наступныя пакаленні беларускіх літаратараў.

У яго ёсць чаму павучыцца.

Можа, найперш стаўленню да жыцця і да мастацтва. Поглядам на гісторыю і нацыянальную культуру. Адносінам да чалавечай асобы ва ўсе часы і найбольш у наш цяжкі і трывожны час.

Ён быў вельмі шчодры ў жыцці і мудры ў літаратуры.

Такім і застанецца назаўжды.

Давід Сімановіч (Віцебск, Беларусь)

АДЗІН З ЛЕПШЫХ УСПАМІНАЎ

Вясной 1958 года мяне выклікалі на абласную нараду настаўнікаў у Віцебск. Там мы ўпершыню ўбачыліся з Уладзімірам Караткевічам і, пазнаёміўшыся, не маглі спыніцца, вялі бясконцыя размовы пра жыццё, гісторыю, літаратуру. А колькі вершаў прачыталі адзін аднаму тады два настаўнікі — крынкаўскі сельскі я і гарадскі аршанскі ён.

Помню, што абедалі ў старым яшчэ рэстаране «Аўрора», шмат жартавалі, смяяліся. А потым пайшлі на спатканне да маёй будучай жонкі, разам чакалі яе і ўтраіх хадзілі па Віцебску.

Быў цёплы майскі вечар. І на душы было таксама цёпла ад сустрэчы, размоў і чакання нечага вялікага і светлага, што чакала — не магло не чакаць! — кожнага з нас.

Сустрэчныя гараджане звярталі ўвагу на субяседнікаў, якія гучна гаварылі і размахвалі рукамі, на рытмічныя рыфмаваныя іх размовы. А мы не заўважалі нічога. Толькі спадарожніца наша часам упрошвала: «Цішэй, хлопцы, мы не адны на вуліцы...»

Уладзімір чытаў сваіх «Калумбаў», я — «Левітана». Потым іншыя вершы — свае і чужыя.

Апрануты мы былі проста. А яму асаблівы каларыт надавала тое, што шыя была абкручана беласнежным бінтам, не помню ўжо чаму.

Позна ўвечары мы прыйшлі на вакзал да цягніка на Оршу. Развіталіся, дамовіліся пісаць адзін аднаму, а для пачатку перапісаць і даслаць яшчэ не апублікаваныя свае вершы.

Ён хутка даслаў мне сваіх «Калумбаў» разам з лістом, на якім вельмі разборлівым почыркам старанна былі выведзены радкі. Вось яны без усялякіх скарачэнняў.

«Шаноўны знішчальнік літаратурных Галіяфаў!

Лайдак ты, браце, вось што! Чакай, я яшчэ дабяруся неяк да цябе, калі прыеду ў Віцебск, будзеш ты глядзець на свет праз уласныя рэбры. Адзіным суцяшэннем для мяне з'яўляецца тое, што я і сам такі самы лайдак, калі яшчэ не горшы. З вершамі затрымаўся, нікому не пішу, нічога не пішу, бяда, ды й толькі. Праўда, у школе маёй ідуць экзамены, і я сяджу там, як ёлуп, на розных там геаметрыях. Памятаеш, як у пятроўскія часы казалі: «Богомерзостен пред господом Богом всяк, любяй геометрию».

Вядома, значна лепей было б зараз шпацыраваць па бульвару з асобай, пра якую зноў-такі продкі казалі: «Нагами намізаюцца, вачыма іграюцца. Завесіла вушы каменнем другім і не слухае слова божага».

Але гэта ўсё пакуль што толькі мара. Пакуль што існуюць ляянкi, спрэчкі і іншыя пастылыя эксэсуары настаўніцкай нівы і фразы з твораў накшталт: «П'ера женили на Элен, но он сам не понимал: зачем это». Або: «Плюшкин был прорехой в теле человечества, опустился до такой степени низости, что нельзя было различить, мужчина он или женщина».

Дасылаю табе сваіх «Калумбаў», а ты мне дашлі свайго «Левітана», рэч патрасаючую. Не бойся, Інстытут Прыстойных Людзей імя Берыя нядаўна зачынілі, «перепроизводство», а то былі б мы там кандыдатамі з табою.

Я, браце, таксама часта прыпамінаю нашу кароткую і такую добрую сустрэчу. Застаецца яна мне як адзін з лепшых успамінаў. І думаю, што гэта не апошняя сустрэча. Прывітанне тваёй сімпатычнай сяброўцы ад аршанскага барсука. Хай не думае, што я такі непрыгожы. Шыя мая прайшла, і я зараз гожа, тоўсты парніша.

Ну, паціскаю лапу. Дасылай верш. Твой Уладзімір».

Канверт не захаваўся. На лісце даты няма. Думаю, што гэта чэрвеньскае пісьмо, магчыма, напісанае ў часы сядзення на школьным экзамене.

Як бы там ні было, але ўжо праз некалькі дзён я чытаў на памяць сваім знаёмым яго верш, у якім было сто восем радкоў.

Толькі зусім нядаўна верш побач з іншымі з рукапісаў, якія захоўваліся ў сястры пісьменніка Наталлі Сямёнаўны Кучкоўскай, у сяброў і знаёмых, быў апублікаваны ў «ЛіМе». На маім лістку-арыгінале ёсць строфы, якія ў друк тады не трапілі. Гэта шаснаццаць радкоў пачатковых (праўда, пасля іх рукой аўтара пазначана: «Верш пачынаецца адсюль») і яшчэ дванаццаць радкоў перад апошняй страфой, якія потым увайшлі ў Збор твораў У. Караткевіча. Вось яны:

Мядзведзі лечацца травамі горкімі,
Шукаючы дзікі часнок на лузе,
Павук-серабранка ў гняздо пад чаротамі
Носіць паветра дзецям пад пазам.
А вы льеце па чужому слёзы,
Забыўшы радзімы простыя кветкі,
І любіце вершы ёлупаў розных.
Вядома, свінню прыцягвае сметнік.
Маю радзіму, маю зялёную,
Забыць і ў разрад нецікавых сунуць?
Мала вам плюнуць у твары сонныя.
Чакайце! Яшчэ калі-небудзь плюнуць!..

І пасля гэтага ўжо вядомая, апублікаваная страфа-канцоўка:

А я ў народ мой заўсёды веру,
І для яго, як вопытны кормшчык.
Адкрыю найлепшую ў свеце Амерыку
(Вёску Амерыку, што пад Оршай).

У кастрычніку, калі выйшаў першы зборнік вершаў Уладзіміра, я паслаў яму тэлеграму: «Нават сто паэтаў ускладчыну не напішуць «Душу матчыну»...

Мінулі гады. Напярэдадні святкавання тысячагоддзя Віцебска ў аўтобусе, які вазіў па горадзе пісьменніцкую групу, ён раптам спытаў: «А ты помніш тую тэлеграму?»

Вядома, я помніў і тэлеграму, і нашу першую сустрэчу, якая назаўсёды засталася ў сэрцы.

Адам Мальдзіс (Мінск)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ — ПІСЬМЕННІК БЕЛАРУСКІ І ЕЎРАПЕЙСКІ

У беларускай літаратуры можна, з пэўнай умоўнасцю, прасачыць дзве пункцірныя лініі развіцця. Прадстаўнікі адной — Скарына, Багдановіч, у многім Купала, Караткевіч — ішлі ад агульначалавечага, кніжнага, біблейскага да народнага і нацыянальнага, а потым, сінтэзуючы абодва пачаткі, зноў узнімаліся да агульначалавечага. Прадстаўнікі другой — Багушэвіч, Колас, Чорны, Брыль, Быкаў — пачыналі з сялянскага, прастанароднага, агона-салдацкага, затым спасцігалі агульначалавечае, каб, узбагачаныя ім, зноў вярнуцца да нацыянальнага. Гэтыя дзве лініі цесна пераплятаюцца, узаемадапаўняюцца, але не зліваюцца. Паміж імі ідзе яўнае або прытоенае творчае спаборніцтва, а часам даходзіць і да супрацьстаяння. І тут, мусіць, важна, дзе прайшло дзяцінства і юнацтва, дзе здабываліся веды — у сваёй краіне ці за яе межамі.

Жыццёвае і творчае сталенне Уладзіміра Караткевіча адбывалася пераважна ў Расіі (Масква) і на Украіне (Кіеў). Ён арганічна засвойваў там дабыткі блізкіх культур. Ён авалодаў украінскай і рускай мовамі не горш, чым беларускай. Ён бараніў ад бездухоўнага чынавенства помнікі рускай архітэктуры, творы рускага авангарднага выяўленчага мастацтва, свабодалюбівыя традыцыі ўкраінскай паэзіі — Тараса Шаўчэнкі і Лесі Українкі. Не выпадкова ж з Кіеўскага ўніверсітэта яго збіраліся выключыць за нацыяналізм не беларускі (беларускі патрыятызм тады ім асабліва не выяўляўся, не афішыраваўся), а ўкраінскі.

А потым, пасля вяртанняў з Лесавічаў у Оршу і з Масквы ў Мінск, былі два вялікія глыткі фальклорнага і народнага паветра. Да беларушчыны ён вярнуўся ўжо вялікім эрудытам, інтэлектуалам. У ім ужо жыла арганічная цікавасць да ўсяго, што дзеялася і дзеецца на свеце. Яму ўжо было вядома, хто такія Брэйгель і Босх, Дантэ і Норвід. Ён ужо сябраваў з лепшымі, пераважна «андэграўднымі» пісьменнікамі Літвы і Латвіі, Грузіі і Арменіі, з якімі разам вучыўся на Вышэйшых літаратурных і сцэнарных курсах. Ён быў жадамым госцем у рэдакцыях тоўстых маскоўскіх часопісаў і майстэрнях рускіх авангардыстаў, жорстка разагнаных Хрушчовым (памятаецца, як, даведаўшыся пра гэта, Караткевіч усклікнуў: «Хлопцы, гэта хана і для нас!»).

Далучанасць Уладзіміра Караткевіча да славянскай, еўрапейскай, сусветнай цывілізацый дазволіла яму хутка, ледзь не імгненна стаць вядучым беларускім пісьменнікам, «клясыкам», як ён напаўздэкліва, напаўжартаўліва

назваў самога сябе. У яго не было перыяду творчай вучобы, сталення. Што б там ні пісалі колісь аршанскія і мінскія аглабельшчыкі, ужо першыя зборнікі — «Матчына душа», «Вячэрнія ветразі», «Блакiт і золата дня», першы раман «Нельга забыць» засведчылі, што ў літаратуру прыйшоў сталы пісьменнік, вялікі талент. Прыйшоў, у адрозненне ад большасці беларускіх пісьменнікаў, iнтэлігент не ў першым пакаленні, а ў якім пятым ці дзесятым калене — як і яго героі Андрэй Грынкевіч, Ірына Горава, Алесь Загорскі.

Са спазненнем на стагоддзе (на тое былі незалежныя ад нас прычыны) Уладзімір Караткевіч выканаў у Беларусі тую ж гістарычную місію, што Генрык Сянкевіч у Польшчы, Алоіс Ірасек у Чэхіі, Вальтэр Скот у Англіі. Ён стварыў беларускі гістарычны раман «для падмацавання сэрцаў» — як Сянкевіч. А затым — гістарычную тэтралогію (драмы «Званы Віцебска», «Маці Урагану», «Кастусь Каліноўскі», «Калыска чатырох чараўніц»). Спрабаваў стварыць беларускае гістарычнае кіно, хаця пільныя рэжысёры і цэнзары ўвесь час штурхалі яго на псеўдагістарызм («Этот Юрась Братчик, этот Христос у вас что-то явно не то говорит»). І ўсё гэта ім рабілася, каб даказаць свайму народу, што ён такі ж, як і іншыя народы, што ён мае права на гістарычнае быццё, бо мае сваю «нармалёвую», багатую гісторыю, што ён не папалушка, а нераспазнаная самім сабой каралеўна. Карацей кажучы, абуджаў нацыянальную самасвядомасць і тым самым набліжаў, правакаваў падзеі, якія адбыліся пасля яго смерці, у канцы 80-х і ў 90-х гадах. Набліжаў нашу сённяшняю, няхай яшчэ і сумніўную, незалежнасць. З ім канчалася адна эпоха, якую ён перарос ужо ў студэнцтве (бурнае рэагаванне на смерць Сталіна, калі будучага пісьменніка ў каторы раз збіраліся выключыць з універсітэта). Ён прадбачыў будучыню, якая яго і вабіла, і палохала («Не падрыхтаваны мы, хлопцы, да нечага сур'ёзнага, занадта доўга спалі»).

Па незвычайнаму, прарочаму прадбачанню Уладзіміра Караткевіча можна параўнаць з яго папярэднікамі па «кніжнай» лініі развіцця беларускага пісьменства — Францыскам Скарынай, Максімам Багдановічам. Скарына апярэджваў свой час (і таму заставаўся шмат у чым незразумелы, незапатрабаваны) гадоў на сорок-пяцьдзесят, аж да з'яўлення Буднага і Цяпінскага. Багдановіч — ужо на менш, да прыходу ў літаратуру Жылкі і Дубоўкі. Караткевіч — яшчэ на менш (час паскараецца, спрасоўваецца), да першых выступав «незалежнікаў», несумненна ўзгадаваных на яго патрыятызме, гуманізме і дэмакратызме. Ці пайшлі «незалежнікі» далей яго — гэта ўжо зусім іншае пытанне: бацькам — і натуральным, і ідэйным — немагчыма цалкам запраграмаваць сваіх фізічных і духоўных дзяцей. Адно несумненна: «незалежнікі» ўжо вельмі прыспешвалі хаду падзей, спадзеючыся хіба што на чуд. Караткевіч таксама верыў у вышэйшае прадвызначэнне. Але раіў садзейнічаць яму карпатлівай, катаржнай працай. У чым паказваў асабісты прыклад.

Скарыну, Багдановіча і Караткевіча аб'ядноўвае яшчэ адна вызначальная рыса — незвычайная працавітасць. Вонкава іх быццё магло ўспрымацца (і ўспрымалася, і ўспрымаецца сёння) як суцэльнае свята. А яны былі, мусілі

быць тытанамі працы. Як адраджэнцы яны разумелі, што зрабіць трэба несумярна многа, а ратайў мала. Адсюль — шматграннасць, «шматстаночнасць» дзейнасці. Скарына быў нашым першадрукар, арганізатарам усходнеславянскай кнігавыдавецкай справы. І адначасова — перакладчыкам Бібліі, які (гэта паказаў англійскі бібліеіст Гендэрсан), добра ведаючы многія мовы, браў лепшае і з арыгінала, і з грэчаскага, і з лацінскага, і з царкоўнаславянскага, і з чэшскага перакладаў. І адначасова — мысляр, філосаф, які ў сваіх прадмовах да перакладаў тлумачыў суайчыннікам сэнс нябеснага і зямнога быцця. А яшчэ — першы беларускі паэт, мабыць, першы беларускі доктар медыцыны, вучоны-батанік (у пражскім каралеўскім садзе) і вучоны-астраном (у «Пасхаліях»), магчыма, мастак і гравёр. Багдановіч таксама здзіўляе шматграннасцю свайго таленту: ён і паэт, і перакладчык, і крытык-рэцэнзент, і літаратуразнаўца, і тэарэтык нацыянальнага Адраджэння. Ад Караткевіча эпоха зноў жа запатрабавала працаваць аднаму за многіх. Празаік, паэт, драматург, перакладчык, крытык, кінасцэнарыст, ён быў яшчэ таленавітым мастаком, непаўторным спеваком, здольным артыстам, добрым фатографам. А яшчэ — гісторыкам з Богае ласкі, краззнаўцам, краізназнаўцам, што яскрава праявілася ў час яго падарожжаў па радзіме пры падрыхтоўцы шматтомнага «Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі». Краззнаўцам дзейсным, які, змагаючыся за зберажэнне помнікаў, асабліва «опіумных» цэркваў і касцёлаў, даходзіў да найпершых свецкіх і духоўных асоб краіны.

І яшчэ адна рыса родніць Скарыну, Багдановіча і Караткевіча: яны разумелі, што бараніць і будаваць сваё можна, толькі добра засвоіўшы — для параўнання і вопыту — суседскае, чужое, агульначалавечае. Скарына абавіраўся ў кнігадрукаванні і перакладчыцкай справе на еўрапейскі досвед. Багдановіч як творца арыентаваўся не толькі на «нашаніўцаў», але і на рускую, французскую паэзію. Караткевіча заўсёды цікавіла, а што ж там у іншых, што карыснага можна ў іх пераняць. Яго злавала «маламестачковасць», несучаснасць, адарванасць ад еўрапейскага вопыту іншых беларускіх сучаснікаў (ён іх знішчаў адной фразай: «Ганна завіхалася ля печы»). Таму ён хацеў як мага больш пачуць і пабачыць. Таму ехаў у Літву, Латвію ці Эстонію, Грузію ці Арменію, Узбекістан ці Таджыкістан, на Далёкі Усход, Урал ці Крым. І ўсюды яму было цікава, усюды ён імкнуўся спасцігнуць душу іншага народа (памятаю, як пранікліва ўглядаўся ў Каўнасе ў выцвілыя палотны Чурлёніса, дасведчана вадзіў нас па музеі Шаўчэнкі ў Кіеве), адсюль прывозіў творы (або іх падрадкоўнікі) для перакладу. Дужа рваўся ён і за мяжу. Рыхтаваўся да гэтага. Заходнееўрапейскае выяўленчае мастацтва, архітэктур, кіно ён ведаў не горш кандыдатаў-спецыялістаў. Беспамылкова вызначаў аўтарства музычных твораў — ад Вівальдзі да Стравінскага (гэта з яго ціхага ўздыху у час канцэрта барочнай музыкі: «Божа, няўжо ж у нас не было нечага падобнага» пачалося «вяртанне» з Кракава так званага «Полацкага шыйтка»). Ён добра ведаў нямецкую і лацінскую мовы, выкарыстоўваў у «Каласах...» французскія дыялогі. Ён замыкаўся у сабе, калі за сталом нехта гаварыў, што вось таго

і таго з «набліжанных да трона» ўключылі ў склад афіцыйнай дэлегацыі. А яго не ўключалі і не пускалі. Бо хадзіў погалас, што ён абавязкова «там» застанецца, нават у Польшчы, дзе тады застацца практычна было немагчыма. Згадваецца анекдатычны выпадак. Неяк у карэспандэнцыі з Канскага фестывалю «Правда» паведаміла, што там атрымаў прэмію фільм «Дзікае паляванне караля Стаха», зняты па аповесці «польскага празаіка» Караткевіча. З самай раніцы, ледзь толькі газета дайшла да ЦК, адтуль на кватэру пісьменніка ўстрыжана пазванілі: дзе ён, калі прыняў польскае грамадзянства... На ўсякі выпадак заглянуўшы ў кабінет-спальню, жонка, Валянціна Браніславаўна, супакойла высокае начальства: «Спіць. Дзе ж яму быць...» І сапраўды, дзе яму было быць, як не на Радзіме. Такія не пакідаюць яе, застаюцца з ёю да самага канца.

І тым не менш, ён рваўся туды, хаця б у Польшчу. Памятаю, як адбылася першая замежная паездка Уладзіміра Караткевіча — якраз у Польшчу. Неяк па майму запрашэнню прыехаў у Мінск прафесар Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве Здзіслаў Нядзеля, родам з Празарокаў на Віцебшчыне. Пагаманіўшы вечарам за сталом, яны ўпадабалі адзін аднаго. Але, ад'язджаючы ў Кракаў, госць рашыў запрасіць чамусьці толькі мяне. На гэта я адказаў, што ўсё роўна еду ў Польшчу на тры месяцы ў камандзіроўку. То няхай лепей запрасіць Караткевіча, жывога «клясыка», які, нягледзячы на сваю вядомасць, а можа, якраз з-за яе, ні разу за мяжой не пабываў. Доўга цягнулася афармленне дакументаў. Караткевіч прыехаў у Кракаў толькі ў канцы лістапада 1971 г., у пярэдадзень свайго дня нараджэння. І адразу ж пачаў хадзіць па музеях і касцёлах, кірмашах і кінатэатрах («каб нарэшце ўдосталь наглядзецца італьянскіх фільмаў»). Здзіўляў Нядзелю добрым (лепшым нават, чым у яго) веданнем паэзіі Канстантага Ідэльфонса Галчыньскага, а сербскага гісторыка літаратуры Стояна Субоціна, які якраз таксама гасцяваў у Кракаве, — веданнем творчасці Радуге Стыенскага. У падзямеллях вежы каля Сукеніц тлумачыў нам прызначэнне розных прылад для катаванняў. Доўга дабіваўся дазволу правесці ноч разам з гэйналістамі на вежы Мар'яцкага касцёла, каб потым апісаць яе «гукі, пахі і колеры». Месячнае прабыванне Караткевіча ў Польшчы завяршылася сустрэчамі ў Варшаве з аднакурснікам па Кіеўскім ўніверсітэце Фларыянам Няўважным («Флёрмам Уважным»), які прысутнічае на гэтай аршанскай канферэнцыі.

З лёгкай рукі Здзіслава Нядзелі (потым яны не раз абменьваліся лістамі і візітамі, Нядзеля даслаў на гэтую канферэнцыю свае ўспаміны) адбыліся паездкі Уладзіміра Караткевіча, пераважна разам з Валянцінай Браніславаўнай, у Прагу — да даследчыка і перакладчыка Вацлава Жыдліцкага, у Браціславу — да дзіцячай пісьменніцы і перакладчыцы Гелены Крыжанавай-Брындавай. Чэхія і Славакія (у апошняя Караткевіч знайшоў многа агульнага з Беларускаю — асабліва ў мове, звычаях) арганічна ўвайшлі ў жыццё і творчасць беларускага пісьменніка. Там жа з'явіліся чэшскія і славацкія пераклады, рэцэнзіі на іх, артыкулы ў славянскіх энцыклапедычных даведніках. Але далей,

на «небяспечны Захад», ён так і не змог выехаць. Кантакты з Францыяй, Германіяй, Італіяй, Іспаніяй абмяжоўваліся толькі перакладамі ды сустрэчамі з калегамі па пяру.

І ўсё ж Заходняя Еўропа ўвайшла ў літаратурны вопыт, у творчасць Уладзіміра Караткевіча. Калі чытаеш раман «Хрыстос прыямліўся ў Гародні», бачна плённае вучнёўства ў Франсуа Рабле, Шарля дэ Кастэра, Рамэна Рала-на. У сваіх водгуках на беларускія пераклады твораў Гётэ і Байрана рэцэнзент засведчыў, што ён добра, у арыгінале, у славянскіх перакладах, ведае класічную еўрапейскую паэзію. Ён не падзяляў Еўропу на «савецкую» і «буржуазную»: яна была для яго, як і для Скарыны, для Багдановіча, адзіным і жывым мацерыком.

Сваё, айчыннае, нацыянальнае, у Караткевіча арганічна спалучалася і сплаўлялася з агульнаеўрапейскім і агульначалавечым. Асабліва гэта відаць там, дзе ён вызначаў свае ідэалы (да прыкладу, у «Зямлі пад белымі крыламі»), сваё бачанне будучыні. Урокі Уладзіміра Караткевіча тут асабліва павучальныя. Яны могуць і павінны быць запатрабаваны ў наш няўстойлівы час, запатрабаваны як духоўныя арыенціры грамадства.

Аркадзь Русецкі (Віцебск, Беларусь)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ І СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МАСТАЦКАЯ КУЛЬТУРА

Перш за ўсё трэба спыніцца на тым, што мы разумеем пад мастацкай культурай. І вось чаму. Даволі часта мастацкую культуру ўспрымаюць як мастацтва, як творчасць, як мастацкую дзейнасць і г. д. Адбываецца падмена паняццяў, якая, часцей за ўсё, адводзіць у бок ад разумення сутнасці з'явы ці прымушае засяроджваць увагу на другасных, важных, але не галоўных элементах.

Па нашаму разуменню, мастацкая культура — гэта, з аднаго боку, сукупны прадукт мастацкай дзейнасці людзей у канкрэтную гістарычную эпоху і, з другога, поліфункцыянальная сістэма вытворчасці, захавання, размеркавання і спажывання духоўных каштоўнасцей, дзе сутаснай з'явай выступае мастацтва, яго ўзаемасувязь і ўзаемадзеянне з іншымі сацыяльнымі працэсамі і інстытутамі ў мэтах абнаўлення духоўнага жыцця грамадства і стварэння ўмоў для фарміравання развітай асобы.

У дадзеным выпадку для нас вызначальным выступае паняцце «сукупны прадукт», якое сведчыць, што мастацкая культура ахоплівае ўсе віды мастацкай дзейнасці — словесную, музычную, тэатральную, выяўленчую і г. д., і ўсе віды мастацтва — як прафесійнага, так і народнага, самадзейнага. Паняцце «сістэма», у сваю чаргу, уключае ў сябе ўсе працэсы, звязаныя з функцыянаваннем мастацтва ў грамадстве (стварэнне, захаванне, распаўсюджанне, ўспрыманне, ацэнку, вывучэнне), а таксама тое, што забяспечвае яго далейшае жыццё — выхаванне мастакоў, публікі, сацыялагічныя замеры існавання і спажывання мастацтва і г. д. У выніку адбываецца зварот не да аднаго ці некалькіх відаў мастацтва, а да ўсёй мастацкай культуры — айчыннай і сусветнай, да той духоўнай атмасферы, у якой адбываецца яе фарміраванне і развіццё.

Менавіта вызначэнне мастацкай культуры як «сукупнасці-сістэмы» больш за ўсё актуальна ў адносінах да творчасці Уладзіміра Караткевіча. І вось чаму. З аднаго боку, гэтая творчасць паўстае не толькі перад даследчыкам, але і перад чытачом як пэўная сукупнасць літаратурных жанраў (прозы, паэзіі, драматургіі, эсэ і г. д.), песна ўзаемазвязаных і ўзаемадапаўняючых адзін аднаго. З другога, тая ж творчасць не замыкаецца толькі ў межах літаратурнай (хоць і шматпланавай, «сукупнай») дзейнасці. Яна стала з'явай настолькі адметнай, што, па сутнасці, не пакінула некранутай амаль што ніводнай сферы мастацкай культуры Беларусі (ды і не толькі Беларусі). Як канцэнтраванае

выражэнне, як згустак, квінтэсэнцыя агульначалавечых ідэй і каштоўнасцей, чалавечых характараў і гістарычных падзей творчасць Уладзіміра Караткевіча не проста прыцягнула да сябе ўвагу творцаў іншых відаў мастацтва, але ўзбагаціла іх, стала добрым імпульсам для новых адметных мастацкіх твораў (напрыклад, у кіно, тэатры, песеннай і выяўленчай дзейнасці).

Калі мы падыходзім да разгляду мастацкай культуры не як да нейкай раз і назаўсёды вызначанай дадзенасці, а як да жывога арганізма, што бесперапынна развіваецца, вырашаючы сваю галоўную задачу стварэння мастацкай гісторыі чалавецтва, то ўбачым, што творчасць Уладзіміра Караткевіча поўнасю карэлюецца з такім падыходам. Пры гэтым галоўным у такім узаемадзеянні, на наш погляд, з’яўляецца мастацкае асэнсаванне дыялектычных суадносін паміж гісторыяй і сучаснасцю, глыбокае разуменне гістарычнага працэсу і стварэнне на гэтай аснове мастацка-гістарычнага летапісу жыцця і лёсу беларусаў. Сродкаў, якімі карыстаецца Уладзімір Караткевіч пры вырашэнні такой звышзадачы, мноства. Гэта — тонкі лірызм і глыбокі псіхалагізм у стварэнні характараў, здольнасць бачыць жыццё ў маштабных вымярэннях і ўменне адслаіць заканамернае ад выпадковага, вечнае ад часовага, шырокае выкарыстанне нечаканых асацыяцый, ідэйна-эстэтычнага багацця фальклору, этнаграфіі і гістарычных дакументаў і моўнае багацце твораў.

Адзначым, што ў мастацкай «рэканструкцыі» гістарычнай мінуўшчыны Уладзімір Караткевіч ішоў ад легендарна-фальклорнага матэрыялу да ўсё больш і больш глыбокага разгляду канкрэтных гістарычных фактаў, многія з якіх упершыню сталі аб’ектамі мастацкага аналізу.

Беларуская мастацкая культура яшчэ да прыходу Уладзіміра Караткевіча валодала пэўнымі сродкамі фарміравання гістарычнай самасвядомасці грамадства і асобы. Былі напісаны творы, якія дазвалялі сучасніку дакрануцца да гісторыі беларусаў, убачыць нашых продкаў у тых ці іншых далёкіх і блізкіх месцах і падзеях. Але ўсё гэта, у рэшце рэшт, было выпадковым, стракатым, непераканаўчым. Не было той стрыжнявой лініі, якая вызначыла б ролю беларусаў у гістарычным працэсе як з’яву аб’ектыўную і заканамерную. Нам здаецца, што менавіта творчасць Уладзіміра Караткевіча дазволіла ліквідаваць гэты прагал. Як гэта адбылося? Па-першае, пісьменнік валодаў вялізнымі ведамі ў галіне тэарэтычных праблем гістарычнай навукі, стварыў сваю філасофію гісторыі. Прыгадаем, напрыклад, яго вызначэнне эпохі Рэнесансу ў Беларусі¹. Па-другое, Уладзімір Караткевіч разумее гісторыю як працэс, які дазваляе звязаць у адно мінулае і будучае (гістарычны сюжэт, на яго думку, — гэта матрыца будучага) і ў якім кожнаму народу адведзена свая роля і месца. Па-трэцяе, пісьменнік валодаў вялізнай працаздольнасцю, нейкім, пэўна, толькі яму ўласцівым уменнем «прадзірацца» праз тоўшчу разрозненых гістарычных фактаў, каб стварыць шырокае, панарамнае гістарычнае

¹ Пачатак: Лісты Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка // Маладосць. 1987. № 1. С. 163–164.

палатно. Таму меў рацыю Серафім Андрэюк, які аднойчы заўважыў, што Уладзімір Караткевіч рабіў у нашай літаратуры тое, што ў свой час у англійскай літаратуры зрабіў Вальтэр Скот, у польскай — Юзаф Крашэўскі, у чэшскай — Алоіс Ірасек.

Праз мастацкае асэнсаванне гісторыі (гістарычную самасвядомасць) Уладзімір Караткевіч аказаў значны ўплыў на светапоглядную парадыгму сучаснай беларускай мастацкай культуры.

Нельга абысці ўвагай і той кірунак творчасці Уладзіміра Караткевіча, які з’арыентаваны не на «высокую» або прафесійную частку мастацкай культуры, а на народнае мастацтва, менавіта, фальклор. Пісьменнік быў цвёрда перакананы, што толькі спасціжэнне вытокаў духоўнай жыццёвасці народа, пранікненне ў сутнасць народнай творчасці, яе паэтычны пачатак дазваляе стварыць сапраўды мастацкі твор, варты той зямлі, на якой вырас аўтар. Мабыць, таму любоў да казак і паданняў, легенд і сказаў, загадак і былін, майстэрскае ўзнаўленне народнай мудрасці з’явіліся стрыжнявым пачаткам і адной з важнейшых асаблівасцей усёй творчасці Уладзіміра Караткевіча, у першую чаргу, яго паэзіі. Менавіта фальклорны элемент прыдае баладам, паэмам, песням, вершам стылёвую адметнасць, рамантычную ўзнёсласць, рэалістычную народнасць і праўдзівасць. Менавіта праз іх сучасны чытач пранікае ў духоўна-інтэлектуальную атмасферу далёкіх і блізкіх часоў, спасцігае працэс духоўнага развіцця беларусаў, адчувае яго накіраванасць у будучыню, веру народа ў свае стваральныя сілы. Бадай што няма ніводнага фальклорнага жанру, які не знайшоў бы свайго выкарыстання ў Караткевічавых творах. Таксама, як няма ніводнага паэтычнага зборніка, у якім бы чытачы не знайшлі б, не ўбачылі б уплыву вуснай народнай творчасці як у тэматыцы ці сюжэце, так і ў творчых матывах, глыбока прасякнутых нацыянальнай і народнай традыцыяй.

Нарэшце, некалькі слоў аб праблеме ўзаемадзеяння творчасці Уладзіміра Караткевіча з іншымі відамі і жанрамі беларускага мастацтва. Менавіта ўзаемадзеяння, а не толькі, скажам, уплыву. Так, шматлікія творы пісьменніка (напрыклад, гістарычныя драматычныя хронікі) сваёй неардынарнасцю «прымусілі» іншых творцаў узяць іх у якасці зыходнага матэрыялу для сваіх твораў. Напрыклад, амаль усе буйныя (і не толькі) пражанскія, а таксама драматычныя творы сталі асновай для кінафільмаў, драматычных і оперных спектакляў, пастановак у народных тэатрах. На кінастудыі «Беларусьфільм» зняты і атрымалі шырокую папулярнасць у гледачоў мастацкія стужкі «Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка», «Дзікае паляванне караля Стаха», «Чорны замак Альшанскі», «Маці Урагану». Доўгі час у Віцебскім акадэмічным тэатры імя Якуба Коласа ішлі спектаклі «Званы Віцебска» і «Кастусь Каліноўскі». Арыгінальнасцю рашэнняў і дынамізмам дзеяння вылучаецца опера «Дзікае паляванне караля Стаха» ў Дзяржаўным акадэмічным тэатры оперы і балета і г. д. Праўда, не заўсёды новыя творы адпавядалі ісціннаму Караткевічу. Але ў цэлым, дзякуючы гэтым новым творам, героі Уладзіміра Караткевіча, іх

гуманізм, урэшце сама асоба пісьменніка выйшлі на такую шырокую чытацкую і глядацкую аўдыторыю, аб якой сучасны мастак можа толькі марыць.

Такім чынам, сувязь творчасці Уладзіміра Караткевіча і сучаснай мастацкай культуры Беларусі паўстае перад намі як з’ява дыялектычная і пасвойму ўнікальная, дзе кожны з бакоў, няхай і не зусім суразмерных па сваёй маштабнасці, так цесна звязаны між сабой, што згуба ці ігнараванне аднаго з іх можа парушыць цэлае, прывесці да разбурэння яго сутнасці.

Анатоль Верабей (Мінск)

ГЕРОЙ ПРОЗЫ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Уладзімір Караткевіч — адзін з яркіх і адначасова загадкавых беларускіх пісьменнікаў другой паловы XX ст. Здавалася б, ён такі прасты, светлы і чысты, а на самай справе гэта надзвычай складаны для асэнсавання мастак, бо ў яго творчасці шмат нечаканасцей і таямніц. Напрыклад, у рамане «Чорны замак Альшанскі» адзін з герояў з лагоднай іроніяй і мяккім гумарам кажа пра Караткевіча: «А нішто сабе. Толькі чумава нейкі, дурашны. Левай рукой правае вуха цераз галаву чухае... Ніколі не ведаеш, чаго ад яго чакаць»¹. І гэта сапраўды так. Яго характарыстыка ўласнай асобы, пры пэўным іранічным і гарэзлівым адценні, вельмі трапная і дакладная.

Няпростыя і загадкавыя таксама героі твораў У. Караткевіча. Як і творчасць пісьменніка, яны ўвабралі ў сябе лірычнае і эпічнае, рамантычнае і рэалістычнае, філасофскае і публіцыстычнае, кніжнае і жыццёвае, драматычнае і гумарыстычнае ці сатырычнае, гратэскавае.

Прымаючы да ўвагі, што літаратурны герой — гэта вобраз чалавека ў літаратуры, мы разам з паняццямі «герой» будзем ужываць паняцці «дзеючая асоба», «персанаж», «характар», «тып» і «вобраз», бо гэтыя паняцці звязаны паміж сабой. Яны дазваляць дакладней вызначыць сутнасць створаных Караткевічам у прозе вобразаў людзей, народа, роднай зямлі, міфічных істот, прыроды.

Поўнаасцю нельга пагадзіцца з тымі даследчыкамі, якія, прасочваючы эвалюцыю караткевічаўскага героя, сцвярджаюць, што Андрэй Грынкевіч — вобраз чыста рамантычны, Алесь Загорскі — вобраз рамантычна-рэалістычны, Юрась Братчык — вобраз эпічны. На нашу думку, як у ранніх, так і пазнейшых творах пісьменніка ў рознай ступені спалучылася рамантычнае, рэалістычнае і эпічнае.

Думаецца, з пэўнай доляй умоўнасці можна сцвярджаюць, што аўтабіяграфічнае, асабістае і рамантычнае дамінуе ў героях аповесцей («У снягах драмае вясна», «Чазенія», «Лісце каштанаў», рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»), апавяданняў «Залаты бог», «Дрэва вечнасці». Лірычна-эпічнае і рамантычна-рэалістычнае мацней увасобіліся ў аповесцях

¹ Караткевіч У. Зб. тв.: У 8 т. Мн., 1990. Т. 7. С. 373. Далей творы У. Караткевіча, за выключэннем агавораных выпадкаў, цытуюцца па гэтым выданні. Том і старонка падаюцца ў дужках.

«Дзікае паляванне караля Стаха», «Сівая легенда», апавяданнях «Блакiт i зола-та дня», «Сiняя-сiняя», «Кнiганошы», рамане «Каласы пад сярпом тваім». Эпiчнае выразней выявілася ў раманах «Хрыстос прыязмліўся ў Гароднi» i «Чорны замак Альшанскi». Пры характарыстыцы аповесцi «Цыганскi кароль», «Легенда аб бедным д'ябле i аб адвакатах Сатаны», легенды «Ладдзя Роспачы», аповесцi «Зброя» i рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гароднi» трэба ўлічваць выкарыстанне пiсьменнiкам умоўна-фантастычнай вобразнасцi, сатырычна-гратэскавых прыёмаў пiсьма, што вызначыла i мастацкую структуру гэтых твораў, i адметнасць створаных у iх персанажаў.

Ужо ў сярэдзiне 50-х гг. У. Караткевіч меў значныя задумы. Так, у лiсце да Максiма Танка ад 20 чэрвеня 1956 г. ён выказаў занепакоенасць тым, што ў беларусаў няма такога лiтаратурнага тыпа, якi ёсць у iншых народаў, напрыклад, Фаўст, Уленшпiгель, вiцязь у тыгравай шкуры. Але верыў, што такi лiтаратурны тып, якi «лепш за ўсё адбiвае асноўныя рысы нацыянальнага характару, сэрца народа, яго iмкненнi i нават дробныя, другарадныя рысы», павiнен з'явiцца. Сцвярджаў, што героем беларускай нацыянальнай эпопеi можа быць чалавек, якi жыве на Беларусi ў эпоху Рэнесансу, i што ў беларускай лiтаратуры ёсць «толькi адзiн вобраз, прыдатны выканаць гэтую ролю». Гэта Люцыян Таполя з аднайменнай паэмы Танка. У. Караткевіч ярка i маляўнiча апiсаў у лiсце гэтага героя ².

Пазней пiсьменнiк шмат рабiў для таго, каб у сваiх творах стварыць той лiтаратурны тып, у якiм выявлiся многiя рысы беларускага нацыянальнага характару. Гэта яскрава выявлiлася ў героях раманаў «Каласы пад сярпом тваім», «Хрыстос прыязмліўся ў Гароднi», аповесцi «Сiвая легенда», легенды «Ладдзя Роспачы».

Апраўдана гаварыць i пра тое, што У. Караткевіч у сваiх творах iмкнуўся стварыць велiчны i эпiчны вобраз свайго народа. Так, у лiсце да дзядзькi М. А. Садавога ад 8 снежня 1957 г. ён сказаў пра задуму напiсаць сто тамоў, дзе хацеў адлюстраваць жыццё свайго народа на працягу значнага прамежку часу. Сярод iх была i эпопея «Век», «у якую павiнны ўвайсцi паўтара дзесятка раманаў i якая ахопiць гiсторыю Беларусi з 1860 года да нашых дзён» ³. Пiсьменнiк думаў i аб тым, што «Беларусь чакае свайго Лёнрата, свайго Лангфела» (VIII, кн. 2, 308), хто створыць беларускi нацыянальны эпас. Пазней У. Караткевіч нямала зрабiў для ўвасаблення сваiх задум.

Сусветная лiтаратура новага часу стварыла цiкавыя вобразы, характары. Гэта герой «сусветнага смутку», «лiшнi чалавек», «маленькi чалавек», «нiгiлiст», «страчанае пакаленне» i iнш. Думаецца, што ў кагорце гэтых герояў зойме належнае месца i герой У. Караткевіча. Яго можна назваць рыцарам Беларусi. Яскрава такi герой увасобiўся ў Маеўскiм з апавядання «Алiва i меч», у Петраку Ясюкевічу з апавядання «Сiняя-сiняя», Андрэю Беларэцкiм

² Беларускi дзяржаўны архiў-музей лiтаратуры i мастацтва. Ф. 25, воп. 2, адз. зах. 66.

³ Хатнi архiў У. Караткевіча.

з «Дзікага палявання караля Стаха», Раману Ракутовічу з «Сівой легенды», Алесю Загорскім з «Каласоў пад сярпом тваім», Гервасію Выліваху з «Ладдзі Роспачы», Юрасю Братчыку з рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» і ў іншых героях.

У. Караткевіч быў адным з тых аўтараў, у творчасці якіх з незвычайнай сілай узнавіліся аслабленыя, амаль перапыненыя ў час культу асобы Сталіна беларускія адраджэнскія ідэі. Самаахвярны збіральнік і захавальнік беларускіх мастацкіх каштоўнасцей Маеўскі прамаўляе ў апавяданні «Аліва і меч»: «Я стаміўся трымаць на плячах цяжар, які павінен несці цэлы народ»⁴. Маеўскі выступае як волат духу і адначасова як асоба глыбока трагічная. Гэта адзін з рэдкіх, яркіх і самабытных вобразаў беларускай літаратуры.

Проста і натуральна, з любоўю і цеплынёй паказаў У. Караткевіч у апавяданні «Блакiт i золата дня» нараджэнне першага і вялікага кахання ў Наталькі і Юркі, раскрыў чалавечыя адносіны, думкі, перажыванні і пачуцці, выявіў непаўторнасць і прыгажосць жыцця. Письменнік тут з незвычайнай сілай уласціў родную зямлю і яе людзей.

А ў апавяданні «Кніганомы» нават прозвішчам свайго героя (Кірыла Туравец — нібы Кірыла Тураўскі) аўтар імкнецца сцвердзіць несмяротнасць і сілу народнага духу, пераемнасць перадавых нацыянальных эстэтычных і духоўных традыцый.

З болей згадвае ў апавяданні «Сіняя-сіняя» родную пакінутую зямлю Пятрок Ясюкевіч, былы ўдзельнік паўстання 1863–1864 гг. Глыбокім трагедыйна-філасофскім зместам, роздумам пра сваю радзіму і яе лёс у кантэксце грамадскіх і сацыяльных катаклізмаў, што адбываліся на зямлі, напоўнены і Петраковы думкі, якія аднойчы ўзніклі ў яго каля егіпецкіх пірамід: «Усё адно людзі гінуць і народы гінуць, і працэс гэты няўхільны, а на зямлі не застаецца нічога, акрамя магіл» (II, 285–286). Праз усмешку сфінкса, які шмат перажыў і шмат пабачыў на сваім вяку, вартымі жалю і марнымі здаліся Петраку высілкі людзей нешта змяніць у жыцці. І тым не менш, як выклік сфінксу ў героі абуджаецца прага жыць і захаваць для будучыні кволую дзяўчынку, што вярнула яму радзіму, якую нельга страціць і да якой трэба вярнуцца, каб прадоўжыць пачатую справу.

Не толькі асабістая крыўда прымусіла Рамана Ракутовіча з «Сівой легенды» ўзначаліць паўстанне на Магілёўшчыне ў 30-я гг. XVII ст. Гэта быў і яго пратэст супраць сацыяльнага, рэлігійнага і нацыянальнага прыгнёту, супраць рэнегатаў беларускай шляхты. Ракутовіч выступае нібы герой народнага эпасу. Гэта вобраз сімвалічны. У апісанні Рамана як вершніка на белым кані, апранутага ў барвяны плашч, са старадаўнім двухручным мячом у руцэ ўва-собіліся герб Пагоня і святых для беларускага патрыятычнага сэрца белы і чырвоны колеры. І потым, калі паўстанне пацярпела паражэнне, на гэтай зямлі ганьбаваліся, былі пакараны і сам вершнік, змагар і абаронца людзей,

⁴ Караткевіч У. Творы. Мн., 1996. С. 315.

і яго меч і шчыт, і яго каханая, якая ўспрымаецца і як дзяўчына, і як сімвал Беларусі. Заўважым, што да вобраза вершніка Караткевіч звяртаўся і ў іншых творах (у апавесцях «Перадгісторыя», «Дзікае паляванне караля Стаха», рамане «Каласы пад сярпом тваім»).

Калі ў «Сівой легендзе» Караткевіч паказаў пачатак рэнегатаў беларускай шляхты ў XVII ст., то ў «Дзікім паляванні караля Стаха» намаляваў яе звыродлівы стан у канцы XIX ст., абумоўлены гэтым рэнегатацтвам. Але ў апошнім творы паказаў і тыя сілы, якія ў асобе Беларэцкага, Свеціловіча, Рыгора і сялян змагаюцца са злом, варожымі народу сіламі. Яны нясуць страты (смерць Свеціловіча), але перамагаюць.

Цікавымі і змястоўнымі ўяўляюцца Канрад Цхакен у «Сівой легендзе» і медыкус з «Цыганскага караля». У іх разважаннях выявіліся думкі мастака пра родны край і яго лёс.

Фігурай трагічнай, складанай і супярэчливай выступае Пора-Леановіч у пралогу рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»). Усведамленне віны перад народамі, якому ён здрадзіў, пякучы боль за зняважаную і прыгнечаную родную зямлю нараджалі ў яго пакалечанай душы гнеў і пагарду да сябе і да ўсяго свету. Духоўна надломлены і спустошаны, ён перад смерцю зведаў хвіліны духоўнага ачышчэння і адначасова адчуў фатальную накіраванасць, непазбежнасць сваёй смерці.

У рамане «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць») пісьменнік засяродзіў увагу пераважна на духоўных пошуках творчай інтэлігенцыі, на каханні Андрэя Грынкевіча і Ірыны Горавай. Асобу галоўнага героя сфарміравала асяроддзе, у якім ён выхоўваўся. Напрыклад, маці расказала яму ў дзяцінстве легенду пра чэшскага вучонага Ганку, які абудзіў свой народ ад доўгага сну. Пазней Андрэй выношвае мару напісаць разам са сваёй каханай першую сапраўдную гісторыю беларускага мастацтва.

Праўдзіва перадаў пісьменнік людскія характары і каларыт пэўнай гістарычнай эпохі ў рамане «Каласы пад сярпом тваім». Як перакананы рэвалюцыянер-дэмакрат і шчыры патрыёт свайго краю выступае ў творы галоўны герой Алесь Загорскі. Вобраз Алеся ў пэўнай ступені рамантычна ідэалізаваны. Яго думкі і перажыванні актуальныя і значныя для сучаснага чалавека. І ў той жа час гэта рэальны і жывы чалавек сярэдзіны XIX ст. У вобразе Алеся і яго сяброў увасобіліся лепшыя рысы перадавых беларускіх грамадска-культурных дзеячаў мінулага стагоддзя.

Апантаная ідэя пра волю роднай зямлі, ахопленыя прагай засваення ведаў, самаадданая да забыцця ў працы, шчырыя і пяшчотныя ў каханні — такія былі героі, створаныя фантазіяй мастака. Як метэоры, яны ўрываюцца ў жыццё, каб згарэць і асвятліць яго святлом сваіх мараў, слоў, учынкаў і спраў. Няпростымі былі іхнія шляхі да пазнання ісціны. Пісьменнік здолеў звязаць у рамане асабістае жыццё герояў з гістарычнымі падзеямі.

Каб здабыць зброю для будучага паўстання, Алесь Загорскі, галоўны герой апавесці «Зброя», трапляе са сваімі сябрамі ў Маскву. Нібы Дантэ, ён

спусціўся там у «такія цёмныя глыбіні, такія лабірынты і прорвы, якія цалкам і на ўсю глыбіню не ведаў ніхто» (V, 428). Але ён не мог прыняць гвалт і здзек над чалавекам. Рызыкуючы ўласным жыццём, герой хоча абнавіць, змяніць грамадства, змагаецца за людскія надломленыя душы.

Юрась Братчык, галоўны герой рамана «Хрыстос прыямліўся ў Гародні», уасабляе вобраз сярэдневяковага чалавека, прадстаўніка тагачаснага беларускага народа, актыўнага, неспакойнага, вясёлага і гарэзлівага, які вызваляўся з царкоўных догмаў і засвойваў лепшыя эстэтычныя і духоўныя здабыткі, што неслі новыя часы. Ён, махляр і валацуга, паступова ператвараецца ў народнага заступніка, мысляра і пакутніка, праўдашукальніка і змагагра.

У легендзе «Ладдзя Распачы», як і ў рамане «Хрыстос прыямліўся ў Гародні», не толькі ўслаўляецца асоба, вызваленая з путаў сярэдневякоўя, але закранаюцца і многія пытанні пра сутнасць быцця чалавека на зямлі, пра любоў да жыцця і радзімы. Гervасій Выліваха ўвасобіў сабой жывы народны дух, непакорлівы, насмешлівы, невынішчальны і стойкі ў любых нягодах. Ён блізкі героям беларускага фальклору, жартаўліваму Пісарэвічу з аднайменнага драматычнага абразка М. Гарэцкага.

Пісьменнік пераканаўча паказаў, што і на беларускай нацыянальнай глебе нараджаюцца постаці тыпу Пантагуэля, Тыля Уленшпігеля ці Кала Брун'ёна. Гervасій Выліваха і Юрась Братчык — іх духоўныя браты. У. Караткевіч упершыню ў беларускай літаратуры стварыў такія каларытныя і самабытныя характары.

Караткевічаўскі свет не пазбаўлены ідыліі, аднак ён вельмі часта драматычны. На трывожнай і хваляючай ночце заканчваецца аповесць «Чазенія». Гінуць многія героі крыштальна чыстай аповесці «Лісце каштанаў». Трагічнымі сцэнамі пачынаецца і заканчваецца раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»).

Шмат выпрабаванняў вытрымаў і Антон Косміч, галоўны герой рамана «Чорны Замак Альшанскі». Для Косміча, гісторыка па адукацыі, як і для іншых станючых герояў У. Караткевіча, гісторыя з'яўляецца часткай духоўнага жыцця, яго светапогляду і светаадчування. Гэта натура валявая і энергічная, не церпіць зла і несправядлівасці. Зацікавіўшыся падзеямі беларускай гісторыі, Косміч змог раскрыць злачынствы, якія адбыліся не толькі амаль чатырыста гадоў таму, але і ў мінулую вайну, і ў нашы дні. Яму ўласцівы нешаблонны, творчы і актыўны падыход да жыцця і людзей.

Каларытна выпісаны ў рамане Людвік Лапатуха. Ён са сваім скрытым вар'яцтвам, са сваёй незагойнай ранай — памяццю пра мінулае, са сваёй безабароннасцю, душэўнай прасветленасцю і чысцінёй — адзін з самых глыбокіх і трагічных вобразаў рамана, вобраз сімвалічны.

Злавеснай і адначасова трагічнай фігурай з'яўляецца Лыганоўскі. Гэта вобраз складаны і неадназначны.

У. Караткевіч выявіў буйныя характары, здолеў раскрыць багаты духоўны свет сваіх герояў і звязаць іх асабісты лёс з лёсам народным. Караткевічаўскія

героі — змагары і пакутнікі за народнае шчасце, асобы выключныя. Яны мужныя, гордыя, высакародныя, непакорныя і свабодалюбівыя, непрымірныя да зла, прыгнёту і дэспатызму. Яго героі нямала ўзялі ад Праметэя, праўдашукальніка, прарока, герояў народнага эпасу. Гэта незвычайныя і ў той жа час рэальныя, зямныя асобы.

Станоўчыя героі пісьменніка ўнутрана падобныя. І, дзякуючы якраз гэтаму, яны здольныя многа выйграваць ва ўніверсальнасці і ўсеагульнасці. Іх духоўнае багацце і хараство, маральная чысціня і безаганнасць, вернасць перадавым грамадскім і эстэтычным ідэалам прывабліваюць і хваляюць. Героі шмат разважаюць, думаюць, перажываюць, але ў той жа час і дзейнічаюць, змагаюцца. Гэта натуры мэтанакіраваныя, душэўна адкрытыя, шчырыя, неспакойныя, сумленныя, інтэлектуальна і духоўна багатыя. Пісьменнік звяртаўся да недастаткова яшчэ распрацаванага ў беларускай літаратуры вобраза інтэлігента.

Героі У. Караткевіча часта шукаюць гармоніі ў тыпова рамантычных сферах — у каханні і ў прыродзе. Яны часта ўцякаюць самі ад сябе. І яны надзвычай пражныя да жыцця. Гэта можна сказаць пра Івара з «Барвянага шчыта», Валерыя Палецкага з «Залатога бога» і Севярына Будрыса з «Чазеніі». Пісьменнік пранікае ў самыя патаемныя закуткі чалавечай душы, імкнецца сцвердзіць ідэальнае і прыгожае ў чалавеку, паказаць складанасць людскіх адносін.

У. Караткевіч умее дасканала перадаць тонкія душэўныя перажыванні сваіх герояў, выявіць не толькі ідэальнае ў іх характарах, але і раскрыць іхняе, такое натуральнае і простае, імкненне да звычайнага людскога шчасця, да суладнасці і гармоніі як ва ўласных узаемадачынненнях, так і ў адносінах да прыроды.

Творчасць У. Караткевіча напоўнена драматычным зместам, што абумоўлены трывожным і балючым роздумам мастака над лёсам як асобнага чалавека, роднага народа і ўвогуле чалавецтва, так і душэўным разладам, што часцей за ўсё ўласціва творцам рамантычнага тыпу мыслення, разладам паміж думкай і эмоцыямі, рэальнасцю і ідэалам. Але разам з тым яго творчасць надзіва жыццесцвярджальная. Так, пісьменнік верыць, што Дрэва Вечнасці ў аднайменным апавяданні не можа загінуць, тым самым выяўляе так уласцівае яму захапленне светам, раскрывае тую прагу ідэалу, веру ў неўміручасць чалавека і прыроды, што ахоплівала сэрцы і душы многіх рамантыкаў.

Творчасць пісьменніка прасякнута гуманістычным зместам, непрыманнем тыраніі і дэспатызму. Сваімі словамі і ўчынкамі Уладзіслаў Берасневіч з аповесці «У снягах драмае вясна» набліжаў вясну грамадскага абнаўлення.

Мужныя і адданыя сваёй справе людзі паказаны ў апавяданні «Белае поле». Як сапраўдны мастак і пісьменнік-гуманіст з любоўю і павагай расказаў ён у гэтым творы пра жыхароў Поўначы.

Галоўны герой твораў У. Караткевіча — ваяўнічы гуманіст. Напрыклад, Івар у апавяданні «Барвяны шчыт» актыўна пратэстуе супраць таго, што

спусцілі ваду з азёр — нічога ад гэтага не прыдбалі, а страцілі многае. Ён дамагаецца таго, каб бульбяныя палеткі не знаходзіліся на месцы пахавання старажытных рускіх воінаў, якія загінулі ў сутычцы з татарамі. Івар, як і іншыя станоўчыя героі, адчувае непарыўную павязь часоў.

Як і ў В. Скота, галоўныя героі праявілі творчае ў. Караткевіча народжаны пераважна мастацкай фантазіяй. Але звяртаўся ён і да вобразаў канкрэтных гістарычных асоб — Льва Сапегі, Кастуся Каліноўскага, Кашпара Бекеша і інш. У Караткевіч, як і яго героі, быў дзіцём свайго часу. Думаецца, што ў апавяданні «Аліва і меч» аўтар не толькі любіўца Леніным, але і паказвае яго як рэальнага, зямнога чалавека, спрабуе зразумець сутнасць яго асобы. І ў гэтым вартасць твора.

У апавяданні «Маленькая балерына» юная, даверлівая, добрая, светлая і чыстая дзяўчына на імгненне абудзіла ў спустошанай і стомленай душы Сталіна добрыя думкі, усведамленне, што ўлада не прыносіць шчасця. Сталін выступае тут як трагічная і адначасова жалівая асоба.

У апавяданні «Вялікі Шан Ян» пісьменнік асудзіў войны, тыранію і дэспатызм, усё тое антыгуманнае, за што выступаў адзін з дзяржаўных дзеячў старажытнага Кітая. Мастак паказаў Шан Яна як заканамерную ахвяру сваёй жа ўласнай тэорыі.

У Караткевіч — пісьменнік з выразна выяўленым лірычна-рамантычным талентам. У гістарычных творах ён, узнаўляючы дасканалыя малюнкi мінуўшчыны, гістарычныя калізіі часцей за ўсё перамяшчае ў сферу рамантычнага канфлікту чалавечнасці, выкараднасці з жорсткасцю, эгаізмам, душэўнай чэртасцю, цынізмам. Героі яго твораў (Андрэй Беларэцкі, Раман Ракутовіч, Андрэй Грынкевіч, Алесь Загорскі) актыўна выступаюць супраць несправядлівасці, яны шукаюць падтрымкі ў простым народзе, збліжаюцца з ім, аднак захоўваюць пры гэтым воблік рамантычнага героя, які здзяйсняе подзвіг. Спалучэнне рамантычнага светаадчування з глыбока рэалістычным разуменнем рэчаіснасці з'яўляецца характэрным для яго творчага метаду.

Пісьменнік ідэалізаваў сваіх любімых герояў, паказваў, што рэчаіснасць увогуле рамантычная. Да красы, шчасця і дасканаласці яго героі ідуць праз пакуты і страты (Лявон Касачэўскі з апавядання «Лятучы Галандзец», Севярын Будрыс з «Чазеніі»). У «Чазеніі» аўтар здолеў раскрыць не толькі моцную прагу сваіх герояў да дасканаласці, але таксама змог паказаць веліч і красу кахання і прыроды. Фларыян Няўважны слухна пісаў: «Чазенія» — гэта паэма ў прозе пра сілу жыцця, трываласць дружбы, пра сілу кахання і спачування, магутнасць добра, чалавечнасці і праўды, што выяўлена не толькі ў вобразах галоўных герояў, іх сяброў, але таксама і ў з'явах прыроды, якая выступае тут, хто ведае, ці не галоўным героем і паказчыкам прагрэсу»⁵.

⁵ Nieuważny F. «Czozenia», czyli Białoruski poemat prozą o pięknie człowieka // Przyjaźń. 1971. Nr. 5. S. 12.

Прырода з'яўляецца адной са стыхій У. Караткевіча. Напрыклад, у нізцы «Нямыя браты» пісьменнік не проста расказвае пра звычкі і норавы звяроў і птушак. У апавяданнях адчуваецца прысутнасць чалавека, што відаць і тады, калі аўтар з'яўляецца дзеючай асобай, і тады, калі выступае пабочным назіральнікам. Апавядальнік выкарыстоўвае як рэалістычныя, так і ўмоўна-фантастычныя сродкі. З любоўю, займальна і цікава расказаў пісьменнік пра «братоў нашых меншых» у апавяданні «Былі ў мяне мядзведзі».

Чалавек у Караткевіча — часцінка прыроды, сусвету. У рамане «Каласы пад сярпом тваім» і ў іншых творах пісьменнік называе Дняпро вялікай ракой. Гэтая рака з'яўляецца для мастака крыніцай натхнення, выступае сімвалам роднага краю, той артэрыяй, што жывіць яго родную зямлю і дае ёй сілы.

Першую кнігу рамана «Каласы пад сярпом тваім» У. Караткевіч назваў «Выйсце крыніц». Родная зямля давала яму, як антычнаму Антэю, фізічныя і духоўныя сілы. Мастак паэтызаваў, узвялічваў свой край і яго людзей, быў натхнёным песняром беларускага Прыдняпроўя. Такі падыход выяўляў перадавыя эстэтычныя пазіцыі пісьменніка. Праз Прыдняпроўе ён выявіў Беларусь, яе гераічную і трагічную мінуўшчыну, яе мужных, таленавітых і працавітых людзей, раскрыў веліч і духоўную моц свайго народа.

Шматгранна паказаў пісьменнік беларускі народ. Калі ў «Цыганскім каралі» медыкус сцвярджае, што кожны народ мае такі ўрад, якога сам варты, то з выключнай мастацкай дасканаласцю вуснамі Алесь Загорскага ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» аўтар расказаў гісторыю-прытчу пра таленавітых, прыгожых і працавітых беларускі народ, пра яго зямлю, якая з'яўляецца сапраўдным раем, і пра «найгоршае ўва ўсім свеце начальства» (V, 312), якое даў яму Бог. Алесь Загорскі абараніў дысертацыі пра сялянскую вайну XVII ст. на тэрыторыі беларускага Прыдняпроўя, а таксама пра прыдняпроўскія песні, паданні і легенды аб вайне, мецяжы, рэлігійнай і грамадскай справядлівасці. У выніку, наперакор рэакцыйным вучоным тыпу заядлага славянафіла прафесара Руніна, якія бачылі ў беларусах «самы баганосны і рахманы са славянскіх народаў» (III, 163), ён паказаў бунтарных, свабодалюбівых і жыццелюбівых дух беларуса. Тым самым пісьменнік не толькі ўзвялічыў свой народ, але і разбурыў адзін з асімілятарскіх міфаў, створаных пра яго. Заўважым, што ў кнізе «Зямля пад белымі крыламі» ён назваў свабодалюбства галоўнай рысай нацыянальнага характару беларусаў.

Праз выпрабаванні і пакуты ішоў да свайго народа і Юрась Братчык. Ён разам са сваім народам перамагаў ворагаў, і яго ў цяжкую хвіліну бараніў гэты народ. Як народная і аўтарская мара пра лепшае жыццё з'явілася Братчыку ў сне беларуская зямля «ў нятленным ззянні вечнай красы». І гучала на ёй «пняшчотная і цвёрдая, прыўкрасная, вечная, неўміручая беларуская мова» (VI, 467).

Характэрнай асаблівасцю творчасці У. Караткевіча з'яўляецца яе сувязь з кніжнай, літаратурнай традыцыяй. Названая праблема можа быць тэмай асобнага даследавання. Мы толькі зазначым, што ён плённа развіваў традыцыі

Бібліі, творчасці Дантэ, Ф. Рабле, Ш. дэ Кастэра, В. Скота, А. Міцкевіча, А. Пушкіна, А. К. Талстога, Л. Талстога, М. Салтыкова-Шчадрына, М. Багдановіча, Я. Купалы, М. Гарэцкага, К. Паўстоўскага і многіх іншых мастакоў слова.

Асаблівай увагі заслугоўваюць сувязі пісьменніка з фальклорам. Ужо раннія творы пад назвай «Казкі і легенды маёй радзімы», дасланыя ў 1952 г. для ацэнкі Якубу Коласу, сведчылі пра прыкметную ўвагу маладога Караткевіча да вуснай народнай творчасці. Потым была дыпломная праца пра сацыяльныя казкі і легенды ва ўсходнеславянскім фальклоры. У. Караткевіч нямаў апрацаваў і напісаў казак. Ён арганічна засвоіў казачныя сюжэты, вобразы і матывы, добра перадаў народную мараль і этыку. Выказваў схільнасць пераважна да апрацоўкі чарадзейных, легендарных казак і казак пра жывёл. Патрыятычныя па зместу казкі «Лебядзіны скіт», «Казка пра Пятра-разбойніка», «Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў». У фальклорна-рамантычным плане паказваў пісьменнік некаторых герояў сваіх праявітых твораў. Згадаем, што ў дзяцінстве ён пачуў ад дзеда Васіля Грынкевіча легенду «Маці Ветру» пра падзеі Крычаўскага паўстання 1743–1744 гг., легенды пра вужацкую каралеву, пра Яна Прыгожага, пра лебядзіны скіт, пра звон, які патануў, пра горад на дне возера і многае-многае іншае. Шмат чаго з гэтага пазней увасобіў у сваіх творах.

У. Караткевіч бачыў ідэальнае і прыгожае ў жыцці і чалавеку. Р. Барадулін трапіна ацаніў сутнасць У. Караткевіча: «Дзіця з вачыма празарліўца»⁶. Героі твораў У. Караткевіча, як і сам аўтар, былі маральна чыстымі, даверлівымі, адкрытымі, захопленымі жыццём і адначасова мудрымі, засяроджанымі ў сабе, трагічнымі і гняўлівымі, моцна ўлюбёнымі ў родную зямлю.

⁶ Літ. і мастацтва. 1982. 30 ліп.

Вольга Шынкарэнка (Гомель, Беларусь)

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ І АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧАЕ Ў ПАЭТЫЧНАЙ СІСТЭМЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Кожнае цэлае ўтвараецца з адзінкавага і асобнага. Дык хто ж ён, Уладзімір Караткевіч? Найперш — аршанскі Рыцар, Беларусь! Прарок, усіх народаў і нацый Заступнік, прыўкрасны і мужны Письменнік.

Ён нас на неба падымаў.
Паэтам быў і чалавекам.¹

Міжволі задумваецца аб наканаванасці яго з'яўлення на белы свет. Здаецца, Уладзімір Караткевіч нарадзіўся і сцвердзіўся як мастак дзеля таго, каб яшчэ раз нам прыгадаць, што ўдалеч кожны мусіць ісці сваім адметным шляхам, несучы ў сэрцы любасць да ўсяго людства, адчуваючы асабістую непаўторнасць і памятаючы пра незвычайнасць іншых, узбагачаючыся стварэннямі геніяў усяго свету праз усведамленне духоўнасці і годнасці здабыткаў роднай зямлі. Вастрыня гэтага пераканання асабліва выразна раскрываецца ў наступнай маральнай максіме:

Ёсць замест прыватнай неўміручасці —
Бессмяротнасць нацыі тваёй. (I, 394)

Сам пісьменнік кожным творам увекавечаў сваю нацыю, з любасцю люляў яе. Яго творчасць, прасякнутая высокай патрыятычнай ідэяй, абвостраным разуменнем гістарычнай памяці як невычэрпнай крыніцы нацыянальнай энергіі, магутнага каталізатара прагрэсіўнага руху, што праз уласнае далучае чалавека да вяршынь сусветнай культуры, маральна-эстэтычнага вопыту чалавецтва, увабрала ў сябе ўсё шматгалосе жыцця, усе стогны набалелай душы радзімы і разам з гэтым клікала і кліча да святла, дабырыні. Да апошняй прыйсці няпроста. Бо для гэтага патрэбна духоўнае ачышчэнне, бясконцае спасціжэнне сваіх вытокаў, мінуўшчыны, абуджэнне страчанай годнасці, смеласць узваліць на ўласныя плечы цяжар адказнасці за іншых. «Як можам вырасці да сонца, калі прыкутыя забойствам да зямлі?» (V, 238).

Зварот да падзей далёкіх стагоддзяў ажыццяўляецца пісьменнікам у многіх выпадках не толькі праз дадзеныя гістарычныя навукі, факты з летапісаў, помнікаў старажытнасці, літаратурныя рэмінісцэнцыі, але і праз асэнсаванне

¹ Чыгрын І. Уладзіміру Караткевічу // Роднае слова. 1995. № 6. С. 190.

вуснай паэтычнай спадчыны. Ад багатых на канкрэтныя прозвішчы, гістарычныя падзеі, драматычныя калізіі фальклорных твораў Уладзімір Караткевіч адштурхоўваўся даволі часта. Пры гэтым ён імкнуўся не столькі «абыграць», аднавіць сюжэты тых ці іншых легенд, паданняў, песень, але і стварыць прыцягальныя, гераічныя характары, праз вобразную пластыку перадаць філасофію народа, яго ідэалы, напісаць сваю, караткевічаўскую гісторыю роднай зямлі, часцей за ўсё суровую і гераічную. Адсюль — баладнае гучанне творчасці пісьменніка, яе пранізлівы драматызм, які праяўляецца ва ўсіх без выключэння жанрах і выразна даносіць да чытача высокую трагедыю народнага духу.

Найбольшую адпаведнасць сваім творчым памкненням пісьменнік адшукаў у паэтыцы складанай, сінкрэтычнай раманнай формы. Менавіта ў ёй ён здолеў пераасэнсаваць мінулае роднага краю, паказаць пошукі свайго «забытага беларускага шляху» (М. Багдановіч), перадаць лёс народа як узвышаную трагічную філасофскую драму ва ўсёй цэласнасці вобраза свету і чалавека ў ім, сцвердзіць актуальнасць заклікаў неафітаў усіх часоў да свабоды, роўнасці, братэрства чалавека, народаў, людства.

Праўда, адзін з персанажаў Уладзіміра Караткевіча, вядомы Пётр Аляксандравіч Валуеў, прытрымліваецца іншага меркавання. «Яму ніколі не прыходзіла ў галаву, што сапраўднае ўзвышэнне любові, што сувязь любові мацнейшая за сувязь ланцуга, што неад’емныя правы нацый, іх вольнасць і свабоднае развіццё іхняй культуры і мовы — ёсць найлепшы сродак для братэрства. Ён ніколі не думаў, што боязь, уціск мовы і культуры і вечнае выстаўленне перад усімі свайго аўтарытэту і сілы можа прывесці толькі да нянавісці і, значыцца, рана ці позна — да паўстання... Не разумеў ён і таго, што максімальная свабода кожнай асобы не развальвае грамадства, а вядзе да яго ўзмацнення, што гэта прымушае кожную асобу не шукаць сродкаў для таго, каб узарваць дзяржаву, а, наадварот, прыкладаць усе сілы, каб узмацніць сваю грамаду, сваю айчыну» (V, 357).

І гэтае, і шмат якія іншыя выказванні Уладзіміра Караткевіча сведчаць пра незвычайную актуальнасць гучання яго твораў — нягледзячы на іх гістарычную аснову. Аднак не трэба рабіць выснову, што мастак займаўся свядомай інтэрпаліцыяй сучасных праблем, пераносіў іх у мінуўшчыну, хаваўся ў ёй дзеля поўнай творчай свабоды. Так ужо склалася, што набалелыя пытанні нашага нацыянальнага жыцця — найперш незалежнасці і мовы — расцягнуліся ў часе пагражальнай апоўзневай дэфармацыяй, нейкім гнуткім скруткам калючага турэмнага дроту, які то на нейкі момант паслабне, распраміцца, даючы надзею на паратунак, то зноў жорстка згорнецца, пакідаючы незажыўныя крываваыя драпіны і боль.

Уладзіміру Караткевічу асабліва балела, бясконца крывавіла. І за тое, што рабілася пры яго жыцці, і за гістарычную несправядлівасць. А таму ён настойліва разбіраў мury сівой даўніны, імкнучыся дакапацца да праўды, прымушаючы і нас далучыцца да пошуку ісціны, сваіх каранёў, без якіх і дрэва,

і чалавек аднолькава мусяць загінуць. З гэтай святой мэтай творца не толькі аднаўляў мінуўшчыну, але і свядома гераізаваў яе дзеля абуджэння народа, актывізацыі нацыянальнага адраджэння, услаўлення вальналюбства, свабоды і роўнасці, «бо нельга есці хлеб народа і грэбаваць ягонай мовай» (V, 32); «бо ўсе людзі зямлі — браты» (V, 190); бо «клеткі не любіць ніхто» (IV, 284); бо абыхавы да мінулага не мае аніякай інтэлектуальнай перавагі над жывёлай, і таму ёсць першы кандыдат на маральную, а затым і фізічную смерць. Усё адно хто гэта — чалавек ці народ» (V, 127).

Актуальныя праблемы духоўнага жыцця асобы, маральныя асновы нацыі, яе эстэтычныя каштоўнасці мастак разглядае з улікам дасягнутага чалавечствам. Адметны нацыянальны генатып (герой-рамантык, змагар, народны заступнік, інтэлігент, здольны ўмясціць у сабе боль і клопат за ўсё і ўсіх), выключна беларуская нацыянальная субстанцыя тэкстаў і падтэкстаў, сам склад мыслення, лад пісьма, уся стылявая канцэпцыя выдаюць у асобе Уладзіміра Караткевіча пісьменніка глыбока самабытнага, уласна беларускага, творы якога нараджаюць сур'ёзныя думкі, выклікаюць патрэбу ў філасофскіх разважаннях, таму што закранаюць праблемы агульначалавечыя і таму агульнанацыянальныя. Якраз у ракурсе супадзення, узаемапрапранікнення нацыянальнага і ўсёчалавечага, сучаснага і адвечнага становіцца бачным прамеж непайторнасці, геніяльнасці Уладзіміра Караткевіча. Сонцаноснай сілай сваёй усепрапанікальнай цеплыні гэты прамеж выключае, знішчае дыстанцыю паміж мастаком як ізаляваным творцам канкрэтнай нацыі і творцам агульначалавечым, цікавым для ўсіх народаў. Думку рускага філосафа М. Бярдзьева пратое, што «творчы нацыянальны шлях і ёсць шлях да ўсёчалавечства»², што «гістарычны лёс народаў і ўсяго чалавечства ёсць мой лёс, я ў ім і ён ува мне»³, беларус Уладзімір Караткевіч фармулюе ў выглядзе арганічна блізкіх яго творчай манеры афарыстычных сілагізмаў тыпу: «... мудрасць не ведае розніцы нацый, моў, веры» (VII, кн. 2, 177); «паэзія — гэта зведанне душ, і выхаванне душ, і крык душ; і калі хочаш ведаць суседа — ведай перш за ўсё яго паэзію» (VIII, кн. 2, 376).

Добра разумеючы, што «разам з беларушчынай мы трацім і лепшую частку чалавечнасці»⁴, пісьменнік найперш акцэнтует увагу на непайторнасці, выключнасці адзінкавага, страта якога вядзе ў нечым і да незваротнай страты цэлага, значна збядняе яго. У артыкуле «Будзеш свой сярод чужых» ён згадвае: «Бо нікому яшчэ не ўдавалася не толькі народ зрабіць аднолькавым ва ўсіх асобах, што складаюць яго, але і двух людзей зрабіць духоўнымі блізнятамі» (VIII, кн. 2, 371). Асаблівай вастрыні і палемічнага запалу дасягае

² Бердяев Н. Судьба России: Опыты по психологии войны и национальности. М., 1990. С. 100.

³ Тамсама. С. 206.

⁴ Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагледу. Мн., 1993. С. 16.

роздум аўтара пра самакаштоўнасць кожнага чалавека і народа ў рамане «Каласы пад сярпом тваім», дзе асвятленне пярэдадня паўстання 1863–1864 гг. запатрабавала асаблівай паглыбленасці ў так званае нацыянальнае пытанне. Побач з матывам самабытнасці, непаўторнасці асобы і нацыі ў творы пачынае пульсаваць думка аб толькі ўмоўнай, адноснай самадастатковасці іх без прысутнасці, уліку іншых суб’ектаў, што існуюць на зямлі і ствараюць яе адухоўленую цэласць. Вуснамі аднаго са сваіх герояў (Грымы) пісьменнік выказвае ісціну, якая абгрунтоўвае права ўсіх і кожнага на незалежнасць, сцвярджае прынцыпы роўнасці і свабоды. «Калі адзін чалавек не вычарпае ўсёй глыбіні натуры другога, які б ён ні быў геніяльны, калі ён не здолее замяніць яго, то і адзін народ не можа замяніць сабою другога, няхай нават больш слабага... Нашто ж тады кожнай нацыі крычаць аб сваёй перавазе? Гэта ж тое самае, што патрабаваць, заклікаць сцерці з зямлі суседні народ... І я пайду на бітву, каб ніколі, ніколі такога не было. Каб усе — браты, і кожны — вольны як птушка» (V, 379–380).

Ідэя братэрства, усеагульнай еднасці чалавецтва і адначасова свабоды, незалежнасці кожнай асобы, нацыі ў такім публіцыстычна аголеным і разам з тым па-мастацку пераканаўчым і вобразным выглядзе да Уладзіміра Караткевіча нікім у сучаснай беларускай літаратуры не раскрывалася. Гэта яшчэ адно сведчанне шматграннасці, універсальнасці інтарэсаў творцы, яго мастакоўскай і грамадзянскай чуйнасці, патрыятычнай мужнасці і сумна-светлай надзеі на вяртанне сябе з небыцця праз нанова народжаных:

Радок бяззбройны і бясспрэчны
Слабым — адзіна верны шчыт.
І не знікаць Паэтам вечна,
У вечнай песні жывучы.

Калі пайду з юдолі гора,
Не скончыўшы найлепшы сказ,
То Божы свет мяне паўторыць,
Як паўтараў ужо не раз.

Як моры, зоры і азёры,
Якія ў вечнасць забяру.

Свет шчодры.
Свет мяне паўторыць...

Ну, а не свет,
дык Беларусь. —
Мне — досыць. (I, 245)

Магчыма, на месцы спаленай зоркі загараецца новая. Магчыма, душа чалавека ў новай цялеснай абалонцы здольна нарадзіцца зноў. Магчыма, не

знікаюць бяследна нацыі і народы: у гісторыі заўсёды застаюцца знакі іх ранейшай, а праз памяць — і цяперашняй прысутнасці. Але ўсё, што ствараецца на месцы былога, іншае; яно не можа быць цалкам адэкватным папярэдняму, яно — новае. Тым больш — чалавечая душа, тым больш — душа Паэта, якая здолела, кажучы словамі Ігната Абдзіраловіча, «разьвярнуць усю моц свае творчасці, каб зьліцца ў творчым тэмпе сусьветнага дыхання, сусьветнай гармоніі...»⁵

У рамане «Каласы пад сярпом тваім» Уладзімір Караткевіч сцвярджае, што Сусвет з усімі зорнымі астравамі па сваіх контурах нагадвае пульсуючае сэрца, нібы паўтараючы сэрца кожнага з нас. І калі крычым мы, крычыць Сусвет.

Быў. Ёсць. Буду.
Таму, што заўжды, як пракляты,
Жыву бяздоннай трывогай,
Таму, што сэрца маё распята
За ўсе мільярды двуногіх. (I, 239)

⁵ Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам. С. 28.

Алена Сцяпанавя (Орша, Беларусь)

РЫСЫ ЕЎРАПЕЙСКАГА ПОСТМАДЭРНІЗМУ Ў ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

(НА МАТЭРЫЯЛЕ РАМАНА «ХРЫСТОС ПРЫЗЯМЛІЎСЯ Ў ГАРОДНІ»)

Заўсёды цяжка гаварыць аб тым, што любіш», — пісаў у адным са сваіх эсэ Уладзімір Караткевіч (VIII, кн. 2, 310). Цяжка, бо трэба неяк акрэсліць словамі тое, што ўжо стала часткай цябе і асобна ўжо амаль не ўспрымаецца...

Творы Уладзіміра Караткевіча заўсёды мелі такую ўласцівасць: яны цікавыя, яны захапляюць, іх адразу пачынаеш любіць. Мы пазнаем караткевічаўскі стыль, дзе суседнічаюць прыгодніцкая рамантыка і жорсткая праўдзівасць гісторыі, дзе дасціпны гумар не псуе ўражанняў чытачу-эстэту, які ў захапленні ад інтэлектуальнай гульні...

Мы любім Караткевіча, але і паступова прызвычайваемся да яго, губляем чысціню першага, вострага пачуцця. Таму прапанаваны мной падыход да яго творчасці будзе, магчыма, для кагосьці нязвычайным, хоць мой даклад не прэтэндуе на тое, каб стаць строгім навуковым доследам. Яно, хутчэй, — распрацоўка ідэі, якая ўзнікла ў час роздуму над некаторымі праблемамі сучаснай культуралогіі.

Словам «постмадэрнізм» (літаральна: «тое, што пасля мадэрну ці сучаснасці») прынята акрэсліваць тэндэнцыі культурнага развіцця апошніх дзесяцігоддзяў. Таму ў культуралагічным сэнсе мэтазгодна гаварыць не пра нейкі своеасаблівы мастацкі стыль (тым болей што «мадэрн» у сэнсе «сучаснасць» супадае з назвай мастацкага стылю канца XIX – пачатку XX ст., — і я звяртаю на гэта асаблівую ўвагу), а пра некаторыя ярка акрэсленыя рысы, што дазваляюць характарызаваць самую эстэтыку постмадэрнізму. Яна пазбавілася калі не цалкам, то ў значнай ступені вельмі тыповай для мадэрнізму схільнасці да «чысціні», «элітарнасці» мастацтва, адмовілася ад дэгуманізацыі, абвешчанай Артэга-і-Гасэтам у імя мастацтва «для мастакоў, а не для мас», мастацтва «касты, а не дэмасу»¹. І з такой самай рашучасцю эстэтыка постмадэрнізму адмовілася ад стратэгіі і тактыкі масавай культуры, чыёй мэтай было задавальненне эстэтычных патрэб адрынутага «дэгуманізаваным мастацтвам» дэмасу — масавага спажывацыі масавых тыражоў. Постмадэрнізм пачаў вырашаць праблемы не «эліты», не «мас», а «соцыума», зразумеўшы, што людзі з дрэнным густам і не надта высокай маральнасцю ўтвараюць

¹ Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XX в. М., 1991. С. 236.

большасць не таму, што такімі нарадзіліся, а па той прычыне, што маральнасць у іх не развівалі, а густы псавалі аднабаковасцю ўспрымання.

У такой сітуацыі і было накіравана ўзнікнучы постмадэрнізм, ці, можа, гэта ўзнікла сама сітуацыя постмадэрнізму, калі мастацтва выйшла на новы віток, засвоіўшы ўсе вынаходніцтвы мадэрнізму, зважаючы на свядомае і падсвядомае, інтуітыўна арыентуючыся і на алгебру інтэлекту, і на невыказнасць экзистэнцыі. У гэтым рэчышчы пачала развівацца літаратура «новага гуманізму», якая заклікала ў сатворцы свайго чытача, згадвала асноўныя ідэі герменеўтыкі і прынцып «адкрытасці» інтэрпрэтацый Гадамера. Захаваўшы галоўны лозунг мадэрнізму — «За эксперыментальнасць!», літаратура постмадэрнізму пачала нагадваць гатычную архітэктур, адначасова канструктыўную і фантастычную. На гэтай хвалі атрымала феерычнае прызнанне кніга вядомага эстэтыка і семіётыка Умберто Эко «Імя ружы», у якой знайшлі для сябе цікавае і аматары гістарычнага рамана, і прыхільнікі класічнага дэтэктыва, і вытанчаныя эстэты, знаёмыя з семіятычнай канцэпцыяй мастацкага тэксту, і знаўцы творчасці Борхеса, Бахціна... Пачаўшы трыумфальнае шэсце ў 1981 г., раман «Імя ружы» дзесяткі разоў перакладаўся і адшукаў свайго чытача ва ўсім свеце, стаў амаль хрэстаматыйным узорам літаратуры постмадэрнізму... А на гэтай самай хвалі паўтара дзесяцігоддзя раней, атрымаўшы прызнанне хіба толькі ў даволі вузкім тады коле прыхільнікаў беларушчыны, з'явіўся раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» Уладзіміра Караткевіча.

Некаторыя моманты параўнальнага аналізу названых двух раманаў і дапамаглі мне акрэсліць характэрныя прыкметы літаратуры постмадэрнізму ў творах Уладзіміра Караткевіча.

Адным з вызначальных прынцыпаў постмадэрнізму лічыцца прынцып калажу, калі мастак працуе не з «чыстым», а з так ці інакш культурна асвоеным матэрыялам, калі «яго творы ніколі не з'яўляюцца першаснымі, існуюць толькі як сетка алюзій на іншыя творы, ... як сукупнасць цытат. ... Пры гэтым стратэгія постмадэрнізму заключаецца не ў сцвярджэнні дэструкцыі ў процівагу творчасці, маніпуляцыі і гульні з цытатамі — сур'ёзнаму стварэнню, а ў дыстанцыраванні ад саміх апазіцый «разбурэнне — стварэнне», «сур'ёзнасць — гульня»².

Для Уладзіміра Караткевіча тэкстам-першакрыніцай былі радкі з «Хронікі» Мацея Стрыйкоўскага (калі не ўлічваць, вядома, той факт, што спачатку быў напісаны кінасцэнарый), прычым падзеі рамана «закадзіраваны» Караткевічам некалькі разоў: пра падзеі распавядае аўтар, двое сведак, а таксама летапісы, і не толькі «Хроніка» Стрыйкоўскага, а яшчэ — «Квангін Алесь-летапісец, Варлам Аршанскі, Збароўская пісцовая кніга, Андронік, Лагафіл па прозвішчу, з Буйнічаў Магілёўскіх» (VI, 5). Да таго ж чытач абавязкова пазнае сюжэтныя моманты Евангелля, якое таксама можна лічыць у пэўным сэнсе першакрыніцай: Хрыстос—Братчык «з апосталы» здзяйсняе свае спрадвечу

² Современная западная философия: Словарь. М., 1991. С. 239.

слаўныя ўчынкі — корміць людзей пяццю хлябамі і дзвюма рыбамі, уваскрашае Лазара, вяртае зрок сляпым, на вачах аслупяNELых татараў ідзе па вадзе «акі па суху» і г. д.

Для стварэння свайго аўтарскага калажу Караткевіч выкарыстоўвае ў рамане цэлы шэраг мастацкіх твораў і гістарычных дакументаў: тут вершы Гесіёда, Дантэ, Лангфела, Гётэ, творы Скарыны і Рабле, сярэдневяковы беларускі апокрыф, загад аб ліцадзях, нямецкія баллады, лацінскія эпіграмы, кодэкс рыцарскай праўды, казанні Крыштофіча, егіпецкае паданне, гельская песня і інш.

Заслугоўвае ўвагі ўрываk з ліста Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка, дзе ёсць радкі, вартыя самага сапраўднага, свядомага постмадэрніста (хоць Уладзімір Сямёнавіч наўрад ці меў тут мэту фармуляваць сваё творчае крэда): «Герой павінен быць не толькі гераічным, захапляючым, тыповым, але павінен таксама мець ужо некаторую літаратурную традыцыю, яго павінны ведаць усе»³. У той час, як чытачы Умберто Эка пазнаюць на яго старонках Адсана (Ватсана), бібліятэкара Хорхе — Борхеса і г. д., Караткевіч малюе Марыну (амаль што Марыню) Крывіц — Магдаліну, мы сустрэкаем тут прарока Іллю, дванаццаць апосталаў, якія пераўвасобіліся ў спадарожнікаў Хрыста ў залежнасці ад «зямнога» занятку: былы мытар Данель Кадушкевіч зрабіўся Мацеем, паколькі Мацей быў мытар, браты-рыбакі Сіла і Ладысь Гарнцы сталі рыбакамі Якубам і Янам Заведзеевымі...

Пра некаторых герояў рамана сведчаць іх прозвішчы: Кардынал Лотр (сам пісьменнік на першых жа старонках дае чытачу падказку-спасыл: лотраўскі — круцельскі); манах-дамініканец носіць прозвішча Басяцкі, якое наддзена яму за басяцкі, няправедны лад жыцця, а не за знешні выгляд — не дамініканцы, а францысканцы адстойвалі палажэнне аб беднасці Хрыста і хадзілі басанож. Часам аўтар не называе прозвішчаў, прымушаючы чытача задумацца і па магчымасці здагадацца, пра каго ідзе гаворка. Напрыклад: «Ён не мае ўлады. Але ён ведае больш за ўсіх на зямлі, хаця дае людзям толькі частку сваіх ведаў... Ён рана прыйшоў... Малое, займаецца анатоміяй... Вымушаны быў кінуць радзіму і памёр на зямлі найхрысціяннейшага святому падобнага, дбайніка аб веры кроля Францішка французскага» (VII, 162, 164).

Вялікая колькасць персанажаў, і выдуманых аўтарам, і тых, хто мае рэальных прататыпаў, проста ўражвае чытача тым, як арганічна ўжываюцца яны ўсе ў тканіну рамана. Чытацкая ўвага знаходзіцца ў бесперапынным напружанні, бо да яго ідзе не гатовая для спажывання інфармацыя, а матэрыял для пошуку, аналізу і роздуму. З-за вялікага сома пабіліся браты Конаўкі і браты Гарнцы: старэйшыя пабілі малодшых, пашчапалі адно аднаму чаўны ў трэскі, загубілі снасці — ды не свае чаўны і снасці, а панскія... А сом тым часам сплыў. Ці не бачны ў гэтым эпізодзе вобраз самой Беларусі, за якую б'юцца касцёл і царква, але паланіць яе ў нечым язычніцкую душу ім не ўдаецца?!

³ БДАМЛіМ. Ф. 25, воп. 2, адз. зах. 66.

Хтосьці іншы прачытаў пра гэта, але асацыяцыі ўзніклі таксама іншыя, бо кожны чытач — інтэрпрэтант. І як не згадаць у гэтай сувязі вядучы прынцып семіётыкі: кожны тэкст ёсць сістэма знакаў, у якіх утрымліваецца мастацкая інфармацыя; як не заўважыць і адпаведнасць сфармуляванаму Умберто Эко прынцыпу «адкрытага твора»⁴, які даказвае правамернасць існавання са-
мых разнастайных аўтарскіх інтэрпрэтацый!

Уладзімір Караткевіч наўрад ці быў настолькі абавязковым семіётыкам, каб свядома пабудоваць свой твор у адпаведнасці з названымі вышэй прынцыпамі. Ён быў проста таленавітым ад Бога літаратарам і чалавекам, які любіў сваю радзіму і свой народ. І гэтая акалічнасць падштурхоўвае да думкі, што інтуітыўна Караткевічам быў ужыты яшчэ адзін прыём — канцэпцыя карнавальнага дзеяства, выпрацаваная М. Бахціным. «Карнавал — гэта другое жыццё народа, арганізаванае на аснове смеху, — чытаем мы ў Бахціна. — Карнавал не ведае падзелу на выканаўцаў і гледачоў. Ён не ведае рампы»⁵. Менавіта логікай карнавальнага «свету наадварот» абумоўлены непаўторны караткевічаўскі смех, які адначасова сцвярджае і адмаўляе. Цікава, што работы М. Бахціна ўбачылі свет у тое самае дзесяцігоддзе, што і раман Караткевіча: відаць, думка аб ролі народнага смехавога пачатку проста лунала ў паветры, і два таленавітыя аўтары падхапілі яе. У выніку сёння мы маем вопыт параўнання «Хрыста...» з «Гарганцюа і Пантагруэлем» Рабле і «Тылем Уленшпігелем» Шарля дэ Кастэра.

Уладзімір Караткевіч пісаў: «Без гістарычнага рамана, гістарычнай літаратуры ўвогуле не можа абудзіцца нацыя, бо няма нацыі без пачуцця гістарызму, без спакойнага гонару за сябе і проста самапавагі, без веры ў тое, што яна ёсць яна, пераходзячая, сталая вечная каштоўнасць вечнага чалавецтва і па ўсіх гэтых прычынах павінна жыць, жыць дзейна і велічна, ведаючы сабе цану і ў дрэнным і ў вялікім»⁶. Будучы сапраўдным гісторыкам і па глыбіні ведаў, і па прызначэнню, беларускі пісьменнік стварае маляўнічыя карціны нашага сярэднявекова (тут варта прыгадаць, што выдатным медыевістам быў і Умберто Эко). Да таго ж сваім раманам Караткевіч аддае даніну і прыгодніцкаму жанру, таксама вельмі ім любімаму. Чытачу пададзены ўвесь «набор» класічнага прыгодніцкага рамана: тут інтрыгуючы сюжэт з нечаканымі развязкамі падзей, дэшыфровка тэкстаў, дзе сам аўтар выглядае вопытным крыптографам, распавядаючы пра «літарэю з адной пячаткай» (VI, 246); тут галубіная пошта, пагоні і крываваыя сутычкі і, вядома ж, каханне. Ёсць усё, каб зацікаўлены чытач адклаў кнігу толькі пасля таго, як перагорнута апошняя старонка...

⁴ Эко У. Заметки на полях «Имени розы» // Эко У. Имя розы: Роман; Заметки на полях «Имени розы»: Эссе. СПб., 1997. С. 640.

⁵ Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1989. С. 12.

⁶ Караткевіч У. У дарозе і дома // Полымя. 1989. № 1. С. 183.

«Я хацеў, каб чытач пацяшаўся. Як мінімум столькі ж, колькі пацяшаўся я», — напісаў пра свой раман «Імя ружы» Умберто Эко⁷. Перад Уладзімірам Караткевічам стаяла больш складаная задача. Яму трэба было абудзіць нас. І раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» робіць гэта. Пісьменнік верыць у мудрае выслоўе, што колькі ні кажы «халва», у роце салатзей не будзе. Ён не агітуе нас, не прапагандуе нейкую адцягненую беларускасць; ён вучыць нас любіць сваю радзіму і сваю гісторыю выяўленчымі сродкамі літаратуры, прычым самымі, як высветлілася, сучаснымі. Раман патрабуе адмаўлення ад чытацкіх стэрэатыпаў «пісьменнага спажаўца», патрабуе іншага падыходу да творчай манеры пісьменніка, якая спачатку падаецца нязвыклай і цяжкай для разумення. Але ж і намаганні чытача поўнасцю ўзнагароджваюцца: у гістарычную канву ўплятаецца прыгодніцкі элемент, аўтарскія ідэі падмацоўваюцца народнай смехавой культурай і дасягненнямі сусветнай мастацкай культуры, што надае творам цікавасць і праўдзівасць.

«Рысы постмадэрнізму ў творчасці Караткевіча» — безумоўна ж, досыць аб'ёмная тэма для аднаго даклада, яна магла б стаць цікавай тэмай для сур'ёзнага культуралагічнага даследавання. Раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» для гэтай мэты з'яўляецца найбольш прыдатным матэрыялам ужо ў тым сэнсе, што акрэсленыя вышэй рысы твораў постмадэрнізму ў ім выразна праглядаюцца. Ёсць яны і ў іншых творах, але абмежаваны час не дазваляе спыніцца на гэтым дэталёва, хоць несумненна адно: ступаючы па знаёмых, добра ўтаптаных сцежках, Караткевіч заўсёды застаецца арыгінальным, ён не паўтарае іншых, хоць, па сутнасці, стварае мастацкую гісторыю Беларусі. І яго творы сталі адкрыццём у сучаснай беларускай літаратуры, арганічна ўліліся ў сусветны літаратурны працэс з яго ідэйна-мастацкімі пошукамі, сталі ў адным шэрагу з арыгінальнымі ўзорамі сусветнай мастацкай літаратуры.

⁷ Эко У. Заметки на полях «Имени розы». С. 630.

Валянціна Шчадрына (Масква)

ЯК У МАСКВЕ ВЫЙШЛІ «КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ»

Няхай будзе бласлаўёнай Крымская зямля і асабліва яе залаты куток Кактэбель, дзе восенню 1971 г. пазнаёмілася з Уладзімірам Караткевічам.

Да таго часу я ўжо тры гады працавала ў Саюзе пісьменнікаў СССР кансультантам па беларускай літаратуры, чытала шмат твораў Караткевіча, многа пра яго чула самых неверагодных гісторый. І наогул у Маскве Уладзіміра Сямёнавіча добра ведалі — ён вучыўся там на Вышэйшых літаратурных курсах і на Вышэйшых сцэнарных курсах. Здавалася, лёсу было б заўгодна, каб мы пазнаёміліся ў Маскве. Аднак знаёмства адбылося якраз у Кактэбелі...

Мяне цікавіў Караткевіч як асоба, як незвычайны пісьменнік са сваім поглядам на гісторыю беларускага народа, яго культуру і мову. Мяне цікавіў паэт, які апантана абараняў правы свайго народа на ўласную гісторыю, культуру і мову. Я ўжо ведала, што Караткевіч за ўсё гэта «ўтанараваны» небяспечным тытулам — нацыяналіст... Усім вядома, што ён не адпавядаў партыйным стандартам савецкага пісьменніка і з гэтай немалаважнай прычыны цяжка ўваходзіў у родную літаратуру. І зусім не выпадкова тое, што нацыянальным геніем яго назвалі толькі пасля смерці. А што пры жыцці? Пры жыцці яго цкавалі амаль за кожны верш, за кожны нарыс, ужо не кажучы пра яго цудоўную прозу...

Дык вось, Кактэбель, восень... Я іду ў кіёск па газеты. Каля праломіны ў плоце, праз якую найхутчэй можна было выйсці на бераг мора, сустракаю дзвюх жанчын і мажнога мужчыну, які размаўляў па-польску. Мне саступілі дарогу (я яшчэ падумала: «Якія ветлівыя палякі»), раптам адна з жанчын павіталася са мной. Я прыгледзелася: гэта была Лідзія Арабей. Мы разам вучыліся ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце, да таго ж адну з кніг пісьменніцы я пераклала для выдавецтва «Советский писатель». Мы даўно не бачыліся і, вядома, такая нечаканая сустрэча была прыемнай. Раптам Лідзія Арабей кажа: «Вы не знаёмыя з Караткевічам?» І знаёміць мяне з мужчынам, які так паспяхова выдаваў сябе за паляка, і з яго жонкай Валянцінай Браніславаўнай. У мяне адняло мову: вось дзе наканавана было збыцца маёй мары! І ўсё выйшла так проста, неяк так па-будзённаму, што мне зрабілася нават крыўдна. Шырока адкрытымі вачыма я глядзела на Караткевіча і не верыла, што гэта Караткевіч, а ён тым часам ужо нешта казаў па-беларуску, і я адказвала таксама па-беларуску, чым неверагодна яго здзівіла: «Адкуль Вы ведаеце беларускую мову?» Пачуўшы, што я з Палесся, з Нараўляншчыны, вельмі ўзрадаваўся,

быццам сустрэў роднага чалавека. Размова пацякла далей, і тут Лідзія Арабей, дай Бог ёй здароўя, вазьмі і скажы: «Валя пераклала маю кнігу і зрабіла гэта нядрэнна. А чаму б і табе, Валодзя, не папрасіць яе перакласці свае «Каласы»?» Караткевіч адказаў: «А што — і сапраўды паляшучка павінна ведаць мову маіх «Каласоў». Чаму б і не папрасіць?»

Мы дамовіліся сустрэцца вечарам.

Той вечар, здавалася, быў бясконцы. І бясконцай была пад добрае кактэбельскае віно гаворка пра літаратуру, пра жыццё. А пасля Валянціна Браніслава папрасіла мужа праспяваць яго любімую песню.

Як сёння памятаю: ласкавы подых мора і Караткевіч на балконе. Калі пачула моцны, прыгожы голас і словы: «Ой косю, мой косю, чаму ж ты не весел, чаму ж ты не весел, галованьку звесіў...» — то расплакалася. Гэта быў нейкі цуд, а я наогул люблю спевы, усё жыццё з задавальненнем спявала на розных бяседах, але тут, пасля шматгадовага маскоўскага жыцця мяне зачаравала невядомая беларуская песня і сам гэты незвычайны голас. І ў сваім захапленні я была не адзінокая. Ніхто з насельнікаў «Дома творчасці», што ўжо да гэтага часу паснулі, але прачнуліся ад песні Караткевіча, не выказаў свайго абурэння. Пэўна ж, усе слухалі гэты магутны голас, які пераймала горнае рэха.

Пасля былі іншыя вечары, іншыя песні, але той вечар застаўся ў памяці назаўсёды. Калі мы развіталіся, Уладзімір Сямёнавіч з упэўненасцю прамовіў: «Значыць так, прыеду ў Мінск і адразу ж напішу ў «Советский писатель», каб пераклад майго рамана даручылі вам».

6 кастрычніка 1971 г. ён паведаміў мне:

«Паважаная Валянціна Міканораўна! Усё дамоўлена. Напісаў пра ўсё С. Л. Кір’янаву і вельмі прашу Вас узяцца за нялёгкую працу — перакласці маю салому на каласы «великого, могучего, правдивого и свободного». Раблю гэта э палёгкай, даверам і надзеяй.

Абдымаю Вас я, жонка і, хоць мы яе й не бачылі, спадзяюся, Лідзія Арабей.

Ул. Караткевіч».

І пачалося змаганне за кнігу. Я ж не ведала, што раман «Каласы пад сярпом тваім» ляжыць у выдавецтве з 1969 г., што на яго ўжо арганізаваны тры адмоўныя рэцэнзіі (3 жніўня 1969 г. — Д. Осіна; 5 мая таго ж года — М. Гарбачова і 22 студзеня 1973 г. — П. Заянчкоўскага). Рэдактарам была прызначана А. Часнакова. Калі Д. Осін яшчэ больш-менш па-чалавечаму абышоўся з аўтарам (звярнуўшы ўвагу на апісальнасць і не шматлікія стылістычныя хібы, раіў яму скараціць раман на 10 друкаваных аркушаў, бо ўсё ж бачыў у ім будучую кнігу), то М. Гарбачоў проста заявіў, што ў рамане не адлюстраваны прыгнечаны народ, шматтысячныя масы не раскрыты ў штодзённым жыцці і ў змаганні за свае правы. Адзін-два бунты супраць паноў не вырашаюць праблему... Аўтар захапіўся апісаннем жыцця буйна- і сярэдне-памескага шляхецтва, ён стварае ідылічныя малюнкi баляў і прыёмаў, піша пра шыкоўныя асабнякі і карцінныя галерэі, паэтызуе сцэны палявання. Усё

гэта зніжае напал і складанасць змагання народа за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Алесь Загорскі і малады Кастусь Каліноўскі разам са сваімі сябрамі, студэнтамі гутараць і спрачаюцца пераважна *пра беларускую культуру і родную мову, пра адукацыю і інтэлегенцыю*» (курсіў мой. — В. Ш.). І далей М. Гарбачоў пісаў: «...па гэтых прычынах, мяркую, не варта выдаваць раман на рускай мове. Раман «Каласы пад сярпом тваім», нягледзячы на вялікі аб'ём, не дасць усесаюзнаму чытачу глыбокага, дакладнага, гістарычна-канкрэтнага ўяўлення аб жыцці і змаганні беларускага народа ў 50–60 гг. мінулага стагоддзя».

Аднак заяўка У. Караткевіча на пераклад рамана ўсё ж была прынята, і рукапіс яго аддалі мне.

Пачалася праца.

17 красавіка 1972 г. ад Караткевіча я атрымала такі ліст: «...дазволь цябе павіншаваць. Пераклад проста цудоўны. Гэта й прымусіла мяне па цэлым дню сядзець над кожнай старонкай і ... нічога не мяняць. Калі й рабіў якуюсь праўку, то заўсёды з пыгальнікам — гэта значыць, тлумачыў сваё сумненне на тваю карысць. Табе б трэба самой пісаць. Гэта на самай справе добра і, галоўнае, — рэдка асаблівае — з павагай адносіцца да самога сябе і ў той жа час — да аўтара. Так і трэба. Усе заўвагі ў дадатку. Заўвагі падрабязныя, бо я паставіўся да тваёй цудоўнай працы не абы-як, як гэта робіцца звычайна. Аднак жа заўвагі мае маюць неабавязковы характар...»

Мне было прыемна чытаць працытаваныя радкі, бо перакладу рамана я аддавала ўсю сябе, увесь свой час. Я шчыра радавалася кожнаму лісту Караткевіча і кожнай новай перакладзенай старонцы «Каласоў». Аднак не ўсё складалася добра. Творчыя цяжкасці спатыкалі мяне на кожным кроку. Справа ў тым, што Караткевіч пісаў пра Падняпроўе, я ж нарадзілася на Палессі, і мне не заўсёды быў зразумелы той ці іншы выраз пісьменніка. Асабліва гэта тычылася назваў адзення, рэчаў хатняга ўжытку і, вядома ж, мовы герояў. Караткевіч цяроплівы быў у сваіх цікавых і заўсёды арыгінальных тлумачэннях. Якая гэта была асалода — працаваць з такім дасведчаным аўтарам! З беларускай мовы я пераклала больш за 25 кніг, але, прызнаюся, такой творчай радасці, якую зведала ад прозы Караткевіча, не мела ад іншых твораў.

Уладзімір Сямёнавіч быў вельмі акуратны ў сваіх адказах, тлумачыў не толькі значэнне таго ці іншага слова, але і рабіў малюнкi, графічныя накіды розных невядомых мне прадметаў. Асабліва гэта тычылася старога посуду і зброі. Як каштоўную рэліквію захоўваю старонкі, спісанія яго выразным почыркам, яго прапановы і абавязковыя варыянты перакладу таго ці іншага слова і канчатковае — маё слова, узятае з тэксту перакладу з характэрнай прыпіскай: «А, можа, так і лепей, хай застаецца».

У той час мы вельмі часта вырашалі пытанні па тэлефоне, званілі ў любу гадзіну сутак. Працавалі як шчаслівыя вар'яты і не адчувалі, што нас чакае бяда. 22 студзеня 1973 г., калі пераклад быў зроблены, нашы «добрачыліўцы» з выдавецтва «Советский писатель» заказваюць новую рэцэнзію

прафесару П. Заянчкоўскаму, якую той піша на адзінаццаці старонках. Прысуд прафесара безапеляцыйны: раман трэба цалкам перапісаць, бо ён не адпавядае гістарычным фактам.

Дык вось, выдавецтва не пашкадавала грошай, каб раман аб'ёмам у 40 друкаваных аркушаў адрэцэнзаваць тройчы. Відавочна, што некім была пастаўлена задача: ні ў якім выпадку не друкаваць раман на рускай мове, не дапусціць яго да рускага чытача. А тут яшчэ пасыпаліся абсалютна недарэчныя заўвагі рэдактара рукапісу А. Часнаковай.

Дарэмна было спадзявацца на Караткевіча як на дыпламатычнага абаронцу свайго твора. У адным з лістоў ён мне пісаў (ліст, на вялікі жаль, без даты): «Калі кожнае палажэнне кнігі, дзеля якой я працаваў у архівах 12 гадоў, трэба даказваць людзям, якія ў архівах і дня не пабывалі, — то гэта ўжо занадта. Падыміце і старыя мае доказы, я не баюся, што яны выказаныя рэзка, пакажыце і яму [Лесючэўскаму, дырэктару выдавецтва «Советский писатель». — *В. Ш.*] і Часнаковай. Можна, будзе горш. Але няхай. Я паважаю рэдактараў, але, не менш, паважаю і сябе. І я ведаю, што напісаў добрую кнігу, якую ў добрым перакладзе з задавальненнем прачытае і рускі чытач» (падкрэслена Караткевічам. — *В. Ш.*).

За дапамогай звярнулася да Івана Мележа, які заўсёды высока ацэньваў творчасць Уладзіміра Сямёнавіча. Мележ прасіў пазваніць нашаму знакамi-таму гісторыку Мікалаю Улашчыку, які жыў у Маскве. Я з удзячнасцю выкарыстала гэтую парадку. Угаварыўшы чыноўнікаў выдавецтва аддаць рукапіс на рэцэнзію ў Інстытут славяназнаўства і балканістыкі (не паведаміўшы, вядома, што там працуе прафесар М. Улашчык), мы неўзабаве, гэта значыць — 31 кастрычніка 1973 г., атрымалі цудоўны справядлівы водзыў М. Улашчыка*. Рыпучая выдавецкая брама мусіла адчыніцца. Але не надта шырока. Нас чакалі новыя цяжкасці. «Пільнасць» пані Часнаковай не мела межаў, і ў літаральным сэнсе рэдактарка чаплялася за кожнае слова. Па маёй просьбе Уладзімір Сямёнавіч прыехаў у Маскву. Ён настаяў на тым, каб памянялі рэдактара.

Як бы там ні было, але ў 1974 г. раман «Каласы пад сярпом тваім» выйшаў у «Советском писателе», а пасля неаднаразова быў перавыдадзены ў Беларусі.

Уладзімір Караткевіч быў адданым сябрам і гэтакім жа адданым аўтарам. Усе творы, якія з'явіліся да нашага знаёмства ці пасля яго і не былі яшчэ перакладзены на рускую мову, выйшлі з цягам часу ў маім перакладзе. А гэта — аповесці «Свая легенда», «Дзікае паляванне караля Стаха», «Цыганскі кароль», раман «Чорны замак Альшанскі», а таксама шэраг апавяданняў, нарысаў, казак. Наша сумесная работа перарасла ў моцнае сяброўства, і доўжылася яно да апошняга для Уладзіміра Сямёнавіча, да сумнай для ўсіх нас даты — 25 ліпеня 1984 г.

* Тэкст рэцэнзіі змешчаны ў другім раздзеле кнігі. — *Рэдкал.*

Флориан Неуважны (Варшава), **Муза Снежко** (Киев) *

«БЛАГОСЛОВЕННА ЮНОСТЬ МОЯ...»

С однокурсниками Владимира Короткевича — профессором Варшавского университета Флорианом Неуважным и главным библиотекарем Национальной парламентской библиотеки Украины Музой Евгеньевной Снежко (Залевской) меня познакомила сестра писателя Наталья Семеновна Кучковская, когда у нас в республике праздновался его 60-летний юбилей. От той первой встречи осталась двадцатиминутная запись их воспоминаний для радио и мой журналистский интерес к студенческим друзьям Владимира Семеновича.

А через пять лет ноябрь 1995 года вновь свел наши дороги. В Орше прошли Дни белорусской литературы и искусства, посвященные 65-летию Владимира Короткевича. Среди гостей, приехавших в Беларусь из-за рубежа, к моей радости, опять оказались и Муза Снежко, и Флориан Неуважны.

Чем была наполнена жизнь классика нашей литературы в 50–60-е гг.? Как потом складывались его отношения со своими студенческими друзьями? Что вело их вместе по жизни?.. Чем больше я слушала и Музу Евгеньевну, и профессора Флориана, тем больше понимала, что чувство истинной дружбы — как сама жизнь: столь же глубоко и многогранно.

Профессор Флориан, дружбой с Владимиром Короткевичем Вы дорожили всю жизнь. Ведь Ваши дороги пересеклись еще в пору юности... Какое чувство остается, когда теряешь друга? Человека, близкого по духу, по эмоции, во восприятию мира?..

— Во-первых, не хочется верить, что его нет. Тем более, что я довольно часто бываю в его квартире, встречаюсь с его родными и друзьями. И всякий раз мне кажется, что Володя откуда-то появится. Раньше или позже — всё равно появится. Я понимаю, такое чувство — скорее всего эмоциональное восприятие, но мне трудно «рационально» говорить о человеке, с которым нас соединяло столь многое. И прежде всего — тождество взглядов на литературу, на жизнь, начиная со студенческих времен и кончая последними

* Удзельнікі канферэнцыі Ф. Няўважны і М. Сняжко, на жаль, не пакінулі нам сваіх выступленняў. Таму мы змяшчаем іх выказванні ўслед за часопісам «Нёман» (1996. № 10). — Рэдкал.

месяцами жизни Володи. Я последний раз видел его 1 июля 1984 г. в Киеве, незадолго до его смерти...

Трудно говорить: был, работал, писал, улыбался, выпивал, шутил, ругался, горячился. А он был человек и вспыльчивый, и упрямый. По остроте восприятия внешних событий, в своей прекрасной наивности и в упрямстве он чувствовал себя ребенком. Володя всегда утверждал, что писателю надо смотреть на мир детскими глазами. Он так и смотрел. Все было впервые, все было свежо, все было очень интересно и преувеличенно романтически.

Мы познакомились с ним в 1949 г., когда я приехал в Киев овладевать русской филологией. И встретились в красном корпусе университета на первых лекциях. Я помню, как он крикнул: «Поляк? Давайте его сюда! Я хочу с ним поговорить». А я вошел в аудиторию со страхом и такой перепуганый — я не знал русского языка совсем, а владел кое-как английским. И вот этот высокий мальчик, симпатичный, с разноцветными глазами, улыбка от уха до уха, излучающая что-то доброе, зовет меня к себе. И это меня сразу подкупило своей непосредственностью. И — осталось на всю жизнь. У нас был всего год разницы в возрасте, он часто называл меня Яном.

Володя интересовался Польшей в связи с историей Беларуси (как я потом узнал об этом). И, я думаю, наша с ним дружба в какой-то мере стимулировала его интерес к восстанию 1863 г. В его библиотеке я и сегодня вижу много книг, так или иначе касающихся этой проблемы. Я уже не говорю о том, что это дало плоды в знаменитом романе «Каласы пад сярпом тваім» и повести «Зброя».

— Время Вашего знакомства с Короткевичем в стенах Киевского университета каким видится на расстоянии, «сквозь толщу лет»?

— Я вспоминаю в первую очередь теплоту и дружбу. А еще — прекрасный зеленый, каштановый, стародавний Киев. И мы, полные жажды знаний. Были подлые, трудные времена. Короткевич для меня оставался единственным человеком среди моих новых знакомых, кто так ненавидел сталинизм, тоталитаризм, всякое угнетение, уравниловку. Он был человеком, бунтующим против усредненности. Я как поляк, как человек, который унаследовал тоже кое-какие традиции бунта, протестовал по-своему. Но не так открыто и не с такой твердой уверенностью, что все плохо, все не так, что все это надо побороть. Ведь говорить вслух о том, что происходило, было нельзя. И я это по своей наивности не понимал. Володя мне подбрасывал книги, за которые могли посадить. Он говорил: «Только ты не показывай никому». «Десять дней, которые потрясли мир» Джона Рида, «Москва 1937» Лиона Фейхтвангера я получил из рук Володи. От него же я узнал тогда и о заведении Ленина насчет Сталина. Короткевич все это знал. А откуда мог знать я?

Короткевич никогда не становился в позу учителя, хотя в позу спорщика он становился часто. Он прекрасно знал классическую поэзию, я лучше знал современную. И тут перекрещивались наши с ним интересы. Володя умел

быть принципиальным и дружить одновременно. Он, конечно, был незаурядный человек, один из выдающихся студентов. Интересовался театром, прекрасно знал живопись. Я помню, как он прочитал нам лекцию о Сурикове, русском художнике. Как это было глубоко, интересно! Мы с ним вместе играли в студенческом театре в одной пьесе — в «Бане» Маяковского. Я, поляк, который только изучил русский язык, и он, белорус, но нас соединяла любовь к гротескному, сатирическому, юмористическому. Я очень ценю юмор, Володя тоже. Я помню, как он зачитывался Марком Твенем, как он любил Ярослава Гашека, Николая Гоголя. Но, с другой стороны, он любил таких писателей, как Алексей Толстой, Генрик Сенкевич, Константин Паустовский, Александр Грин. Благодаря ему я познакомился с поэтом Алексеем Толстым, который не входил ни в какие университетские программы. Володю привлекало иногда, а может, даже чаще всего то, что не входило в официальную программу.

Помню, мы с ним часто сидели в библиотеке до полуночи (она была тогда открыта допоздна) и читали разные вещи, которые непосредственно нам не были нужны, но читать которые было страшно интересно. Вот эта заинтересованность в чем-то нестандартном, неизвестном — тоже осталась каким-то толчком, которым я обязан Короткевичу.

— Белорус и поляк встретились и подружились в украинском Киеве. Был ли этот город близок Вам по своему микроклимату? В нем угадывалось что-то свое, напоминающее, скажем, родные места?

— Это вообще загадочная история. Во-первых, я в Киев попал из-за Паустовского. Я прочел «Далекie годы» Паустовского и в Москве попросил, чтобы меня направили учиться в Киев, а не в Ленинград. Во-вторых, я сам — горец. Володя не горец, Беларусь гор не имеет. Но Киев как-то нас объединил даже в таком топографическом, географическом смысле, давал много удовольствия своей разнообразностью. И своими взгорьями напоминал Рим — в какой-то мере, конечно.

У Володи здесь жила тетя, у которой он бывал раньше. Я считал, что у меня отец связан эмоционально с Украиной. Он встречался с украинцами во время Первой мировой войны и полюбил украинские песни. Я от отца услышал украинские, русские и белорусские песни. Может быть, это тоже как-то меня подтолкнуло поехать учиться в Киев.

— Годы Вашей учебы в университете пришлись на эпоху сталинизма в бывшем Союзе. И та тяжелая атмосфера в обществе не могла не влиять. Молодые умы наверняка противились всему происходящему. Что Вас сдерживало, что отвлекало? Что позволяло Вам не признавать тот образ жизни, который навязывался?

— Понимаете, у нас был какой-то своеобразный иммунитет — в смысле желания узнать побольше. Мы как-то органически старались не воспринимать этот бюрократизм: обязательное посещение лекций, ведение всех конспектов. Мы это делали, потому что иначе нельзя было. Но старались найти

отдушину в чем-то другом. Некоторые находили ее в водке, в любви. Мы с Володей находили это в интеллектуальных приключениях.

Читали. Спорили. Может быть, это все были поиски в темноте. Действительно, в другое время можно было бы учиться по-другому. Но это тоже нам пригодилось. Мы самостоятельно, помогая друг другу, споря друг с другом, подталкивали друг друга, предлагая друг другу разного рода чтение, как-то невольно освобождались от странного гнета и унификации. Мы, видимо, подсознательно чувствовали, что надо преодолеть самое страшное — унификацию. А даром преодоления обладал Володя. Он действительно был человеком анархического склада, в хорошем смысле этого слова. Я, может быть, не такой анархичный, а более организованный человек, но любопытный. И вот мое любопытство и Володин анархизм заводил нас, во-первых, в научные кружки, к серьезным старым ученым, которые понимали, что такие юнцы, какими были мы в то время, что-то ищут. И они нам осторожно кое-что подсказывали.

А потом еще талантливость. Володя был талантливым человеком. Он умел писать экспромты, иногда очень язвительные. Он же был человек язвительный, но при этом очень добрый. Он был беззащитный. И его беззащитность, случалось, выливалась в резкость — это мы прекрасно понимали. Он мог, например, написать обо мне: «Ян Неуважны — рыцарь бумажный». Я это запомнил. Но зла на него никто не держал. Потому что... ну, он такой был.

Тогда уже обнаруживалась легкость импровизаций, точность определенных, афористичность высказываний. Он умел точно обрисовать предмет, умел заметить важные детали, различал цвет, звук. В нем чувствовалась артистичная натура. Мы в ту пору все что-то писали. Я тоже писал, к счастью или к несчастью, стихи, которых я уже не помню (друзья кое-что сохранили). Но я интересовался литературой и считал, что ничего нового не напишу по сравнению с тем, что мне еще предстоит прочесть, и я это дело бросил. А Володя считал, что он напишет новое, и написал.

Короткевич был человеком непредсказуемым, но с перевесом хороших черт. У него характер был не только детский, но и женский. *Donna est mobile*. Женщина изменчива. Он тоже был человеком изменчивым, но не капризным. Были у него константы, твердые принципы, которых он придерживался. На первое место он ставил дружбу, искренность, правду, принципиальность, идеал гордого, свободного, сознательного человека — сознательного белоруса, сознательного поляка, сознательного русского — сознательного национально, традиционно. Он прекрасно понимал, что нельзя человека изъять из времени. А времена были такие, что старались оставить нас без традиций.

— Вы сказали, что «ищущую» часть Вашего курса поддерживали старые преподаватели. А вообще, школа педагогов в университете в ту пору как влияла на Вас? Скажем, естественное желание молодых — найти подтверждение собственным мыслям у старших — оно реализовывалось? Было ли между вами понимание?

— Во-первых, у нас были своеобразные преподаватели. Те, которые преподавали общественные науки, являлись представителями среднего поколения, и они дело свое делали на уровне и с определенным запалом. Но это было неинтересно. А старые преподаватели были несколько в загоне. По-разному они читали лекции, но имели авторитет среди студентов. Это профессора Назаревский, Белецкий, Булаховский, Брунский, братья Масловы, которых мы с удовольствием слушали. Мы видели, что они владеют огромными знаниями, какой-то своеобразной энергией, скрываемой и сдерживаемой. Видимо, они прекрасно знали, какие времена, что можно говорить и как.

Мы с Володей участвовали в разных научных мероприятиях, тянулись к науке. Эти преподаватели нас заметили. Поддержали. Очень осторожно, бережно, деликатно, тактично. Их снисходительность помогала нам как-то двигаться вне программы, вне унификации, вне этой «ступы», в которой нас старались перетолочь, чтобы из нас вышли образцовые советские преподаватели. Я, правда, не советский гражданин, но тоже ведь поддавался этому.

— Как складывались Ваши отношения с однокурсниками? Не было ли Вам с ними скучно? Ведь так бывает в любой студенческой аудитории, когда на фоне остальных выделяется группа интеллектуалов...

— Нельзя сказать, что у нас была неинтересная группа. Но, видимо, воспитание, подготовка все-таки были более унифицированы. Володя имел опыт несколько другой, я как поляк — тоже. У нас в группе не было сонного настроения, казенщины. Естественно, одного любили больше, другого меньше. У нас создалось несколько студенческих компаний.

Но, я должен сказать, все-таки основным настроением был энтузиазм. Может быть, это результат молодости, иногда искусственно поддерживаемый комсомолом, мероприятиями того времени. Но, тем не менее, мы не чувствовали казенного отношения. Были люди в нашей группе, которые учились, лишь бы перейти с курса на курс и получить стипендию. Но таких было мало. То, что нам надоедало больше всего, — это казенщина официальная.

У нас все же было что-то неповторимое. Мы учились сразу после войны. И действительно переживали сталинскую эпоху, потом 53-й год — год смерти Сталина, а в 54-м мы уже почувствовали оттепель. Это тоже имело свое значение. Так что на этот кусок жизни смотришь сейчас уже иногда и сентиментально, с позиций человека, который мечтает об утраченной Аркадии. Но это не была Аркадия. А было время трудной работы, ответственности, экзаменов, «высживания» знаний, иногда и ночью, время трудной борьбы за студенческое существование. А что мы это скрашивали шуткой, иногда и вином и всякими интересными мероприятиями — это уже свойство юности.

— Юности свойственно встречаться, симпатизировать друг другу, увлекаться, а потом жизнь может повернуться так, что от бывшей дружеской привязанности не остается и следа. Как Вы думаете, почему Ваша студенческая дружба с Владимиром Семеновичем не потерялась с годами?

— Общность взглядов на жизнь, те жизненные идеалы, которые в нас выработали наши преподаватели, наш круг чтения, наша увлеченность историей и современностью — все это явилось основой наших близких отношений с Володей и после окончания университета. У нас с ним оказалась общей симпатией историческая романистика — русская, польская. Отдельно можно было бы говорить о Паустовском. Володя стал профессиональным писателем, я стал профессиональным учителем высшего учебного заведения, причем благодаря Короткевичу я интересовался не только русской литературой, специальностью, которую я получил, но и другими национальными литературами. Особый интерес у меня был к белорусской литературе. Его поджигали во мне кроме Володи Янка Брыль (тоже мой друг) и Рыгор Бородулин — мы также считаемся близкими друг другу людьми. Так что, понимаете, общность уже не столько работы, потому что каждый из нас свое дело делает, но подхода, оценки.

И, конечно, человеческие качества. Я бывал в Минске, проходил стажировку в Белорусском государственном университете, приезжал к Володе, а он с женой — к нам в Польшу. К сожалению, Володя слишком рано ушел из жизни. Но, видимо, так уж устроено в этом мире, что грустной нотой приходится вспоминать Короткевича и писать о нем не как о живом человеке, но как об очень индивидуальном, очень своеобразном писателе, украшающем свою родную литературу и не только свою. Задумываться над тем, а что же он внес в соцветие европейских литератур?

— Творчество Короткевича, как Вы говорите, «в соцветии европейских литератур», какими качествами можно определить? Что ему свойственно прежде всего?

— Я думаю, белорусскость. Это самое что ни на есть оригинальное. Может быть, это стереотип, я не уверен, но образ белоруса, гордого, доброго, уступчивого и неуступчивого одновременно, с фантазией — такого, как Володин Выливаха, например. Мне очень нравится этот герой. Я перевел «Ладдзю Роспачы» на польский язык как протест против всяких насилий: «Contra spem spero». Без надежды надеюсь.

Потом соединение романтического и реального. Неистребимая фантазия, широта охвата и восприятия мира сквозь призму доброты — то, что вошло во многие произведения, и поэтические, и прозаические.

— Сегодня говорят, что в белорусской литературе есть герой Короткевича. Кто он?

— Это, в первую очередь, сам Короткевич, конечно. В разных обликах, в разных героях. Естественно, прототипы он брал отовсюду. И среди родных, и среди друзей, и среди знакомых. Можно, конечно, говорить о каком-то стимуле, который отталкивает его от прототипа, но это же художественная литература. Он создавал свой образ. Сознательного белоруса. Вот это важно. В конце концов, когда Володя создавал себя белорусом и гордо об этом говорил — не так уж легко было это делать в то время. Для меня это было интересно.

И, может быть, даже не странно. Я же никогда не стеснялся того, что я поляк. Поэтому для меня это было понятно. Но я уже потом узнал, что таких белорусов, как он, было мало. А надо, чтобы их было больше.

А потом, если посмотреть еще, как функционирует во всем этом элемент европейских культур, искусства. Ведь Короткевич великолепно знал архитектуру, историю, ботанику, разные научные дисциплины. Все эти знания сочетались в ней в органичном единстве. И так возникало что-то уникальное. Если взять, скажем, его эссе «Зямля пад белымі крыламі» или «Памяць зямлі беларускай». Я уже не говорю о художественных произведениях. Он великолепно знал материю своих произведений не только с точки зрения истории, гуманитарных наук, но очень предметно. Поэтому веришь в то, что он пишет. Хотя иногда там сильные перехлесты, но все это художественный вымысел, который оправдан. Например, Выливах, который делает погром в аду своим неистребимым оптимизмом. Вот таким неистребимым оптимистом, несмотря на все, был сам Володя. И если говорить о герое Короткевича, — это сам Короткевич, расписанный в разных лицах.

— Как Вы думаете, поэт-Короткевич и прозаик-Короткевич — это один и тот же человек?

— Я думаю, что все-таки есть один — поэт Короткевич. Хотя я предпочитаю его прозу. Почему? Я очень испорченный читатель поэзии и люблю поэзию со всякими, как говорили раньше, формалистическими вывертами, о которых, кстати, в свое время писалось и применительно к Владимиру Короткевичу. Но я думаю, что он и в поэзии, и в прозе — поэт. Это одно. Вторых, в поэзии он и реалист, и прозаик тоже. Хотя, может быть, это касается в основном не сборника «Вячэрнія ветразі», тут даже название говорит о семантическом характере, а последней книги «Быў. Есць. Буду». Там переплетение прозы и поэзии особенно ощутимо.

Для Володи не существовало такого разграничения. Это было творчество. Это было открытие новых земель для себя. Он же в первую очередь для себя открывал, а потом — для других.

— Белорусский писатель Владимир Короткевич — в польской литературе сегодня? Его знают, читают, печатают?

— Я думаю, что мало еще он присутствует. Хотя любое произведение, которое было напечатано, принималось с интересом. Поляки — испорченные читатели, они с большим трудом подходят к писателю. Это польский парадокс: мы хуже всего знаем литературу наших соседей. Я много переводил Володиных произведений. Он отличается от других ваших писателей, более популярных в Польше, таких, как Максим Танк, Василь Быков, Янка Брыль, которых у нас больше печатали. Но, тем не менее, я думаю, что время Короткевича еще наступит.

— Что Вас в нем больше всего удивляло?

— Детский взгляд на жизнь.

— Что Вас в нем восхищало?

— Чувство доброты и очень хорошее отношение к друзьям, женщинам, детям и животным.

— А случались ли минуты разочарования?

— Нет. Я, правда, иногда ругался, когда, бывало, Володя загуливал — вот это... Но это было не разочарование, а злость. И мы друг другу все говорили открыто, а потом переходили над этим, как у нас говорят: «Do porządku dziennego». Как будто бы вообще не было этого.

— Что Вы в нем прежде всего ценили?

— Зрелость, верность, открытость, искренность.

— На него можно было всегда положиться?

— Всегда.

— Вы чувствуете его отсутствие в Вашей жизни сегодня?

— Чувствую. И мне не хватает именно своеобразного камертона для своих раздумий. Чувство потери меня не покидает. В настоящее время, тоже по-своему тяжелое, но чрезвычайно интересное, Володя мог бы сделать очень много. Я имею в виду, что если бы Короткевич был жив, он мог бы писать сейчас великолепные вещи, которые отразили бы этот переходный период, который мы переживаем. Сейчас Короткевич как будто превращается в какой-то мраморный или медный символ, а этого не хотелось бы. Хотелось бы, чтобы он звучал...

— А как Вы впервые попали к нам в Беларусь?

— Нелегально. Я приезжая с Володи в его Оршу (Короткевич как-то всегда на пограничье нелегального действовал). Был я тогда аспирантом Александра Ивановича Белецкого, который очень ценил и любил Короткевича, причем взаимно. А Володя работал учителем после распределения в Лесовичах на Украине. Вот как-то он по дороге домой к родителям заехал в Киев ко мне и говорит: «Давай поедем со мной в Оршу». Как тут не поехать?.. Я сказал в общежитии, что на свадьбу к другу еду, чтобы меня не ожидали несколько дней. И мы поехали: зимой в общем вагоне в Оршу, к его маме, отцу, племяннице Ляле. Я помню странный снег, высокий снег: по пояс, по грудь. И Орша, которая вошла и в историю польской литературы тоже. Утром мы с ними вставали, одевали лыжи, ходили на другую сторону Днепра. Ели гречневую кашу, которую Надежда Васильевна готовила в горшке в печке, читали и спорили. Я привез о собой книги и различную работу. Володя тогда писал свою повесть «У снягах драмае ясна».

И вот такая типично зимняя погода, пейзаж не наш, не польский. Посещение различных знакомых и друзей Володи. Какое-то ощущение праздника, заземленного в белорусских традициях. Я тогда впервые окунулся в белорусскую стихию. И у меня почему-то было чувство, что я нахожусь у себя дома, среди своих родных...

— Это чувство осталось? Вы по-прежнему охотно бываете в Беларуси?

— Я в Беларуси себя чувствую как среди своих. Здесь у меня много близких людей. Вы умеете быть друзьями. Это огромное умение, огромный

дар, талант. Так что, бывая у вас, я нахожусь среди воспринимающих меня очень по-дружески, тепло людей. Мне это близко. И поэтому я люблю приезжать в Беларусь...

Муза Евгеньевна, что прежде всего связывает Владимира Короткевича с Вашей землей — Украиной?

— Прежде всего это, конечно, студенческие годы. У Володи в Киеве жила тетя, у которой он бывал еще школьником. После окончания университета — два года работы в Лесовичах Таращанского района Киевской области. Попытка поступить в аспирантуру. И, безусловно, его друзья. Уезжая уже навсегда в Беларусь, Короткевич сохранил всех друзей, которые у него были: и на Украине, и в Польше, и в Чехословакии — везде.

В студенчестве он дружил не только с однокурсниками, но и с преподавателями. Это чрезвычайно редкое явление. На нашем курсе я могу назвать трех таких студентов: Короткевич, Флориан Неуважны, Юрий Ленарчик. Очень глубокие отношения связывали Володю с профессором Александром Адриановичем Назаревским и старшим преподавателем Лидией Арсеньевной Пономаренко. Эта дружба продолжалась и после окончания нашей учебы.

Общим интересом Володи с Лидией Арсеньевной была литература народов СССР и белорусская литература (она великолепно читала нам эти курсы). С профессором Назаревским Короткевича связывала старина, древняя Русь, древняя литература. Александр Адрианович — сам по себе очень яркая личность. Он из старой плеяды университетских преподавателей. Таких было не так уж много, но мы прошли у них хорошую школу и научных знаний, и жизненной мудрости. Назаревский был постоянным рецензентом Володи по курсовым работам, которые касались древней русской литературы. И всю жизнь Короткевич, до кончины Александра Адриановича, переписывался с ним.

— Потребность в переписке, как правило, испытывают натуры глубокие, которым есть что сказать друг другу. Мне кажется, письма преподавателя своему бывшему студенту поначалу были для молодого Короткевича и определенной моральной поддержкой?

— Безусловно. На Международной научной конференции «Владимир Короткевич в братских культурах» я выступала с сообщением «Короткевич и Украина», поэтому мне хорошо знакома эта материя. В письмах заметны очень теплые дружеские отношения. В каждом ответе Володи — радость по поводу получения весточки от Александра Адриановича, беспокойство о его здоровье, извинения, если случилась какая-то задержка. Очень трогательные, очень доверительные письма.

И вместе с тем обязательно в каждом — планы научные, литературные. Например, в одном из первых писем, это октябрь 1957 года (я позволю себе

тут некоторые цитаты), Володя пишет: «... Сборник «Душа матери» вышел тиражом 8 тысяч экземпляров, а вот раскупаться, наверное, не будет. Слишком уж специфические стихи. Будет иметь успех разве что у молодежи». Он понимал сложность своих литературных произведений и всегда критически себя оценивал.

В первые послеуниверситетские годы Короткевич много размышлял о своем будущем: «И все же нельзя сказать, чтобы я был во всем счастлив. Писать книги — мало для меня. Я хочу писать и о книгах». Несмотря ни на что, он все-таки хочет поступить в аспирантуру. И профессор Назаревский его поддерживал. Далее, в этом же письме Володи такие слова: «Я должен спешить. Жизнь не так уж длинна, а здоровье мое неважное. Так уж лучше сразу его растратить. Кроме того, если бы Вы посмотрели на положение белорусской литературы, вызывающее слезы горькие, Вы, наверное, думали бы так же, как я. Каждый человек на счету, каждый, кто может, должен сделать» (20.09.57 г.).

Сколько я его помню, Володя всегда думал о белорусской литературе. Это была его непреходящая боль. «Я должен спешить...» — как будто он уже тогда предчувствовал свой срок...

И все же главное, что объединяло Короткевича с Назаревским, — это история. Володя писал Александру Адриановичу: «Тот, кто в нее окунулся, кто ее понял — тот полюбил навсегда. И не может писатель не любить древность». В его письмах таких оценок очень много. И все его творчество — тоже история. Близкая, далекая — но все равно история...

— Далеко не все читатели произведений Короткевича сегодня знают, что судьба писателя могла сложиться иначе, если бы в молодости он отдал предпочтение науке. Тем более, у него была такая попытка. Если можно, несколько подробнее об этом факте его биографии...

— Аспирантура для Володи — это был путь в большую науку. Но в ней места для него не оказалось ни в 1954 году, ни в 1957-м. Сегодня мы говорим, что это, наверное, к лучшему. Потому что мы имеем большого и талантливо-го писателя. А тогда, сразу после окончания университета (1954 г.), Короткевичу пришлось (прямо скажем — не с лучшим настроением) ехать на работу по распределению в село Лесовичи.

В 1957 году Володя пробует поступить в аспирантуру*. Ему нужно было сдать экзамены и написать реферат. Короткевич пишет три реферата. И я подробнее хочу рассказать об этом, потому что данный пример точно характеризует Володю. Он никого не хотел покорить своими работами, но его душа, переполненная знаниями и впечатлениями, требовала такого выхода. Чтобы поняли, как он много в себе носит, знает, а еще больше хочет знать.

* Факт імкнення У. Караткевіча паступіць у аспірантуру ў 1957 г. у супастаўленні з іншымі крыніцамі выклікае сумненні. Рэфераты, якія далей называюцца, датуюцца 1954 г. — *Рэдкал.*

Назову темы его рефератов: «Сказки о барах в русском фольклоре» (15 страниц), «Анчар» А. Пушкина и «Дрэва смерці» в белорусском фольклоре» (8 страниц), «Официальная литература первых лет после восстания 1863 года в Польше» (10 страниц). Все три работы попадают на рецензирование к профессору Назаревскому. Рецензирование самое серьезное: реферат определяет уровень автора. Назаревский рецензировал работу Короткевича первокурсника по «Слову о полку Игореве» и уже тогда отметил, что этот студент с искрой божьей...

Анализируя реферат «Сказки о барах в русском фольклоре», Александр Адрианович отметил, что Короткевич сводит изученные им произведения в определенные тематические группы: о барской жестокости, жадности, спеси, глупости. Дальше цитирую: «В объяснении некоторых особенностей тех или иных сказок о барах Короткевич иной раз расходится с мнениями ученых и фольклористов и идет своим путем, предлагая свое собственное, достаточно обоснованное толкование. Вообще, видно, что автор реферата не только хорошо знает сказочную литературу, но и имеет свое самостоятельное суждение о русской сатирической сказке, ее значении и роли в жизни дореволюционного крестьянства».

В третьем реферате Короткевич рассматривая очень своеобразную книгу Буланцева «Записки лазутчика во время усмирения мятежа в Польше в 1863 году», изданную в Санкт-Петербурге в 1868 году, с которой он познакомился в процессе подготовительной работы над избранной для диссертации темой. А тема диссертации у Володи была такая: «Польское восстание 1863 года в русской литературе». Почему в русской? Мы закончили филологический факультет по специальности «русский язык и литература». Но посмотрите, какие идут сопоставления: 1863 год (польское восстание), во-вторых, в русской литературе, в-третьих — при всем этом нельзя обойтись без белорусской истории. «Несмотря на некоторую неотделанность и торопливость в изложении, — отмечал Назаревский, — данный реферат также обнаруживает хорошее знакомство автора с изучаемой эпохой и самостоятельность мысли».

Далеко не каждый аспирант или соискатель имели в ту пору самостоятельность мысли, но Короткевич всегда этим отличался, а еще, добавлю от себя, — самостоятельностью речи и высказываний. То, что он выносил в душе, в чем был глубоко убежден — он высказывал. Причем, не учитывал, насколько это совпадает с официальной линией. Ему важна была собственная точка зрения. И он отстаивал ее непременно.

Все это свидетельствует о том, что наша научная элита высоко оценила написанное Короткевичем. Но Володе было не суждено поступить в аспирантуру. По этому поводу он писал Александру Адриановичу: «Я приношу извинения за доставленные Вам хлопоты и за то, что не оправдал Ваши надежды, хотя это не моя вина...»

Дело в том, что в аспирантуре тогда было одно место и слишком много на него претендентов. К сожалению, не всегда решали знания, и Короткевич,

прекрасно сдал экзамены, не был принят. Он прикрепился к кафедре и все равно начал писать диссертацию. Но через какое-то время сообщил Назаревскому, что научные дела движутся медленно.

Володя в ту пору уже переехал в Оршу, работал в школе. Он не покинул литературный труд. И одновременно — диссертация. Это все, безусловно, сложно. Александр Адрианович ему, кстати, писал: «Не много ли Вы взяли — и литературоведческую работу, и творческую работу? Это очень тяжело совместить. И то, и другое требует много времени». На что Короткевич, конечно, ответил, что нет. И вот почему: «Положение в литературе — поэзия едва ли не лучше современной русской, драматургия пренелепая, кино своего нет, нет сценариев. Разве виноват я, дорогой Александр Адрианович, что чувствую способность сделать многое из необходимого? А необходимо многое. Едва ли не писать настоящие учебники по литературе, потому что учебники у нас такие скверные, что только отвращение могут поселить в душе ребенка. Нужны стихи, народные легенды, поэмы, романы и т. д. Композиторы испытывают хронический голод, нет исторических пьес, либретто для опер, нужны биографии знаменитых людей, нужен художественно написанный путеводитель по Беларуси. Необходимы переводы (жаль, что я так скверно знаю языки), книги по белорусскому искусству и обязательно, обязательно необходима популярная книга по теории литературы, не менее художественная, но более научная, чем «Золотая роза» Паустовского».

Таковыми были планы Володи в те годы. Несмотря на молодой возраст — планы зрелого человека. И если мы проследим дальше его творческую жизнь, то эту программу, которую он, по сути, начертал в письмах к Назаревскому, Короткевич начинает выполнять, «Зямля пад белымі крыламі» есть тот самый популярный очерк о Беларуси. Сценарии? Он их писал. У него выходят романы. Пьесы Короткевича имеют историческую основу. Его книги стихов — те же сборники легенд и т. д., и т. п.

В одном из писем Назаревскому Володя обещал: «Вот сейчас напишу этот роман и потом, не оставляя стихов, возьмусь за серию из целого десятка романов под названием «Общий век», в которых попытаюсь рассказать о белорусском обществе за сто лет, с 1863 года, о его трагедии и возрождении». И здесь же: «С диссертацией дело идет туго».

Сообщая о своем будущем цикле романов, он писал: «Пусть это не будет что-то ценное, но пусть это будет кладовая, из которой всякий, кто захочет, сможет легко и с удовольствием черпать факты. Этого для меня будет достаточно». Мне кажется, эти слова Володи оказались пророческими. Все его творчество, действительно — та кладовая, где всякий, кто имеет душу и сердце, может найти для себя много утешительного и полезного.

— Муза Евгеньевна, на Вашем курсе были два поляка, один албанец...

— ... и один белорус.

— И один белорус. В чем проявлялась белорусскость Короткевича? Факультет русской филологии, университет Киевский, время послевоенное.

Казалось бы, ничто не способствовало проявлению национального. Почему именно образ белоруса остался в памяти однокурсников?

— Это интересно и мне самой. Когда мы поступили, мы ведь не знали, кто какой национальности, и не придавали этому значения. Только поляков и албанца сразу выделили, как иностранцев. Всех остальных вообще не определяли по национальности. Но о Короткевиче знали, что он белорус.

Основной язык у нас был русский (мы только на занятиях по украинской литературе и языку отвечали по-украински). Однако не проходило и дня, чтобы Володя в своей речи не употребил белорусские слова, обороты, поговорки. На наших вечерах отдыха, праздничных застольях он обязательно читал, пел, рассказывал, и часто — по-белорусски. Так мы услышали стихотворение «Заяц варыць піва». Тогда я получила от Володи его рукописный вариант. Теперь я передала рукопись в народный музей Короткевича средней школы № 3 г. Орши.

Вероятно, это ненавязчивое использование своего родного языка и подчеркивало Володину национальность. Хотя специально об этом он никогда не говорил. Он, кстати, не обращал внимания, на каком языке человек разговаривает. И не делал, например, мне замечания, что я, украинка, не говорю по-украински. Но свой язык Володя, несомненно, любил более других. Себя он сумел показать как белоруса очень тонко и очень тактично. Вернее, это получалось само собой.

И если сейчас спросить у наших однокурсников, что они могут вспомнить о Короткевиче, то каждый сначала скажет: парень был из Беларуси, потом все остальное... Понимаете, это очень интересно. Ведь обо мне никто не скажет, что я — украинка. Вспомнят что-нибудь другое: в ансамбле пела, имя у нее — Муза... Но, характеризуя курс, все непременно отметят, что у нас были два поляка, албанец и белорус...

— Лиризм Короткевича тех времен — как Вам сегодня вспоминается? Скажем, ощущение жизни, как распознавание характеров, а возможно, и внутренней потребности в отношениях с другими? Свой камертон в этом мире?

— Короткевич был лириком. Лириком в ощущении природы, в отношении к людям. Но не ко всем и не всегда. Его лирика — это состояние души в определенный период. Оно может быть связано с каким-то событием, человеком. Подтверждением тому — его творчество: и поэзия, и проза, и письма.

А в университете на лекциях сидел разный Короткевич: серьезный, улыбающийся, дурачащийся, возмущающийся... Но душа у него добрая. С однокурсниками был всегда галантен. Случалось, мог поцеловать при встрече. Некоторым дарил стихи и рисунки. Не помню, чтобы он нахамил кому-нибудь из девушек за пять лет нашей учебы. Когда собирались студенческие компании, он читал лирику. Читал мягко, очень артистично, чаще по-белорусски. Лиричность Володи проявлялась даже в тоне. Известно и другое: он мог так сказать, что дрожали стены. Но все же по своей природе Володя был

лириком. И его белорусское «гэта» я помню до сегодняшнего дня. Мы тогда не понимали, что он — большой лирик.

Я вспоминаю, как Володя приходил ко мне на день рождения. Это весна, апрель. Иногда цветущий, иногда — нет. А жили мы в своем доме, вокруг большой сад. И однажды он зацвел. Было очень тепло и необычайно красиво. Назавтра я получила от Володи очень трогательное лирическое стихотворение. И это не было дарственным жестом. Нет. Так естественно выразил он свое состояние.

Какое-то время я занималась музыкой. Мы с Володей приходили в парк, он садился на скамейку и ждал меня. А я шла в дом напротив на занятия. Потом опять же через парк мы возвращались в университет. Среди деревьев, травы и цветов Володя чувствовал себя прекрасно. Еще мне кажется, что тогда ему очень не хватало семьи, мамы. У нас дома он чувствовал себя легко и просто, очень симпатизировал моим родителям. Уже гораздо позже, побывав в Орше, я поняла, что все это напоминало ему родительский дом. Его душа отдыхала у нас, тешилась близкой ей средой... Сейчас, когда читаешь написанное Володиёй, ощущаешь его присутствие рядом.

— Тем не менее, это был истинно мужской характер. И по Вашему восприятию его как однокурсницы, и по нашему восприятию его как читателей. Чем можно объяснить мужество Короткевича? И как удержало оно его в жизни?

— Я бы сказала так: бескомпромиссность Володи и была его мужеством. В наше студенческое время для того, чтобы отстаивать свои взгляды, не совпадающие с общепринятыми, нужна была мужественность. Иметь собственное мнение считалось непозволительным, а высказывать его — тем более. Но Короткевич уже в 1949 году, еще зеленым юнцом имел свою точку зрения. Отстаивал ее. Его наказывали, но он все равно не изменял своим принципам и убеждениям. С годами это не прошло, а наоборот, укрепилось. Вероятно, будь он другим — раньше бы начали печатать и больше печатали бы. Не инкриминировали бы ему в 1963 году «формалистические выверты», «абстрактный гуманизм» и не рассыпали бы набор романа «Леаніды не вернущца да Зямлі»...

С моей точки зрения, Володино мужество — это не физический аспект жизни человека, а нравственный. Его жизненный и творческий путь не был легким. Но он всегда сохранял достоинство, продолжал работать и надеяться. Он не мог себе изменить и следовал своей жесткой принципиальной линии.

— Муза Евгеньевна, как часто Вы встречались с Короткевичем после окончания университета?

— Добрые дружеские отношения с Володиёй сохранились у меня и моей семьи до последних его дней. Никаких разладов у нас не было. Случалось, мы иногда подолгу не писали, не виделись в силу каких-то обстоятельств. Но потом наверстывали упущенное.

Теперь, когда я вспоминаю наши с ним послеуниверситетские встречи, они все мне дороги. Главное, что всегда оставалось после, — это чувство

тепла и света. Короткевич уехал, а след от него остался мягкий, приятный. Потом через какое-то время придет письмо. В нем будет картинка или смешное поздравление, или еще что-нибудь такое, что обязательно поднимет настроение. Володя умел это делать легко и ненавязчиво.

Как теперь помню нашу с ним первую встречу после окончания учебы в ноябре 1954 года в поезде «Киев – Сталино» (Донецк). Встреча случайная, но она морально очень поддержала меня. Мне было тяжело работать в селе. Угнетал быт, сама обстановка в школе. Чтобы как-то отвлекаться, я дважды в месяц ездила к родителям в Киев.

Однажды, возвращаясь из дому обратно в Карапыши, я вдруг увидела Володю. Поезд отправлялся в 2 часа ночи. На улице — грязь, идет дождь, из окна вагона ничего не видно. И в этом осеннем полумраке я встречаю родного человека! Это случилось так неожиданно, что мы оба не поверили своим глазам.

Оказалось, Володя тоже приезжал в Киев по своим аспирантским делам и теперь возвращался в Лесовичи. Помню, первые Володины слова: «Как ты? Где живешь? А как родители?» Потом, конечно, мы начали делиться впечатлениями о нашей новой жизни: он — о своих Лесовичах, я — о своих Карапышах. Встретились два однокурсника, два близких человека. Один понимал другого с полуслова.

Мы проговорили всю ночь. И что характерно, если я тяготилась непривычным для меня сельским бытом, то Володя ко всем относился иначе. Его переполняло любопытство: как баба самогон варит, куда дед поехал на лошадах?.. Володя сразу обнаружил вокруг себя массу колоритных фигур: хозяева, соседи, ученики. Он сумел эту новую для него жизнь превратить в побасенки, рассказы, картинки. И я не уловила ни в чем какой-то нервозности или озлобленности. Напротив — столько тонкого юмора и задорного смеха!

Хотя у него были тогда проблемы. Он мечтал об аспирантуре, но... Все складывалось не в его пользу. Однако мне он ничего про свои сложности не сказал, даже не намекнул. Так мы и расстались, договорившись о переписке и следующей встрече в Киеве. Я и теперь помню тепло тех нескольких часов. Это самая яркая встреча из всех, которые потом были у нас с Володей. Может, потому, что она произошла на новом пути в полном одиночестве — старые друзья разъехались, новые еще не появились. И вдруг — из прежней университетской жизни — Володя! Как добрый знак, что все будет хорошо, все сложится так, как хочешь...

— Муза Евгеньевна, пожалуйста, еще несколько слов о последней Вашей встрече с Владимиром Семеновичем.

— Последний раз я видела Володю на встрече нашего курса летом 1984 года по случаю 30-летия окончания университета. Нам тогда удалось разыскать всех выпускников, кроме троих. И абсолютное большинство собралось. В том числе — из Латвии, Беларуси, России, Польши, Румынии. Было просто замечательно! На три дня мы вернулись в нашу юность...

Местом сбора мы выбрали парк напротив университета. Постоянный фотограф курса Юра Юрченко принес фотоаппарат. Иногда мы с трудом узнавали друг друга, — ведь с некоторыми не виделись 30 лет!

Володя стоял немножко в стороне. Его не интересовали наши наряды и наша внешность. Но зато он переговорить успел со всеми. Потому что по натуре такой: должен поздороваться, сказать несколько теплых слов. Правда, накануне Володя успел у меня обо всех расспросить: кто будет, кто нет и почему? Так что общее представление о курсе он имел. Его сразу все узнавали. А он был спокойный и... как будто смущался. Меня тогда это поразило: Володя стал застенчивым ребенком. Короткевич стеснялся того, что он писатель, и писатель признанный. Ему было неловко перед нами. Он совсем не хотел выделяться...

Володя остался доволен встречей. Он сказал мне: «Я так хотел приехать и рад, что приехал. Я доволен, что курс состоялся. Все — хорошие люди». Он не стал выделять, дескать, кто-то сделал карьеру, достиг чего-то. Нет. Он просто сказал: «Каждый стал человеком». Короткевич за эти три дня побеседовал и с нашими преподавателями, которых мы тоже пригласили: М. А. Карпенко, Л. А. Пономаренко, В. А. Капустиным, И. М. Карнауховым и другими. Он и тут не подчеркнул, что кто-то из них ему ближе.

1 июля Володя улетел в Минск. Мы провожали его в аэропорту «Жуляны», где и встречали три дня назад. Он устал физически. Мне даже казалось, что это и не он. А еще мы видели его отрешенность, грусть. И вот уже перед самым отъездом мы стояли возле гостиницы, ждали машину, и Володя вспомнил моего отца, очень тепло. А потом сказал: «Следующее произведение я посвящу тебе» (он мне не говорил раньше про свои творческие планы). Я напишу: «посвящается Музе Гениевне. Я думаю, что твой батька не обиделся бы». Это были, пожалуй, последние Володины слова, обращенные лично ко мне. Потом уже в аэропорту — традиционное прощание, когда много людей, несколько все сумбурно и немного грустно. Так мы расстались. Вечером он позвонил из дому: благодарил за встречу и выразил надежду, что скоро мы увидимся вновь.

Он пригласил меня с семьей к себе, хотел показать нам свою любимую Беларусь. Мы все собирались в августе быть в Минске. А лететь пришлось в июле, мне одной и по другому поводу...

Łdzisław Medziela (Kraków)

PODRÓŻE SENTYMENTALNE DO MIŃSKA

Stare kalendarzyki pomagają pamięci. Lakoniczny zapis jest zdolny ożywić odległe wydarzenia. Jest to zwłaszcza możliwe, gdy w sercu i umyśle zadomowiły się drogie postacie. Śmierć bynajmniej nie ośmiela do snucia barwnych opowieści, przeciwnie — wymaga dokładności, prawdy, wierności, ponieważ nieobecni nie mogą już niczego skorygować, są bezbronni. Dodatkowym momentem skrępowania jest świadomość, że łaskawy los pozwolił mi obcować z osobą historyczną, wybitnym pisarzem, który darzył mnie przyjaźnią. Wiadomo jak chętnie przyznajemy się do koneksji z człowiekiem mającym znaczenie w społeczeństwie, bo w blasku jego wielkości może się znaleźć i nasza skromna osoba. Dlatego warto zaglądać do starych listów, albumów z fotografiami i książek z dedykacjami, aby nie popaść w beletryzację.

Wołodzie Korotkiewicza i jego żonę Walę poznałem podczas wieczornego przyjęcia w gościnnym domu Adama Maldzisa 11 lipca 1969 roku. Do Mińska przyjechałem z potrzeby serca, bo kraj dzieciństwa ma swoje prawa, nie daje się przesłonić wspaniałą architekturą innego miasta, ani zastąpić pejzażem górskim, gdy ma się przed oczyma nostalgiczną zielenią krajobrazu znad Dźwiny. Oczywiście niewiele pamiętam z gwarnej biesiady, której temperaturę wydatnie wzmacniał alkohol. Przy suto zastawionym stole, w gronie około dziesięciu osób, trudno było zawrzeć bliższą znajomość z Korotkiewiczami. Prócz tego po przeszło dwudziestu latach trzeba było oswoić się z zapominanym językiem... Droga pamiątką tamtego wieczoru jest tom wierszy «Maja Iljada» z dedykacją Poety.

Do prawdziwego poznania się i zaprzyjaźnienia doszło w dwa lata później. Wiedząc, że Włodzimierz Korotkiewicz pragnie przyjechać do Polski, zaprosiłem go do siebie. Zjawił się w Krakowie 25 listopada 1971 roku, w wigilię swych 41 urodzin. Tak się złożyło, że gościłem też Stojana Subotina, profesora uniwersytetu w Belgradzie, a także Adam Maldzis penetrował biblioteki krakowskie i byłem z nim w stałym kontakcie. A więc urodziny Poety białoruskiego uczciliśmy w mieszkaniu przy ulicy Marii Jaremy we czwórkę. Wołodzia zadziwił wszystkich znajomością literatury serbskiej i chorwackiej. Spał jak z rękawa anegdotami i był duszą towarzystwa — zbyt skromnego ilościowo jak na jego przyzwyczajenia. Utyskiwał później na brak kontaktów. Rzeczywiście, jakoś nie udało mi się zapewnić Wołodzie atrakcyjnego towarzystwa. Pamiętam, że zapoznałem go z naszym czołowym rusycystą prof. Ryszardem Łużnym, że w kawiarni Literackiej gawędziliśmy z Julianem Kornhauserem, czego ślad można odnaleźć w jego awangardowej powieści «Kilka chwil»

(Kraków 1975). Oczywiście odwiedzaliśmy muzea, kościoły, restauracje, ale w gruncie rzeczy mój gość samodzielnie zwiedzał miasto, mnie obowiązki wzywały na uczelnię, a Wołodzia chłonał koloryt lokalny Krakowa. Był uciążliwym na architekturę i sztukę barokową, zachwalany przeze mnie gotyk odstręczał go obcością. Jak przypomina kalendarzyk, 28 listopada byliśmy w Starym Teatrze na sztuce «młodego gniewnego» Johna Osborne’a «Miłość i gniew».

Jednak najwięcej czasu upływało nam na rozmowach przy butelce. W ciągu trzech tygodni zdołaliśmy poruszyć wiele tematów. Byłem głównie słuchaczem. Wołodzia, który miał serce na dłoni, opowiadał szczerze i barwnie o swoim dzieciństwie w Orszy, o tułaczce wojennej, o studiach w Kijowie, o podróży na Daleki Wschód, o swej wspaniałej matce Nadzieździe Wasilewnie, którą później poznałem osobiście, o Wali, o sprawach fundamentalnych dla każdego człowieka. Jeśli chodzi o literaturę, to zżymał się, gdy jako historyk literatury usiłowałem wyróżnić jakieś kierunki literackie i techniki pisarskie. Dla niego były to puste słowa. Uważał, że albo autor ma talent i coś do powiedzenia, albo był pozbawiony tych wartości. Reszta to czeza gadanina. 17 grudnia odprowadziłem Wołodzię na dworzec, pobyt w Polsce zakończył w Warszawie pod opieką serdecznego kolegi ze studiów w Kijowie prof. Floriana Nieuważnego.

Z licznych podarków, które mi przywiózł z Mińska Wołodzia, muszę wyróżnić dwa tomy powieści «Kałasy pad siarpom twaim», która oby doczekała się przekładu na język polski. To właśnie głównie dzięki tej powieści z czasów powstania styczniowego na ziemiach kresowych Korotkiewicz bywa nazywany białoruskim Sienkiewiczem.

Wkrótce poznałem bliżej Walę Korotkiewiczową, wspaniałego ambasadora twórczości swego męża. Bardzo się spodobała wszystkim moim przyjaciółom. Przyjechała do Polski jako stypendystka Białoruskiej Akademii Nauk, najpierw przebywała w Warszawie, potem luty 1972 spędziła w Krakowie (tu «urzędowo» opiekował się nią znany historyk sztuki Tadeusz Chrzanowski), a w marcu pracowała we Wrocławiu.

Spotkania i listy ugruntowały moją przyjaźń z Korotkiewiczami. Na ich miłe nalegania i zaproszenie przyjechałem do Mińska 16 września 1973 roku. Tu w ciągu ośmiu dni żyłem bardzo intensywnie. Zwiedziłem miasto, poznałem muzea, byłem w teatrze pamiętającym czasy jeszcze sprzed I wojny światowej, oczywiście odwiedziłem Maldzisów, zawarłem znajomość z różnymi ciekawymi osobami, a dzięki przyjaźni Wołodzi i Adama udało mi się pozyskać (mam nadzieję) także przyjaźń Grzegorza Borodulina, którego z miejsca polubiłem zanim zacząłem podziwiać jego wiersze.

I tak zaczęły kursować między Mińskiem a Krakowem listy i przesyłki. Na półce zaczęło mi przybywać książek białoruskich Wołodzi, Adama, Ryhora, Wali, Wiaczasława Rahojszy... Tylko w minimalnym stopniu mogłem się odwdziżyć za dary recenzją lub notą informacyjną w prasie polskiej.

Szczególnie miło wspominam następne spotkanie z Korotkiewiczami. Zaprosiłem oboje na dwa tygodnie, przebywali w Krakowie od 1 do 14 października 1977 roku. Zabawny był początek ich pobytu. Wala przyjechała w futrze, a tu

u nas babie lato... bardzo ciepło, złota polska jesień, wszyscy chodzą bez płaszczy. Pożyłem sobie dobrze wówczas, bo okazało się, że Wala zna się nie tylko na sztuce, lecz i na kuchni. Wszyscy troje zjadaliśmy się smażonymi pieczarkami, pieczonymi kurczakami, sałatkami z pomidorów. Wala świetnie parzyła kawę w przywiezionym wschodnim imbryczku, który dziś przypomina mi tamte błogie chwile.

Zaraz 2 października poszedłem z Korotkiewiczami do teatru na «Mazepę» Słowackiego. Dobrze zagrane i w pięknej scenografii przedstawienie podobało się moim gościom. Potem wybraliśmy się na horror amerykański «Trzęsienie ziemi», ten gatunek filmowy był ostatnim krzykiem mody, aparatura stereofoniczna i trójwymiarowy obraz zrobiły duże wrażenie. Wala zaciągnęła nas do muzeum archeologicznego — najdłużej przyglądaliśmy się Światowidowi znalezionemu przed stu laty w Zbruczu. Były oczywiście różne spotkania towarzyskie, jacyś znajomi Korotkiewiczów zabrali moich gości do Zakopanego, ale góry były niełaskawe, bo dzień udał się pochmurny. Z kolei ja wymusiłem obejrzenie abstrakcyjnych kompozycji Marii Jaremy, patronki mojej ulicy.

Mimo tego żywienia zauważyłem, że Wołodzia ze zdrowiem nie stoi najlepiej. O ruinie jego zdrowia przekonałem się podczas ostatniego naszego spotkania. Wykorzystałem umowę o współpracy Uniwersytetu Jagiellońskiego z tamtejszą uczelnią, aby ujrzeć przyjaciół. Przebywałem w Mińsku od 16 do 22 kwietnia 1980 roku. W bibliotece zapoznałem się z najśłynniejszym czasopiśmie białoruskim «Nasza Niwa», lecz czas upływał mi głównie w towarzystwie Korotkiewiczów, Maldzisów i Borodulinów. Doceniam rozkosze stołu (z satysfakcją wspomina je również mój uniwersytecki kolega, sławista i orientalista, Stanisław Stachowski, którego poleciłem moim przyjaciółom), ale wywozłem też z Mińska sporo wrażeń artystycznych i intelektualnych. Poznałem gruntownie najstarszą dzielnicę miasta z dawną katedrą katolicką na czele, z przyjemnością znów obejrzałem galerię obrazów, muzeum historyczne i ekspozycję poświęconą ostatniej wojnie — jakże okrutnej na ziemiach białoruskich. Potężnym przeżyciem był wypad do cmentarzyśka, któremu na imię Chatyń. Głos dzwonów przypominający męczeńską śmierć mieszkańców wioski przejmuję do głębi.

Największą atrakcją Mińska był w tym czasie film «Dikaja ochota korolia Stacha» według scenariusza Włodzimierza Korotkiewicza. Dzięki protekcji autora udało się mnie i Stachowskiemu obejrzeć ten niesamowity, piękny film.

Czas przeleciał szybko, wróciłem do Krakowa. Rozpętana dyskusja na temat małych literatur kontynuowaliśmy listownie. Wkrótce Adam zaalarmował mnie, że Wołodzia znalazł się w szpitalu. Potem Wala przeszła operację. Potem w krótkim odstępie czasu przyszły te wieści najgorsze. Pozostały więc tylko wspomnienia — i książki, w których tyle ciepła ludzkiego i umiłowania ziemi ojczystej zawarł Włodzimierz Korotkiewicz!

Здзіслаў #ядзеля (Кракаў)

СЕНТЫМЕНТАЛЬНЫЯ ПАДАРОЖЖЫ Ў МІНСК

Старыя запісныя кніжкі з каляндарыкамі дапамагаюць памяці ўзнавіць мінулае. Лаканічны запіс у стане ажывіць далёкія падзеі. Асабліва такое магчыма, калі ў сэрцы і думках пасяліліся дарагія постаці. Іх смерць, аднак, не асмельвае, каб распаўядаць маляўнічыя аповесці — наадварот, яна патрабуе дакладнасці і праўды, бо адсутныя ўжо нічога не могуць падправіць, яны безабаронныя. Дадатковым момантам для збынтэжанасці з'яўляецца ўсведамленне таго, што ласкавы лёс дазволіў мне мець справу з гістарычнай асобай, знакамітым пісьменнікам, які быў маім сябрам. Вядома, з якой ахвотай афішуем знаёмства з чалавекам, які мае вагу ў грамадстве, бо ў бляску яго велічы можа апынуцца і наша сціплая персана. Таму трэба яшчэ зазіраць у старыя лісты, альбомы з фотакарткамі і ў кнігі з аўтарскімі аўтографамі, каб не скаціцца да голай белетрыстыкі.

З Уладзімірам Караткевічам і яго жонкай я пазнаёміўся на вячэрняй сябрыне ў гасціннай кватэры Адама Мальдзіса 11 ліпеня 1969 года. У Мінск я прыехаў тады па патрэбе сэрца, бо край дзяцінства дыктуе свае правы, яго нельга ні засланіць выдатнай архітэктурай іншага горада, ні замяніць зорным пейзажам гор, бо перад вачыма ўнікае настальгічная зеляніна лясоў і палёў прыдзвінскага краявіду. Зразумела, няшмат я помню з той гаваркоў сустрэчы, тэмпературу якой павышала чарка. За сталом, дзе прысутнічала каля дзесяці чалавек, вельмі цяжка было бліжэй пазнаёміцца з Караткевічамі. Акрамя таго, пасля больш чым дваццаці гадоў адсутнасці ў гэтым краі, трэба было прызвычаіцца да забытай мовы... Дарагой памяткай таго вечара стаў том вершаў «Мая Шліяда» з прысвечэннем паэта.

Сапраўднае знаёмства і сяброўства адбыліся два гады пазней. Ведаючы, што Уладзіміру Караткевічу хочацца прыехаць у Польшчу, я запрасіў яго да сябе. Караткевіч з'явіўся ў Кракаве 25 лістапада 1971 г., напярэдадні 41 дня свайго нараджэння. Так атрымалася, што гасцямі ў мяне тады былі таксама Стаян Субоцін, прафесар універсітэта ў Белградзе, і Адам Мальдзіс, які вёў пошукі ў кракаўскіх бібліятэках і быў з намі ў сталым кантакце. Такім чынам, дзень нараджэння беларускага паэта мы адзначалі ў складзе чатырох асоб на маёй кватэры па вуліцы Марыі Ярэма. Валодзя здзівіў усіх нас веданнем сербскай і харвацкай літаратуры. Сыпаў як з рукава анекдотамі і быў душою кампаніі — вельмі сціплай па колькасці як на яго звычкі. Скардзіўся потым на недахоп кантактаў. Сапраўды, неяк не ўдалося яго забяспечыць цікавай

кампаній. Помню, што я пазнаёміў яго з нашым вядучым русістам, прафесарам Рышардам Лужным, што мы ў Літаратурным кафэ размаўлялі з Юліянам Корнгаўсерам, след чаго можна знайсці ў яго авангардысцкай аповесці «Некалькі імгненняў» (Кракаў, 1975). Зразумела, мы наведвалі музеі, касцёлы, рэстараны, але ў асноўным мой госць самастойна знаёміўся з горадам, мяне ж абавязкі клікалі ва ўніверсітэт. Валодзю захапляў каларыт Кракава. Яму імпаанавалі архітэктура і мастацтва барока, мастацтва ж готыкі, якой я так захапляўся, адштурхоўвала яго чужасцю. Як прыгадваюць запісы, 28 лістапада мы разам былі ў Старым тэатры на п'есе «маладога раззлаванага» Джона Осбарна «Каханне і гнеў».

Аднак, найбольш часу мы праводзілі ў размовах. На працягу трох тыдняў паспелі абмеркаваць шмат тэм. Я перш за ўсё слухаў. Валодзя, у якога сэрца было як на далоні, шчыра і маляўніча расказваў пра сваё дзяцінства ў Оршы, ваенную беспрытульнасць, вучобу ў Кіеве, падарожжа на Далёкі Усход, пра сваю дзівосную маці Надзею Васільеўну, з якой я потым пазнаёміўся асабіста, жонку Валю, пра асноўныя справы для кожнага чалавека. Калі гаворка заходзіла пра літаратуру, і я, як яе гісторык, спрабаваў вылучыць нейкія літаратурныя напрамкі і пісьменніцкія прыёмы, ён выказваў незадавальненне, бо для яго гэта былі абстрактныя словы. Ён лічыў, што ў аўтара або ёсць талент і што сказаць чытачу, або няма гэтых каштоўнасцей. А рэшта — гэта пустая гаворка. 17 снежня я правёў Валодзю на вакзал. Візіт у Польшчу ён завяршыў у Варшаве пад апекай свайго сардэчнага сябра з часоў вучобы ў Кіеве прафесара Фларыяна Няўважнага.

Са шматлікіх падарункаў, якія тады Валодзя прывёз мне з Мінска, трэба вылучыць два тамы рамана «Каласы пад сярпом тваім», якія павінны дачакацца перакладу на польскую мову. Менавіта дзякуючы гэтаму раману пра паўстанне 1863 г. Караткевіча часам называюць беларускім Сянкевічам.

Неўзабаве я бліжэй пазнаёміўся з Валянцінай Караткевіч, выдатным «амбасадарам» творчасці свайго мужа. Яна вельмі спадабалася ўсім маім сябрам. Валянціна прыязджала ў Польшчу па камандзіроўцы Акадэміі навук Беларусі. Спачатку была ў Варшаве, люты 1972 г. правяла ў Кракаве (тут службова апекаваўся ёй вядомы гісторык мастацтва Тадэвуш Хшаноўскі), а ў сакавіку працавала ў Вроцлаве.

Сустрэчы і лісты ўмацавалі маё сяброўства з Караткевічамі. Па іх сардэчнаму настойванню і запрашэнню я прыехаў у Мінск 16 верасня 1973 г. Тут на працягу васьмі дзён я жыў вельмі інтэнсіўна, пазнаёміўся з горадам, паглядзеў музеі, быў у тэатры, які памятае яшчэ часы Першай сусветнай вайны, зразумела, наведваў Мальдзісаў, пазнаёміўся са шматлікімі цікавымі людзьмі, а дзякуючы сяброўству Валодзі і Адама мне ўдалося, спадзяюся, таксама пасябраваць з Рыгорам Барадуліным, які мне спадабаўся раней, чым я пачаў захапляцца яго вершамі.

У выніку сустрэч паміж Мінскам і Кракавам пачалі курсавыя лісты і пасылкі. На паліцах у мяне пачала павялічвацца колькасць кніг Валодзі,

Адама, Рыгора, Валі, Вячаслава Рагойшы... Толькі ў мінімальнай ступені я мог аддзячыць ім за падарункі рэцэнзіямі і інфармацыйнымі нататкамі ў польскай прэсе.

Асабліва прыемна прыгадаць наступную сустрэчу з Караткевічамі: я запрасіў іх на два тыдні, і яны былі ў Кракаве з 1 да 14 кастрычніка 1977 г. Смешным быў пачатак іх прабывання: Валя прыехала ў футры, а ў нас тут бабіна лета, залатая і цёплая польская восень, усе ходзяць нават без плашчоў. Я тады добра пажыў, бо аказалася, што Валя разбіраецца не толькі ў мастацтве, але і ў кухні. Мы ўсе ўтрох аб'ядаліся смажанымі шампінёнамі, запечанымі куранятымі і салатамі з памідораў. Валя выдатна варыла каву ў прывезенай «турцы», якая сёння нагадвае тых добрых часы.

Адразу ж, 2 кастрычніка, я пайшоў з Караткевічамі ў тэатр на «Мазепу» Юльёша Славацкага. Добра сыграны і з добрай сцэнаграфіяй спектакль вельмі спадабаўся маім гасцям. Потым мы выбраліся на амерыканскі фільм жахаў «Землятрус» — гэты жанр кіно быў тады вельмі модны, а стэрэагук і стэрэаскапічнае выяўленне вельмі ўразлілі. Валя зацягнула нас у археалагічны музей, дзе найдаўжэй мы прыглядаліся да Светавіда (язычніцкага Бога Свету), які быў знойдзены 100 гадоў назад у Збручы. Былі, зразумела, розныя сяброўскія сустрэчы, нейкія знаёмыя Караткевічаў запрасілі маіх гасцей у Закапанэ, але горы былі няветлымі, бо дзень выдаўся шэры. У сваю чаргу я прапанаваў паглядзець абстрактныя кампазіцыі Марыі Ярэма, патронкі маёй вуліцы.

Нягледзячы на ўсё ажыўленне, я тады заўважыў, што ў Валодзі не ўсё добра са здароўем. У кепскім яго стане я ўпэўніўся ў час нашай апошняй сустрэчы ў 1980 г., калі выкарыстаў дамову аб супрацоўніцтве Ягелонскага ўніверсітэта з Беларускім дзяржаўным ўніверсітэтам, каб пабачыць сяброў. Я быў тады ў Мінску з 18 да 22 красавіка. У бібліятэцы я пазнаёміўся з выдатным беларускім штотыднёвікам «Наша ніва», але час у асноўным праходзіў у асяроддзі Караткевічаў, Мальдзісаў і Барадуліных. Ацаніў раскошу Караткевічаўскага стала (таксама добра яго ўспамінае мой ўніверсітэцкі калега, славіст-арыенталіст Станіслаў Стахоўскі, якога я рэкамендаваў маім сябрам). Але я павёз з Мінска таксама шмат мастацкіх і інтэлектуальных уражанняў: больш падрабязна азнаёміўся з самымі старымі кварталамі горада, з даўнейшай каталіцкай катэдрай; прыемна мне было зноў паглядзець мастацкі музей, экспазіцыю, прысвечаную апошняй вайне — самай жорсткай на беларускіх землях. Вялікае ўражанне пакінула паездка ў Хатынь. Гукі званоў, што нагадвалі пра пакутніцкую смерць жыхароў гэтай вёскі, краналі да глыбіні.

Самай вялікай атракцыяй у той час у Мінску быў фільм «Дзікае паляванне караля Стаха» па матывах апавесці Уладзіміра Караткевіча. Дзякуючы пратэкцыі аўтара, мне і Стахоўскаму пашанцавала паглядзець гэтую неардынарную, прыгожую кінастужку.

Час праляцеў хутка, я вярнуўся ў Кракаў. Пачатую тады дыскусію наконт малых літаратур мы працягнулі ў лістах... Неўзабаве Адам паведаміў мне, што Валодзя знаходзіцца ў бальніцы. Потым Валянціна перанесла аперацыю.

А праз невялікі прамежак часу я атрымаў самыя горшыя весткі... Засталіся толькі ўспаміны і кнігі, у якія столькі чалавечай цеплыні і любові да роднай зямлі ўклаў Уладзімір Караткевіч.

Пераклад з польскай мовы

Irëna Rudziewicz (Olsztyn)

UŁADZIMIR KARATKIEWICZ W POLSCE

Gdzie mój kraj? Tam, gdzie pieśń wieczną śpiewa Białowieża,
Tam, gdzie Niemen na zachodzie krew pamięta wraź,
Gdzie na nowogrodzkich wzgórzach śpią surowe wieże,
Tam, gdzie w Dniepr rozlewisty wiśniowe chaty patrzą, —

pisał Uładzimir Karatkiewicz. Znany białoruski poeta, prozaik, scenarzysta, tłumacz, krytyk literatury, dramaturg, eseista i autor wielu zbiorów poetyckich i prozatorskich jest stosunkowo mało znany w Polsce. Urodził się 26 listopada 1930 roku w mieście Orsza obwodu witebskiego w inteligenckiej rodzinie. Zmarł dosyć nagle i nieoczekiwanie w wieku 54 lat w 1984 roku. Już od szóstego roku życia interesował się poezją, przejawiał zdolności muzyczne i malarskie. Zadebiutował jako poeta na łamach czasopisma «Połymia» w 1955 roku (nr 7). Za trzy lata w 1958 roku był wydany pierwszy tomik jego wierszy «Matczyna dusza». Studiował na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego, gdzie zetknął się z folklorem i literaturą Ukrainy, poznał starożytną kulturę, co miało ogromny wpływ na zainteresowania prozatorskie Karatkiewicza, przyczyniło się do rozwoju powieści historycznej, której brakowało w nowożytnej literaturze białoruskiej. Historyczna przeszłość ukraińskiego narodu rozbudziła chęć poznania historii własnego kraju i narodu, jego bohaterów, osobistości życia społeczno-politycznego i kulturalnego. Przeświadczenie o wpływie historii zarówno na jednostkę jak i na cały naród występuje w większości utworów Karatkiewicza. Następuje w nich oryginalna transformacja wątków i motywów historycznych, legendarnych, mitycznych i folklorystycznych z tematami, tragicznymi sytuacjami i dramatycznymi zdarzeniami współczesności.

W prozie Karatkiewicza dominują motywy z wielkiej i tragicznej historii Białorusinów, zyskując nowy artystyczny wymiar. Szeroki tematyczno-problemowy horyzont poezji powoduje różnorodność gatunkową. W balladach, wierszach, poematach przeważa patriotyczny i społeczny patos, uczuciowość i ekspresja, emocjonalność i romantyczne zabarwienie. Motywy antyczne, biblijne, legendarne przeplatają się w twórczości Karatkiewicza z intelektualnymi i filozoficznymi rozważaniami o miłości do ojczystej ziemi i narodu, z głębokimi humanistycznymi, duchowymi i twórczymi przemyśleniami o roli i znaczeniu kultury, sztuki i literatury dla rozwoju każdej jednostki i całego społeczeństwa. «Uładzimir Karatkiewicz to nasz białoruski Walter Scott, nasz Henryk Sienkiewicz, — pisze współczesny białoruski badacz Michaś Tyczyna. — Jest jednym z tych, którzy usiłują odgadnąć

«tajemnicę» duszy ludzi, odtwarza czasy, kiedy kształtowało się w ogólnych zarysach narodowe oblicze Białorusina»¹.

W Polsce opublikowano stosunkowo niewiele tłumaczeń utworów Karatkiewicza. Spotykamy je przede wszystkim w antologiach i wydaniach zbiorowych opowiadań różnych białoruskich autorów². W przeciągu lat na łamach gazet i czasopiśmie ukazały się tłumaczenia wierszy, fragmenty powieści, krótkie opowiadania, wrażenia pisarza z podróży po kraju ojczystym, jego wypowiedzi i wspomnienia³.

Do tej pory został wydany tylko jeden tom opowiadań Karatkiewicza zawierający dziesięć wczesnych utworów⁴. Mówi w nich autor o pięknie i urokach ziemi rodzinnej, białoruskim krajobrazie, odwołuje się do przeszłości i historycznych zdarzeń, odnotowuje nieoczekiwane i zaskakujące czyny ludzi i wyrażane uczucia. Pierwszym krytykiem i recenzentem, który zwrócił uwagę polskich czytelników na oryginalny tom białoruskiego pisarza był Florian Nieuważny. Już w 1971 roku pisał on o Karatkiewiczu, podkreślając poetyckość jego prozy, zainteresowanie moralno-etycznymi problemami współczesnego człowieka, jego przywiązanie do ziemi ojczystej i własnej historii⁵. Podobne uwagi wypowiada uczony w recenzji tomiku opowiadań, uwypuklając w nich wiodący motyw spojrzenia na historię narodu i kraju z punktu widzenia człowieka współczesnego, podkreślając umiejętne łączenie spraw dalekiej przeszłości z najbardziej aktualnymi i bolesnymi problemami dnia dzisiejszego. W recenzji zamieścił Nieuważny krótką biografię pisarza, podał najważniejsze dane o drodze twórczej, przeprowadził krótką analizę najlepszych utworów prozatorskich i poetyckich, opisał historię ich znajomości i przyjaźni. Zwięźle, ale dokładnie przytoczył główne, często pojawiające się motywy w twórczości Karatkiewicza. Wymienił tu poetyzację romantycznej przeszłości, rozmiłowanie w dawnej kulturze i historii zarówno swego narodu jak i sąsiadów, zafascynowanie pięknem przyrody

¹ Tyczyna M. Pamięć narodu białoruskiego // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 149.

² Karatkiewicz U. Miałem niedźwiedzie / Tł. F. Nieuważny // Brzozowy omam: Opowiadania. Warszawa, 1973. S. 221–244; Яго ж. Пром на wzburzonej rzece. S. 258–302; Яго ж. Моје недзьвядзіе. S. 302–338 // Моје недзьвядзіе і інне апавяданні / Выбраў, перэл. і вступам апатрыў J. Huszcza. Łódź, 1974; Wiersze białoruskie / Tł. J. Huszcza. Łódź, 1971. S. 187–188; Bilet do stacji pierwsza miłość. Warszawa, 1985.

³ Karatkiewicz U. Czara łez: Fragm. / Tł. M. Dolińska // Życie Literackie. 1970. Nr 45. S. 7; Яго ж. Тауrowіе / Tł. J. Huszcza // Osnowa. 1970 (wiosna). S. 22–23; Яго ж. Czozenia / Tł. F. Nieuważny // Przyjaźń. 1971. Nr 5. S. 12; Яго ж. Szczęście / Tł. M. J. Kononowicz // Odlęsy. 1971. Nr 31. S. 17; Яго ж. Miałem niedźwiedzie: Fragm. / Tł. F. Nieuważny // Przyjaźń. 1972. Nr 43. S. 15; Яго ж. Wenus bez głowy / Tł. J. Huszcza // Przyjaźń. 1982. Nr 31. S. 17; Яго ж. Łódź rozpaczy / Tł. F. Nieuważny // Literatura na świecie. 1982. Nr 11. S. 32–91; Яго ж. Pieśń białoruska / Tł. A. Warda // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 3–4; Яго ж. Podlesia czar / Tł. A. Szachowicz // Kontrasty. 1985. Nr 2/3. S. 20–25; Яго ж. Starożytny Białorusin / Tł. Cz. Seniuch // Lithuania. 1991/1992. Nr. 4/1. S. 106–107.

⁴ Karatkiewicz U. Błękit i złoto dnia / Wybrał i przeł. J. Huszcza. Łódź, 1976.

⁵ Nieuważny F. «Czozenia» czyli białoruski poemat prozą o pięknie człowieka // Przyjaźń. 1971. Nr. 5. S. 12.

i człowieka, wrażliwość na zmiany ludzkiej osobowości, splatanie się historii i teraźniejszości w ulotności i przemijaniu dnia dzisiejszego.

Zalety jego prozy — pisze polski badacz — opartej zarówno na motywach historycznych i współczesnych, to ciekawa problematyka, umiejętność budowania intrygującej fabuły, żywe charaktery, znakomite operowanie nastrojem, nawiązywanie do spraw polskich, a także wrażliwość na dobroć, szlachetność, piękno uczuć i postępów ludzkich, delikatność w ukazywaniu problemów etycznych. W poezji i prozie białoruskiego twórcy dominują barwy jasne, tony ciepłe, humanistyczne wartości, miłość radosna i pełna słońca, choć umie on dostrzec i przejawy gwałtu, brutalność, przemoc, problemy zła i okrucieństwa. Nieuważny podkreśla umiejętne i nastrojowe malowanie obrazów przyrody, której białoruski pisarz jest piewką, malarzem, admiratorem ⁶.

W tomie prac «W kręgu kultury białoruskiej» wydanym przez Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Olsztynie w roku 1994 zamieścił Nieuważny artykuł, w którym omawia wpływ sztuki i historii w poetyckich dokonaniach Karatkiewicza. «Jako poeta okazał się głębokim znawcą języka i realiów historycznych różnych epok» ⁷ — stwierdza badacz, rozpoczynając analizę wątków przeszłości i dziejów Białorusi w tomikach wierszy. Karatkiewicz doskonale znał prace wielu historyków, sam zbierał materiały i dokumenty historyczne na temat białoruskich działaczy politycznych, społecznych i kulturalnych. Szukający inspiracji w historii oglądał i oceniał ją przez pryzmat kultury, artystycznego doznania i dzieł sztuki. Nieuważny mówi także o fascynacjach poety malarstwem, co znalazło odbicie w swoistej tetralogii malarsko-artystycznej, analizę której uczony przeprowadza w sposób dogłębny i oryginalny, badając przede wszystkim wpływ niderlandzkich malarzy Hieronima Boscha i Pietera Brueghela.

O dominujących tematach w twórczości Karatkiewicza mówią i inni recenzenci tomu jego opowiadań, podkreślając wiodący w nich motyw jedności człowieka i przyrody, która stanowi dla bohaterów niewyczerpalne źródło prawdy i wiedzy, różnych umiejętności i przeżyć, wpływa na zachowanie i postępowanie. W przemyśleniach bohaterów na temat przeszłości i teraźniejszości, w rozmyśleniach o czasach wojny i pokoju, losach społeczeństwa i jednostki, znaczeniu dobra i zła, miłości i nienawiści chce białoruski autor — uważają polscy krytycy i recenzenci — wyrazić «wysiłek świadomości, w której przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, dzięki ciągle obecnej swojskości, łączą się ze sobą w każdej chwili i stanowią o postępowaniu bohaterów» ⁸.

W kolejnych latach pojawiały się, choć nie często, wciąż nowe materiały o twórczości białoruskiego pisarza. Wypowiadane opinie były bardzo pozytywne, zawierały dane biograficzne, przegląd głównych tematów i motywów twórczości.

⁶ Nieuważny F. W sferze dobra // Nowe Książki. 1977. Nr 13. S. 18–19.

⁷ Nieuważny F. Sztuka i historia w poezji Uładzimira Karatkiewicza («Malarski» tetraptych poetycki) // W kręgu kultury białoruskiej / Red. W. Piłat. Olsztyn, 1994. S. 105–115.

⁸ Rutkowski K. Jedyny temat: Białoruś // Literatura. 1976. Nr 26. S. 11; Żółciński T. Opowiadania Uł. Karatkiewicza // Odgłosy. 1976. Nr 27. S. 7.

Sporo miejsca poświęcano polskim elementom i śladom w utworach Karatkiewicza, który wielokrotnie powracał do przebiegu i znaczenia polskich powstań narodowowyzwoleńczych, analizował ich znaczenie dla narodu białoruskiego. Interesujące są wypowiedzi naszych autorów na temat wpływu polskiej poezji, szczególnie twórczości Szymonowicza i Mickiewicza na poetyckie dokonania białoruskiego poety. Ślady obcowania z polską poezją są dostrzegalne w uczuleniu na plastykę świata, na barwy i głosy, w nasyceniu obrazów żywymi kolorami, refleksyjnością, liryzmem, w umiławaniu antyku, biblijnych tematów, mitów, w nawiązywaniu do kultury innych narodów, przede wszystkim — słowiańskich. Mimo tego mocnego osadzenia w tradycji, Karatkiewicz — stwierdzają polscy autorzy — jest człowiekiem i twórcą dnia dzisiejszego, współczesnego świata, przekonanego, że niezbędny obecnie jest dialog, zaufanie, miłość, przyjaźń i równowaga, o które trzeba walczyć, płacąc czasami cenę najwyższą⁹.

W ostatnich latach ukazały się w Polsce tłumaczenia prac i artykułów rosyjskich i białoruskich autorów o twórczości Karatkiewicza. Wyróżnia się wśród nich przedmowa Wasila Bykowa do dwutomowego «Wyboru dzieł». Przedstawiając tym wstępie autor biografię pisarza, przeanalizował wczesną prozatorską twórczość, dokonał przeglądu poetyckich utworów, wskazał na rolę i znaczenie powieści o konkretnych historycznych zdarzeniach i faktach oraz znanych działaczach społeczno-politycznych. Legendarna postać Kastusia Kalinowskiego, uczestnika i jednego z przywódców powstania styczniowego 1863 roku szczególnie fascynowała Karatkiewicza. «Kłosa pod sierpem» stały się przykładem prozy historycznej, której brakowało w literaturze białoruskiej, wśród jej folklorystycznych i poetyckich gatunków. Bykau zwraca uwagę na historyczno-przygodowo-detywistyczną powieść «Dzikie polowanie króla Stasia», która była najpopularniejszym utworem Karatkiewicza. Na wiele lat gatunek historyczny i przygodoworomantyczny stał się ulubionym dla pisarza, który prowadził «nieprzerwane studia nad przeszłością, nad źródłami archiwalnymi i literackimi; wieloletnie wczuwanie się w atmosferę, ducha, psychikę ludzi dawnych czasów wyrobiło w autorze pewne artystyczne, intuitywne odczuwanie materiału»¹⁰. Mówi również Bykau o scenicznych utworach pisarza, które przez wiele lat były wystawiane na scenach wielu teatrów; wspomina operę z jego librettem; przypomina scenariusze filmowe oraz ekranizacje tekstów historycznych powieści. Inni autorzy podkreślają wszechstronność talentu Karatkiewicza, który napisał również wiele opowiadań o miłości, urodzie ojczystej przyrody, stworzył utwory pełne poezji, melancholii, smutku, powagi, zrozumienia ludzkich przeżyć, uczuć, trosk i problemów¹¹.

⁹ Dolińska M. «Cień Mickiewicza nade mną...» // *Życie Literackie*. 1976. Nr 45. S. 7; U. Karatkiewicz // *Literatura na świecie*. 1982. Nr 11. S. 176.

¹⁰ Bykau W. Wyrazisty i oryginalny talent / Tł. F. Nieuważny // *Literatura na świecie*. 1982. Nr 11. S. 92–97.

¹¹ Tyczyna M. Pamięć narodu białoruskiego: Literatura białoruska // *Literatura Radziecka*. 1983. Nr 3. S. 148–152; Fornalczyk F. Polsko-białoruska epopeja Karatkiewicza // *Życie Literackie*. 1974. Nr 22. S. 7.

Materiały o twórczości Karatkiewicza znajdują się także w publikowanych w Polsce artykułach i pracach o polsko-białoruskich powiązaniach i kontaktach literackich, a także w krótkich wzmiankach o białoruskim pisarzu zamieszczanych na łamach gazet i czasopism literackich. Polscy autorzy zwracają uwagę na dążenie poety do szukania i odsłaniania prawdy o człowieku, często poprzez różnorodne historyczne odniesienia i realia. Podkreślają również stałe zainteresowanie Karatkiewicza przeszłością i jego przekonanie o niezbędności szerzenia wiedzy o historii, co jest szczególnie ważne dla współczesnych, stale odwołujących się do epok i czasów minionych ¹².

Ciekawą formą znajomości polskich czytelników z prozą i poezją współczesnego białoruskiego twórcy były recenzje książki białoruskiego badacza o dokonaniach literackich Karatkiewicza. W swojej książce A. Wierabiej w miarę pełny i wszechstronny sposób przedstawił obraz życia i literackich osiągnięć analizując i oceniając poezję, prozę i dramaturgię. Mówią o tym polscy recenzenci, podkreślając znaczenie tej pracy, ukazującej w sposób rzetelny i źródłowy życie i twórczość Władzimira Karatkiewicza ¹³.

Kończąc ten krótki przegląd polskich prac o twórczości Karatkiewicza należy pokreślić wyjątkowo małą ilość tłumaczeń utworów literackich białoruskiego pisarza, o czym była również mowa na łamach białoruskiej gazety «Hołas Radzimy» ¹⁴. Wszystkie krytyczne wypowiedzi są pozytywne i posiadają szereg cech wspólnych. Polscy badacze, recenzenci i krytycy oceniają i określają Karatkiewicza jako najciekawszego i najpopularniejszego współczesnego uczestnika procesu literackiego. Przy charakterystyce jego twórczości wysoko oceniają oryginalne linie tematyczne, interesującą fabułę, wykorzystywanie specyficznych środków poetyckich i językowych, powiązanie z folklorem i twórczością ludową, a także występowanie polskich motywów i polsko-białoruskich kontaktów i związków.

¹² Nieuważny F. Obraz Rusi Kijowskiej we współczesnej poezji wschodniosłowiańskiej // *Slavia Orientalis*. 1990. Nr 1/2. S. 35–46; Швед В. Каб заўсёды была чалавечнасць // *Ніва*. 1977. № 50. С. 2.

¹³ Traczuk J. Рэц. на кн.: Верабей А. Жывая павязь часоў // *Slavia Orientalis*. 1986. Nr 3. S. 488–490; Poźniak T. Рэц. на кн.: Верабей А. Жывая павязь часоў // *Acta Univ. Wratisl. Slav.* 1989. T. 48. S. 127–129.

¹⁴ Вашкевіч Ю. У Польшчы не ведаюць нават Караткевіча // *Голас Радзімы*. 1993. № 50. С. 1, 4.

Ірэна Рудзевіч (Ольштын)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ У ПОЛЬШЧЫ

Матывы з вялікай і трагічнай гісторыі беларусаў дамінуюць у прозе Уладзіміра Караткевіча, атрымоўваючы тут новае мастацкае вымярэнне. Шырокі тэматычна-праблематычны гарызонт яго паэзіі спалучаецца з жанравай разнастайнасцю. У баладах жа, вершах, паэмах пераважаюць патрыятычны і грамадзянскі пафас, пачуццёвасць і экспрэсія, эмацыянальнасць і рамантычная афарбоўка. Антычныя, біблейскія, легендарныя матывы пераплятаюцца ў творчасці Караткевіча з інтэлектуальнымі і філасофскімі разважаннямі пра любоў да роднай зямлі і народа, глыбокім гуманістычным, духоўным і творчым роздумам аб ролі і значэнні культуры, мастацтва, літаратуры для развіцця кожнай асобы і ўсяго грамадства. «Уладзімір Караткевіч гэта наш беларускі Вальтэр Скот, наш Генрык Сянкевіч, — піша сучасны беларускі даследчык Міхась Тычына. — Ён адзін з тых, хто імкнецца адгадаць «таямніцу» душы людзей, аднаўляе часы, калі фарміравалася ў агульных рысах нацыянальнае аблічча беларусаў»¹.

У Польшчы апублікавана адносна няшмат перакладаў твораў Уладзіміра Караткевіча. Яны сустракаюцца перш за ўсё ў анталогіях і зборніках апавяданняў беларускіх аўтараў². На працягу гадоў на старонках газет і часопісаў з'явіліся пераклады вершаў, фрагменты аповесцей, кароткія апавяданні, уражанні пісьменніка ад падарожжа па родным краі, яго выказванні і ўспаміны³.

¹ Tyczyna M. Pamięć narodu białoruskiego // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 149.

² Karatkewicz U. Miałem niedźwiedzie / Tł. F. Nieuważny // Brzozowy omam: Opowiadania. Warszawa, 1973. S. 221–244; Яго ж. Prom na wzburzonej rzece. S. 258–302; Яго ж. Moje niedźwiedzie. S. 302–338 // Moje niedźwiedzie i inne opowiadania / Wybrał, przeł. i wstępem opatrzył J. Huszcza. Łódź, 1974; Wiersze białoruskie / Tł. J. Huszcza. Łódź, 1971. S. 187–188; Bilet do stacji pierwsza miłość. Warszawa, 1985.

³ Karatkewicz U. Czara łez: Fragm. / Tł. M. Dolińska // Życie Literackie. 1970. Nr 45. S. 7; Яго ж. Taurowie / Tł. J. Huszcza // Osnowa. 1970 (wiosna). S. 22–23; Яго ж. Czozenia / Tł. F. Nieuważny // Przyjaźń. 1971. Nr 5. S. 12; Яго ж. Szczęście / Tł. M. J. Kononowicz // Odgłosy. 1971. Nr 31. S. 17; Яго ж. Miałem niedźwiedzie: Fragm. / Tł. F. Nieuważny // Przyjaźń. 1972. Nr 43. S. 15; Яго ж. Wenus bez głowy / Tł. J. Huszcza // Przyjaźń. 1982. Nr 31. S. 17; Яго ж. Łódź rozpaczy / Tł. F. Nieuważny // Literatura na świecie. 1982. Nr 11. S. 32–91; Яго ж. Pieśń białoruska / Tł. A. Warda // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 3–4; Яго ж. Podlesia czar / Tł. A. Szachowicz // Kontrasty. 1985. Nr 2/3. S. 20–25; Яго ж. Starożytny Białorusin / Tł. Cz. Seniuch // Lithuania. 1991/1992. Nr. 4/1. S. 106–107.

Да сённяшняга дня быў выдадзены толькі адзін том апавяданняў Уладзіміра Караткевіча, што ўключае дзесяць ранніх яго твораў⁴. У іх аўтар гаворыць аб прыгажосці і чароўнасці роднай зямлі, беларускіх краявідах, звяртаецца да мінулага, гістарычных здарэнняў, апісвае нечаканыя і неспадзяваныя ўчынкі людзей, іх пачуцці.

Першым крытыкам і рэцэнзентам, які звярнуў увагу польскіх чытачоў на арыгінальны том беларускага пісьменніка, быў Фларыян Няўважны. Ужо ў 1971 г. ён пісаў пра Караткевіча, падкрэсліваючы паэтычнасць яго прозы, зацікаўленасць маральна-этычнымі праблемамі сучаснага чалавека, яго прывязанасць да роднай зямлі і ўласнай гісторыі⁵. Такія заўвагі вучоны выказвае ў рэцэнзіі на томік апавяданняў, вылучаючы ў іх вядучы матыў — погляд на гісторыю народа і краіны з пункту гледжання сучаснага чалавека, падкрэсліваючы ўмелае спалучэнне далёкай мінуўшчыны з найбольш актуальнымі і балючымі праблемамі сённяшняга дня.

У рэцэнзіі Ф. Няўважны падаў кароткую біяграфію пісьменніка, прывёў найбольш важныя звесткі пра яго творчы шлях, зрабіў кароткі аналіз найлепшых праяваў і паэтычных твораў, апісаў гісторыю свайго знаёмства з аўтарам, а затым і дружбы. Каратка, але дакладна ўказаў на галоўныя матывы, што з’яўляюцца ў творчасці Караткевіча. Згадаў паэтызацыю рамантычнай мінуўшчыны, замілаванасць старажытнай культурай і гісторыяй як свайго народа, так і суседзяў, захапленне прыгажосцю прыроды і чалавека, уражлівасць да змен чалавечай асобы, перапляценне гісторыі з сённяшнім днём.

Асаблівасці караткевічаўскай прозы, — працягвае польскі даследчык, — гэта цікавая праблематыка, умение пабудаваць інтрыгуючую фэбулу, стварыць жывыя характары, цудоўна апераваць настроем, а таксама ўражлівацца на дабрыню, шляхетнасць, прыгажосць пачуццяў і чалавечых учынкаў, далікатнасць у вырашэнні этычных праблем. У паэзіі і прозе беларускага творцы дамінуюць светлыя колеры, цёплыя таны, гуманістычныя каштоўнасці, любоў — радасная і поўная сонца, хаця аўтар здольны заўважыць і праявы гвалту, жорсткасці, насілля, лютасці. Няўважны падкрэслівае ўмелае і настраёвае перастварэнне вобразаў прыроды, песняром якой з’яўляецца беларускі пісьменнік⁶.

У томе даследаванняў «У полі беларускай культуры», выдадзеным Вышэйшай педагогічнай школай у Ольштыне ў 1994 г., Ф. Няўважны змясціў артыкул, дзе ён паказвае, як мастацтва і гісторыя паўплывалі на паэтычныя дасягненні Караткевіча. «Як паэт ён аказаўся глыбокім знаўцам мовы і гістарычных рэаліяў розных эпох»⁷, — сцвярджае даследчык. Караткевіч дасканала

⁴ Karatkiewicz U. Błękit i złoto dnia / Wybrał i przeł. J. Huszcza. Łódź, 1976.

⁵ Nieuważny F. «Czozenia» czyli białoruski poemat prozą o pięknie człowieka // Przyjaźń. 1971. Nr. 5. S. 12.

⁶ Nieuważny F. W sferze dobra // Nowe Książki. 1977. Nr 13. S. 18–19.

⁷ Nieuważny F. Sztuka i historia w poezji Uładzimira Karatkiewicza («Malarski» tetraptych poetycki) // W kręgu kultury białoruskiej / Red. W. Piłat. Olsztyn, 1994. S. 105–115.

ведаў працы шматлікіх гісторыкаў, сам збіраў матэрыялы і гістарычныя дакументы пра беларускіх палітычных, грамадскіх і культурных дзеячаў. Шукаючы натхнення ў гісторыі, ён разглядаў і ацэньваў яе праз прызму культуры, мастацкага адчування, твораў мастацтва. Няўважны гаворыць таксама аб захапленні паэта жывапісам, што знайшло сваё выяўленне ў своеасаблівай жывапісна-мастацкай тэатральнасці. Свой аналіз вучоны праводзіць глыбокім і арыгінальным чынам, даследуючы перш за ўсё ўплывы нідэрландскіх мастакоў Гераніма Босха і Петэра Брэйгеля.

Аб дамінуючых тэмах у творчасці Уладзіміра Караткевіча гавораць іншыя рэцэнзенты зборніка яго апавяданняў, падкрэсліваючы вядучы ў іх матыў адзінства чалавека і прыроды, якая з’яўляецца для герояў невычэрпнай крыніцай праўды і ведаў, уплывае на паводзіны. У роздуме герояў пра мінулае і сучаснасць, пра часы вайны і міру, лёсы грамадства і асобы, значэнне добра і зла, кахання і нянавісці беларускі аўтар хоча, — лічаць польскія крытыкі і рэцэнзенты, — выказаць «намаганне свядомасці, у якой мінулае, сённяшняе і будучае, дзякуючы прысутнай увесь час «свойскасці», лучацца з сабой у кожную хвіліну і прадвызначаюць учынкi герояў»⁸.

У наступныя гады ў польскім друку з’яўляліся, хоць і не часта, усё новыя матэрыялы аб творчасці беларускага пісьменніка. Ацэнкі выказваліся вельмі пазітыўныя. Уключаліся біяграфічныя звесткі, агляд галоўных тэм і матываў творчасці. Шмат увагі прысвечалася польскім элементам і «слядам» у творах Караткевіча, які неаднаразова цікавіўся ходам і значэннем польскіх нацыянальна-вызваленчых паўстанняў, аналізаваў іх значэнне для беларускага народа. Цікавымі з’яўляюцца выказванні нашых аўтараў пра ўплыў польскай паэзіі, асабліва Шымановіча і Міцкевіча, на творчы даробак беларускага пісьменніка. Сляды знаёмства з польскай паэзіяй бачны ва ўражлівасці на пластыку свету, на колеры і галасы, у насычанасці вобразаў жывымі фарбамі, рэфлексійнасцю і лірызмам, у замілаванні да антычнасці, біблейскіх тэм, міфаў, у зваротах да культур іншых народаў, перш за ўсё славянскіх. Нягледзячы на такую моцную ўкаранёнасць у традыцыі Караткевіч, — сцвярджаюць польскія аўтары, — з’яўляецца чалавекам і творцам сённяшняга дня, сучаснага свету, перакананым у тым, што менавіта сёння неабходны дыялог, давер, любоў, дружба і раўнавага, за якія трэба змагацца, плацячы часам найвышэйшую цану⁹.

У апошнія гады ў Польшчы з’явіліся пераклады даследаванняў і артыкулаў расійскіх і беларускіх аўтараў пра творчасць Уладзіміра Караткевіча. Сярод іх вылучаецца прадмова Васіля Быкава да двухтомных «Выбраных твораў». У гэтым уступе аўтар прадставіў біяграфію пісьменніка, прааналізаваў

⁸ Rutkowski K. Jedyny temat: Białoruś // Literatura. 1976. Nr 26. S. 11; Żółciński T. Opowiadania Uł. Karatkiewicz // Odrośy. 1976. Nr 27. S. 7.

⁹ Dolińska M. «Cień Mickiewicza nade mną...» // Życie Literackie. 1976. Nr 45. S. 7; U. Karatkiewicz // Literatura na świecie. 1982. Nr 11. S. 176.

яго раннюю пражайную творчасць, зрабіў агляд паэтычных твораў, указаў на ролю і значэнне рамана, прысвечанага канкрэтным гістарычным здарэнням і фактам, а таксама вядомым грамадска-палітычным дзеям. Легендарная постаць Кастуся Каліноўскага, аднаго з правадыроў паўстання 1863 г., асабліва прывабіла Караткевіча. «Каласы пад сярпом тваім» сталі ўзорам гістарычнай прозы, якой не існавала ў беларускай літаратуры з яе фальклорнымі і паэтычнымі жанрамі.

Васіль Быкаў звяртае таксама ўвагу на гістарычна-прыгодніцка-дэтэктыўную аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха», якая стала найбольш папулярным творам Караткевіча. На многія гады гістарычны і прыгодніцка-рамантычны жанр стаў любімым для пісьменніка, які вёў «бесперапыннае вывучэнне мінуўшчыны, архіўных і літаратурных крыніц, гадамі пранікаў у атмасферу, дух, псіхіку людзей мінулых часоў, што выпрацавала ў аўтара мастацкае, інтуітыўнае адчуванне матэрыялу»¹⁰.

Васіль Быкаў гаворыць таксама пра сцэнічныя творы пісьменніка, якія на працягу многіх гадоў ставіліся на сцэнах тэатраў; згадвае оперу з яго лібрэта; фільмовыя сцэнары, а таксама экранізацыі гістарычных аповесцей.

Іншыя аўтары падкрэсліваюць шматбаковасць таленту Караткевіча, які напісаў шмат апавяданняў пра каханне, прыгажосць роднай прыроды, стварыў творы, поўныя паэзіі, меланхоліі, суму, паважлівасці, разумення чалавечых перажыванняў, пачуццяў, клопатаў і праблем¹¹.

Звесткі пра творчасць Уладзіміра Караткевіча ёсць таксама ў апублікаваных у Польшчы артыкулах і даследаваннях аб польска-беларускіх літаратурных сувязях і кантактах, а таксама ў кароткіх успамінах пра беларускага пісьменніка, змешчаных на старонках газет і літаратурных часопісаў. Польскія аўтары звяртаюць увагу на імкненне паэта да пошуку і адкрыцця праўды аб чалавеку, — часта праз разнастайныя гістарычныя супастаўленні і рэаліі. Яны падкрэсліваюць таксама нязменную зацікаўленасць Караткевіча мінуўшчынай, яго перакананне ў неабходнасці пашырэння гістарычных ведаў, што асабліва важна для сучаснікаў, якія звяртаюцца да мінулых эпох і часоў¹².

Плённай формай знаёмства польскіх чытачоў з прозай і паэзіяй сучаснага беларускага творцы былі рэцэнзіі на кнігу беларускага даследчыка Анатоля Вераб'я аб літаратурных дасягненнях Уладзіміра Караткевіча. У сваёй працы А. Верабей дастаткова поўна і ўсебакова прадставіў жыццё і літаратурныя дасягненні, аналізуючы і ацэньваючы яго паэзію, прозу і драматургію. Польскія

¹⁰ Bykau W. Wyrazisty i oryginalny talent / Ti. F. Nieuwańny // Literatura na iewiecie. 1982. Nr 11. S. 92–97.

¹¹ Tyczyna M. Pamięć narodu białoruskiego: Literatura białoruska // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 148–152; Fornalczyk F. Polsko-białoruska epopeja Karatkiewicza // Życie Literackie. 1974. Nr 22. S. 7.

¹² Nieuważny F. Obraz Rusi Kijowskiej we współczesnej poezji wschodniosłowiańskiej // Slavica Orientalis. 1990. Nr 1/2. S. 35–46; Швед В. Каб заўсёды была чалавечнасць // Ніва. 1977. № 50. С. 2.

рэцэнзенты падкрэсліваюць значэнне гэтай працы, дзе добрасумленна, на падставе крыніц паказваюцца жыццё і творчасць Уладзіміра Караткевіча¹³.

Завяршаючы кароткі агляд польскіх публікацый пра творчасць Уладзіміра Караткевіча, трэба адзначыць невялікую колькасць перакладаў літаратурных твораў беларускага пісьменніка, аб чым гаварылася таксама на старонках беларускай газеты «Голас Радзімы»¹⁴. Усе крытычныя выказванні ў польскім друку з'яўляюцца пазітыўнымі і маюць шэраг агульных рысаў. Польскія даследчыкі, рэцэнзенты, крытыкі ацэньваюць і акрэсліваюць Уладзіміра Караткевіча як вельмі цікавага і папулярнага ўдзельніка сучаснага літаратурнага працэсу. Пры характарыстыцы яго творчасці яны высока ацэньваюць арыгінальныя тэматычныя лініі, цікавую фабулу, выкарыстанне спецыфічных паэтычных і моўных сродкаў, сувязь з народнай творчасцю, а таксама з'яўленне польскіх матываў.

Пераклад з польскай мовы Юрася Вашкевіча

¹³ Traczuk J. Рэц. на кн.: Верабей А. Жывая поязь часоў // Slavia Orientalis. 1986. Nr 3. S. 488–490; Poźniak T. Рэц. на кн.: Верабей А. Жывая поязь часоў // Acta Uniw. Wratisl. Slav. 1989. T. 48. S. 127–129.

¹⁴ Вашкевіч Ю. У Польшчы не ведаюць нават Караткевіча // Голас Радзімы. 1993. № 50. С. 1, 4.

Вячаслаў Рагойша (Мінск)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ І РАМАН ІВАНЫЧУК

(ПАВОДЛЕ ЛІСТАВАННЯ)

Геній (давайце ўжо не будзем баяцца гэтага слова ў дачыненні да Уладзіміра Караткевіча!) выяўляецца ва ўсім, да чаго б ён толькі ні дакранаўся сваім пяром. Нават у экспромце. У невялікай запісцы. Што ўжо казаць пра пісьменніцкія лісты, якія, на жаль, да гэтага часу мы недаравальна неда-ацэньваем!

Шкада, вельмі шкада, што ў самы поўны пакуль васьмітомны Збор твораў Караткевіча не ўвайшло яго ліставанне. Бо хто атрымліваў ці проста чытаў караткевічаўскія лісты, поўныя мудрасці і досціпу, напісаныя ў лепшых традыцыях пісьменніцкага эпістальеры XIX ст., несумненна пацвердзіць іх высокую вартасць — інфармацыйную, асобасна-пазнавальную, літаратурна-эстэтычную. Зрэшты, чытачы «Маладосці», «Полымя», некаторых іншых выданняў, дзе часткова друкавалася эпістальерная спадчына пісьменніка, змаглі ўжо і самі пераканацца ў гэтым. Не выключэнне — і ліставанне Караткевіча з выдатным сучасным украінскім пісьменнікам, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Украіны імя Т. Шаўчэнкі, гістарычным раманістам Раманам Іванавічам Іванычуком.

Я сказаў: гістарычным раманістам. Ёсць у Іванычука творы — аповесці, апавяданні, — прысвечаныя нашаму сённяшняму дню ці зусім нядаўняму мінуламу (у прыватнасці, трылогія, што складаецца з аповесцяў «Сёмае неба», «Горад», «На перавале»). Аднак украінскі і еўрапейскі чытач ведае пісьменніка перш за ўсё як майстра гістарычнай прозы. Як стваральніка шырока прызнаных «Мальваў» (1965) — рамана пра падзеі пры султанскім і ханскім дварах напярэдадні паўстання Багдана Хмяльніцкага. Як аўтара шэрагу іншых буйных эпічных палотнаў: «Чырвонага віна» (1977) — пра абарону ў XVI ст. Алеськага замка, апошняй цытадэлі калісцы магутнага Галіцка-Валынскага княства; «Манускрыпта з вуліцы Рускай» (1979) — пра змаганне львоўскага брацтва з уніяй у канцы XVI – пачатку XVII ст.; «Вады з каменю» (1982) — пра пачынальніка новай украінскай літаратуры на заходнеўкраінскіх землях Маркіяна Шашкевіча; «Чацвёртага вымярэння» (1984) — пра Міколу Гулака, актыўнага стваральніка Кірыла-Мяфодзіёўскага брацтва, паплечніка Тараса Шаўчэнкі; «Шрамаў на скале» (1986) — пра геніяльнага Івана Франка; «Бо вайна — вайною» (1989) — пра падзеі, што разгортваліся ў Галіцыі ў час Першай сусветнай вайны...

Дарэчы, апошні з названых раманаў Іванычук пісаў і ў нашай «Іслачы» — Dome творчасці пісьменнікаў імя В. Дуніна-Марцінкевіча, што каля

Ракава, калі прыязджаў сюды адпачыць і папрацаваць у 1986 і 1988 гг. Тады ж, у час адной з сяброўскіх сустрэч у маёй бацькоўскай ракаўскай хаце, ён, прыгадваючы Караткевіча, згадаў і колішнюю «Валодзеву просьбу» — напісаць што-небудзь і пра беларускую гісторыю. Я тут жа ўспомніў, што на Румынскім фронце якраз у перыяд дзеяння рамана «Бо вайна — вайною» знаходзіўся паручык Міцкевіч — Якуб Колас, і такім чынам беларускі паэт можа стаць хоць эпизадчным персанажам твора. Іванычук ухапіўся за гэтую ідэю, папрасіў даць яму пачытаць тагачасныя творы песняра. Да твораў Якуба Коласа я далучыў і кніжку Сяргея Палуяна «Лісты ў будучыню», якую мы з Таццянай Кабржыцкай незадоўга да таго выдалі ў выдавецтве «Мастацкая літаратура». Зразумела, з належнымі каментарыямі: пра сувязь Палуяна з Украінай, яго актыўны ўдзел ва ўкраінскім друку... І вось праз нейкі час Іванычук даслаў урывак з рамана, які ён назваў «Паручык Міцкевіч». З урыўка як жывы паўстаў рэальны вобраз Кастуся Міцкевіча — Якуба Коласа, якога на пачатку стагоддзя ваенны лёс закінуў у Галічыну, пад самую Румынію. Па дарозе паручык Міцкевіч захварэў на жаўтуху, апынуўся — ужо воляй пісьменніка Іванычука — у адным гуцульскім сяле, дзе яго выхадзілі мясцовыя настаўнікі...¹

Пра што б і пра каго б ні пісаў Іванычук — усё падначалена праўдзе, гістарычнай ісціне, прасякнута шчыmlівай любоўю да роднага краю, павагай да іншых народаў і культур. Пісьменнік дасканалы валодае родным словам, выдатна ведае разнастайныя стылявыя пласты ўкраінскай мовы, у тым ліку архаічныя, дыялектныя, жаргонныя. Я ўжо не кажу пра валоданне самім гістарычным матэрыялам, што ідзе на «ўзвядзенне» тых ці іншых твораў. Тут у Іванычука могуць павучыцца (і вучацца!) многія гісторыкі (зрэшты, як і ў Караткевіча). Бо пісьменнік, перш чым сядзець за рабочы стол, не адзін дзень праводзіць у архівах, бібліятэках, у гутарках з дасведчанымі людзьмі, спецыялістамі, назапашвае інфармацыю, якой пры нагодзе хапіла б не на адну дысертацыю. І як тут зноў не прыгадаць Караткевіча, які ў свой час, імкнучыся ў аспірантуру Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Т. Шаўчэнкі, назапашваў дакументальныя матэрыялы пра паўстанне 1863 г. на Беларусі, а пасля выкарыстаў іх у сваіх мастацкіх творах!

Думаю, цяпер зразумела, чаму Караткевіч пазнаёміўся — спачатку завочна, па творах — з Іванычуком, затым знайшоў магчымасць пабываць у яго гасцінным доме ў Львове, яшчэ больш адчуць роднасць душ і талентаў. А гэтая роднасць сапраўды вартая захаплення. У час згаданай ужо нашай з Іванычуком ракаўска-іслацкай сустрэчы аўтар «Мальваў» раскажаў: толькі што прачытаў у «Нёмане» аповесць Караткевіча «У снягах драмае вясна» — і літаральна быў уражаны падабенствам гэтага твора беларускага пабраціма да сваёй ранняй аповесці «Прыпыніся, падарожнік!» Тэма, сюжэтныя хады амаль тыя самыя: студэнцкае жыццё, 1952 г., прыездадзень смерці Сталіна...

¹ Гл.: Іванычук Р. Паручык Міцкевіч / Пер. В. Рагойшы. Літ. і мастацтва. 1989. 21 мая.

Ды і доля падобная абодва творы напаткала: аповесць Караткевіча, напісаная ў 50-я гг., надрукавана толькі ў канцы 80-х; аповесць Іванычука, знятая цэнзурай з друку ў 1966 г., з'явілася ў свет прыблізна ў той самы час... Іванычук яшчэ да сустрэчы з Караткевічам ведаў і любіў яго творы, адчуў духоўную і творчую блізкасць да беларускага пісьменніка. Ужо пасля смерці Караткевіча ў прысвечаным яму «Маім рэквіеме» * ён пісаў: «Да першай і адзінай сустрэчы, не бачыўшы яго ў вочы і ведаючы толькі па творах і лістах, я лічыўся з Караткевічам як з настаўнікам, хоць былі мы ровеснікамі, не пераставаў вучыцца ў яго майстэрству і пасля асабістага знаёмства; я чытаў і перачытваў «Каласы пад сярпом тваім», «Чазенію», «Дзікае паляванне караля Стаха», з тых твораў паўставаў перада мной добры і мудры чалавек, які бясконца любіць сваю Беларусь, яе гісторыю і глыбока шануе маю Украіну, разумеючы і наш боль і нацыянальны гонар. Для мяне, гістарычнага раманіста, Караткевіч заўсёды быў узорам майстра, які ўмела валодаў і чэсна распараджаўся гістарычным матэрыялам, не раўнуючы як добры гаспадар набытай у поце чала маёмасцю; пад уплывам Караткевічавага рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» я напісаў ці не самы ўдалы свой твор «Манускрыпт з вуліцы Рускай», пакарыстаўшыся мастацкімі рэцэптамі беларускага пабраціма»².

Цеплыня адносін паміж беларускім і ўкраінскім пісьменнікамі адлюстравалася і ў іхнім ліставанні. «Мілы Рамане!», «Мілы сябра Рамане!», «Даражэнькі мой Рамане!», «Мілы мой браце Рамане!» — гэтыя і падобныя звароты, характэрныя толькі для самых блізкіх людзей і нячастыя, дарэчы, у іншых каткевічаўскіх лістах, сведчаць пра надзвычай цёплыя ўзаемаадносіны, што ўсталяваліся і падтрымліваліся паміж імі на працягу больш дзесяці гадоў. Іванычук пасля смерці свайго беларускага сябра кажаўся, у прыватнасці, «за свае кароткія лісты, на якія Валодзя адказваў то барокавымі, то гумарыстычнымі, шчыра-балючымі пасланнямі ў духу лепшага эпісталярэя мінулага стагоддзя»³. І сапраўды, у лістах да Іванычука, упершыню апублікаваных у «Полымі» ў 1988 г.⁴, перад намі ўвесь Караткевіч — з яго аналітычным розумам, энцыклапедычнасцю, палкасцю, досціпам, максімалізмам. Ён «то падрабязна аналізуе прысланы яму новы твор, то дзеліцца сваімі задумамі, то цешыцца новым пісьменніцкім імем, то абураецца»⁵. Ён то лірычны і іранічны, то гняўлівы і ўсмяшлівы, то лагодны і бескампрамісны. Бескампрамісны, калі даводзілася адстойваць праўду, падтрымліваць сябра. Як у выпадку з «Мальвамі», па якіх пачалі таптацца боты беспрынцыпнай крытыкі, ледзьве толькі заружавеліся яны на прарэджанай градзе ўкраінскай гістарычнай прозы.

* Змешчаны ў другой частцы гэтай кнігі. — *Рэдкал.*

² Іванычук Р. Мой рэквіем / Пер. В. Рагойшы. Літ. і мастацтва. 1987. 21 кастр.

³ Тамсама.

⁴ Полымя. 1988. № 12.

⁵ Іванычук Р. Мой рэквіем.

Уладзімір Караткевіч усяляк падтрымліваў аўтара «Мальваў»: адкрыта выказваў сваё захапленне кнігай, вызначаў яе сутнасць («Самая безнадзейная і самая аптымістычная з усіх, якія я ведаю»), даў пачытаць яе сваім добрым знаёмым і сябрам, у тым ліку пісьменніку-інваліду А. Чаркасаву, якому, спадзяваўся, твор мог прыдаць «дадатковы запас жыцця». Урэшце, ён актыўна абараняў Іванычука, пра што ўкраінскі пісьменнік з удзячнасцю згадаў у «Майм рэквіем»: «Не дзеля пахвальбы, а для характарыстыкі Караткевіча, пісьменніка чэснага і прынцыповага, сапраўднага рыцара дружбы, не магу не згадаць яго знішчальнага паслання аднаму маскоўскаму крытыку-чарнасоценцу, у якім Валодзя, адным з першых, стаў на абарону майго рамана «Мальвы»⁶. У вялікім лісце (можна сказаць — артыкуле) В. Аскоцкаму, які аглабельна прайшоўся па «Мальвах» ва ўсесаюзным друку, Караткевіч даказвае, пераконвае, нават патрабуе, не баючыся завастрэння, гіпербалізацыі, а часам і «моцнага» слоўца. Беларускі літаратар заступаецца за ўкраінскага пісьменніка перад рускім крытыкам. Ці не выяўляецца ў гэтым сапраўдны, а не паказны, інтэрнацыяналізм Караткевіча, глыбокае разуменне ім пісьменніцкага братэрства?! Ці не адчуваюцца тут традыцыі Максіма Багдановіча, які ў рускім друку, на вачах рускага чытача бараніў у свой час справы ўкраінцаў?! Здзіўляе яшчэ і караткевічаўская відушчасць, здольнасць праракавання, заснаваная не адно на энцыклапедычных ведах, але і на інтуіцыі: «Мальвы»... входзяць у першую дзясятку нашых історычных романоў». Гэта было сказана яшчэ ў 1982 г. пра твор, які бэсціла ці, у лепшым выпадку, замоўчвала афіцыйная крытыка, які з часу свайго з'яўлення амаль дваццаць гадоў не выдаваўся (сітуацыя нагадвае выпадак з раманам «Нельга забыць» самога Караткевіча). Гэта было сказана пра твор, які сёння займае сваё пачэснае месца ў залатым фондзе ўкраінскай літаратуры.

Такія словы суцяшэння, падтрымкі, заступніцтва былі вельмі дарэчы для Іванычука. Бо не толькі «Мальвы» напаткаў незайздросны лёс. Скажам, напісаны яшчэ ў 60-я гг. яго «Жураўліны крык» — пра горкі лёс «салавецкага пакутніка», запарожскага атамана Пятра Калнышэўскага, якога па загаду Екацярыны II на дваццаць пяць год пасадзілі ў яму-адзіночку на Салаўках, — упершыню з'явіўся толькі ў канцы 80-х у львоўскім часопісе «Жовтень»...

Лісты пісьменніка звычайна цікавыя і для выяўлення, удакладнення асобных момантаў яго жыццёвай і творчай біяграфіі. Так, Караткевіч паведамляе Іванычуку пра смерць сваёй маці («Матухна мая адыйшла. І не магу я дагэтуль ачوماцца ад гора»), расказвае пра некаторыя дэталі свайго побыту, падрабязнасці жыцця («пашкодзіў нагу ў Татрах»; «еду ў Браціславу цераз Брэст — Варшаву — Кракаў» і г. д.). Часта ў лістах сустракаюцца звесткі літаратурнага характару, звязаныя, у прыватнасці, з публікацыяй у часопісе «Маладосць» гістарычнага рамана-дэтэктыва «Чорны замак Альшанскі» («пачалі друкаваць маю «псіхалогію з дэтэктывам»; «магу пахваліцца, на чорным рынку

⁶ Іванычук Р. Мой рэквіем.

нумар часопіса — пяцьдзесят рублёў»), з аўтарызацыяй украінскага перакладу «Дзікага палявання караля Стаха», з экранізацыяй гэтага рамана на «Беларусьфільме» («Са «Стахам» на кінастудыі ёсць крыху прыкрасці. Абкарнаюць і яго»). Дзякуючы лістам да Іванчыка можна глыбей зразумець эстэтычныя погляды пісьменніка, яго творчае крэда. Вось Караткевіч ацэньвае кнігу «Манускрыпт з вуліцы Рускай»: «І гісторыя цікавая, і (што заўсёды самае каштоўнае для мяне) з вялікім сэнсам для сённяшняга дня. І беспамылковы знак добрай кнігі: самому захацелася пісаць».

Вялікі сэнс для сённяшняга дня... Ці не да гэтага, пішучы нават пра самую сіваю даўніну, імкнуўся і сам Караткевіч?! Ці не таму яго творы жывуць сёння і будуць жыць заўсёды?!

Мирдза Абола (Рига)

НЕУГАСИМЫЙ СВЕТ ДОБРОЙ, БЛАГОРОДНОЙ ДУШИ

С Владимиром Короткевичем первый раз я встретилась осенью 1970 г., когда, возвращаясь из путешествия по Грузии и Армении, решила провести несколько дней в Минске. Минуло уже три года с тех пор, как я впервые побывала на белорусской земле, участвуя в научной конференции, организованной по случаю 450-летия белорусского книгопечатания. В те дни меня до глубины души тронули искренность, радушие и тонкий юмор белорусского народа. Того народа, который был мил и дорог латышским поэтам Я. Райнису и Я. Судрабалну, творчество которых я исследовала уже немало лет. Установилась переписка с белорусскими литераторами, возникло желание ближе познакомиться с белорусским народом, его литературой и историей. Случилось так, что один из моих белорусских друзей, с которым я переписывалась, прислал мне журнал «Полымя», в котором были напечатаны «Казкі Янтарнай краіны» В. Короткевича. Я читала и была поражена — белорусский писатель с такой сердечностью писал о моей родине и ее людях! Такими правдивыми казались мне слова, сказанные в заключение: «Я ляжаў і думаў, што мне амаль немагчыма жыць, не любячы гэтай зямлі і сваёй радзімы, і што ў сэрцы маім яны цяпер неадрыўна звязаны павяззю, моцнай, як смерць, і вечнай, як жыццё». Многое из того, что было сказано в «Казках Янтарнай краіны», перекликалось с теми чувствами, которые возникли и росли во мне после первого пребывания в Беларуси. Я начала переводить «Казкі Янтарнай краіны». Хотела, чтобы соотечественники знали, как сердечно о них пишет белорусский писатель.

Однажды выступала с докладом о новейшей белорусской литературе и в заключение прочитала одну из «Казак Янтарнай краіны». В зале царила абсолютная тишина. Сказка тронула слушателей, моих земляков, до глубины души.

Вскоре после этого, в том же 1970 г., Адам Мальдис, с которым я также переписывалась, познакомил меня со своим другом, автором сказок. С характерным ему юмором Адам Иосифович добавил, что еще недавно их было трое друзей, трое «мушкетеров», но остались лишь двое — один из них, Микола Гринчик, переехал в Гомель. В двух оставшихся «мушкетерах» в самом деле чувствовалось нечто рыцарское. В тот раз Владимир Семенович с большой любовью рассказывал мне о своей матери, подчеркивая, что она очень любит и умеет принимать гостей, чтег нельзя сказать уже о нынешнем поколении. Как он любил мать, как ее уважал, я поистине поняла позже, однажды,

когда Владимир Семенович, уже больной, чувствуя себя очень плохо, подсознательно призывал на помощь ту, которая дала ему жизнь, призывал самого дорогого и близкого человека — маму.

Гостеприимство, которое было так присуще семье Короткевичей, позже я не раз ощущала не себе. Особенно памятен 1972 г., когда я ближе познакомилась с В. Короткевичем. Я написала статью о Янке Купале, и мне хотелось увидеть, как отмечают его девяностолетие на земле белорусов, ближе почувствовать и понять личность великого поэта. Казалось мне, что во время таких великих празднеств найти место в гостинице безнадежно. Владимир Семенович, узнавший в телефонном разговоре о моих опасениях, моментально, без долгих размышлений сказал: «Приезжайте, будете моей гостей. Будет комната, еда, развлечения, все». Было очень неудобно тревожить малознакомого человека, но желание участвовать в празднествах было сильнее, и я решилась принять его приглашение. Владимир Семенович тогда жил на улице Веры Хоружей, а его квартира была не такая удобная, как позже, но все же он без колебаний был готов помочь чужому человеку. Тогда я в первый раз ощутила красоту сердечного гостеприимства. Я чувствовала себя своей, в своем доме, как будто была сестрой Владимира Семеновича. Я встретила человека с очень доброй, чувствительной душой, человека, который никого не обидит, в беде, в несчастье всегда поможет, себя не жалея, бросится в борьбу за правду. Остались в памяти его слова: «Калі вам будзе кепска, калі ў вас не будзе больш нікога на свеце, калі вам не будзе больш куды ісці, вы ідзіце сюды — тут заўжды сустрэнеце сяброў». Это были не пустые слова. Они были законом жизни Владимира Семеновича и выражаются в его рассказах, романах.

Когда мы с Владимиром Семеновичем встретились, я в разных ситуациях убедилась, что он очень хорошо ориентируется в психологии человека, догадывается о его мыслях, чувствах, настроении, догадывается просто интуитивно. Он хорошо понимал душу человека, был очень наблюдательным. Даже как будто не всматриваясь, он воспринимал, осознавал много такого, что перед глазами обычного человека промелькнет незамеченным. Особенно в этом убедилась, когда Владимир Семенович приехал на Рижское взморье. Вместе с его другом, латышским поэтом Иеронимом Стулпаном и его женой, мы шли по тихой безлюдной лесной дороге на вокзал. Владимир Семенович по этой дороге шел первый раз и все время что-то с увлечением рассказывал, как всегда подчиняясь быстрому полету фантазии. Он полностью погружался в разговор и, казалось, не смотрел по сторонам. Вдруг в нашем разговоре промелькнула мысль, что писатель работает все время, где бы он ни находился, дома или на улице, всегда он что-нибудь наблюдает, исследует, думает. Шутя хотели убедиться — как же с Владимиром Семеновичем? Разве все время, с жаром рассказывая, он и работал — наблюдал, исследовал? Разве он видел все то, мимо чего мы только что прошли? Владимир Семенович только посмеялся над нами и сразу начал рассказывать, где что росло, где

что-нибудь приметное находилось, и оставил нас пораженными, с открытыми от удивления ртами.

Сохранились в памяти, неподвластно уходящим годам, разные особенности личности Владимира Семеновича. Однажды он сказал, что не чувствует зла против людей. Узнавая разные случаи из жизни Владимира Семеновича, я убедилась, что он умел подняться над всем мелким, низким в людях, не платить злом за зло. Он и не любил попусту говорить о людях, которые ему по каким-то причинам не были симпатичны. Если не мог сказать ничего доброго, воздерживался от высказывания или прибавлял, что эти люди ему малознакомы. Это, конечно, не значит, что он не был принципиальным, правдивым. Нет, от того, что Владимир Семенович считал правильным, он не отступался, был готов бороться. Очень чувствительно он переживал все, что кругом происходило. Осталось в памяти, как Владимир Семенович рассказывал о своем пребывании в Витебске. Он побывал там в каком-то подземелье, в котором во время оккупации фашисты держали арестованных, в подвале, где люди не могли подняться во весь рост, подвале, где на стенах сохранились надписи заключенных и куда не проникал ни один луч солнца. Владимир Семенович рассказывал об этом и его глаза были полны слез.

С очень чувствительной, тонкой душой нелегко жить. Она быстро сгорает.

Последний раз встретилась я с Владимиром Семеновичем 11 и 12 июня 1984 г. Он был как всегда остроумным рассказчиком. Мне самой говорить было трудно. Было больно смотреть на писателя. Казалось, что он на все уже смотрит глазами уходящего человека. Смотрит на этот свет как будто прощаясь, воспринимая все окружающее как милое и дорогое, но уже как будто чужое. Так думать заставило и название «Быў. Ёсць. Буду», которое писатель выбрал для своего последнего сборника стихов, над которым только что закончил работу, и его заботы — поскорее поставить памятник на могиле супруги Валентины Брониславовны, пересмотреть свои рукописи. На полу были разложены рукописи, документы. Владимир Семенович собирался передать их в архив, клеил книжные знаки в книги своей библиотеки. Он показывал ящики, заполненные письмами читателей, и говорил, что старается всем ответить.

Во время наших бесед Владимир Семенович припоминал свои поездки в Ригу, встречи с писателями — Жаном Гривой, Иеронимом Стулпаном, Яном Судрабалном, рассказывал о том, что ему дорого на латышской земле. Вдруг он вспомнил какой-то литературный вечер в Беларуси, когда надо было ответить на вопросы читателей. Он говорил по-белорусски, но какая-то слушательница прислала заметку — не можете ли вы говорить по-русски — я с Урала. Тогда Владимир Семенович ответил ей на диалекте уральском и спросил, как долго она живет в Беларуси. Слушательница ответила, что два года. «Ну вот, два года, — сказал Владимир Семенович, — и ничего не понимаете, а я на Урале был совсем короткое время».

У Владимира Семеновича было еще много замыслов, намерений. В конце июня он хотел отправиться в Киев, вместе с однокурсниками отметить тридцатую годовщину окончания университета. Немного позже вместе с художником П. Драчевым и фотокорреспондентом журнала «Маладосць» В. Ждановичем хотел проплыть на плоту по Припяти и после этого написать эссе. Врачи были против такой поездки, требовали соблюдать строгую диету и режим дня, что в путешествии на плоту совсем невозможно. Казалось, что Владимир Семенович не особенно себя щадит. Его широкую натуру угнетало сознание, что он от многого должен отказаться. Я старалась напоминать ему, чтобы берег себя. Но Владимир Семенович загорелся, сказал, что нет смысла жить, если от слишком многого надо отказаться.

Во время наших последних бесед Владимир Семенович подарил мне изданный в 1983 г. роман «Чорны замак Альшанскі», с надписью: «Дарагому сябру Мірдзе Абала з вялікай павагаю за ўсе добрае, зробленае ў жыцці». И в этих словах чувствовалось прощальное настроение, с каким Владимир Семенович жил в последние месяцы своей жизни. Прощаясь, я выразила пожелание, чтобы через год, когда опять приеду в Минск, мы снова встретились, поговорили. Владимир Семенович молча с горечью улыбнулся. Тому пожеланию не суждено было осуществиться.

Тамара Міхалевіч (Орша)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ ВА ЎСПАМІНАХ СВАЯКОЎ

11 чэрвеня 1985 г. Савет Міністраў БССР прыняў пастанову пад нумарам 180 аб ушанаванні памяці вядомага беларускага пісьменніка, лаццэрата Дзяржаўнай прэміі БССР Уладзіміра Караткевіча. Згодна з гэтай пастановай яго імя было нададзена сярэдняй школе № 3 г. Оршы, дзе я працую.

У нашай школе помняць і любяць славітага земляка. Па ініцыятыве настаўніцы рускай мовы і літаратуры Ліліі Радомскай і настаўніцы беларускай мовы і літаратуры Людмілы Паўлоўскай у школьным музеі «Слава настаўніка» у 1986 г. была створана экспазіцыя, прысвечаная памяці пісьменніка. А ў 1989 г., незадоўга да 60-годдзя з дня яго нараджэння, у нас была адчынена зала Караткевіча.

За мінулыя гады музей папоўніўся многімі каштоўнымі экспанатамі. Гэта і асабісты рэчы, і арыгінальныя фотаздымкі, рукапісныя тэксты, і экзэмпляры рэдкіх зборнікаў, выдадзеных пры жыцці пісьменніка, і кнігі ў перакладзе на іншыя мовы. Унікальным з’яўляецца фотаздымак Уладзіміра Караткевіча з надпісам: «Мілым маім аршанцам з маёй 3-й школы». І подпіс. Падарыў яго нам Уладзімір Сямёнавіч, калі прысутнічаў на чытацкай канферэнцыі па кнізе «Дзікае паляванне караля Стаха».

За час існавання музея ў ім пабывалі тысячы экскурсантаў — людзі розных узростаў і прафесій, звычайныя і вядомыя, з Беларусі і з замежжа. А пра тое, што Караткевіча ведаюць і любяць, сведчаць шматлікія запісы ў кнізе водгукаў. Вось некаторыя з іх:

«Тут пакідаю сваю душу, сваё сэрца... Вялікае шчасце ведаць, што ёсць школа, цудоўныя людзі, якія так шануюць імя нашага вялікага пісьменніка і грамадзяніна Уладзіміра Караткевіча.

Журналіст і сябар Караткевіча Ждановіч. 25 лістапада 1989 г.»

І яшчэ адзін:

«Імя тваё, Волаце,
З памяці не сатрэцца ніколі.
Час дасць адсяцца
лёгкім пасеям.
Музей твой не толькі
у Аршанскай школе —
Робіцца ўся Беларусь
Караткевічаўскім музеём.

25.11.1989 г. Рыгор Барадулін».

Для нас, тых, хто працуе ў музеі, вельмі прыемнымі з'яўляюцца сустрэчы з людзьмі, якія добра ведалі і памятаюць Уладзіміра Сямёнавіча.

Абапіраючыся на ўспаміны землякоў, пастараемся ахарактарызаваць асобу Караткевіча як школьніка, юнака, настаўніка, сябра.

У СШ № 3 да вайны будучы пісьменнік скончыў усяго тры класы. Але аднакласнікі запамнілі Валодзю як добрага таварыша, што не саромеўся сябраваць з дзяўчатамі, не дазваляў іх нікому крыўдзіць. Маляваў ім кветкі, спяваў песні. А хлопчыкам звычайна маляваў марскія баі. Пра гэта нам расказвалі яго аднакласнікі Ніна Яскевіч, Раіса Іванова, Якаў Хмялеўскі.

Шмат цікавага пра Караткевіча мы даведаліся з успамінаў сяброўкі яго дзяцінства Нэлі Галубовіч-Казак.

...Маленькі Валодзя размалёўвае плот. Усе дошкі — рознага колеру. Калі яму зрабілі заўвагу, што так не бывае (бо дзе ён бачыў такі плот?), «мастак» адказаў: «Усе аднолькавыя — гэта так сумна».

Рана Караткевіч навучыўся чытаць. У яго была добрая памяць: шмат ведаў вершаў і вельмі выразна іх дэкламаваў.

Аднойчы, сціскаючыся ад бурнай гульні, сябры селі на беразе ракі адпачываць. Валодзя запытаў: «Што вы думаеце, калі глядзіце на ваду?». Вядома, нічога пэўнага дзеці адказаць не маглі. Будучы ж паэт прызнаўся: «А ў мяне, калі я гляджу на ваду, вершы набягаюць». І усім было дзіўна ад такіх слоў.

Далей Нэлі Уладзіміраўна ўспамінае юнацкія пасляваенныя гады, калі вучобу працягвалі ўжо ў СШ № 1. Часта збіраліся кампаніяй у яе на кватэры. У той час не было, як цяпер, захаплення тэлевізарамі, магнітафонамі. Аднак былі кнігі і, галоўнае, — радасць чалавечых узаемаадносін, сустрэч з сябрамі. Сярод аднакласнікаў Валодзя выдзяляўся энцыклапедычнасцю ведаў. Гэта быў не сасуд, напоўнены ведамі, а палаючы факел. Ён цудоўна складаў бурымэ: яму давалі самыя неверагодныя злучэнні слоў, а неўзабаве пачатковец выдаваў гатовы верш. Шмат пісаў жартаўлівых радкоў пра школьнае жыццё, пра свае цяжкасці з вывучэннем матэматыкі. Любіў разгаварваць і сам складаў красворды. І маляваў добра. У яго быў дар карыкатурыста. Неяк намалёваў свой клас у выглядзе розных сімпатычных звяркоў, якія сядзелі за партамі. Характар вучняў быў схоплены трапна.

Валодзя таксама меў добры слых і прыемны голас. Любіў спяваць. У харавам выкананні сяброў добра выходзілі рускія народныя песні, асабліва «Степь да степь кругом».

У кампаніі склаліся рыцарскія адносіны да дзяўчат: заўсёды адводзілі іх дамоў, дапамагалі ва ўсім, саступалі лепшае месца. Часта арганізавалі танцы ў школе або, шукаючы іх, ішлі на край горада. Валодзя выдатна танцаваў вальс.

Запомніліся Нэлі Уладзіміраўне разважанні Караткевіча пра інтэрнацыяналізм. Ён заўсёды сцвярджаў, што няма добрых і кепскіх народаў, а ёсць добрыя і кепскія людзі ў кожным народзе. І чалавек, які ставіць свой народ вышэй за іншыя, выяўляе свой нізкі культурны ўзровень. З гэтым немагчыма не згадзіцца.

У школьных гады Караткевіч быў адданым сябрам. Калі Нэлі Галубовіч захварэла на сухоты, многія знаёмыя спалохаліся, адварнуліся ад яе. Валодзя ж, наадварот, штодзённа наведваў сяброўку, прыносіў цікавыя кнігі, запрашаў у кіно. А калі спатрэбілася хадзіць на ўколы (аўтобусаў тады яшчэ не было), ён прыязджаў на ведасіпедзе і больш тыдня вазіў хворую ў бальніцу.

Часта сустракаліся землякі з Караткевічам і тады, калі ён працаваў настаўнікам у СШ № 8. Разам праводзілі вечары. Письменнік чытаў урывкі з рукапісу аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха», расказваў шмат цікавага пра гістарычнае мінулае беларускага народа, пра сваю працу над летапісамі, вандраванні па Беларусі. Сваё прызначэнне ён бачыў у тым, каб усё гэта данесці да чытача, магчыма, у форме дэтэктыва. У сваім вершы «Матчына душа» ён гаворыць пра гэта наступным чынам:

Для яе я павінен, я мушу
Неўміручыя гукі схапіць.
Узяць у рукі «матчыну душу»
І на вершы яе пераліць.
Запісаць старыя паданні,
Усё, што думаў і што жадаў,
І легенды, што на кургане
Сумы явар мне праспяваў. (І, 53)

Школьны сябар Караткевіча Леанід Крыгман згадвае пра літаратурна-драматычны гурток, пра пастаноўку «Рэвізора» Гоголя. У гэтым спектаклі Валодзя выконваў ролю Добчынскага. Кіравала гуртком, была яго галоўным рэжысёрам настаўніца рускай мовы і літаратуры Кацярына Грыневіч. Менавіта яна была першым суддзёй вершаў пачаткоўца-паэта. Як вядома, Караткевіч змяшчаў іх у школьным рукапісным часопісе «Званочак». Праз усё жыццё пранёс письменнік любоў і павагу да сваёй настаўніцы. У лісце Крыгмана ёсць такія радкі пра Кацярыну Іванаўну: «Она заслуживает быть представленной в музее, сейчас таким учителям устраивают вечера в концертной студии «Останкино».

Калі адкрывалася экспазіцыя музея, у школу прыйшла тэлефанаграма: «Приветствую всех участников вечера памяти моего ученика Володи Короткевича. Сердечное всем спасибо за то, что помните его, читаете его произведения. Искренне сожалею, что не могу быть с вами, но считайте, что сердце моё там, в зале, где проходит праздник. Гриневич Екатерина Ивановна. 25 ноября 1986 г.»

Вядома, што дзесяты клас Уладзімір Караткевіч заканчваў у СШ № 5. Зінаіда Леп, якая тады вучылася там у пятым класе, запамніла тое, як Валодзя арганізаваў канцэрт, прысвечаны памяці Пушкіна. Ён быў і асноўным ініцыятарам, і вядучым, і актыўным удзельнікам. Запомніўся ёй шэры касцюм, блакітная кашуля і каўнер наросхрыст. Засталіся ў памяці вочы юнака, такія добрыя, разумныя, і незвычайная, нейкая асаблівая, адкрытая, светлая ўсмешка.

Пасля вучобы ў Кіеўскім універсітэце і работы на Украіне зноў вяртаецца Уладзімір Караткевіч ма радзіму, у Оршу, але ўжо настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў СШ № 8. Паводле ўспамінаў калег — Паліны Антонай, Людмілы Паўлоўскай, Уладзіміра Ліпінскага і былога вучня Дземчанкі — урокі літаратуры Караткевіча былі такімі захапляючымі, што доўжыліся 45 хвілін, перапынак і нават частку наступнага ўрока, калі павінен быў прыйсці ўжо іншы настаўнік. Часта Уладзімір Ліпінскі, які выкладаў фізіку, не мог увайсці ў клас і прыпыніць захоплены расповяд літаратара — стаяў за дзвярыма і сам з цікавасцю слухаў.

Малады настаўнік шмат часу праводзіў з вучнямі, рыхтаваў школьныя вечары, дапамагаў выпускаць сатырычную газету «Зеркало». Меў ён вялікае пачуццё гумару. Быў душой любой кампаніі: і сярод вучняў, і паміж настаўнікаў.

Да прыкладу, Дземчанка, характарызуючы талент Караткевіча-настаўніка, піша ў сваіх успамінах: «Я часта задаваў сабе пытанне, як Вадзіміру Семёновічу удалося зрабіць так, што праз 30 гадоў пры сустрэчы з аднакласнікамі ўсе, хто ў яго вучыўся, успаміналі яго з вялікай любов'ю і цеплотой. Я не ведаю ні аднаго яго вучня, які бы не любіў чытаць, не любіў тэатр. А адказ прыйшоў з тэлеперадачы, на якой выступаў прафесар матэматыкі з Донеца Шаталов. У сваёй сістэме навучання ён выкарыстоўвае прынцып «солёнага агура». А заключаецца ён у наступным: звычайны агурок з грядкі опускаюць у рассол і ў выніку, хоча ён таго ці не, становіцца солёным. Так рабіў і Вадзімір Семёновіч. Ён проста-напроста окунаў нас у літаратуру, у паэзію, і нам ужо нічога не заставаўся, як захапіцца іх». І далей: «У яго я вучыўся ўсю жыццё, спачатку ў школе, а потым, чытаючы яго творы».

Караткевіч працаваў настаўнікам у родным горадзе два гады. Потым паехаў у Маскву, дзе вучыўся на Вышэйшых літаратурных, сцэнарных курсах. З 1962 г. жыў у Мінску, цалкам аддаўся пісьменніцкай дзейнасці.

Ва ўспамінах нашага вядомага земляка Янкі Сіпакова мы чытаем: «Уладзімір Караткевіч. Выдатны апаэты. І душа, здаецца, любой кампаніі. Слухаючы яго ўспаміны пра неверагодныя сустрэчы і здарэнні, думаю, што ён толькі тае і робіць, што трапляе ў нестандартныя, як кажуць зараз, сітуацыі...»

Аднойчы ён прыйшоў у «Малодосць» і пачаў гаварыць, што ў яго сёння на абед крабы і вустрыцы. Яму не паверылі, пачалі пасмейвацца. Уладзімір Сямёнавіч разлаваўся, набраў нумар свайго хатняга тэлефона, сказаў у трубку:

— Мама, скажы гэтым ёлупням, што ў нас сёння на абед, — і сунуў трубку мне ў рукі.

І маці прыемным голасам на добрай рускай мове адказала:

— У нас сёння на абед крабы і вустрыцы. Прыходзіце, пажалуйста, з Воладзеямі абедать.

Уладзімір Караткевіч сам нарываўся на неверагодныя здарэнні, сам шукаў іх.

... Каля Купалаўскага парку сустрэлі дачку Юльяна Пшыркова — Вольгу Дзёконскую. Уладзіміру Сямёнавічу, галантнаму кавалеру, захацелася раптам падараваць ёй ружу. Ён тут жа накіраваўся ў парк. Каля кветак спыніўся, пасадзіў нас на лаўку, а сам закасаў рукавы, узышоў на клумбу і пачаў па-лоць ружы, падварушваць зямлю ля іх, збіраць ламачча, смецце. Ён так захапіўся гэтаю работаю, што, здаецца, забыўся і пра нас. Упэўнены, што тыя, хто праходзіў побач, верылі: гэта працуе сапраўдны садоўнік, кветкавод. Працаваў ён так з паўгадзіны. Потым занёс у урну смецце, абтрос рукі і толькі тады адламаў ружу. Адламаў упэўнена — як узнагароду за працу»¹.

Дзе б ні быў Караткевіч, з кім бы ні сустракаўся на сваім жыццёвым шляху, ён запамінаўся людзям, бо быў незвычайным чалавекам, надзеленым дабрынёй, сардэчнасцю, любоўю да жыцця і людзей.

А мы, аршанцы, ганарымся, што менавіта на нашай зямлі нарадзіўся такі таленавіты чалавек.

¹ Сіпакоў Я. Журба ў стылі рэтра. Мн., 1990. С. 298–299.

Грына Гнацьева (Мінск)

РАЗВІТАННЕ БЕЗ САМОТЫ (МОЙ ЗЯМЛЯК УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ)

Першае, што я магу сказаць свайму роднаму гораду, — гэта словы ўдзячнасці. Я дзякую маёй Радзіме за ўсё тое, што яна дала мне.

Мы сабраліся на ўрачыстасць, прысвечаную майму земляку, пісьменніку Уладзіміру Караткевічу. Каб ушанаваць такога чалавека, перш за ўсё, неабходна ацаніць яго творы.

На якія ж думкі навядзе нас сённяшняя ўрачыстасць? Мы бачым, што творы мастацтва выспелі на глебе сваёй радзімы. Мы задумваемся: а, магчыма, кожны сапраўдны твор караніцца ў сваёй роднай зямлі?

Паэт Ёган Гебел пісаў: «Мы расліны, якія — хочам мы ўведаць гэта ці не — павінны караніцца ў зямлі, каб, падняўшыся, квітнець у эфіры і прыносіць плён». Паэт хацеў тым самым сказаць: каб праца чалавечая прыносіла сапраўдны радасны і гаючы плён, чалавек павінен узняцца ў эфір з глыбіні сваёй роднай зямлі. Эфір тут азначае свабоднае паветра нябёс, адкрытае царства духу.

Цяпер пад пагрозай знаходзіцца сама ўкаранёнасць сучаснага чалавека. Больш таго, страта каранёў не выклікана толькі знешнімі абставінамі і лёсам. Яна адбываецца не толькі ад нядбайнасці і павярхоўнага стылю чалавечага жыцця. Страта ўкаранёнасці зыходзіць з самога духу стагоддзя, у якім мы народжаны.

Мы задумваемся яшчэ, яшчэ раз спытаем: калі гэта так, то ці змогуць і надалей чалавек і яго тварэнне караніцца ў плённай глебе радзімы і цягнуцца да эфіру, на прасторы нябёс і духу?

Асэнсоўваючы адказы, мы пабачым: нашаму стагоддзю пагражае страта каранёў.

Гаворачы сёння пра Уладзіміра Караткевіча, мы думаем пра вытокі яго творчасці і карані, якімі жывіла яго радзіма.

65 год таму ў маленькім горадзе на беразе Дняпра, дзе позняй восенню ўсё яшчэ многа сонца і жоўтага лісця, нарадзіўся хлопчык. Усё сваё жыццё потым ён будзе ўспамінаць гэты горад, вяртацца ў думках і наяве ў «вішнёвы сад і самую любую вуліцу з усіх, што ёсць на зямлі», адпачываць душою і набірацца сіл, каб зноў ісці па «дарозе, якой канца няма». Яго жыццё не было лёгкім. Школа, вайна, эвакуацыя, Кіеўскі ўніверсітэт, першае каханне, адзінота і неразуменне. Усё гэта мы потым знойдзем на старонках яго кніг. Усё гэта было патрэбна, каб пісаць. Пісаць балюча, аддаючы сябе ўсім,

верыць, што са старонак кніг будзе дыхаць вечнасць. Ён хацеў пісаць з дзяцінства. І з дзяцінства ў яго былі дзёрзкія думкі і мары. У кожным яго радку было жыццё; ён пісаў пра ўсё: пра Бога і вечную прагу перамен, пра горыч кахання і веліч, родную зямлю «пад белымі крыламі», яе людзей, мову, легенды і паданні. Яго героі, настолькі рэальныя, што без іх жыццё здаецца няпоўным.

Ён стварыў свой свет — незвычайны і супрацьпастаўлены ўсяму навакольнаму. Дабро тут перамагае зло, а развітанне абавязкова заканчваецца сустрэчай. Ён адчуваў і разумеў красу і веліч жыцця. У кожным яго радку яго кіпела, поўнае болю і страт, кахання і нянавісці, але ўсё роўна было цудоўным і дзіўным.

Ён быў чалавекам, надзеленым захапленнямі, смеласцю, смехам, — простым, прывабным чалавекам. Ён быў дарослым чалавекам з душою дзіцяці і вечным імкненнем да дасканаласці. Ён заўсёды ішоў крыху наперадзе ўсіх, і зорка яго свеціць нам да гэтага часу.

Яго жыццё не было лёгкай. Ці лёгка насіць усё жыццё тугу аб прывідным, далёкім, імкнуцца, каб выявіць усё гэта ў непаўторных фарбах?! Ён пісаў пра чалавечнасць, якая спадарожнічае закаханым, і пра каханне, што народжана натхненнем.

Ён не ўмеў і не хацеў прыстасоўвацца да жыцця. Вандраваў, пісаў вершы, хахаў жанчын. Яго душа была поўная любові да свайго «гордага, добрага і таленавітага народа», да роднай зямлі, да роднай пявучай мовы.

Яго кнігі — прызнанне ў любові да самага дарагога, бацькаўшчыны, — пішуща і сёння. У адпаведнасці з яго прызнаннем-запаветам:

«Любіце гэтую святую зямлю аддана і да канца. Іншай вам не дадзена, ды й непатрэбна».

Гар Яршоў (Орша)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ ЯК НАСТАЎНІК

Зтрыццаці гадоў свайго працоўнага жыцця больш як чатыры гады Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч аддаў настаўніцкай справе. Безумоўна, час настаўніцтва нельга разглядаць у адрыве ад літаратурнай творчасці. Менавіта тады, калі Уладзімір Караткевіч працаваў настаўнікам, упершыню галоўны літаратурны часопіс рэспублікі «Полымя» змясціў верш пачынаючага паэта. Сам Уладзімір Сямёнавіч аб гэтай падзеі ўспамінаў так: «У канцы першага года маёй настаўніцкай работы адбылося аднак нечаканае. Мінскі сябра папрасіў мяне даслаць вершы пачытаць. Я даслаў, як бывала і раней. А ён і панёс іх у часопіс «Полымя».

Паколькі верш быў надрукаваны ў ліпені 1955 г., то, відавочна, часопіс з гэтым творам аўтар атрымаў яшчэ ў Оршы, дзе адпачываў пасля першага года настаўніцтва.

У Лесавічы Тарашчанскага раёна Кіеўскай вобласці, дзе пасля заканчэння Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта Уладзімір Караткевіч пачаў выкладаць мову і літаратуру, ён вяртаўся поўны творчых планаў і цікавых задумах. Месца работы пачынаючага настаўніка і людзі, з якімі ён працаваў ці проста сустракаўся, спрыялі развіццю маладога таленту. У эсэ «І будуць людзі на зямлі» ён усклікае: «Сяла, прыгажэйшага за мае Лесавічы, па-мойму, няма на Украіне».

Больш за тое, Тарашчаншчына межавалася са Звянігародскім раёнам Чаркаскай вобласці — радзімай Т. Р. Шаўчэнкі. Прыхільнік творчасці вялікага ўкраінскага паэта, ён разам са сваімі вучнямі збіраў і вывучаў легенды, паданні «шаўчэнкаўскай радзімы». Гэтыя мясціны вызначаліся не толькі дзівоснымі краявідамі, а і сваёй багацейшай гісторыяй. Ён, выкладчык мовы і літаратуры, а ў душы гісторык і паэт, імкнуўся унікаць ва ўсе падрабязнасці гістарычнага мінулага краю, у які закінуў яго лёс. Разам са сваімі выхаванцамі, а па сутнасці — аднадумцамі, хадзіў «у Лысянку над Гнілым Цікачам, сяло, сто разоў апісанае паэтам». Блукаючы «Шаўчэнкаўскімі шляхамі і сцежкамі», слухаючы песні землякоў Кабзара, ён яшчэ глыбей пазнаў творчасць вялікага сына братняга народа, розумам і сэрцам адчуў усю яе асалоду, прыгажосць і мудрасць.

Аднак цудоўныя краявіды, якія маглі зачараваць не толькі паэта, але і самага раўнадушнага чалавека, не маглі зацяміць прыгажосць таго кутка зямлі, які завецца малой радзімай. Таму па заканчэнні тэрміну работы ў Ле-

савічах Уладзімір Сямёнавіч вярнуўся на мілую яго сэрцу Аршаншчыну. Маладога спецыяліста з дыпламам аднаго са старэйшых і прэстыжных універсітэтаў Украіны, вершы якога друкаваў вядучы літаратурны часопіс, палічыла б за вялікі гонар мець у штаце рэдакцыя любой беларускай газеты. Але Караткевіч пайшоў працаваць настаўнікам у сярэднюю школу № 8 Оршы.

Чаму ж ён вырашыў працягнуць настаўніцкую дзейнасць?

Адказ трэба шукаць перш за ўсё ў тых прычынах, якія прымусілі выпускніка пятай аршанскай школы выбраць менавіта гэты шлях. У час вучобы ў школе юнак напісаў больш за 200 вершаў і нават прыгодніцкую аповесць «Загадкі Неферціці». Гэта, канешне, не магло прайсці бяследна. З дзіцячых гадоў Валодзя спазнаў асалоду творчасці, адчуў у сябе калі не талент, дык літаратурны здольнасці. Праўда, успамінаючы час вучобы ў Кіеўскім універсітэце, ён пісаў: «Як ні дзіўна, я не хацеў быць літаратарам. Вершы пісаў для сябе». Значыць, шлях настаўніка быў выбраны ім свядома.

Уплыў на выбар прафесіі аказала, магчыма, маці Надзея Васільеўна, якая скончыла Марыінскую гімназію ў Магілёве і сама пэўны час працавала настаўніцай на Рагачоўшчыне.

Маглі паўплываць і настаўнікі тых школ горада, дзе вучыўся Валодзя. Невыпадкава шмат сваіх вершаў ён аддаў на суд настаўніцы К. І. Грыневіч, імя якой пранёс праз усё жыццё і заўжды памінаў дабром. Пры ўсім тым давайце звернемся да яго публіцыстычнага твора «Родная мова», напісанага для «Настаўніцкай газеты». Становішча беларускай мовы год ад года пагаршалася. Уладзімір Караткевіч б'е трывогу, ставіць пытанне: «А калі ўбіць сабе ў галаву дурную думку, што ў нейкім далёкім будучым цябе не будзе, то нашто нам тады такая будучыня?». Мову трэба ратаваць! У гэтым, на думку Караткевіча, вялікае месца належыць настаўніку. Ён піша: «Мы (я кажу «мы», бо я таксама былы настаўнік) ніколі не павінны забываць, наколькі годная наша праца і хто стаяў ля яе вытокаў. А стаялі ля гэтых вытокаў, самі настаўнічалі, самі складалі першыя буквары і чытанкі Цётка, Купала і Колас». Пасля такой высокай ацэнкі ролі настаўніка можна не сумнявацца, што Уладзімір Караткевіч свядома выбраў шлях, які падказалі яму вялікія папярэднікі.

Да работы на ніве народнай адукацыі Уладзімір Сямёнавіч ставіўся выключна адказна, добрасумленна і творча. Пра гэта сведчаць успаміны яго калег і вучняў.

Стаўленне да таварышаў па працы ў Караткевіча было роўнае, ветлівае. Найбольш блізка ён сышоўся з настаўнікам фізікі Уладзімірам Ліпінскім. Яны сябравалі ў час сумеснай работы і пасля таго, як Уладзімір Сямёнавіч пакінуў школу. Праз шмат гадоў Ліпінскі ўспамінаў: «Я так і не вызначыў для сябе, чым больш захапляўся Валодзя — літаратурай ці гісторыяй, але ў той і гэтай галіне веды ён меў энцыклапедычныя». А вось што пісала А. Давыдоўская: «Часцей за ўсё прыгадваецца ён на нашых педсаветах, яго выступленні былі прадуманыя, аргументаваныя, не пазбаўленыя іншы раз дасціпнага гумару.

Мы заўсёды з нецярплівацю чакалі, а з чым прыйшоў на педсавет Уладзімір Сямёнавіч, што цікавага ад яго пачуем?».

Калі Валодзя Караткевіч заканчваў пятую сярэднюю школу, яе дырэктарам быў Р. Я. Трутко. Амаль праз дзесяць год яны сустрэліся зноў. Шмат разоў былы дырэктар, а цяпер калега, пабываў на ўроках маладога настаўніка і заўсёды адзначаў «глыбокае веданне свайго прадмета, цікавасць да гістарычнага мінулага нашай бацькаўшчыны». Калегі таксама ўспамінаюць, што Караткевіч ніколі не абмяжоўваўся праграмным матэрыялам. Увогуле, да праграм, як кіруючых дакументаў, ён ставіўся крыху іранічна. Лічыў, што патрабаванні аб іх безумоўным выкананні не садзейнічаюць творчаму падыходу настаўніка да прадмета.

Уладзімір Караткевіч уважліва прыслухоўваўся да парад старэйшых таварышаў, кіраўніцтва школы, але не ўспрымаў фармалізму, шаблоннасці, асабліва не пераносіў непатрэбную пісаніну і канцыляршчыну. Разгорнутыя планы ўрокаў, якія ў той час павінен быў мець кожны настаўнік, ён, па ўспамінах Уладзіміра Урублеўскага, называў «шкодніцтвам чыноўнікаў ад адукацыі».

Сёння ў педагагічнай тэорыі і практыцы ў выніку творчых пошукаў настаўнікаў-наватараў з’явілася шмат новых прыёмаў і метадаў, якія дазваляюць павысіць эфектыўнасць навучання і выхавання. Ааналіз настаўніцкай дзейнасці Уладзіміра Сямёнавіча сведчыць, што малады спецыяліст самастойна, хутчэй за ўсё, інтуітыўна падыходзіў да такіх прыёмаў і метадаў. Але ў той час іх практычнаму ўкараненню перашкаджаў нярэдка жорсткі кантроль за кожным крокам настаўнікаў, асабліва маладых.

Вучаніца Л. Чычкова ў сваіх успамінах піша: «Тады мы, яго вучні, не зусім разумелі, чаму наш настаўнік бывае розны: калі ніхто з правяраючых не прысутнічаў на ўроку — адны ўрокі, калі прысутнічаў — іншыя. Цяпер, з пункту гледжання настаўніка, я зразумела, чаму ён так рабіў».

У сваіх поглядах на ўрок ён пайшоў намнога ўперад тых метадаў і прыёмаў у навучанні, якія былі ў той час».

Ва ўсіх успамінах вучняў Уладзіміра Сямёнавіча праходзіць думка, што яго ўрокі былі заўсёды цікавымі. Г. Ваднеўская расказвае: «Наш настаўнік патрабаваў, каб мы больш чыталі самастойна, пры гэтым патрабаваў чытаць тыя творы, якія не былі ўключаны ў праграму, а таму іх крытычнага агляду ў дапаможніках не было. Такі крытычны агляд мы павінны былі рабіць самастойна... Ён вучыў нас бачыць твор сваімі вачыма».

Адзначаюць былыя вучні і тое, што ўрокі Караткевіча былі зусім не падобныя на ўрокі іншых настаўнікаў. Эмацыянальнасць, вобразнасць, нават тэатральнасць настаўніка ўводзіла навучэнцаў «у іншы свет, далёка ад класа, ад школы. Былі ўрокі-падарожжы, ўрокі-паэзія, ўрокі-рыторыка».

У настаўніцкай дзейнасці Караткевіча здзіўляе надзвычайная працаздольнасць. Драматычны гурток, якім ён кіраваў, паставіў шмат спектакляў, дзе, па ўспамінах яго ўдзельнікаў, Уладзімір Сямёнавіч быў і аўтарам п’ес, і рэжысёрам, і цырульнікам, і грымёрам, і мастаком. Дарэчы, яго мастацкія

здольнасці праяўляліся не толькі ў дэкарацыях, якія ён ствараў сам. Будучы літаратар быў аўтарам шматлікіх рукапісных газет з сяброўскімі шаржамі, добразычлівымі карыкатурамі і гумарэскамі. Яго малюнкi доўгі час захоўваў той жа Ліпінскі. Памятаю, як ён, калі мы працавалі разам, неаднойчы разгортваў аб'ёмісты скрутак газет і паказваў шаржы Караткевіча на калег. У сваіх малюнках настаўнік паўстае як тонкі псіхолаг, здольны выхапіць і перадаць самыя істотныя, самыя характэрныя рысы чалавека.

Рэдкі школьны вечар праходзіў без удзелу будучага пісьменніка. Звычайна ён чытаў шмат вершаў, часцей за ўсё ўласных, пры тым ненадрукаваных. Радзей спяваў. Голас ён меў добры. Па гэтых вечарах ён застаўся ў памяці шматлікіх вучняў як чалавек шчыры, вясёлы, добразычлівы, просты, жыццярадасны.

Уладзімір Сямёнавіч любіў вучняў, а таму імкнуўся аддаць ім усе свае веды, нават далёкія ад свайго прадмета. Што прымушала яго, філолага і літаратара, цёмнымі і халоднымі восеньскімі вечарамі ісці амаль праз увесь горад на геаграфічную пляцоўку 8-й школы? Там яго чакалі вучні, якім ён расказваў аб зорным небе, пераказваў паданні і легенды розных народаў аб далёкіх планетах. Толькі адданасць справе і любоў да выхаванцаў вымушалі яго не лічыцца з асабістым часам, цалкам аддаваць сябе дзецям.

Гады настаўніцтва былі для Уладзіміра Сямёнавіча плённымі і ў літаратурным плане. Каб упэўніцца ў гэтым, дастаткова адкрыць «Летапіс жыцця і творчасці пісьменніка». Год 1957. Амаль кожны месяц рэспубліканскія газеты і часопісы друкуюць вершы маладога паэта.

Але сярод усяго таго значнага, што адбылося ў 1957 г., адна падзея стаіць асобна. 26 красавіка У. Караткевіча прынялі ў Саюз пісьменнікаў БССР. Рэкамендацыі далі М. Лужанін, А. Вялюгін і А. Бялёвіч. Шчырыя віншаванні і першыя веснавыя кветкі былі адказам навучэнцаў на яго любоў да іх.

Не абышлося, аднак, і без «лыжкі дзёгцю». У ліпеньскім нумары часопіса «Полымя» за 1957 г. была надрукавана падборка вершаў паэта: «Вадарод», «Як размаўляюць зверы і птушкі», «Гісторыя з першым каханнем», «Песня шафёра», «Праменьчык», «Сырцовыя цагліны», «Лісце». Адразу ж, у нумары за 31 ліпеня мясцовая аршанская газета змясціла артыкул «Не ў нагу з жыццём», дзе вершы паэта-земляка былі названы «нізкапробнымі практыкаваннямі». Газета абуралася, чаму «мясцовы аўтар, малады настаўнік мовы і літаратуры адной са школ наведвае «Гарадзішча старога на злівае рэка» і «ухваляваны амаль што да слёз, трымае ў руцэ цагліну 900-гадовай даўнасці» і не жадае заўважаць, як вырастаюць «вялікасныя і светлыя будынкі нашых дзён».

Заўважце, газета назвала Караткевіча «мясцовым аўтарам», не жадаючы заўважыць, што ён прыняты ў Саюз пісьменнікаў, што яго прафесіяналізм прызнаны ўжо пісьменніцкай арганізацыяй рэспублікі. Праз кароткі час пад рубрыкай «Па слядах нашых выступленняў» газета надрукавала «водгукі» аршанцаў на змешчаны артыкул. Тое, што яны былі арганізаваны штучна, ні ў кога не выклікала сумнення.

Як паставіўся паэт да гэтай «валтузні»? Знешне спакойна. Але гэта толькі знешне. Можна ўявіць, колькі ўнутраных сіл спатрэбілася яму, каб захаваць знешні спакой. Як пазней пісаў яшчэ адзін наш знакаміты зямляк Я. Сіпакоў: «А настаўнік быў малады — мог зламацца. Не зламаўся. Выстаяў.»

Выстаяў, каб у наступныя гады ўзбагаціць нашу беларускую культуру. Ды што беларускую! Не паграшу супраць ісціны, калі скажу: і сусветную культуру, якая ўвабрала ў сябе самыя цудоўныя і бліскучыя яго творы.

Віктар Цяпанаў (Орша)

ЛЮДЗІ І ПАДЗЕІ АРШАНШЧЫНЫ Ў ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Асаблівасцю прозы Уладзіміра Караткевіча з'яўляецца яе насычанасць рэаліямі беларускай гісторыі. Гэта робіць некаторыя яго творы падобнымі да гістарычных даведнікаў па тых ці іншых перыядах гісторыі Беларусі. Ды такія даведнікі і былі яго творы для большасці чытачоў. Некаторыя рэаліі тлумачыліся аўтарам непасрэдна ў тэксце або з дапамогай спасылак, некаторыя толькі згадваліся, арганічна ўплятаючыся ў мастацкі тэкст.

Прыкладам згадвання з'яўляецца выраз «ёлуп хвашчоўскі», ужыты ў аповесці «У снягах драмае вясна» і ў рамане «Каласы пад сярпом тваім». Некалькі гадоў таму я ўпершыню пачуў ад дырэктара музея гісторыі Магілёва Ігара Пушкіна, што выраз гэты вядзе радавод ад рэальнага аб'екта, які захаваўся і да сённяшняга дня. У студзені 1993 г. выйшаў дадатак да магілёўскай газеты «Ратуша» пад назвай «Шклоўскія навіны», дзе быў надрукаваны артыкул П. Давідовіча «Знаеш ли ты свой край?». У артыкуле гаварылася (цытую без перакладу): «В деревне Фашевка на кладбище стоит забытая всеми десятиметровая колонна-памятник. Народ называет ее еще «хвашевским Холопом». Существуют две версии ее установления.

Версия 1. Один из воевод войска Великого княжества Литовского Симплициан, участник сражения под Оршей, был ранен и скончался в Фашевке. На его могиле монахами местного костёла был воздвигнут могильный памятник. М. И. Кузузову в 1812 г. показали этот памятник. И, по преданию, он пренебрежительно назвал памятник «Холопом».

Версия 2. Местные православные и язычески настроенные крестьяне сопротивлялись насильственному окатоличиванию и восстали против засилья монахов-иезуитов. Для подавления волнений и помощи католическому костёлу был прислан отряд под предводительством рыцаря Симплициана. В бою с восставшими рыцарь был убит и похоронен в костёле. Монахами-иезуитами на кладбище была воздвигнута колонна».

Далей у газеце прыводзіцца выпіска з паведамлення горацкага павятовага спраўніка ў Магілёўскі статыстычны камітэт: «... В селе Фашевка Ничипоровской волости на местном кладбище стоит кирпичная высокая колонна, на верху которой укреплена деревянная статуя, изображающая воина. Колонна эта, как говорит предание, воздвигнута монахами-иезуитами в честь рыцаря Симплициана, который был убит в Фашевке и католической церковью считается святым. № 2294. Ноябрь 28 дня 1912 г. Исправник: (неразборчиво); секретарь:

Черепович». У канцы артыкула аўтар звяртаецца да ўсіх дасведчаных асоб з просьбай падказаць крыніцы інфармацыі пра названы аб'ект.

Паколькі на той момант было ўжо вядома, што вёску Фашчаўку (цяпер Шклоўскі раён) Жыгімонт III Ваза падарыў аршанскаму езуіцкаму кляштару, а ў 1637 г. аршанскія езуіты пабудавалі ў вёсцы, як напісана ў «Слоўніку геаграфічным Каралеўства польскага і іншых славянскіх краін», «агромністы касцёл мураваны ў стылі раманскім»¹, то цалкам натуральна, што ў мяне і ў аршанскага мастака Аляксандра Кажамякі ўзнікла жаданне пабываць у гэтай вёсцы. Летам 1994 г. мы наведалі Фашчаўку, знайшлі рэшткі падмуркаў касцёла, які сапраўды меў значныя памеры, пабачылі на свае вочы і зрабілі фотаздымкі (на жаль, не вельмі ўдалыя) «фашчаўскага ёлупа». Цікава тое, што, вымушаныя дабірацца ад Шклова да Фашчаўкі пехатой, мы, імкнучыся ісці карацейшай дарогай, патрапілі, падобна, на стары паломніцкі шлях. Пра гэта сведчылі назвы вёсак, праз якія ці побач з якімі мы ішлі: Хадулы, Путнікі, Заходы, і тое, што зарослая травой дарога вывела нас проста да старых вяско-вых могілак, на ўскрайку якіх, побач з дарогай, сустрэў нас «фашчаўскі ёлуп»... На жаль, у дадзены момант нічога болей пра гэты цікавы гістарычны і архітэктурны помнік сказаць немагчыма. Наколькі мне вядома, ён не выклікаў яшчэ ўвагі даследчыкаў.

Таксама выпадкова і ўскосным чынам удалося наблізіцца да высвятлення яшчэ адной таямнічай з'явы з гісторыі Аршаншчыны, згаданай Караткевічам. У рамане «Каласы пад сярпом тваім» ён піша: «Прыдняпроўскія мужыкі заўсёды былі дзёрзкія, з нейкімі аж казацкімі замашкамі. Ролю рошчыны ў гэтай неспакойнай дзяжы гралі шматлікія незалежныя ад паноў колы і групы: былыя пастухі кraleўскіх чарод, скупа ўзнагароджаныя зямлёй пры раздзеле; панцырныя баяры, ці былая памежная варта, перад якой калісьці запябгаў сам кароль; насельніцтва шматлікіх багатых гарадоў, у якіх асцерагаліся забраць магдэбургскае права, магутныя ўсепранікальныя абшчыны баркалабаўскіх і куцеянскіх старцоў» (IV, 114).

У адным абзацы тут пералічаны цэлы шэраг невядомых і адначасова надзвычай цікавых (у выпадку іх рэальнага існавання) гістарычных фактаў. Вядома ж, найбольшую цікавасць выклікалі «куцеянскія старцы». Нечаканым пацвярджэннем іх існавання з'явіўся фрагмент з аўтабіяграфічнай аповесці К. Паўстоўскага «Далёкія гады». Вось што пачуў пісьменнік у час знаходжання на ўкраінскім Палессі ў пачатку XX ст.: «Издавна, ещё со времён польского владычества, в Могилёве на Днепре начала складываться община нищих и слепцов. У нищих — их звали в народе «могилёвскими дедами» — были свои старшины и учителя-маистры. Они обучали вновь принятых в общину сложному своему ремеслу — пению духовных стихов, умению просить милостыню — и внушали им твёрдые правила нищенского общежития.

¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1881. T. 2. S. 374.

Нищие расходились по всему Полесью, Белоруссии и Украине, но майстры собирались каждый год в тайных местах — в корчах на болотах или покинутых лесных сторожках — для суда или приёма в общину новых нищих.

У могилёвских дедов был свой язык, непонятный для окружающих.

В беспокойные времена, в годы народных волнений эти нищие представляли грозную силу. Они не давали погаснуть народному гневу. Они поддерживали его своими песнями о несправедливости панской власти, о тяжкой доле замордованного сельского люда»².

Магілёўскіх «дзядоў» Караткевіч таксама згадвае ў эсэ «Летапісец» (VIII, кн. 2, 308).

Да ўказаных звестак трэба дадаць наступныя радкі з даследавання Еўдакіма Раманава «Очерк быта нищих Могилёвской губернии и их условный язык («любецкий лемент»)»: «... Кроме урочного хождения по окрестностям нищие считают долгом непременно посещать ярмарки и кирмаши. Из последних в их глазах особою славою пользуются: Полыковицкий и Бельницкий — в Могилёвском уезде, Любавицкий и Кутейнский — в Оршанском, Барколабовский — в Быховском, Скитковский — в Горецком, Хвощевский — в Горецком и Пустынский — в Мстиславском ...»³. Далей Еўдакім Раманаў згадвае скасаванне 10 ці 15 гадоў назад (яго даследванне было апублікавана ў 1891 г.) «...старецкого самоуправления, шедшего из глубокой старины вместе со старецким языком»⁴.

Наколькі глыбока Караткевіч вывучаў гісторыю роднага краю і наколькі добра ведаў ён усё багацце займальных сюжэтаў і незвычайных асоб Аршаншчыны, сведчыць тое, што ў рамане «Каласы пад сярпом тваім», апісваючы жыццёвы шлях старога Вежы і аднаго з суседзяў і сваякоў Загорскіх Кроера, жорсткага прыгонніка, ён выкарыстаў сапраўдную гісторыю з жыцця князя Ксаверыя Любамірскага, апісаную Адамам Кіркорам у трэцім томе «Живописной России». У 1783 г. князь Любамірскі абмяняў свае ўладанні ў Рэчы Паспалітай на Дуброўну, якая да таго належала князю Пацёмкіну. Ад'язджаючы ў Пецярбург на пачатку царавання Паўла (г. зн. адразу пасля 1796 г.), князь Ксаверы Любамірскі загадаў чыноўніку Лускіны, якому пакідаў усе справы, выконваць любыя пажаданні сваёй дачкі Клемянціны. Брат Лускіна, які быў маршалкам у Оршы, даў баль у гонар князеўны, на якім Клемянціна сустрэла і пакахала небагатага, але маладога і прыгожага землеўласніка Пятра Кроера. На другі дзень з дапамогай манаха маладзья ўзялі шлюб і ўцяклі ў Магілёў пад ахову губернатара. Любамірскі тэрмінова вярнуўся ў Дуброўну, распытаў пра ход падзей, павячэраў і лёг спаць. Гэтай жа ноччу кляштар згарэў, а ў Дняпры знайшлі двух тапельцаў — манаха, які вянчаў Клемянціну

² Паустовский К. Г. Далёкие годы. Беспокойная юность: Повести. Киев, 1987. С. 195.

³ Романов Е. Р. Очерк быта нищих Могилёвской губернии и их условный язык («любецкий лемент») // Этнографическое обозрение. М., 1891. С. 121.

⁴ Тамсама. С. 125.

і Кроера, і другога манаха, які быў пры гэтым сведкам. Астатнія манахі разбегліся па навакольных кляштарых... Калі звесткі пра ўказаныя падзеі дайшлі да Пецяўбурга, імператар загадаў генерал-губернатару Пасэку асабіста расследаваць гэтую справу. Пасэк вельмі любіў гуляць у карты. Калі ён прыехаў у Дуброўну, Любамірскі прапанаваў згуляць з ім, Пасэк выйграў шмат грошай. І ў выніку ў Пецяўбург была накіравана справаздача, у якой гаварылася, што «кляштар згарэў з-за неасцярожнага абыходжання з агнём, а манахі патапіліся таксама па неасцярожнасці»⁵.

Далей А. Кіркор удакладняе, што Пётр Кроер, якому ад князя Любамірскага дасталося мястэчка Любавічы, з гадамі ператварыўся ў «дэспата, эксцэнтрыка», вядомага на ўвесь край сваімі выбрыкамі. Менавіта ён двойчы запрашаў святароў і суседзяў на сваё пахаванне, сустракаючы гасцей у труне і з келіхам шампанскага ў руцэ. Калі ж ён памёр сапраўды, ніхто не паверыў і не хацеў ехаць на пахаванне. Сын Кроера загінуў ад рук сваіх дваровых людзей, што помсцілі яму за жорсткасць⁶.

Уладзімір Караткевіч захапляўся мовай старажытных беларускіх дакументаў. І таму заканамерна, што ў аповесці «Сівая легенда» ён амаль літаральна працытаваў Устаўную каралеўскую грамату аб павіннасцях аршанскіх мяшчан, напісаную 2 лістапада 1593 г., якая патрабавала: «... Теж мешчане места здешнего повинни вси и каждый зоособна для обороны в час небеспечности замковой от неприятеля господарского, стрельбу вшелякую, то есть гаковницы, ручницы и сагайдаки и иную оборону, то есть рогатину, и што много ку той обороне належить, у домах своих мети, а без обороны таковое в дому своим не мешкать»⁷.

Многія з найцікавейшых з'яў, падзей і асоб нашай гісторыі, якія Караткевіч, наколькі мог, вяртаў сваім сучаснікам, засталіся загадкамі, разлічанымі на будучага чытача, для якога праблемы, закранутыя ў творах Караткевіча, стануць актуальнымі і якому беларускія гістарычныя рэаліі не будуць здавацца чужымі і фантастычнымі.

Калі-небудзь мы, магчыма, даведаемся, ці не было апісанне «аршанскага агню» у рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», дзякуючы якому быццам бы «... Літва аршанскае Благавешчанне доўга ўзяць не магла» (VI, 127), якім-небудзь чынам звязана з паведамленнем аб тым, як у 1392 г. аршанцы, зачыніўшы браму, два дні ўпарта абараняліся ад Вітаўта, а здаліся на трэці дзень, калі Вітаўт прывёў у дзеянне свой «агняпальны снарад»⁸.

Пройдзе час, і нам стане вядома, ці існаваў сапраўды абраз Маці Божай Куцеянскай. Пакуль што адзіным магчымым яго прататыпам можа лічыцца

⁵ Живописная Россия. Репринт. воспроизведение издания 1882 года. Мн., 1993. С. 415.

⁶ Тамсама. С. 416.

⁷ Акты Юго-Западной России. Т. 1. С. 252.

⁸ Историческое обозрение Могилёвской губернии // Могилёвские губернские ведомости. Неофиц. часть к № 21 за 1849 г. С. 347.

абраз Казанскай Божай Маці, які захоўваўся ў Куцеінскім жаночым Успенскім манастыры і ўшаноўваўся штогод на 8 ліпеня багамольцамі колькасцю да васьмі тысяч чалавек з наваколля і нават з далёкіх паветаў Магілёўскай і Смаленскай губерняў⁹. Яго ж, па паведамленні М. Бантыш-Каменскага, каля 1722 г. хацелі захапіць і вывезці з манастыра студэнты Аршанскага езуіцкага калегіума¹⁰. Уладзімір Караткевіч у рамане «Каласы пад сярпом тваім» змяшчае цэлае паданне. У ім сцвярджаецца, што абраз быў напісаны ў XI ст. ваяводам Глебам, які, прывеўшы ў хрысціянства «жыхароў Сухадола і Ршэ», пастрыгся ў манахі пад імем Анфілія і напісаў два абразы Божай Маці Куцеянскай, адзін з якіх быў скапіраваны ў XVI ст. куцеінскім майстрам Іпаціем (IV, 170).

Падрабязна апісваючы абраз і ў іншым месцы гэтага ж рамана, Караткевіч робіць спасылку: «Гэтая ікона з Куцейны (пад Оршай) лічылася раней узорам для тых, хто пісаў іконы: «Прыгажосць невыказная» (IV, 170).

Пакуль што краязнаўчы пошук тут не даў вынікаў.

Вядома, з'яўляецца спакуса пагадзіцца з Лідзіяй Прашковіч, якая піша: «Мастацкая выдумка настойліва «прэтэндуе» на гістарычную праўдападобнасць у многіх творах У. Караткевіча»¹¹. Аднак вышэй згаданыя паралелі не дазваляюць супакойвацца, паставіць тут апошнюю даследчыцкую кропку.

⁹ Опыт описания Могилёвской губернии... / Под ред. А. С. Дембовецкого. Могилёв, 1884. Кн. 2. С. 102.

¹⁰ Бантыш-Каменский Н. Историческое известие о возникшей в Польше унии... Вильна, 1866. С. 185, 359.

¹¹ Прашковіч Л. І. Услаўляючы гераічнае мінулае // Беларуская літаратура. Мн., 1977. Вып. 5. С. 95.

Анатоль Верабей (Мінск), Галіна Карпава (Рагачоў)

РАГАЧОЎШЧЫНА Ў ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Старажытны беларускі горад Рагачоў мае цікавую і даўнюю гісторыю. Ён вядомы з 1142 г. Зямля Рагачоўшчыны памятае і княжацкае палюддзе, і набегі мангола-татараў, і каралеву Бону, і Тамаша Грыневіча, які кіраваў тут паўстаннем у 1863 г. Захоўвае Рагачоўская зямля таямніцы і паданні, памяць аб сваіх сынах. Нямала вырасла на ёй вядомых людзей, якія складаюць славу Беларусі. Цудоўныя мясціны Рагачоўшчыны натхнялі на творчасць многіх пісьменнікаў. Сярод іх Уладзімір Караткевіч. У адным з лістоў ён пісаў: «Рагачоў — гэта месца, роўнага якому па прыгажосці няма нідзе ў Беларусі». Паэт пранікнёна прызнаваўся ў вершы «Вагеньчык у яблынным садзе»:

Тут цягне жыць і кахаці,
Тут добра так, як нідзе,
У старасвецкай хаце,
У дзедаўскім родным гняздзе.
Бо з гэтай няяркай зямліцы,
З абрываў рудых, з лугоў,
З садоў у начной расяніцы
Наш корань у свет пайшоў.¹

Асаблівае месца ў жыццёвым і творчым лёсе Уладзіміра Караткевіча належыць Рагачоўшчыне. Яе зямля — вялікая тэма яго творчасці, а рагачоўцы — яе персанажы, яе героі.

Цікавасць Уладзіміра Караткевіча да беларускай гісторыі была абуджана сямейнымі паданнямі. У яго сям'і захаваліся звесткі пра Тамаша Грыневіча, сваяка з боку маці і яе радні, аднаго з кіраўнікоў паўстання 1863–1864 гг. у Прыдняпроўі. Пісьменнік апісаў гэтую гісторыю ў пралогу рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»). Пазней у архівах даследчыкі знайшлі матэрыялы, якія сведчылі, што такі факт сапраўды меў месца.

Маці пісьменніка, Надзея Васільеўна, пасля заканчэння ў 1911 г. Марыінскай гімназіі ў Магілёве некаторы час працавала настаўніцай у вёсцы Збароў каля Рагачова. Вялікае ўздзеянне на будучага пісьменніка аказаў у дзяцінстве яго дзед, матчын бацька Васіль Юльянавіч Грынкевіч, які даслужыўся да павятовага казначэя, жыў і працаваў таксама ў Рагачове. Ён стаў прататыпам старога Данілы Загорскага ў рамане «Каласы пад сярпом тваім».

Заўсёды гасцінным і ўтульным для Уладзіміра Караткевіча і яго сяброў быў у Рагачове дом на вуліцы Чкалава, дзе жыў яго дзядзька Ігар Васільевіч Грынкевіч, дзе і цяпер жывуць яго жонка Галіна Мікалаеўна і іх сын Сяргей з сям'ёй. Гэты вялікі драўляны дом пабудоваў яшчэ дзед Васіль Юльянавіч у 1914 г. Сюды часта прыязджаў працаваць, адпачываць, лавіць рыбу і хадзіць на паляванне Уладзімір Сямёнавіч. У гэтым прасторным доме з высокай столлю яму быў адведзены вялікі пакой. 15 мая 1981 г. Уладзімір Караткевіч падаваў Ігару Васільевічу свае «Выбраныя творы» у двух тамах (Мн., 1980) з такім надпісам: «Дарагому дзядзьку Ігару, майму другому бацьку»².

Многія творы пісьменніка, асабліва 60-х гг., былі створаны на Рагачоўшчыне. Ёсць падставы сцвярджаць, што Рагачоў быў для Караткевіча тым, чым былі для А. С. Пушкіна Міхайлаўскае ці для Янкі Купалы Акапы. Так, ранняя паэма «Зямля дзядоў» была пачата ў 1950 г. у Рагачове. У ёй згадваюцца «руіны замка «каравы Боны» і над Дняпром шырокім курганы», «Збароў, дзе некалі мая матуля вясковаю настаўніцай была», капліца «над бабчынай магілаю старой». Пранікнёна і шчыра гучаць заключныя радкі паэмы:

Зямля дзядоў! Любімы мой народзе,
Што моц сваю пазычыў у дубоў,
Дыхтоўна зробленыя на стагоддзе
Нашчадкі бортнікаў і рыбакоў.

Не зверне шлях мой на шляхі чужыя,
Заўсёды дарагімі будуць мне
Зарэчча, горад, хвоі залатыя,
Ашыткі на прароўскім мулкім дне. (1, 320)

На рагачоўскай зямлі ўзніклі і вершы «Буслы вучаць дзяцей», «Я іду лугаваю дарогай», «О вясна! Таполі! Свеце мілы!..», «Жанчыне з бэзам», «Чурлёніс» і многія іншыя.

У лісце да Янкі Брыля ад 21 жніўня 1959 г. пісьменнік прызнаваўся: «Люблю Дняпро, як вершы, нават такі, змялелы, абязрыбелы, з дубамі, якія паспяхова пускаюць на дравішкі.

Не бачыў Нёмна, але думаю, што Дняпро ля Рагачова не горшы. Ён, мне здаецца, больш першабытны. Гліністыя, пясчанікавыя, сланцавыя адхоны. Крыніцы выбіваюцца з-пад іх, шастае трава. Так і здаецца, што зараз з'явіцца над ракою табун дзікіх коней.

І месяц чырвоны, нізкі.

А вышэй ад горада лясы ідуць і вёскі на адхонах такія, што сэрца заходзіцца ад замілавання. Адны Кісцяні чаго варты!.. Падабралася ў нас кампанія:

¹ Караткевіч У. Зб. тв.: У 8 т. Мн., 1987. Т. 1. С. 311. Далей творы У. Караткевіча, за выключэннем асобна агавораных, цытуюцца па гэтым выданні. Том і старонка падаюцца ў дужках.

² Захоўваецца ў сям'і І. В. Грынкевіча.

я ды дзядзька, ды два яго сябры, Мікола ды Пятро. І што мы нарагаталіся, што разыгралі адзін аднаго, што юшкі насёрбаліся!

І галоўнае, кожны дзень — гэта тысячы адкрыццяў»³.

Побыт Уладзіміра Караткевіча ў Рагачове ў 1959 г. стаў асновай для дзеяў тага раздзела яго рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць») пры апісанні таго, як галоўны герой Андрэй Грынкевіч наведваў гарадок Суходол. У ім пазнаецца Рагачоў: тут згадваецца і вялізны дом, што пабудоваў яшчэ дзед, і вясёлая рыбацкая кампанія, якая складалася з дзядзькі, настаўніка Мікалая Якаўлевіча і Пятра.

З Рагачовам звязана і творчая гісторыя рамана «Каласы пад сярпом тваім». Тут Уладзімір Караткевіч закрануў адну з яркіх старонак беларускай гісторыі. Пачынаецца раман з прыдняпроўскіх легендаў і паданняў, з апісання паэтычнай і вельмі прыгожай прыроды — ад Рагачова да Оршы. Письменнік даў не толькі дасканалыя малюнкi беларускіх краявідаў. Ён па-мастацку апісаў і апаэтызаваў жыццё людзей на прыдняпроўскай зямлі. Назвы некаторых мясцін, дзе адбываецца дзеянне твора, ён пакінуў без змен (Азярышча), некаторым даў сваю назву (Суходол, Загоршчына). Кіраўнік закалату Яраш Раўбіч цэнтрам будучага паўстання меркаваў зрабіць Суходол, у якім пазнаецца Рагачоў. Герой імкнуўся ўмацаваць прыдняпроўскія ўзвышэнні Доўгая Круча, Гарадзішча, Чырвоная Гара, Спароўскія вышыні, Луцкія гарбы.

З любоўю і цеплынёй апавядае письменнік пра родны край і ў аповесці «Сівая легенда». Тут паказана не толькі прыгожае і трагічнае каханне патомнага двараніна Рамана Ракутовіча і прыгоннай дзяўчыны Ірыны, але і знайшла ўвасабленне ў мастацкіх вобразах барацьба беларускага народа на пачатку XVII ст. супраць сацыяльнага, нацыянальнага і рэлігійнага прыгнёту. Дзеянне твора адбываецца галоўным чынам у Кісцянёўскім замку. Згадваюцца таксама Быхаў, замкі ў Збарове і Рагачыку, адзначаецца, што «мяцеж... узгарэўся ў наваколлі Зверына» (2, 19), у канцы дзеянне твора пераносіцца ў Магілёў.

У ліпені — жніўні 1964 г. была напісана ў Рагачове навела «Ладдзя Роспачы», дзе расказваецца пра сярэдневяковага жыхара Рагачова Гervasія Выліваху. Сам письменнік лічыў, што гэты твор з'яўляецца найбольш удалай спробай «даць абагульнены характар беларуса, якому і чорт не брат, якога і смерць не палохае, які больш за ўсё любіць Радзіму, жыццё і веселасць і ні пры якіх абставінах не ўступіць у барацьбе за іх» (8, кн. 2, 420). Не пахіснула героя ў яго ерасі і не пакарала яго ў час сустрэчы з ім каралева Бона Сфорца, калі наведала свой замак у Рагачове. Выліваху гуляе ў шахматы нават з самой Смерцю.

У вобразе Гervasія Вылівахі ўвасобіўся жывы народны дух — непакорлівы, насмешлівы, невынішчальны і стойкі пры любых нягодах. Прататыпамі гэтага героя маглі стаць і дзядзька Ігар Васільевіч, і яго сябры-рыбаловы,

³ Шляхам гадоў / Уклад. У. Мархель. Мн., 1990. С. 72–73.

і рагачовец Зміцер Дорахаў, які «смешачкамі начальству і мешчанове жыць не дае»⁴, і рагачовец-асілак (ён згадваецца ў нарысе «Зямля пад белымі крыламі»). Апошні «калісьці ў Рагачове, на спрэчку, пазносіў у адно месца дзесяць дванаццаціпудовых якараў з баржаў і пераблытаў іх лапамі так, што пасяля куча людзей з гэтых лайбаў ледзь разблыталі, каб кожнаму забраць свой» (8, кн. 1, 447). Такіх людзей нараджала беларуская зямля, і пісьменнік паказваў іх у сваіх творах ва ўсёй самабытнасці і неадназначнасці.

Добрая аўра рагачоўскай хаты спрыяла і таму, што якраз тут зімой і вясной 1966 г. Уладзімір Караткевіч завяршыў свой раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні».

А 11 лістапада 1966 г. у Рагачове была закончана аповесць «Чазенія», адзін з лепшых твораў пісьменніка.

Заўважым, што асабліва дарагімі самому Уладзіміру Караткевічу былі раман «Каласы пад сярпом тваім», аповесць «Чазенія» і навела «Ладдзя Роспачы». Узніклі яны ў Рагачове ў пік творчасці мастака. Тут былі напісаны таксама нарыс пра Латвію «Казкі Янтарнай краіны», аўтабіяграфія «Дарога, якую прайшоў», апавяданне «Дрэва вечнасці» і іншыя творы.

Ад гарадской мітусні і жыццёвых нягод пісьменнік часта ўцякаў у Рагачоў, каб адпачыць душою, добра папрацаваць. Ён там знаходзіў падтрымку і разуменне, чым даражыў. У нарысе «Мой друг і мая зямля», прысвечаным Янку Брылю, Уладзімір Караткевіч пісаў: «На берагах Дняпра, на замчышчах, якім дзевяцьсот-тысячу-дзе тысячы чатырыста год, шумела між чарапкоў сівая трава. На котлішчах панскіх маёнткаў цвіла шыпышына, якая вырадзілася з руж, і ўсяўладны персідскі бэз. Над Рагачовам, над зялёнымі хмарамі Кісцянёўскага парку, над хутарам Крыцкага (хацеў бы я, каб мяне там калісьці закапалі, а да таго хацеў бы, як найчасцей, бываць там) цягнуліся і звінелі веснія, празрыстыя аблогі» (8, кн. 2, 328).

Пісьменнік згадаў ці апісаў у сваіх творах Чырвоную Гару, Гарадзішча, Доўгую Кручу, Прароў, Азярышча, Зверын, Кісцянi і многія іншыя мясціны на Рагачоўшчыне. Некаторыя з іх, уведзеныя ў літаратурны ўжытак, жывуць ужо сваім, самастойным літаратурным жыццём, з'яўляючыся яскравым увагненнем роднай беларускай зямлі. Уладзімір Караткевіч любіў гэту зямлю.

Пра сваю неадлучнасць ад Прыдняпроўя хораша сказаў пісьменнік у пасляслоўі да рамана «Каласы пад сярпом тваім», які выйшаў на рускай мове ў Мінску ў 1977 г. Пісьменнік марыў закончыць свой твор, паказаць ход і разгром паўстання. Але ён баяўся гэта рабіць, бо надзвычай цяжка было паказваць смерць сваіх герояў, з якімі ён зрадніўся.

Уладзімір Караткевіч, нібы прадчуваючы смерць, у апошнія месяцы жыцця наведваў дарагія яму мясціны — Кіеў, радзіму Янкі Купалы Вязынку, Палессе. У чэрвені 1984 г. на некалькі дзён ён з'ездзіў і ў Рагачоў, каб зноў далучыцца да сваіх вытокаў, каб пабачыць родную зямлю...

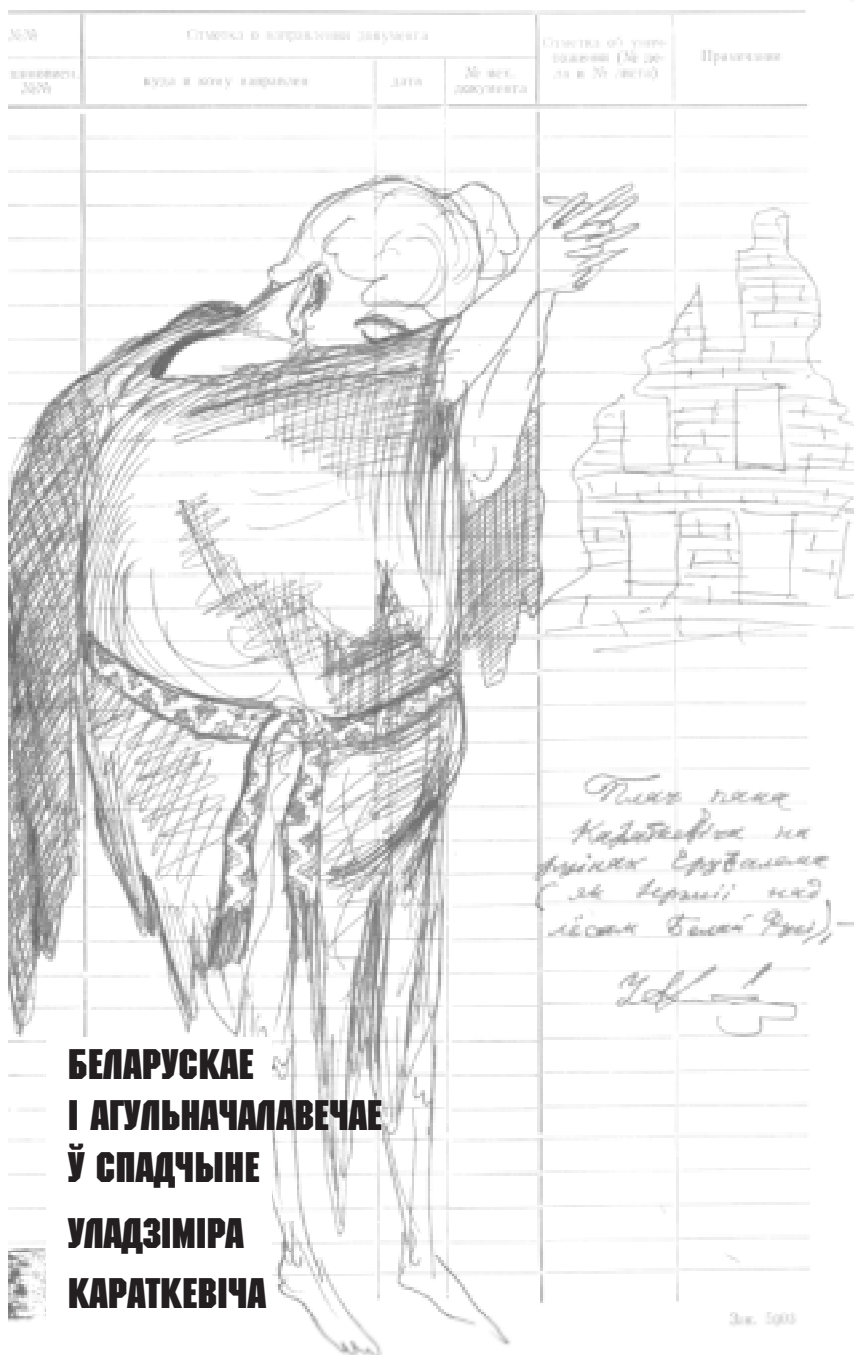
⁴ Шляхам гадоў. С. 105.

Сёння рагачоўцы вачыма Караткевіча вучацца бачыць незвычайную прыгажосць звычайных, знаёмых з дзяцінства мясцін. Яго творчасць ім вельмі блізкая і дарагая. Бо расце яшчэ на беразе Дняпра тая самая груша, стаіць яшчэ на вуліцы Чкалава тая самая хата, жывуць яшчэ тыя самыя Грынкевічы і, наогул, рагачоўцы кожны дзень ходзяць па вуліцах таго самага Сухадолы, які на самай справе — Рагачоў. Караткевіч сваімі творамі нагадвае нам вельмі важную чалавечую ісціну:

Ўсе шляхі прыводзяць не да Рыма,
А да родных вербаў і бяроз. (1, 40)

Рагачоўцы зберагаюць памяць пра славутых землякоў. У горадзе праходзяць дні памяці Уладзіміра Караткевіча. У мясцовай газеце друкуецца прысвечаная яму літаратурная старонка з вершамі пра яго мясцовых паэтаў. Ва ўсіх навучальных установах праводзяцца конкурсы, літаратурныя вечары. Удзельнікі літаратурнага аб'яднання «Натхненне», навучэнцы педагагічнага вучылішча, краязнаўцы горада ладзяць вечарыны памяці пісьменніка. Аматы даўніны звярнуліся ў мэрыю з прапановай аб перайменаванні вуліцы, дзе стаіць дом родзічаў пісьменніка і дзе ён доўга жыў і працаваў, у вуліцу Уладзіміра Караткевіча. У горадзе працуе краязнаўчы цэнтр, які далучае дзяцей і падлеткаў да збірання, вывучэння і захавання звестак па гісторыі і культуры роднага краю. У горадзе створаны музей «Пісьменнікі-землякі», дзе шмат цікавых матэрыялаў, у тым ліку і пра Уладзіміра Караткевіча.

У Рагачове памятаюць заповіт аўтара «Каласоў...»: зберагаць прыгажосць роднай зямлі, вывучаць яе гісторыю.

**БЕЛАРУСКАЕ
 І АГУЛЬНАЧАЛAVЕЧАЕ
 Ё СПАДЧЫНЕ
 УЛАДЗІМІРА
 КАРАТКЕВІЧА**

На папярэдняй старонцы —
малюнак Уладзіміра
Караткевіча 1967 г.
Побач з постацыю аўтара —
надпіс: «Плач пана
Караткевіча на руінах
Ерузалема (як Іерэміі над
лёсам Белай Русі)»

Валянціна Локун (Пінск, Беларусь)

У ПОШУКУ МАРАЛЬНАГА ІДЭАЛУ

ПРОЗА УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Пра творчасць Уладзіміра Караткевіча пісалі, асабліва ў канцы 60-х і на працягу 70-х гг., не ўнікаючы ў яе глыбокі філасофскі змест. Вытлумачыць гэта можна па-рознаму, але найперш існуючай у той час палітыкай замоўчвання і забыцця сапраўднай нацыянальнай гісторыі Беларусі.

Гістарычны раман У. Караткевіча — гэта перш за ўсё раман філасофскі, дзе даецца не проста характарыстыка быцця, а характарыстыка нацыянальнага быцця, угрунтаванне філасофіяй станаўлення нацыянальнай свядомасці. Функцыі караткевічаўскага рамана складаныя: абагульненне, абстрактная думка аўтара не пераходзіць у «чыста» філасофскія разважанні ці тлумачэнні, яна, гэтая думка, моцна прывязваецца да эмпірычнага матэрыялу. Разам з тым мастацкі вобраз У. Караткевіча — не ілюстрацыя да думкі і нават не спецыфічная форма яе, а перш за ўсё вобраз самога быцця, якое пісьменнік успрымае пад вуглом свайго мастакоўскага бачання. Пераўтвораны і ўзбагачаны філасофскай думкай, мастацкі вобраз уздымаецца да катэгорыі больш агульнай. Такім чынам, гістарычны раман У. Караткевіча гаворыць з намі не толькі мовай гістарычнага быцця, але і на мове ўмоўнай, на мове сімвалаў. І першае, і другое цесна звязана з нацыянальнай асновай. У гэтым галоўная рыса пісьменніцкага наватарства.

Уладзімір Караткевіч заўсёды ставіў перад сабой звышзадачу: адлюстраваць працэс станаўлення і развіцця нацыянальнай свядомасці, паказаць гістарычнае быццё беларускага народа ў яго рэвалюцыйным развіцці, ва ўсёй паўнаце яго сацыяльных і маральных супярэчнасцей.

Для першых гістарычных твораў пісьменніка — рамана «Сівая легенда» (першапачатковая назва «Раман Ракута») і апавесці «Цыганскі кароль» (абодавы творы выйшлі з друку ў 1961 г.) — уласціва цесная сувязь з народным эпсам, выразная ўвага да этнаграфічнай дэталі. Этнаграфічнае пераважае псіхалагічнае і перакрывае індывідуальна-асабовае. Я-апавядальнік у «Сівой легендзе» Канрад Цхакен, ураджэнец кантона Швіц, даследуе беларуса наогул, беларуса як нацыянальную дадзенасць. Тут і этнаграфічныя звесткі (падзябязнае апісанне ўнутранага жылля замка), і абагульняльная характарыстыка беларусаў («вялікая мужнасць» і «вялікая легкадумнасць», «ціхманасць» і «цяраплівасць»), і нават вочы беларуса («светлыя, трохі прытушаныя вейкамі», «незвычайныя» вочы). Але гэта як бы погляд збоку, узбуйнены і рамантызаваны. Вобраз апавядальніка абумовіў і такую асаблівасць рамана,

як аднапланавасць адлюстравання, яго хранікальнасць. Адначасова апавяданне ад першай асобы, дарэчы, асобы рамантызаванай, стварае атмасферу асаблівай праўдзівасці, надае рамантычную афарбоўку. Адбываецца зліццё дзвюх мастацкіх формаў — народнага гераічнага эпасу і рамантычнай плыні. З аднаго боку, на першы план вылучаецца беларускі прыгнечаны народ, з другога — гэта пакуль што абстрактная грамада, пазбаўленая самаактыўнасці і самаруху. Ёй патрэбны выказнік думак і заступнік. І такі заступнік — Раман Ракута. Выпісаны ў лепшых традыцыях народнага эпасу — гэта актыўны, дзейсны чалавек. Яму, праўда, не ўласціва схільнасць да складаных душэўных перажыванняў, і ў той жа час ён надзелены ўсімі мажлівымі станоўчымі якасцямі.

Раман Ракута здаўся панскаму войску з патрабаваннем, каб выпусцілі ўсіх яго палонных. У выніку Раману адсеклі абедзве рукі, а яго каханую дзяўчыну Ірыну асяпілі. І ў такім стане, пакалечанымі, закаханых высылаюць з родных мясцін.

Адсутнасць індывідуалізацыі вобразаў — усе адмоўныя героі аднолькава дрэнныя, а ўсе станоўчыя аднолькава добрыя — прыводзіць да трохі спрошчаных маральных пошукаў, хоць ужо менавіта ў «Сівой легендзе» назіраецца імкненне аўтара скіраваць сваю ўвагу на два раўназначныя субстанцыяльныя пачаткі творчасці — народ і асоба. Катэгорыі народа і асобы будучы займаць увагу пісьменніка з большай ці меншай перавагай у кожным творы без выключэння. У апавесці «Цыганскі кароль» пісьменнік, засяродзіўшыся на станоўчым у адлюстраванні асобы чалавека і нацыянальных якасцях беларускага народа, выяўляе і другі бок — адмоўны.

Сувязь з фальклорам у гэтым творы ўжо відазмененая — уводзіцца досыць рэалістычны вобраз Медыкуса, які, у адрозненне ад апавядальніка з «Сівой легенды», у плане псіхалагічным і фармальна-стылёвым ускладняецца. Праўда, і ў гэтым рамане пісьменніку пакуль яшчэ не ўдалося адлюстраваць рэальныя суадносіны лёсу асобнага чалавека з лёсам народа. Чалавек, яго характар развіаецца толькі на фоне гістарычных падзей, без унутранай еднасці, унутранага зліцця з імі. Дакладней, прасунуўшыся ўперад у плане паказу развіцця характару асобнага чалавека, пісьменнік пакуль што цяжка авалодвае псіхалагічнай атмасферай эпохі. Народ адлюстроўваецца найперш як маса, праўда, неаднародная па сваім маральным складзе, але падзел гэты мае дастаткова кантрастны характар. На адным баку «пракляты богам край вар'ятаў і ёлупаў», дзе чалавек даўно згубіў чалавечае аблічча і пачуццё годнасці. «Пачуццяў няма, усё ад току крыві. Кінецца яна ў галаву — чалавек адчуе гнеў, кінецца яшчэ куды — іншы вынік... Чалавек менавіта такая самая худаба, як свіння, і адрозніваецца ад яе толькі здатнасцю размаўляць, складаць вершы ды яшчэ тым, што ён бывае горшым за самую горшую свінню», — так характарызуе шляхту Медыкус, чалавек збоку.

Духоўны свет шляхты, асабліва яе прадажнасць, безумоўна, не маглі задаволіць і Міхала Яноўскага, хоць яго сацыяльныя карані менавіта з гэтага

саслоўя. Чалавек прагрэсіўнага погляду на жыццё, Міхал не адразу прымае радыкалізм і крайнія крытычныя напады Медыкуса: «Калі вы будзеце так абражаць шляхту, я вас шабляю ўдару. Я паскарджуся каралю». Але падзеі і пастаянныя каментарыі да іх Медыкуса паступова пераконваюць Міхала ў жорсткай праўдзе гэтага чалавека. Пагарджэнне простым чалавекам, адрачэнне ад мовы сваёй, ад маці роднай, — гэта наноснае, антынароднае, антыбеларускае. Яно прыйшло ўслед за здрадай — спачатку прадалі беларускія вольныя княствы Літве, а потым «прадалі свой край палякам, адракліся ад веры, мовы, самастойнасці шчасця, першародства дзеля чачавічнай поліўкі, дзеля ўлады, дзеля ганебных грошай». Адчуванне вышэйшасці шляхтай, яе «насякомая зласлівасць» прыйшлі адтуль, з-за мяжы. «Яны і нас заразілі гэтым, — з пачуццём пагарды скажа Медыкус. — І, галоўнае, ніхто не бачыць, што дзяржава коціцца да прорвы. Гандлююць ёй напрапалую, п'юць, гуляюць, як перад гібеллю, раздзіраюць, катуюць народ. І загінуць хутка. Ужо смрадзіць нават».

Натуральна ўзнікае пытанне: дзе тыя пазітыўныя сілы, якія б маглі супрацьстаяць шляхце? Сілы такія ёсць: «...аснова ўсяму — мужык». Але і мужык, яго сіла і незалежнасць перайначыліся, сталі іншымі. «Быў вялікі наш народ. Ён быў такім пад Крутагор'ем, Піленамі, Грунвальдам, пад час вялікай мужыцкай вайны семнаццаціга стагоддзя». І ўсё гэта панікла пасля таго, як было знішчана татарскае іга. Мужыка затапталі, годнасць яго прынізілі, мову яго затаўклі. «Па ўсёй зямлі маўчыць хлоп. Жонку яго цяжарную сцёбаюць — ён пану ручкі цалуе, галаву яму прабілі — ён крычыць: «Бацька наш, каралеўская кроў, вядзі!» Народ страціў упэўненасць у сваёй сіле, яго трэба разбудзіць, расштурхаць, раздражніць нарэшце. Мужык беларускі мае патрэбу ў новым абаронцы, новым Рамане Ракуце ці Пугачове.

І ўсё ж неабходна адзначыць, што ў аповесці «Цыганскі кароль» У. Караткевіч увогуле застаецца ў палоне гераічнага эпасу, эпічных фальклорных жанраў, асабліва ў падрабязным апісанні этнаграфічных рэалій — звычайў, нораваў, святкаванняў і г. д. Паступова пазбаўляючыся ад структурнай фальклорна-эпічнай блізкасці, пісьменнік будзе паглыбляцца ў матэрыял і ўсё часцей выкарыстоўваць героіка-эпічную традыцыю менавіта пры адлюстраванні характару героя. Аповесць «Цыганскі кароль» найперш сведчыць аб напружаным ідэйна-эстэтычным пошуку У. Караткевіча. Адмаўляючы «бунтуючую свядомасць» быліннага героя-волата, ён шукае іншыя формы ўвасаблення маральнага пошуку, больш рэалістычныя і супярэчлівыя. Пісьменнік імкнецца выявіць толькі вытокі самасвядомасці народа і даказаць, што філасофія паслухмянасці і пакоры, як і філасофія стыхійнага бунту, развіваючыся паралельна, з гістарычнай непазбежнасцю павінны былі зліцца ў адну філасофію свядомага народнага змагання. Беларускі мужык не халоп па сваёй першароднай якасці, а змагар, з высокім пачуццём чалавечай годнасці. Таму ў наступным рамане — «Нельга забыць» пісьменнік стварае новы тып героя — праўдашукальніка і гуманіста, героя, у характары якога ўвасобіліся

лепшыя традыцыі мінулага Беларусі і разам з тым — трагічныя супярэчнасці свайго часу, калі ў адносінах асобы і дзяржавы, асобы і грамадства адбыліся значныя дэфармацыйныя змены.

Паэт Андрэй Грынкевіч, нашчадак асуджанага на смерць кіраўніка атрада паўстанцаў Усяслава Грынкевіча, быў лірыкам па натуре і рамантыкам па светаўспрыманню. Ён пакутліва шукае адпаведнасці высокай маральнасці чалавека ў антымаральным сучасным грамадстве. У. Караткевіч стварае складаны псіхалагічны вобраз чалавека, які не ўлічваецца ў агульны псіхалагічны малюнак жыцця, уступае ў трагічнае проціборства з ім і застаецца — пераможаным. Пераможаным знешне, сацыяльна. Аднак высокую яго духоўнасць перамагчы нельга. Яна непераможная. І ўсё ж сучасная цывілізацыя гняце чалавека, імкнецца да разбурэння яго душы. Да такой высновы прыходзіць пісьменнік, калі распрацоўвае філасофскую тэму Леанідаў, зорных дажджоў. Невыпадкава першапачатковы варыянт рамана меў назву «Леаніды не вернуцца да Зямлі». Апошні раз Леаніды абрынуліся на зямлю 16 лістапада 1866 г. Праз трыццаць тры гады ў лістападзе 1899 г. Леаніды здрадзілі зямлі. Няма больш герояў, здольных разбудзіць народ, здольных ахвяраваць сабою дзеля свабоды і справядлівасці. «Гінулі над празрыстымі азёрамі Леаніды, гінулі тысячамі, знікаючы ў пахмурных асенніх лясах...

Гінулі Леаніды».

Чалавек свабодны па-сапраўднаму, калі ён здабывае свабоду іншым, тады яго жыццё — подзвіг. Калі ж увесць сэнс яго існавання абмяжоўваецца толькі барацьбой за ўласны дабрабыт, то такое жыццё — пакута. На думку пісьменніка, «чалавек можа ўсё. Межаў яго сіле няма, калі наперадзе агонь надзеі».

А надзея і была адабрана ў сучаснага чалавека, яна была падарвана ўсеагульнай падазронасцю сталінскіх часоў. «Самым страшным была не жорсткасць і падазронасць аднаго, а душы, знявечаныя падазронасцю і нявер'ем у свайго суседа». Адрадзіць чалавека, вярнуць яму веру ў сябе, у жыццё, у свет наогул, на думку пісьменніка-гуманіста, можа свет мастацтва і высокае каханне. «Адзінае, што можа ўзняць чалавека, які апусціўся, гэта мастацтва. Мастацтвам гуляць нельга. Гэта не заказ і не гульня ў бірулькі, гэта сумленне зямлі...» Сапраўднае мастацтва патрабуе ад мастака не толькі абсалютнай праўды, але і вялікай мужнасці, бо найчасцей мастацтву даводзіцца ўступаць у проціборства са сваім жыццём. «Мастацтва можа быць такім жа складаным, як жыццё... І нават нечым больш, чым яно», — пра гэта сказаў яшчэ Рэмбрант. У няскончаным шэдэўры «Вяртанне блуднага сына» вялікі мастак у вобразе блуднага сына ўвасобіў прыніжанае і занябанае чалавецтва. Чалавецтва, якое страціла любоў да бліжняга свайго і якое мае патрэбу ў спахуванні і дапамозе. Абудзіць душу чалавека няпроста, але ж «як цяжка — часта проста немагчыма — абудзіць народ, калі ён засне». Мастак павінен ісці да людзей, да іх пачуццяў і адносін, ісці праз уласныя пакуты, «праз вялікую тугу, праз абавязковую страту чагосьці вельмі дарагога». Пры гэтым у мастака павінен быць «толькі адзін жорсткі суд — суд над сабою».

Сіла мастацтва як сіла пераўтваральная, сіла аднаўлення праходзіць лейтматывам праз увесь раман У. Караткевіча. Андрэй Грынкевіч пасля гібелі каханай дзяўчыны Алены Століч згубіў веру ў жыццё, дакладней, перастаў адчуваць яго жыватворную сілу. Ён проста існаваў, хадзіў на лекцыі, сустракаўся з сябрамі, але ва ўсім гэтым не было душы, не было пачуцця. Унутрана ён быў мёртвы. Адраджэнне яго пачалося са знаёмства з Горавай, з іх сумеснага далучэння да свету сапраўднага мастацтва, гэтага «дзіва чалавечага генія». І тады свет раптоўна зайграў перад ім усімі фарбамі вясёлкі.

Праз мастацтва адбываецца ў чалавека і далучанасць да магутнай энергіі продкаў, бо яно ўбірае ў сябе геній усяго чалавечтва і гэтым ачышчальна ўплывае на душы пакаленняў. «Усё паўторнае на зямлі, і толькі ты адна непаўторная, — думаў Андрэй, глядзячы на цуд рук чалавечых — царкву на Нерлі. — Тысячы разоў яшчэ будуць праліваць кроў і крыўдзіць, але хто, хто наважыцца пырснуць чалавечай крывёю на гэтыя белыя каменні, запэцкаць тваю белую нянавісць і чысціню?» Чалавек смяротны на гэтай зямлі, а свет, дабрыня — вечныя. «Не, продкі не адышлі, — думаў Андрэй, — яны тут і заўжды будуць тут: як песня, якую мы атрымалі ад іх, як іхняя радасць і боль. Яны расквітаюць усмешкай на нашых вуснах, і іхняя журба — гэта наша журба.

І калі мы плачам — мы плачам іхнімі слязьмі.

Бо ніхто не ўцячэ ад іх, як не ўцячэ ад сябе.

І нікая хмара не заб'е майго імкнення да неба ў слупах святла, таго святла, што залівае храм на Нерлі.

Продкі мае, любыя мае, мір вам...

Прыйдзе дзень, і мяне не будзе. Але свет не застанецца без слоў...

Прыйдзе дзень, і мяне не будзе. Але будзе вечнай зямная цеплыня».

На думку пісьменніка, чалавеку варта жыць ужо толькі дзеля ўспрымання гэтай прыгажосці. Зямной і спрадвечнай. Дзеля яе працягу. Бо мастацтва жыве яшчэ і знутры чалавека, жыве сваім духоўным і маральным зместам.

Далучанасць да прыроды, да роднага дома — неад'емная якасць характару Андрэя Грынкевіча. І тут пэўную ролю адыграла яго нянька Марцэля. Уплыў гэтай жанчыны зрабіў душу Андрэя чуйнай да роднага краю, роднага гнязда, якое «нельга ўзяць ад чалавека, хіба толькі разам з жыццём».

Рамантычная замілаванасць роднай прыродай У. Караткевіча збліжаецца з салахінскай, асабліва з яго «Кропляй расы». «І ад жыцця амаль нічога не трэба было, хіба што толькі вылезці з аўтобуса і ісці пехатою, трымацца за руку друга пры пераходах праз ручаіны ды піць прыгажосць весняй зямлі, разлітую вакол».

Да спрадвечных ісцін чалавечага быцця адносіць У. Караткевіч і каханне. Логіка развіцця характару галоўнага героя з непазбежнасцю павінна была прывесці яго да спазнання гэтага вялікага пачуцця. Свет мастацтва і прыроды, аднавіўшы душу Андрэя і выклікаўшы страчаную ім прагу да жыцця, угатавалі глебу і для кахання, хоць Андрэй быў упэўнены, што пасля Алены ён ужо не здолее болей пакахаць. Ірына Сяргееўна Горава — жанчына незвычайная,

выключная, у нечым загадкавая. Каханне да Горавай канчаткова вывела Андрэя са стану здранцвення. «Як быццам амыліся вочы. І свет такі шырокі. І вецер дыхае новым жыццём. Ну не, жыццё яшчэ не скончана. Жыццё яшчэ можна пачаць спачатку...» Андрэй цяпер верыць, што ўсё ў яго яшчэ будзе. І творчае натхненне прыйдзе. «Свет быццам увесць споўніўся музыкай. Звінелі нават кучаравыя аблогі, плывучы на ўсход, да яе. І нават засуш, якая ў тое лета катавала палі, здавалася не такой ужо жахлівай.

Вядома, дождж прыйдзе. Ён не можа не прыйсці, як не можа не прыйсці каханне ў змучанае смагай сэрца.

Андрэй ведаў: дождж прыйдзе».

Пісьменнік стварае сваю маральна ўдасканаленую канцэпцыю рэчаіснасці, у якой, тым не менш, пісьменнік-рэаліст, пісьменнік-філосаф пераважае пісьменніка-рамантыка. Заклікаючы да маральнай чысціні, ідэалізуючы адносіны паміж людзьмі, У. Караткевіч разумее, што ў сучасным свеце гэтыя адносіны не могуць мець працягу, яны нежыццёвыя, бо для іх існавання неабходны зусім іншыя, больш дасканалыя ў маральных адносінных умовы. Тое, што зусім натуральна ўспрымалася паміж продкамі Грынкевіча і Горавай, у сучасным свеце нерэальнае. Тады быў зорны час, час Леанідаў, час вялікіх гістарычных здзяйсненняў і вялікіх, адпаведна часу, пачуццяў. Пісьменнік разумее, што сучасны свет, адносіны ў ім выступаюць супраць маленькага чалавека, свет гэты антыгуманны. Ён вымагае свайго маральнага і рэвалюцыйнага абнаўлення, але для гэтага яшчэ не наспеў час. Маральнае ачышчэнне сучаснасці яшчэ наперадзе, гэта адбудзецца тады, калі не толькі асобны чалавек, але грамадства ў цэлым, яго свядомасць абудзіцца ад спячкі, уздымуцца, як гэта было ў час сівой даўніны, ды і ў больш блізкі да нас час 1863 г. Пакуль жа пісьменнік бачыць выйсце з драматычнага стану жыцця праз маральнае ачышчэнне, маральнае ўдасканаленне. Але вымушаны з сумам заключыць, што і такі шлях пакуль што трагічны. Трагічны час, у якім няма месца вялікаму каханню. Гіне Алена ў аўтамабільнай катастрофе. Памірае Ірына пасля аперацыі на сэрцы. Трагічны чалавек, пазбаўлены свабоды.

Пісьменнік патрабуе свабоды не столькі эканамічнай (хоць гэта таксама прысутнічае ў яго праграме), ён патрабуе найперш свабоды ўнутранай, маральнай: «Галоўным быў не хлеб. Галоўнай была свабода». Такой свабоды сучасны свет чалавеку не даваў. У гэтым бачыцца асноўны драматычны выпад творчасці У. Караткевіча.

Прага маральнай дасканаласці, якой пісьменнік кіраваўся ў ацэнцы чалавечых адносін, пабуджала прызнаць непазбежнасць пераўтварэння чалавечых адносін, яна ляжыць ў аснове аўтарскай канцэпцыі чалавека. Пісьменнік чуйна выявіў сацыяльную значнасць маральна-этычнай праблематыкі, абумовіў неабходнасць пераўтварэння характару чалавека маральнымі запатрабаваннямі свету.

Новая канцэпцыя гісторыі, канцэпцыя маральнай пераемнасці, маральнага «ачышчэння» значна ўзбагаціла беларускі раман 60-х гг. Прыгажосць

беларускай прыроды, яе несмяротнасць паглыбляюць думку пісьменніка аб трываласці каранёў беларуса, яго нацыянальнай годнасці. Гледзячы на гонар беларусаў — Дняпро, пісьменнік годна і з нейкай журбою заяўляе: «Але плыве і плыве вялікая рака. Нас не было. А яна ўжо несла свае хвалі міма заток, пушчаў і буславых гнёздаў. А калі нас не будзе, яна ўсё яшчэ будзе бегчы далей і далей, да апошняга, далёкага мора».

Працуючы над раманам «Нельга забыць», У. Караткевіч не мог не разумець, што яго гуманістычны ідэал, закладзены ў вобразе паэта Андрэя Грынкевіча, пэўным чынам абмежаваны. Андрэй — не герой, не барацьбіт, ён хутчэй ахвяра, асоба трагічная, бо свет не прымае багатую натуру гэтага чалавека, не разумее і ў выніку адмаўляе яго. Характар героя прасякнуты драматызавана невырашальнымі супярэчнасцямі свайго часу. Лірычны герой занадта сентыментальны і «пачуцёвы», яму не хапае рацыяналістычнасці, цвёрдасці. Адмовіўшыся ад героя-волата, героя з легенды, пісьменнік ў нечым страчвае пры стварэнні новага эстэтычнага ідэалу. Таму зразумела, што ў наступным сваім творы — «Каласы пад сярпом тваім» (1965) аўтар імкнецца як бы сінтэзаваць ужо набытае і аб'яднаць фальклорныя і рэалістычныя пачаткі. Да таго ж, пазначыўшы раман «Нельга забыць» як «раман амаль што сентыментальны», аўтар такім чынам асноўны цяжар свайго мастакоўскага клопату перанёс у сферу маральна-этычную. А гэта таксама звужала сферу даследавання, бо сацыяльнасць адыходзіла ў падтэкст, прачытвалася праз маральнае.

У новым творы У. Караткевіч сацыяльныя праблемы зноў выносіць на першы план. Яго эстэтычны вопыт выяўляецца ва ўсё больш ахопным, аналітычным падыходзе да гістарычнага мінулага з мэтай адлюстравання народнай свядомасці як актыўнай грамадскай сілы. В. Быкаў, маючы на ўвазе раман «Каласы пад сярпом тваім», слушна адзначае, што «такой шырыні ахопу пэўнай гістарычнай эпохі і такога паэтычнага пранікнення ў яе яшчэ не было ў беларускай прозе»¹.

Асэнсаванне лёсу народа з вышыні сацыяльнага і духоўнага вопыту сённяшняга дня для У. Караткевіча неабходна было для таго, каб найперш вылучыць у гісторыі тыя яе вядучыя тэндэнцыі, якія былі неабходны сучаснасці, — гэта маральнасць асобы і народа і іх пабуджальная эвалюцыйная актыўнасць. Пісьменнік імкнецца стварыць складаную філасофію гісторыі, выявіўшы яе актуальныя ідэйныя і маральныя кірункі. Асоба і народ, народ і гісторыя; народнасць, яе вытокі і карані; гістарычны рух, яго змест і неаднароднасць — усё гэта пад пільнай увагай пісьменніка. У такім шматаспектным падыходзе да гісторыі бачыцца вялікая заслуга пісьменніка, асабліва калі ўлічыць, што сур'ёзны гістарычны раман у беларускай літаратуры адсутнічаў. Пісьменнік піша твор, у якім гісторыя адпостроўваецца ў індывідуальных лёсах людзей, праз псіхалогію асобнага чалавека.

¹ Быкаў В. Праўдай адзінай. Мн., 1984. С. 149.

Глыбокая праўда гісторыі заключана ў тым, што галоўны герой рамана Алесь Загорскі ствараецца як характар не толькі рамантычны, але і драматычны супярэчлівы. Рамантычнае ўспрыманне свету маленькім Алесем прыводзіць яго да цвёрдага рашэння аддаць сваё жыццё служэнню простым людзям: «Яны не вінаватыя. Ім цяжка. Араць зямлю — гэта зусім не тое, што ездзіць на кані. Я ніколі не буду такі, як гэты Кроер, пра якога яны часам кажуць. Я куплю ў Кроера ўсіх людзей і зраблю, каб ім было добра. І яны, сустракаючы мяне, не будуць збочваць з дарогі, я буду вітацца з імі». Гэтая па-дзіцячы наіўная мара сведчыць аб тым, што з самага пачатку свайго жыцця хлопчык меў цвёрды намер дапамагаць простаму чалавеку, бараніць яго. Неардынарнасць натуры, яе выключнасць выходзіць ужо з неардынарнасці, выключнасці метаду выхавання хлопчыка: яго, нашчадка княжацкага роду, аддалі на выхаванне ў сялянскую сям'ю (некалі гэта называлася «дзядзькаваннем»). Выключнасць героя мае і «генетычныя» карані, хлопчык належыць да асаблівага па свайму характару клана: «Ты належыш да самай дзіўнай суполкі на зямлі, — скажа Алесю бацька. — У гэтага клана было славуце і грознае мінулае, — але і тады ў яго не было імя... У цябе няма адзнак, і менавіта ў гэтым вялікія твае перавагі. Ты бязлікі і ты мнагатвары, ты нішто і ты ўсё. Ты кладоўка самых неверагодных магчымасцей». І Алесь, пераймаючы традыцыі сваіх продкаў, будзе «ствараць» сабе імя, як «стваралі» яго яны: дзед Даніла, прадзед Акім. «Ствараць» незалежна і горда, з разуменнем сваёй годнасці і праз спасціжэнне годнасці працоўнага чалавека. Адметнасць свабодалюбівага шляху Алеся ад яго славытых продкаў бачыцца перш за ўсё ў рэвалюцыйнасці. Род Алеся быў родам бунтароў-адзіночак. Шлях жа Алеся — шлях да арганізаванай барацьбы супраць дзяржаўнага прыгнёту пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага. Уласная свабода і незалежнасць, якімі так даражылі продкі, для Алеся сталі невыноснымі, для поўнага асабістага шчасця яму неабходна было бачыць свабодным увесь народ. Але дзіцячая рамантычная мара аб шчасці і роўнасці ўсё часцей сутыкаецца з жорсткім рэалізмам жыцця. Алесь чакаюць вялікія выпрабаванні: радасць і боль кахання, страта веры ў людзей і жыццё і, нарэшце, барацьба — сумесна з Кастусём Каліноўскім.

Далучанасць асобы да народа, еднасць з ім пачынаецца з мовы. У адрозненне ад мясцовага панства з іх «роднай» французскай мовай, Алесь гаворыць амаль заўсёды на мясцовай «мужыцкай» мове. У дыялогу з Мсціславам Маеўскім ён ніяк не можа зразумець, чаму панства саромеецца гэтай мовы, чаму яе лічаць беднай і грубай. Маеўскі шчыра прызнаецца Алесю, што беларуская мова яму таксама вельмі падабаецца, «мне нават здаецца, што яна мяккая, толькі іхняе вуха не чуе... Тут, разумеш, нешта нахшталт спеву рагоў на псовым паляванні. Італьянец ад яго вушы зацісне, гэта для яго, як Бетховен пасля Беліні, а між тым няма для вуха сапраўднага паляўнічага музыкі, саладзейшай за гэту».

Другі «выток» народнасці характару Алеся непасрэдна звязаны з прыродай. Юнак назірае, наколькі чалавек працы, просты чалавек яднаецца з прыродай

і менавіта праз яе (заўважым, што ў рамане «Нельга забыць» аналагічную функцыю выконвала мастацтва) убірае ў сябе жыватворныя сілы продкаў. Алесь уражліва глядзіць на раку і людзей ў чоўне і дакладна бачыць, што «гэта ж была тая самая рака, што і за тысячу год да іх дзён, тыя ж берагі і тыя ж дубы на іх. Ён блытае сваіх продкаў, а яго далёкія нашчадкі будуць блытаць яго з Андрэем, а іх — з тымі, што жылі на гэтых берагах даўным-даўно». Усеагульная еднасць людзей, часцінкай якой аказаўся і Алесь, бо ён таксама не аддзяляў сябе ні ад прыроды, ні ад простых людзей, — усё гэта «неяк страшнавата наблізіла яго, Алесь, да ўсіх людзей, нават да тых, чые курганы стаяць вось ужо колькі стагоддзяў на берагах вялікай ракі. Ягоны курган зблытаюць з іхнімі. Пройдуць вялікія тысячы год, і людзям будзе ўсё адно. Таму, відаць, і трэба трымацца за тых, каму не ўсё адно, і любіць іх».

Пісьменнік тут паглыбляе сваю думку аб еднасці людзей. Далучанасць да гісторыі, якая не мае свайго пачатку і канца, — гісторыі, якая заўсёды толькі працяг, гэта найвялікшае шчасце, гэта «споведзь, яго, шчаслівага, з усім жывым». Такім чынам, герой як бы раствараўся ў часе, у гісторыі, у сусвеце. Такое адчуванне «давала змогу яму, Алесю, любіць усіх людзей, як самога сябе, бо ўсе былі адно, і над гэтым адным не было ўлады часу». Адчуванне сябе як раўназначнай часцінкі, як часткі аднаго цэлага адначасова і ўраўноўвала героя з іншымі, і ўзвышала над імі: «Нават немагчымае належала Алесю. Ён быў гаспадаром часу, вякоў, абшараў, бо ўсе людзі вялікай ракі, і ўсе Людзі, увесь Род гэта ён, а ён — яны».

Якасныя змены гістарызму, якія праявіліся ў сувязі з паглыбленнем рэалістычнага пісьма, вызначылі і новы маштаб характару героя У. Караткевіча. Злітнасць, непадзельнасць лёсу асобнага чалавека з лёсам працоўнага народа — аснова ўзнiкнення эпiчнага характару. Менавіта эпiчным пачаткам адрозніваецца характар Алесь ад рамантычна-сузiральнага па форме характару свайго папярэднiка Андрэя Грынкевіча.

У выніку працяглых размоў з дзедам Данілам Алесь прыходзіць да крытычнага стаўлення да афіцыйных улад. «А што ў іх за душою? — горка запытаўся князь, звяртаючыся да Алесь. — Расея ў іх за душою? Польшча ў іх за душою?! Свая зямля?! Польшчу яны прапілі. Расея для іх — чарналапатніца, свая зямля ім — мачыха. Сволач пан, кругом сволач... Ваські Вашчылы на іх мала, Ямелькі Пугачова, Ромкі Ракутовіча на іх паскудныя шыі!» Паступова ў Алесь выпрацоўваецца пачуццё адказнасці і за свае ўчынкi, і за лёс народа. Узнікае думка аб неабходнасці перарабіць структуру дзяржаўнай улады, каб жыццё простага чалавека не залежала ад асобных якасцей іх гаспадара. «Я не ўдарыў, але маё становішча такое, што я магу ўдарыць... — адзначыць князь Даніла. — Значыць — розніца невялікая».

Стары Даніла не бачыць аб'ектыўнай сілы, якая б магла нешта змяніць у «адным вялізным злачынстве, імя якому... Расійская імперыя». «Стары вальтэр'янец» даўно расчараваўся ў гэтым свеце, расчараваўся ў чалавеку. Ён не верыць у змены. «З кім змяніць, сыноч? — звяртаецца ён да Алесь. — Каб

было з кім — я першы благаславіў бы цябе на гэта, — сумна ўсміхнуўся стары. — Няма з кім. Пагоны, ордэны, прывілеі разбэсцілі амаль усіх». Вось у гэтым і праяўляецца гістарычная абмежаванасць князя. І Алесь гэта адчувае.

Далейшы рост духоўнай сталасці ў Алеся звязаны з вучобай, а затым з сяброўствам з Кастусём Каліноўскім. Алесь уступае ў створанае ў гімназіі «Братэрства чартапалоху і шыпшыны», мэтай якога было больш блізкае спазнаванне жыцця беднага чалавека. Набліжаўся 1853 г. Зноў дрэннае надвор'е, зноў неўраджай. Людзі галадалі і елі хлеб, які быў падобны на торф. Цар гэта ведаў, але нічога не рабіў, не хацеў рабіць. Такого дараваць цару Алесь не мог. «Гэта не бацька, а айчыны», — так ахарактарызаваў самадзержца падлетак. І ў гэтай першай сваёй нянавісці хлопец прыходзіць да зусім дарослай высновы: «Лепей смерць, чым такое жыццё. Усе разумеюць... І гэта пякельнае абразлівае рабства!.. Так жыць нельга, у рабстве гіне дух. З царом трэба змагацца не мараллю, не словам, а зброяй». Так Алесь, едучы з Мсціславам на калядныя вакацыі дамоў, прыходзіць да думкі аб узброеным паўстанні. На такой рэвалюцыйна ўгатаванай «глебе» і адбываецца першая яго сустрэча з Кастусём Каліноўскім. Будучы кіраўнік паўстання вельмі рана ўсвядоміў сваё прадвызначэнне. Выключная мэтанакіраванасць Каліноўскага адразу ўзяла ў палон уражлівую натуру яго спадарожніка: «Я ведаю, скуль ідзем, — заяўляе Кастусь. — І продкаў ведаю. Я не ніжэйшы за хама, што мною кіруе... Апошні наш мужык больш сумленны за першага з жандаруў».

Неабходна ўсё ж адзначыць, што вобраз Каліноўскага носіць у значнай ступені «публіцыстычна-дэкларацыйны» характар. Гэта найперш палітык, баец, таму пагадзіцца з аўтарам на конт уплыву такога характару на псіхалагічна складаны, глыбокі і шматпланавы вобраз Алеся Загорскага мы можам толькі таму, што залішне давяраем аўтару, давяраем нават тады, калі ён свае мастацкія задачы вырашае чыста інфармацыйнымі сродкамі, без паглыблення ў псіхалогію характару.

Паступова, але няўхільна свядомасць Алеся ўсё больш становіцца рэвалюцыйнай. Выбар зроблены канчатковы. Павароту назад быць не можа. «Я мужык... Я князь, але і мужык. Магчыма, мяне тым дзядзькаваннем няшчасным зрабілі, але я таго няшчасця нікому не аддам. З ім маё шчасце. Яно мяне відушчым зрабіла. Вярнула да майго народа. Да гнанага, да абрэханага кожным сабакам. І я цяпер з ім, што б ні здарылася». Аўтар у дэталях даследуе станаўленне і развіццё індывідуальнай рэвалюцыйнай свядомасці. Адлюстроўваючы бунтоўную эпоху, пісьменнік у папярэдніх сваіх творах звяртаўся да стыхійна бунтуючага героя, блізкага ўдаламу атаману з нацыянальнага фальклору. Эпічнасць вобраза Алеся Загорскага мае ўжо прынцыпова іншую выснову, што грунтуецца на глыбокім узаемапрапранікненні сацыяльнага і маральнага, аб'ектыўна-гістарычнага і суб'ектыўна-індывідуальнага. Эпічная паўната вобраза Алеся Загорскага вырастае са шматбаковага і глыбокага даследавання гістарычных акалічнасцей народнага быцця. Эпічнае вырашэнне гістарычнага матэрыялу, асэнсаванне яго ў развіцці — новыя якасці пісьма

У. Караткевіча. Праблему гістарычнай асобы пісьменнік ужо вырашае панаатарску, не толькі ў адпаведнасці з паступальнасцю гісторыі, але і ў цеснай еднасці з гісторыяй. Засвойваючы новы жанр маштабнага эпічнага апавядання, аўтар прыходзіць да высновы пра неабходнасць зліцця лёсу асобнага чалавека з лёсам народа. У гэтай сувязі ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» вызначылася і новая для аўтара эпічная прырода апавядання, калі побач з даследаваннем індывідуальнай свядомасці даследуецца свядомасць агульнанародная. Пісьменнік імкнецца распрацаваць новую канцэпцыю гісторыі ў беларускай літаратуры. Разуменне вырашальнай ролі народных мас у гістарычным развіцці становіцца асноўным у яго творчым метадзе. Узбагачаны канкрэтнай рэчаіснасцю, гістарызм і ў мастацкай сістэме рамана выступае таксама як катэгорыя эстэтычная, што вызначае прычынна-выніковую дэтэрмінаванасць развіцця характару і абставін у іх узаемасувязі. Аўтар намагаецца зблізіць гістарычную праўду, што ўвасабляецца ў рамане ў досыць розных формах — ад публіцыстычнага голасу аўтара да дакументальных старонак палітычнай барацьбы пачатку 50-х гг., — з думкай народнай. Гістарызм апавядання ў тым, што, даследуючы гістарычныя сілы 50-х гг. мінулага стагоддзя, пісьменнік адзначае ўсю іх неаднароднасць, разрозненасць і супярэчлівасць. І мясцовая шляхта, і памешчыкі, ды і самі масы народныя — усе яны вельмі розныя. Побач з самадурам Кроерам жыве пан Яраш Раўбіч, шляхецкі рэвалюцыянер, які таксама рыхтуе свой, мясцовы «закалат», нават падпольную вытворчасць зброі наладзіў. Разам з апошнімі інсургентам 1831 г. Чорным Войнам, які амаль дваццаць год адзін працягвае інсургенцыю — узброеную барацьбу з царскімі прыспешнікамі, абмаляваны і віцэ-губернатар краю Ісленьеў, які некалі меў пэўнае дачыненне да руху дзекабрыстаў, а цяпер з сумам заўважае, што народ такі пакорлівы і ціхмяны, як быў некалі: «Кроер лютуе, а яны, яго людзі, «нічога». «Нічога». Усё «нічога». Бог ты мой, як можна заціюкаць народ, а мы памагалі гэтаму сваёй слепатой, немагчымасцю нешта зрабіць, бо гэта — сістэма. Паспрабавалі былі трыццаць пяць год назад — леглі пад карцечку. І з таго часу толькі і думаем, як бы не зачাপіла нас па нашай каштоўнай шкуры. Толькі і ходзім на задніх лапках».

Меркаванні Ісленьева, яго светапоглядная сістэма тут жа аспрэчваюцца старым Вежам, які сцвярджае, што «зямлёю і людзьмі рухае дух змагання. Я не ведаю, — гаворыць стары князь, — ці ёсць у гэтага змагання нейкая надзея. Але з веку ў век людзі змагаюцца. І таму яны — людзі, а не быдла».

Вышэйшым усведамленнем маральнасці «вярхоў» можа служыць вобраз пані Антаніны, якая пасля недарэчнай смерці свайго мужа пана Юрыя прыняла рашэнне, што ёй таксама неабходна пакінуць гэты жорсткі свет: пятнаццаць дзён галадала і памерла. Памерла з параненым сумленнем. Сваім учынкам пані Антаніна вінілася перад богам за ўсіх грэшных, за мужа, які любіў паляванне і забіваў, за брата Кроера, які дзекаваўся са сваіх сялян. Пані Антаніна ўзяла на сябе адказнасць за агульную віну людзей. «Трэба было давесці, што мы не забойцы, што мы ад адчаю жывём жыццём другіх...»

У такім жа дыферэнцыяваным ключы адлюстроўваюцца ў рамане і прасты сяляне. І гэта зусім не супярэчыць новай канцэпцыі гісторыі народа як гісторыі вызваленчай барацьбы. Як не супярэчыць і эпічнай прыродзе самога рамана. Народная свядомасць не ёсць нешта аднароднае, гэта складаная філасофская катэгорыя, якая складаецца з індыўідуальнай, нярэдка супярэчлівай свядомасці асобных людзей. Пісьменнік-рэаліст бачыць і тых, хто яшчэ не ўзняўся ў сваёй свядомасці да пратэсту і ўспрымае пакуты жыцця цяроўліва і моўчкі і каму пакуль ўсё яшчэ «нічога». Але гэта нетыповая ўжо частка. Апавяданне хутчэй зводзіцца да супрацьлеглага: «Бунт ідзе... Ідзе паўстанне... Ідзе рэвалюцыя, выбух шалёнага гневу і ярасці».

Прадстаўнік такога бунту — Корчак, у характары якога супярэчліва пераплятаюцца як пазітыўныя, так і негатыўныя якасці сялянскага барацьбіта. Корчак не хацеў крыві, не хацеў змагання, ён проста хацеў жыць і працаваць на сваёй зямлі, бо па сваёй натуры ён найперш чалавек працы, чалавек ад хлеба і зямлі. Пра гэта сведчыць і яго «мірнае жыццё», і тое, як ён, паранены, успрымае рошчыну, якую яму да раны прыкладваў млынар. Корчак адразу паверыў, што не памрэ, «таму што гэта быў хлеб, а ён верыў хлебу. У хлеб можна было верыць. У хлеб трэба было верыць. Ад хлеба жыццё і ад хлеба адужанне. Ад хлеба не можа не быць адужання. Ён нясе чалавека і чалавек жыве дзеля яго, памагае яму стаць хлебам, і той за гэта дае чалавеку частку самога сябе. І гэтым хлеб вышэй за чалавека, бо чалавек аддае яму ўсяго сябе».

У маналогу голас героя паступова пераходзіць у аўтарскі голас, і аўтар вызначае найперш сялянскую, першародную натуру Корчака, якой уласціва «зброя працы», а не зброя змагання. Але ж разам з тым гэты чалавек надзелены і ўласнай годнасцю, цяпець здзек «да скону» ён не можа. Пасля першай сутычкі з Кроерам Корчак міжвольна апынуўся па-за законам, «для яго больш не было роднай хаты і роднай дзяжы. Таму што яго аднаго гналі, таму што адной ягонай крыві хацелі за падзеі ў Півоншчах». Корчак не разумее: хіба аднаго яго трэба судзіць?! Была ж цэлая грамада, а вінаватым аказаўся толькі адзін. Праўда, такія развагі нядоўга разрываюць душу Корчака. Не ён першы, ды і не ён апошні быў вымушаны хавацца ў лесе. І ён з годнасцю прымае выклік панскіх улад: «Суд дык суд... Ён заступіцца за свайго Хрыста. Усе яны адкажуць перад праўдай. Таму што яны не дапамагалі хлебу расці, не дапамагалі зямлі-маці раджаць. Яны толькі глумілі яе, і таму праўды ў іх не было, і яны былі ваўкі. А з ваўкамі — па-воўчы...»

Сочачы за станаўленнем рэвалюцыйнай свядомасці Корчака, пісьменнік робіць націск на аб'ектыўны пачатак. Корчака зрабіла змагаром само жыццё, а дакладней, канкрэтныя рэальныя абставіны, у якіх той міжвольна апынуўся. Але разам з такімі, як Корчак, былі і іншыя, напрыклад, сям'я Кагутоў. Эканамічна незалежныя і духоўна багатыя Кагуты таксама ўліваюцца ў шарэнгу змагароў, уліваюцца «суб'ектыўна», без знешніх штуршкоў, і прагнуць не эканамічнай, а найперш свабоды маральнай, духоўнай.

Адлюстроўваючы розныя тыпы сялянскіх змагаюў, пісьменнік не можа не адзначыць і супярэчнасці сялянскага руху: ён быў стыхійны, слаба арганізаваны, «лакальны», з верай у добрага цара-бацюхну і абсалютным адмаўленнем мясцовых улад, мясцовых памешчыкаў, нават прагрэсіўных. Кандрат Кагут прапаноўвае Корчаку ісці на Кроера і Раўбіча, Корчак хоча ў дадатак спаліць таксама маёнткі Юрыя Загорскага і старога Вежы... У такой неарганізаванасці і палітычнай абмежаванасці У. Караткевіч бачыць гістарычную нежыццяздольнасць сялянскага бунту, якому процістаяць арганізаваная барацьба паўстанцаў на чале з Кастусём Каліноўскім.

Пэўны ўплыў на высяпанне падзей 50–60-х гг. аказалі і інтэлігентныя слаі грамадства. У палітычнай дыскусіі ў Вільні, а затым у Пецярбургу можна сустрэць першага прафесійнага беларускага пісьменніка Дуніна-Марцінкевіча, польска-беларускага паэта Сыракомлю, беларускага паэта Каратынскага, кампазітара Станіслава Манюшку. Тут жа Алесь Загорскі і Кастусь Каліноўскі знаёмяцца з Тарасам Шаўчэнкам, маюць зносіны з польскім рэвалюцыянерам Зігмунтам Серакоўскім, будучымі ўдзельнікамі Парыжскай камуны Валерыем Урублёўскім, Яраславам Дамброўскім і іншымі рэальнымі асобамі. Але і гэты асяродак, як сведчыць аўтар рамана, толькі частка рэвалюцыйных сіл грамадства таго перыяду. Да таго ж у плане мастацка-псіхалагічным іх адлюстраванне значна ўступае глыбіні адлюстравання сіл стыхійных, сялянскіх.

Такім чынам, даследуючы катэгорыю нацыянальнай свядомасці, пісьменнік паступова адступае ад паэтызацыі стыхійнага пачатку ў адлюстраванні рэвалюцыйнага руху на Беларусі, паэтызацыі героя з масы, без заглыблення ў індывідуальны характар. Ён прыходзіць да сцвярджэння новых сіл і новага героя, які прадстаўляе ўжо ўвесь працоўны народ.

Адна з найважнейшых ідэйна-філасофскіх тэм рамана звязана з вобразам князя Данілы. Стары вальтэр'янец даўно расчараваўся ў людзях, бачыць у іх халуёў («прыдняпроўскія дваране сталі халуі», «няма больш у Прыдняпроўі ні сілы, ні гонару», «мы выміраем»), таму адмежаваўся ад людзей і ўсяго свету сценамі свайго замка. Вежа не бачыць канкрэтных сіл, якія б маглі змяніць існуючы грамадска-палітычны лад. «Равеснік Шэкспіра меў бы магчымасць бачыць большасць славутых англійскіх драматургаў. Равеснік Фельдфебеля — ледзь не ўсіх славутых мярзотнікаў і паганцаў свету, бо і ў тым і ў другім выпадку існавалі ўмовы, якія спрыялі іх з'яўленню і развіццю. Або прасцей: якая эпоха, такія і таленты», — сцвярджае стары князь. Аднак ён разумее, што чалавек не павінен заставацца на месцы ў сваім развіцці, «людзям трэба ісці. Каб жыць. Жыццё — дабрата. Найвялікшая дабрата, якая дадзена кожнаму, нягледзячы на ўвесь боль... Што зробіш, трава лепей адрастае, калі яе косяць...». Наогул, у развагах князя пра чалавека можна заўважыць, як на першы погляд, супярэчнасць. З аднаго боку, ён абзывае ўсіх «халуямі», з другога — славіць на ўсю моц: «А вы ведаеце, што такое наш народ, калі яго — кіпцем за сэрца?...» Але гэта толькі на першы погляд. У сапраўднасці супярэчнасці тут

няма. Адвяргаючы сучаснага чалавека, а найперш шляхту і панства, ды і мужыка таксама, князь Даніла славіць чалавека наогул, чалавека вольнага ў мінулым, беларускі народ у цэлым. На думку Данілы, «чалавек следуе законам натуре толькі ў горшым. Ён карае смерцю нават за тое, за што натура даруе ў літасці і жорсткасці сваёй...». У сваім разуменні адзінства свету і чалавека Даніла зыходзіць з вышэйшасці менавіта чалавека і верыць, што з цягам часу чалавек навучыцца рабіць хлеб з сонца. «І людзі стануць жывіцца святлом». Гэта будзе няскора, «затое назаўсёды». І ўсім будзе добра. «Спачатку людзям... Потым жывёлам... Потым раслінам...» Гармонія свету вымагае шмат сілы, але чалавек моцны, ён павінен усё адужаць: «А ты, чалавек, стой. Стой, не падай. За ўсіх стой. Спачатку за людзей, потым за ўсіх, хто дыхае і шуміць. Доўга яшчэ стаяць. Крывава. А ты стой. Нават пры сваёй прынізівай жывёльнасці — стой. Жывёла, а стаіш. За гэта з цябе — усе грахі ды на святасць вялікую». У сваіх развагах пра трываласць чалавечага духу князь Даніла прыбягае да філасофскага апісання сасны на строме: «Крывава-чырвоная гліна... І на строме, карэннямі ўгору і свежымі шатамі ўніз — сосны... Вісяць... Бітыя, страшна скарлючаныя... Перавіттыя, непрыступныя, самотныя... Няскораныя ў сваім жаданні жыць там, дзе не здолеў і не захацеў жыць ніхто... Дык гэта мы. Слабая абарвецца. Усякая іншая абарвалася б... акрамя нас...»

Звяртаючыся да філасофскага вырашэння тэмы чалавека, У. Караткевіч досыць лагічна звязвае яе з тэмай радзімы, якая ў рамане вырашаецца, таксама ў параўнанні з ранейшымі творамі, больш складана і больш рэалістычна. Гэта і велічная геаграфія («Вялікая Русь, — скажа Даніла, — гэта ўсё, што ад вытокаў Дняпра і Сожа і аж да ўсходняга месца, да пустынь, да гор...»), і трагічная гісторыя Беларусі («Гісторыю Прыдняпроўя павінен быў пісаць кат»), і рэалістычна-ўзнёслы малюнак мора («Мора, цёмна-сіняе, у рэдкіх белых карунках, разбіваецца аб вялікі камень... Халодныя, як апёк, пацалункі салонай марской вады... Гэта тое самае мора, у якое ўпадае мой Дняпро. І ён, і яшчэ тысячы, тысячы рэк, ручаін і проста струменьчыкаў аддаюць мору ваду, адбіткі берагоў, якія яны бачылі на ўсім сваім шляху, каламуць, колер вод, галіны, лісце сваіх лясоў і траў і, нарэшце, саміх сябе, сваё жыццё».

Тэма радзімы, яе філасофія паглыбляецца матывам памяці, які ў розных варыянтах праходзіць праз усё апавяданне. Мы ведаем, што душа, сэрца Алеся Загорскага вельмі чуйныя да гісторыі свайго краю, гісторыі народа і сваіх продкаў. У князя Данілы ідэал моцы чалавека таксама вынікае з сёвай даўніны, з жыцця продкаў. Да вывучэння роднай мовы, жыцця свайго народа палка заклікае і брат Кастуся Каліноўскага Віктар. Але яго ўспрыманне гісторыі больш складанае: «Варты жалю той, хто не ведае былога дня і таму не можа разабрацца ў сённяшнім і прадбачыць будучы... Абыякавы да мінулага не мае аніякай інтэлектуальнай перавагі над жывёлай, і таму ёсць першы кандыдат на маральную, а затым і фізічную смерць. Усё адно хто гэта — чалавек ці народ». Падводзіць вынікі гэтых разважанняў сам аўтар, лаканічна і цвёрда: «Хто згубіў сваю памяць — згубіў усё...»

У працяг філасофскай тэмы чалавека аўтар рамана «Каласы пад сярпом тваім» звяртаецца да тэмы хрысціянства, бога традыцыйнага, біблейскага, і бога «маральнага», «унутранага». Аўтар спрабуе разабрацца ў прыродзе біблейскага бога і высвеціць яго ролю ў развіцці чалавецтва. Паводле складанага аналізу, праведзенага разам са сваім героем Алесем Загорскім, пісьменнік прыйшоў да заключэння, што рэлігійны рух на Беларусі неабходна разглядаць як вытворны ад руху грамадскага. «Спачатку вайна за волю, мяцеж за яе, страшны бунт Ваўкалакі, Вашчылы, Машэкі, Ляўшуна, Дубіны, Сымона-аршанца», і толькі пасля на Беларусі з’яўляецца рух рэлігійны, ды і яго нельга назваць чыста рэлігійным, бо «біліся не за бога і рэлігійную справядлівасць, а за чалавека і справядлівасць грамадскую». Нацыянальная самасвядомасць беларуса ніколі значна не падвяргалася дэфармаванасці, а гэта значыць, што паслухмянасць і рэлігійная пасіўнасць — нехарактэрныя рысы беларусаў. Гэта вельмі важная думка, бо досыць часта можна чуць сцвярджэнне пра беларуса як пра забітага, «дурнога» мужыка, які ўсіх і ўсяго баяўся.

У. Караткевіч адмаўляе бога афіцыйнага. «Каб ён існаваў — ён не дазволіў бы такога здзеку з нас», — скажа Алесь у палеміцы з прафесарам Сразнеўскім. Праўда, палемікай іх гутарку можна назваць умоўна, бо ў спрэчцы пра месца рэлігіі ў жыцці чалавека яны абодва прыходзяць да вызначэння бога як катэгорыі маральнай. «Калі я думаю, хто я, нашто, адкуль мы прыйшлі, куды мы ідзём, што такое наш свет, ці не атам ён нейкага арганізма, якому зараз дрэнна і які таксама частка чагосьці большага, і што ёсць там, за апошняй мяжой, пра якую мы не ведаем, — я адчуваю патрэбу ў кімсьці большым, хто растлумачыў бы, і веру ў тое, што ён ёсць... Але нават у той час, калі я веру, я ведаю, што гэта не Хрыстос, не Ягова, не Магамет і не Буда. Гэта проста нешта вышэйшае, чаго я не магу дасягнуць». Алесь стварае сваю, асаблівую, мадэль свету — «сусвет-сэрца», якое, ведаючы аб пакутах народа, нічога не здатнае змяніць. Прафесар не можа прыняць Алесеву чыста разумовую трактоўку свету, яго «паганскі гімн зямлі і сонцу». На думку прафесара, чалавеку бог патрэбен, і нават «безнадзейны», бо, верачы ў бога, чалавек верыць у сябе. «Людзі трымаюць бога ў сабе, каб быць моцнымі... бог у вашым сэрцы», — пераканальна даводзіць Сразнеўскі Алесю. Прафесар сцвярджае неабходнасць існавання бога як унутранага закона чалавека, закона чалавечнасці. Такім чынам, пісьменнік непрыкметна падступаецца да матыву богашукальніцтва і богастваральніцтва. Хрысціянства як вучэнне пра чалавека не адпавядае новым патрабаванням часу. Яно скіравана супраць чалавека. «Бедныя, бедныя людзі! Як каласы, як травы пад сярпом тваім, грубая сіла». Калі бог не можа даць «палёгкі, і волі, і шчасця» — то навошта тады такі бог. У гэтым выпадку трэба стварыць новага бога, бога волі, радзімы, паўстання, і няхай тады людзі падпарадкоўваюцца яму. Тады людзі стануць «каласамі пад сярпом волі, радзімы, паўстання, бітвы, каласамі, якія памруць, магчыма, але памруць, каб вырасла новая рунь». Ці, іншымі словамі, мужыку патрэбен свой, мужыцкі, бог.

Філасофская тэма богашукальніцтва, часткова закранутая ў рамане «Каласы пад сярпом тваім», вымусіла больш шырокага мастацкага вырашэння, пісьменнік гэта разумеў. Таму ён піша новы раман — «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», у якім складана распрацоўваецца тэма новай рэлігіі, новага «мужыцкага» бога. «Адзін ёсць бог... Наш. Мужыцкі».

Пісьменнік звяртаецца да гістарычнага жыцця беларусаў канца XV — пачатку XVI ст. і досыць своеасабліва яе вырашае: праз спалучэнне фантастычнага і будзённага, умоўнага і рэальнага, рамантычна-ўзнёслага і сатырычнага, абстрактна-філасофскага і сацыяльна-канкрэтнага. У. Караткевіч плённа перапрацоўвае традыцыі Гоголя і Салтыкова-Шчадрына, Дуніна-Марцінкевіча і Коласа, Булгакава і Ляонава. Але пры ўсёй традыцыйнасці паэтыкі раман У. Караткевіча «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» ўспрымаецца ўсё ж як твор арыгінальны. Арыгінальнасць бачыцца не ў тым, што аўтар імкнецца сцерці мяжу паміж звычайным і незвычайным, а ў тым найперш, што незвычайнае ўспрымаецца як філасофскі працяг звычайнага, як пошук ідэальнага маральнага эквіваленту ў адносінах паміж людзьмі, асобным чалавекам і грамадствам у цэлым.

Землі беларускія густа паліваліся крывёю хрысціян, езуітаў. Ішла жорсткая барацьба за ўладу. Шчупальцы дамініканцаў працягнуліся і на Беларусь. Барацьба за ўладу сярод мясцовага панства і духавенства і канфліктныя, а дакладней, прадажныя сітуацыі знешняй палітыкі абвастраліся ўнутранымі супярэчнасцямі. Галоўным чынам супярэчнасцямі паміж прыгонным, бяспраўным сялянствам і рамеснікамі і заможнымі асобамі горада. З сакрушальным сарказмам адлюстроўвае пісьменнік афіцыйных служак царквы і езуітаў. «Яны былі гной, але няма такога гною, які не лічыў бы, што ён — вышэйшая субстанцыя, і не лічыў бы з'яўленне на ім зялёных парасткаў з'явай ніжэйшага парадку». Гэта быў адзін з самых цяжкіх перыядаў у гісторыі Беларусі, «няшчасны, хворы, гнойны, сагнуты» час у жыцці народа. Яшчэ чутны былі водгаласкі татарскіх здзекаў, іх спусташальныя набегі яшчэ прымушалі сціскацца сэрца простага чалавека, але народ, як сведчыць аўтар, ужо быў іншы, народ ужо прачынаўся. І няхай пакуль што свядомых барацьбітоў было няшмат, адзінкі, але справа іх, гэтых адзінак, «была мацнейшая за тупое функцыяніраванне гэтай сіфанафоры». Свет абуджаўся ад цемры: Калумб адкрываў новыя землі і новыя законы геаграфіі, Скарына «адкрываў» людзям асветніцтва. Такім чынам, аўтар падыходзіць да канцэпцыі народа як аб'ектыўнай гістарычнай сілы. Сіла гэтая была пакуль у заняпадзе, зломленая, пакінутая без веры ў бога і чалавека. А без веры жыць нельга. «Ну хаця б дрэнненькі які, абы наш мужыцкі Хрыстос з'явіўся», — усклікае адзін з герояў рамана. Нехта павінен быў абараніць народ, аднавіць веру ў чалавека, у яго будучыню. Афіцыйная царква гэтага зрабіць ужо не магла, людзі не верылі ёй. «Ну вось я ўсю веру сваю прызываю, — звяртаецца апостал Тумаш да неба, пасля таго, як дамініканцы спалілі бязвінных людзей. — Ствары дзіва. Скажы, што не адна дрыгва перад людзьмі. Намякні, што не вечна

адвечнае свінства». Але маўчала неба, адварнуўшыся ад чалавека, маўчала і зямля. «Суцэльны смурод» на зямлі, няма ёй даравання, калі нават нябожчыкаў зневажаюць, спачатку знішчаюць вёску за «ерась і непакорлівасць», а потым і месца гэтае аддаюць праклёну. Згасла святло на зямлі, аддадзенай д'яблу. Няма яго і наперадзе, «багна наперадзе. Пра нас даўно забылі на небе. Лічаць, што ў нас — рай», — з абурэннем гаворыць адзін з апосталаў Хрыста. Здэкі з народа сталі нясцерпнымі. Яго пакоры прыйшоў канец. «Куды ён вядзе нас, бог?» І ці патрэбен ён і надалей, такі бог, які прадаўся багатым, які дазволіў, каб зло на зямлі перамагло дабро? Вогнішчы гараць на плошчах, у страшэнных пакутах гінуць людзі, а дзеці паміраюць з голаду. Зло пануе на ўсёй зямлі. А бог маўчыць. «Нічога не можа бог. Ён бяссільны супраць ім самім пастаўленай улады, супраць уласных слуг. Ён бяссільны супраць цябе, уладар зла. Ён пакутуе, гоніць і распінае лепшых сваіх сыноў, лепшых сваіх абаронцаў, або проста не можа абараніць іх». Жорсткасць стала бязмежнай, кроў народа невычэрпнай. Спрадвечная мудрасць даўно заўважыла, што «кроў выклікае кроў. Зло не нараджае дабрыні, але гнеў і зло». Крыві і гневу ўжо было дастаткова, каб паўстаць супраць зла, на жорсткасць адказаць жорсткасцю, распачаць вайну за душы людзей. Неабходны быў новы Месія, новы Хрыстос. Спрадвечная вера народа ў Хрыста і спарадзіла з'яўленне апошняга. «Павінен быў ты прыйсці, — гаворыць Хрысту-Братчыку мужык. — Бог... Чорт... Чалавек... Усё адно. Але не паверым мы, што ты не бог. Не таму, што дзіві твае бачылі. Таму, што бязвер'е нам зараз смерць».

Вобраз Хрыста ў рамане У. Караткевіча з'яўляецца тым маральным і эсэтэтычным ідэалам, да якога ўвесь час мэтанакіравана імкнулася папярэдняя проза пісьмennіка, ды і наогул, трэба сказаць, уся беларуская літаратура. Юрась Братчык «вырас на гнойнай кучы, а ўзмужнеў сярод ваўкоў», вучыўся ў Мірскім калегіуме, але быў выгнаны адтуль «за памяркоўнасць, спагаду... і сумненні ў веры». І вось, нарэшце, ён трапляе ў труп ліцэдэяў. Братчык менш за ўсё рыхтаваўся выконваць ролю Хрыста на зямлі. Гэта быў звычайны чалавек, хіба толькі ўпартасці і цвёрдасці ў яго было больш. Але менавіта праз гэтую ўпартасць і цвёрдасць яму наканавана было стаць Хрыстом. Хоць быць богам яму ніяк не хацелася. І гэта досыць характэрны момант, які сведчыў, што вобразы святых няшмат каштавалі на зямлі. «Чалавек я... Не хачу быць богам», — з ярасцю ўпарціцця Братчык перад Лотрам і дамініканцам, якія, каб уціхамірыць народ, прадухіліць бунт, вырашылі труп ліцэдэяў пад пагрозай смерці зрабіць святымі.

«— Хрыстом будзеш, — звярнуўся Камар да Братчыка.

— Не. Апосталам. Адказнасці меней.

— Хрыстом, — з пагрозай сказаў Лотр.

— Ды я ж недавушка!

— А ён, цесля, думаеш, што, універсітэт у Саламанцы скончыў? — усміхнуўся дамініканец.

— Ды я ж чалавек! — таргаваўся шкаляр.

— А ён? Памятаеш, як у Лукі Хрыстова радаслоўная заканчваецца?.. «Еносаў, Сіфаў, Адамаў, Богаў». І ты ад Адама, і ты ад бога. Семдзесят шэсць пакаленняў між Хрыстом і богам. І ўжо амаль тысяча пяцьсот год з Галгофы мінула. Значыць, з таго часу яшчэ... колькі пакаленняў прайшлі. Значыць, ты больш высакародны і род у цябе больш старажытны».

Да такога неверагоднага і абсурднага сцвярджэння прыходзіць верны служба бога на зямлі. Письменнік заўважае не толькі крах палітычны, да якога наблізілася грамадства ў канцы XV ст., але і крах маральны. Святыні разбуралі, дух мізарнеў. І тут трэба думаць, калі У. Караткевіч пісаў эпоху дэградацыі чалавечага духу і момант яго адраджэння, то ён не мог не бачыць, як атмасфера гістарычнага часу пераклікалася з сучаснасцю, калі ўжо наша грамадства запавольвала крокі свайго развіцця. Караткевіч-мастак быў упэўнены, што ў аснове ўсякай грамадскай пабудовы павінны ляжаць перш за ўсё не матэрыяльныя, а трывалыя маральныя асновы. Высокая маральнасць, вера ў адраджэнне душы чалавечай — дамінанта філасофскага пошуку письменніка. І калі аўтар былога шкаляра, валацугу-філосафа пераўтварае ў святога Хрыста, то ён не мае на мэце з чалавека зрабіць святога, а хутчэй наадварот — зрабіць бога даступным народу, ператварыць яго ў заступніка народнага. «Верыце, што я — бог? — звяртаецца Братчык да разьбярэ Кляоніка. — А бог цябе ведае, — сказаў Кляонік. — Я... не дужа. Але ж хто б ты ні быў — ты з намі ў адну дуду дзьмеш, аднолькавыя порткі носіш, галадаеш, як мы. Даў ты нам хлеб. І яшчэ... даў ты нам веру. Веру ў тое, што не ўсе нам ворагі, што не ўсе нас хочуць ціснуць». Але, даўшы веру іншым, Братчык-Хрыстос яшчэ не сора сам праймецца гэтай сваёй верай, не сора да яго прыйдзе пачуццё справядлівасці той справы, якую ён распачаў. Спачатку ён разаб'е татарай, якім без усякага супраціўлення баязліва прадаўся «верны хрысціянін» Лотр. Праўда, і гэтую перамогу царква тут жа прыпіша сабе, бо «без царквы нічога не бывае, такі закон». І толькі з цягам часу, убачыўшы пакуты зямлі, Хрыстос паступова ўбярэ ў сябе і нянавісць да тых, хто абражае, і боль абражаных. «За абражаную веру ў дабрыню чалавечую — няма даравання... За тое, што кожны дзень там распінаюць чалавека, даравання няма». Хрысту адкрываецца сапраўдная прыгажосць зямлі, прыроды, на фоне гэтай натуральнай «прыроднай» гармоніі яшчэ больш ненатуральнымі здаюцца жыццё людзей, справы валадароў зямлі. Да Хрыста прыходзіць цвёрдая перакананасць, што такая гармонія павінна існаваць і ў адносінах паміж людзьмі, бо чалавек і сусвет — не антаганісты, а дзве ўзаемадапаўняльныя часткі адной субстанцыі. Ісціна, што неўзабаве адкрылася Хрысту, запаланіла яго цалкам. Абудзіўшыся да праўды, ён вырашае абудзіць і свой народ да гэтай праўды. «Трэба было даць першы прыклад гэтым людзям, якія толькі пачынаюць пакутны, страшны, светлы свой шлях». Братчыку-Хрысту рана ісці на неба, бо на зямлі яшчэ шмат працы. Братчык вырашыў узяць на сябе функцыі Хрыста на зямлі і гэтыя функцыі былі не толькі асветніцкія, але і неслі ў сабе элементы вінаватасці, ахвярнасці. Вінаватасць за ўсіх людзей дапаўнялася ў Хрыста жаданнем

выкупіць боль людскі сваімі пакутамі. «Зямля неадольна клікала яго да зямлі... «Ты прабач, — у думках папрасіў ён. — Ты, неба. Я здрадзіў дзеля гэтага. Я — тутэйшы. Я — беларус. Няма для мяне даражэйшай зямлі, і тут я памру». Братчык-Хрыстос разумее, які цяжкі крыж ён узяў на сябе, што яго чакае, ведае цяпер і тое, што можа знішчыць яго справу на зямлі. Гэта «срэбра. Грошы. Яны запаскудзяць самую светлую думку. Ад іх — подлы гандаль. І няроўнасць. І зайздасць. І здрада. І загібель... Гэта яны спарадзілі подласць улады. Яны спарадзілі цэрквы». Хрыстос марыць аб тым часе, калі «любоўна сплятуцца над мурамі прыгнёту жывыя дрэвы жыцця». І гатовы дзеля гэтага нават загінуць. «Калі ты вызначыш мне загінуць, зямля мая, я не буду наракаць». Зусім іншымі вачыма глядзіць Хрыстос цяпер на свет, ён стаў відушчым, яму адкрылася ісціна: «Нараджаецца на гэтай цвердзі новая парода людзей. З веданнем і чысцінёй думак». Людзей гэтых знішчыць ужо немагчыма, а калі хто і знішчыць, то пасля іх застанеца памяць, а памяць заўсёды была бессмяротнай. «Часіны быдла» мінуцца, бо ў «гнойных халупах» нараджаецца «золата душ». «Заззяе святло ісціны» — цвёрда вераць Іуда, Тумаш, Кляюнік, Юстын і сотні іншых. Хоча верыць у гэта і аўтар.

Так пісьменнік няўхільна прыходзіць да мастакоўскай думкі пра неабходнасць зліцця індывідуальнай рэвалюцыйнай свядомасці і свядомасці народнай. Разам з гэтым ён прыходзіць да вызначэння ісціны біблейскай, хрысціянскай як ісціны народнай. Яго галоўны герой як бы нанова адкрывае запаведзі божыя, што ў яго разуменні атаясмяляюцца з маральнымі запаведзямі чалавека наогул. Чалавек праз усё прайшоў, але прагу да праўды, прагу да спасціжэння ісціны захаваў. А «калі ты хлусню ў кожным запавеце бачыш, — звяртаецца Хрыстос да Юстына, — хто ж ты, як не чалавек? Калі разгледзеў за высокімі словамі бессаромную брахню — значыцца, чалавек. Калі прагнеш іншага святога... значыцца, ёсць жа Чалавек на Зямлі?» Такого чалавека шукае і сцвярджае пісьменнік, бо менавіта яму, гэтаму Чалавеку, адкрыецца ісціна. За ім будучыня і жыццё. Але такі Чалавек сам не народзіцца, яго трэба выходзіць, важна і цяжка, праз «не забі», «не ўкрадзі», «любі бліжняга свайго» — праз маральнае ўдасканаленне. І выходзіць не толькі ў іншым чалавеку, але найперш у сабе, праз выхаванне і ўдасканальванне ўласнай душы. Чалавек такі народзіцца, калі людзі перастануць ужо цяпер таптаць у сабе ягоныя іскры. А пакуль «умацуйся ў мужнасці сваёй, сурова сей пасеў свой, не давай яго таптаць, не спадзявайся, што лёгка аддадуць праўду. Чакай кожную хвіліну бойкі і плахі. Вось — вера. А іншай няма. Іншая вера — ад нячыстага, ад сатаны».

Спасцігнуўшы вялікую веру ў чалавека, увабраўшы ў сябе «разуменне ўсіх і ўсяго», Братчык сапраўды ўздываецца ў сваім развіцці над звычайным чалавекам. Герой як бы ўбірае ў сябе боль усяго свету і свядома ідзе на пакутлівую смерць, каб запаліць агонь чалавечнасці і пагасіць, такім чынам, смуродны агонь д'ябла. Хрыстос можна ідзе на смерць, ідзе як пакутнік, як герой, як Хрыстос-Чалавек, проста як Чалавек.

Новы тып героя-праўдашукальніка, маральна дасканалага, філосафа-пакутніка — вялікая заваёва У. Караткевіча. Гістарычная проза ўпершыню вынесла на суд грамадскасці, на суд чытача героя трагічнага і героя велічнага ў адной асобе. Хрыстос выйшаў «сеяць» новае жыццё. Ён першым ішоў насустрач нізкаму сонцу, «шырока, роўна клалася ў раллю зерне».

У такім жа пошуку маральнай асновы вытокаў чалавечай асобы У. Караткевічам напісаны і раман «Нельга забыць» — аб феномене Рэмбранта. Як і Рэмбрант, У. Караткевіч валодаў талентам агульначалавечым, яго цікавіў не толькі «гэты, адзін чалавек», а разам з ім чалавек наогул. Яго эстэтычны герой — герой «пакутліва-драматычны», у якім зліліся супярэчнасці і гісторыі, і, у значнай ступені, сучаснасці. Разам з болей безвыходнасці герой У. Караткевіча поўніцца тугою па еднасці чалавечай, па тым, «як цяжка, мудра і нясцерпна жыць кожнаму на зямлі».

Пісьменнік нібы ўздываецца ў сваім рамантычна-трагічным парыванні над сваім часам. У яго мастацтва, па сваёй сутнасці, адначасова гераічнае і трагічнае — гэта мастацтва, якое ўсведамляла драматызм сучаснага жыцця і праз гісторыю, гістарычнага чалавека заклікала яго ўдасканальваць.

Павел Банцэвіч (Гродна, Беларусь)

АСВЕТНІЦКАЯ ІДЭЯ Ё РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА «КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ»

Творы Уладзіміра Караткевіча маюць выразную асветніцкую скіраванасць, непасрэдна выконваюць функцыю выхавання і развіцця чытачоў, дапамагаюць умацаванню духоўнай павязі пакаленняў. Барацьба за захаванне нацыянальнай самабытнасці, абарона і папулярызацыя роднай мовы, культуры, палымянае адстойванне славы беларускай гісторыі — такія прынцыпы вызначалі мастацка-эстэтычнае і жыццёвае крэда пісьменніка. Пра што ён ні пісаў, якія б бакі жыцця ні закранаў — заўсёды ў яго творах галоўным крытэрыем вартасці чалавека служыць стаўленне да Беларусі, глыбіня патрыятычных пачуццяў і ўсведамленне абавязку перад радзімай. У адным з інтэрв'ю пісьменнік сказаў: «Выхоўваць любоў да нацыянальнай культуры можна адным толькі спосабам: выхаваннем у чалавеку гордасці за свой народ і яго дзеянні ў гісторыі. І — у сучасным — працай, часам непасільнай, па асвеце моладзі, па абуджэнні ў ёй глыбокіх ведаў аб сваіх людзях і сваім краі» (VIII, кн. 2, 427).

Уладзімір Караткевіч нястомна дзейнічаў у гэтым кірунку, адкрываючы чытачам прыхаваныя крыніцы пазнання Беларусі. Мастак заклікаў сучаснікаў плённа папрацаваць на карысць сабе і нашчадкам, захаваць велічную гісторыю, мову, помнікі архітэктуры і мастацтва, традыцыі, звычаі, абрады. Чалавек энцыклапедычных ведаў, У. Караткевіч імкнуўся дапамагчы самаадукацыі чытачоў — паведамляў цікавую інфармацыю з гісторыі, літаратуры, этнаграфіі, архітэктуры, археалогіі, прыродазнаўства... Дзеля навукі сучаснікам ён распавядаў пра гераічнае, самаахвярнае жыццё слаўтых людзей Беларусі — гонару нацыі.

Менавіта клопат пра духоўнае ачышчэнне народа, адчуванне асабістага абавязку ў адраджэнні генетычнай памяці нацыі натхнілі У. Караткевіча на стварэнне першага, па сутнасці, гістарычнага рамана ў беларускай літаратуры — «Каласоў пад сярпом тваім». Гэты твор можна назваць патрыятычным і маральна-этычным урокам гісторыі. На рамане можна вучыцца, як трэба самааддана любіць свой народ, дасканала ведаць мінулае сваёй краіны, вызваляцца ад комплексу непаўнавартасці, які насаджаўся беларусам на працягу стагоддзяў. Пісьменнік зноў вяртаецца да сваёй ідэі — узвышэння герояў мінуўшчыны, паэтызацыі рыцараў духу, здатных падтрымліваць у сучаснікаў гонар за свой народ. На прыкладзе галоўнага персанажа твора Алеся Загорскага У. Караткевіч намагаўся выхоўваць свядомых грамадзян-патрыётаў, даць магчымасць беларусам адчуць сваю нацыянальную прыналежнасць.

Жыццё Загорскага, асобы, заўважым, не рэальнай, а створанай фантазіяй мастака, вызначаецца вялікімі грамадскімі інтарэсамі. Актыўнасць — галоўная асаблівасць яго натуры. Акрылены ідэяй роўнасці людзей, адстойваючы правы кожнага чалавека і цэлага народа на свабоду, Алесь прысвячае сваё жыццё дзейнасці на карысць бацькаўшчыне, народу: «...радзіма мне даражэй за ўсё. І калі радзіме маёй дрэнна — мне таксама няміла нічога, акрамя радзімы» (IV, 374). Еднасць з народам у драматычных абставінах, адчуванне агульнасці сваіх інтарэсаў, унутраных памкненняў з марамі і спадзяваннямі людзей раскрываюць агульначалавечы змест аблічча Алеся Загорскага, выяўляюць у характары героя адметныя якасці, якія У. Караткевіч хацеў бы бачыць у беларусаў.

Галоўны герой, у адпаведнасці з асветніцкай канцэпцыяй рамана, паядноўвае ў сабе шляхецкія і сялянскія, духоўна-высокія і практычна-зямныя рысы. Праз іх пільна прасочвае станаўленне Алеся Загорскага як асобы, фарміраванне ў ім якасцей князя і мужыка, мужыцкага караля. Алеся, нашчадка княжацкага роду, аддаюць на выхаванне ў сялянскую сям'ю. Такі звычай называўся дзядзькаванне і быў пашыраны на Беларусі ў XVI—XVII стст. У. Караткевіч наўмысна спалучае пастулаты шляхецкага і сялянскага выхавання, фармулюе маральна-этычны кодэкс чалавека, уласнае разуменне годнасці і гонару: «Каб ты быў добры да дзяцей і жанчын, верны для сяброў і страшны для ворагаў...» (IV, 81).

І яшчэ адзін вельмі важны маральны прынцып: чалавеку належыць памятаць сваіх прашчुरаў, ведаць карані, вытокі, берагчы духоўную спадчыну. Таму і імкнецца напоўніць сэрца юнака гонарам за свой радавод стары Вежа, вучыць шанаваць магілы продкаў Юрый Загорскі, пакідае ў душы чуллiвага хлопчыка памяць пра «белага жарэбчыка» стары Когут.

На аснове галоўных прынцыпаў народнага і шляхецкага выхавання У. Караткевіч паказвае, што ёсць агульначалавечыя духоўныя каштоўнасці, маральныя крытэрыі, згодна з якімі павінен жыць кожны ці то князь, ці то мужык. Народная мудрасць у цеснай сувязі з педагогікай шляхты дапамагла Алесю стаць такой асобай, чыя годнасць вызначаецца не паходжаннем, не саслоўнай прыналежнасцю, а справай служэння радзіме, народу. На думку Загорскага, безумоўна адносіны да лёсу бацькаўшчыны, адчужанасць ад яе культуры, мовы сведчаць пра «адсутнасць разумення таго, хто мы такія» (V, 31). Зразумець гэта можна праз усведамленне ўласнай самабытнасці, арыгінальнасці, праз пошукі свайго адметнага шляху ў сусвеце. Спасцігнуўшы трагізм і веліч шматпакутнай гісторыі Беларусі, Алесь прыходзіць да высновы, што ў яго радзімы і народа «імя таксама ёсць, забытае, састарэлае. Але ж ёсць» (IV, 242). Усвядоміўшы сябе беларусамі, Загорскі і яго аднадумцы будуць адраджаць сваё імя. Адраджаць незалежна і годна, як гэта рабілі легендарныя і гістарычныя беларускія героі-паўстанцы Ваўкалака, Машэка, Вашчыла, Ляўшун, Сымон-аршанец. Ніколі не здраджваючы высокім ідэалам, яны будуць адкрываць сваю бацькаўшчыну, свой народ:

«Не, народ не забілі. Ён жыве і чакае шчасця. І будзе жыць, як бы цяжка яму ні было...» (5, 147).

Тэма народа, яго становішча, умоваў жыцця, ролі ў гістарычным працэсе, яго культура, духоўны свет займаюць значнае месца на старонках твора. Уладзімір Караткевіч рамантычна ўзнямаецца над рэчаіснасцю і надае народу тыя рысы і якасці, якія яму хацелася бачыць. Гарачая прага ідэалу красамойна выяўляе асветніцкую тэндэнцыю яго творчасці. З апантанасцю і непахіснасцю народ у рамане адстойвае свой гонар, захоўвае вернасць, сумленне ў змаганні за волю. Письменнік паэтызуе Беларусь, яе славетную і драматычную мінуўшчыну, падкрэслівае веліч і духоўную моц свайго народа. Ён ставіць перад сабой задачу ліквідаваць уяўленне пра беларусаў як пра бездапаможную, бедную на таленты нацыю, няздатную самастойна ўладкаваць свой лёс. Празайк разбурае гэты асімілятарскі міф і робіць усё, каб паказаць суайчыннікам іхнюю сілу, гонар, права на самастойны шлях. Письменнік раскрывае чытачам вялікія дасягненні беларусаў у навуцы, літаратуры, мастацтве, юрыспрудэнцыі. Аўтар не стамляецца нагадваць пра шматвяжковую дзяржаўнасць беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім, успамінае імёны лепшых сыноў Беларусі, грамадскіх дзеячаў, людзей мастацтва, асветнікаў: «А Кірыла Тураўскі, а паданні? А тое, што наша друкаваная «Біблія» з'явілася раней, чым у многіх у Еўропе? А тое, што законы Статута Літоўскага склалі мы? А тое, што Польшча сто год судзілася законамі, напісанымі на нашай мове, а калі пераклала іх, то пакінула ўсе нашы тэрміны і адсылала тых, хто не зразумее іх, да арыгінала? А тое, што рукапіс меж паміж Польшчай і Літвой, які даследчыкі лічаць польскім, напісаны беларускай гаворкай? А тое, што трыста год мовай княства была беларуская мова?.. [...] А Будны? А старажытны іканапіс?!» (V, 169–170).

Уладзімір Караткевіч праводзіць паралелі паміж беларускімі народнымі песнямі і найлепшымі ўзорамі сусветнай музыкі — творамі Манюшкі, Глінкі, Баха. Даследуючы катэгорыю нацыянальнай свядомасці, ён настойліва тлумачыць розніцу паміж веравызнаннем і паходжаннем. Шкадуе, што спрадвечна беларускія словы забываюцца, а ім на змену прыходзяць недарэчныя адпаведнікі, турбуюцца пра недастатковасць слоўнікаў, мовазнаўчых прац, нататак аб старажытнай і сучаснай літаратурах. Письменнік пераконвае, што мова, паэзія, музыка — гэта найвышэйшы сродак сувязі паміж душамі людзей, і змаганне за слова — справа кожнага з нас.

Ідэйна-маральнае супастаўленне мінуўшчыны і сучаснасці дазваляла У. Караткевічу ўздзейнічаць на сучаснікаў, ствараць агульнанацыянальны, агульначалавечы ідэал, які спрыяў бы нацыянальнаму і духоўнаму адраджэнню грамадства. Значэнне такога ідэалу магла атрымаць, паводле У. Караткевіча, асветніцкая ідэя адданага, самаахвярнага служэння радзіме, ідэя адраджэння духоўнасці. Толькі яна здольная аб'яднаць нацыю, зрабіць яе адказнай за лёс бацькаўшчыны.

Алесь Века (Мінск)

«НА БЕЛАРУСІ БОГ ЖЫВЕ...»

БІБЛЕЙСКІЯ СЮЖЭТЫ І МАТЫВЫ
Ў ПАЭЗІІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Творчасць Уладзіміра Караткевіча пры ўсёй яе традыцыйнасці ўсё ж адметная ў беларускай літаратуры. Сюжэты, матывы і вобразы яго твораў вылучаюцца перш за ўсё на фоне той сялянскай тэматыкі, якая здаўна панавала ў нашым прыгожым пісьменстве. Істотна і тое, што пісьменнік першым пачаў глыбока распрацоўваць тэму нацыянальнай гісторыі. Белетрызацыя гісторыі ці гістарычная белетрыстыка — такія вызначэнні можна сустрачаць у дачыненні да яго аповесцей і раманаў. І гэта сапраўды так, калі разглядаць творы майстра ў кантэксце літаратуры 50–70-х гг. Якраз тады шчырыя сэрцы востра адчулі, што без нацыянальна-патрыятычнага і гуманістычнага выхавання моладзі, без прапагандавання лепшых набыткаў сусветнай культуры немагчыма далейшае духоўнае развіццё нацыі.

ДУХ РЭЛІГІЙНАСЦІ — БЕЛАРУСКІ ДУХ

Для таго каб абудзіць дух беларускі, Уладзімір Караткевіч шырока скарыстоўваў і распрацоўваў у творах сюжэты і матывы з Бібліі. Такое назіралася на пэўных этапах грамадскага жыцця ў многіх літаратурах свету. Пад уздзеяннем падзей першай паловы XX ст., асабліва Другой сусветнай вайны, у свядомасці прагрэсіўных прадстаўнікоў сусветнай грамадскасці паскорыўся працэс засваення гуманнай ідэі аб блізкасці і еднасці ўсіх людзей на Зямлі. Рэміфалагізацыя¹ як з’ява ў беларускай літаратуры пасляваеннага перыяду (Я. Колас, М. Танк, Я. Брыль, П. Панчанка і інш.) ішла паралельна з тым жа працэсам у сусветным прыгожым пісьменстве. Выкарыстанне матываў і сюжэтаў з міфалогіі — у тым ліку і з біблейскай — дапамагала ствараць не толькі глабальныя «мадэлі» развіцця грамадства, але і больш уважліва акцэнтаваць пэўныя сітуацыі і калізійныя жыцця. Мастацтва ўсё больш і больш пачало схіляцца да цвярджэння думкі пра выратавальную місію рэлігійных ідэй, якімі павінна паўніцца ўся чалавечая культура.

З прыведзеных разваг можна зрабіць вывад, што зварот Уладзіміра Караткевіча да біблейскіх сюжэтаў і матываў быў з’явай не выпадковай, а хутчэй заканамернай. Ужо нават першы паэтычны зборнік «Матчына душа» (1958) мае арыентацыю на хрысціянскія ідэі. Пэўная танальнасць будзе дамінаваць

¹ Рэміфалагізацыя — тут: зварот да глыбінных пластоў традыцыйнай міфалагічнай спадчыны.

у творчасці пісьменніка і надалей, а менавіта: дух рэлігійнасці чалавека залежыць не столькі ад ведання біблейскай гісторыі, не ад веравызнання наогул, а ад чалавечнасці самога чалавека.

Паказальнай у гэтым плане з'яўляецца размова, якая адбылася ў свой час паміж Уладзімірам Караткевічам і архіепіскапам Мінскім і Беларускам Антоніем (А. Мельнікавым), пра якую згадвае Адам Мальдзіс. Распавядаючы пра ўдзел у пасяджэнні Сусветнага савета хрысціянскіх цэркваў, архіепіскап пераказаў размову з адным удзельнікам нарады, які пытаўся, ці ёсць на Беларусі гістарычны раман. І архіепіскап Антоній згадаў У. Караткевіча, на што пачуў адказ пра «блюзнерскія раманы». «Тут я запярэчыў: «Караткевіча турбуюць не столькі пытанні рэлігіі і атэізму, колькі пытанні чалавечай асобы, яе адказнасці перад... гісторыяй...» Скажыце, калі ласка, Уладзімір Сямёнавіч, ці правільна я запярэчыў яму?.. — Ну, вядома ж... Я не быў бы мастаком, калі б пісаў голыя агіткі. Мяне сапраўды куды больш хвалюе, што такое чалавек і чаму ён можа мець уладу над іншым чалавекам, чым розныя там канфесійныя праблемы. З-за гэтых праблем у гісторыі майго народа было столькі войнаў, столькі трагедый...»².

І ЯЗЫЧНИЦТВА, І ХРЫСЦІЯНСТВА

Асэнсаванне і распрацоўка хрысціянскіх ідэй у паэзіі Уладзіміра Караткевіча — з'ява адметная: пісьменнік творча абыходзіцца з імі, не дагматызуе іх, прыўносіць у іх нацыянальны пачатак. У чым жа ён выяўляецца? На наш погляд — у спалучэнні таго лепшага з духоўнасці паганства, што зберагаў на працягу доўгай гісторыі народ, і лепшага з духоўнасці хрысціянства, якое моцнае агульначалавечымі, гуманістычнымі ўстановамі.

У паганстве пісьменніку імпануе абагаўленне ўсяго космасу, створанага Богам, разуменне неацэннай каштоўнасці і хараства прыроды і чалавека. Для чалавека язычніцкай веры любы драпежнік роўны па значнасці з кожным карысным і добрым зверам. Роўнае права на існаванне і валоданне багаццямі космасу мае і чалавек, і самая маленькая казюлька. Акурат у гэтым пісьменнік бачыць станоўчае значэнне старажытнага паганства. Але падкрэслім, што У. Караткевіч не прымае на веру догмаў, нават калі яны перайшлі да нас з заветаў продкаў. Прыкладам таго можа быць зварот пісьменніка да вершаванай трагедыі башкірскага паэта Мустая Карыма «У ноч зацмення месяца», якую У. Караткевіч пераклаў на беларускую мову. У гэтым творы выкрываецца небяспека дагматызму, пад уздзеяннем якога рана ці позна любая, нават самая станоўчая з'ява пераўтвараецца ў тормаз, паўстае перашкодай на шляху да лепшага жыцця, да шчасця людзей.

Спалучэннем паганскага і хрысціянскага пачаткаў асветлены верш «У тую ноч» (зб. «Матчына душа»). Паэт стварае малюнак спрадвечнага

² Мальдзіс А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: Партрэт пісьменніка і чалавека. Мн., 1990. С. 143.

свята беларусаў — Купалля і, у прыватнасці, паказвае апагей усяго рытуалу святкавання — пошук папараць-кветкі:

Кветка ў нетрах лясных распускалася,
Залатая, агністая, сіняя,
На купаллі, на росным купаллі,
Ў бураломнай лясной лагчыне. (I, 44)

Але асноўны акцэнт у творы паэт робіць не на свяце і не на клопатах (святочных, будзённых) беларусаў. Галоўнае паўстае-раскрываецца як бы нечакана, але разам з тым падрыхтавана ўсёй папярэдняй гісторыяй народа, яго спрадвечным спадзяваннем на лепшую долю:

І не ведалі вёскі ў дубровах,
Людзі хмурыя і палеткі,
Што ўсяму ўжо знайшлося Слова,
Што яно прагрыміць над светам...
Наваколле пакуль што маўчала.
Ноч плыла агнямі і зорамі...
Нарадзіўся Янка Купала. (I, 45)

Слова (Бог-Слова) у хрысціянскай традыцыі, у прыватнасці, праваслаўнай, абазначае другую асобу Святой Тройцы — Сына Божага як вечнае і іпастаснае Слова Божае. Яно спаконвеку было з Богам-Айцом і затым увасобілася ў вобразе чалавека (Хрыста) дзеля людзей ды іхняга выратавання. «З пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог» — гэтак пачынаецца Евангелле ад Іаана³. З'яўленне Выратавальніка і ўвасабленне яго ў чалавека было прадказана яшчэ ў Старым запавесце. Гэтак і нараджэнне Янкі Купалы, паводле паэтычнага вобраза У. Караткевіча, было як бы прадказана ў старажытных часы нашымі продкамі. І менавіта гэтае нараджэнне-выратаванне чакалася больш за ўсё, таму яно ў творы духоўна спалучана са спрадвечным святам — Купаллем. І як Слова Божае ўвасобілася ў Сына Божага дзеля выратавання ўсіх людзей, так і Янка Купала прыйшоў у свет беларускім Словам, каб заявіць голасна пра свой народ і ад імя гэтага народа, выратаваць беларусаў ад нацыянальнага бяспамяцтва.

ЛЮБОЎ ДА БОГА, ДА РАДЗІМЫ, ДА БЛІЖНЯГА

У свой час шукаў глыбіннага апірышча чалавечае душы вялікі мысляр з беларускімі каранямі Фёдар Дастаеўскі і прыйшоў да высновы, што ім з'яўляецца хрысціянскае сумленне, «совесть во Христе». І ў запіснай кніжцы пісьменнік занатоўвае: «Сумленне без Бога ёсць жах, яно можа заблукаць і прывесці да бязмежнай разбэшчанасці.

³ Тут і далей у тэксце цытаты з Бібліі прыводзяцца паводле рускамоўнага кананічнага выдання ў перакладзе на беларускую мову, зробленым аўтарам.

Недастаткова вызначаць маральнасць вернасцю сваім перакананням. Трэба яшчэ безупынна ўзнімаць у сабе пытанне: ці правільныя мае перакананні? Праверка ж іх адзіная — Хрыстос»⁴.

Пэўныя крытэрыі ацэнкі чалавечых паводзін прысутнічаюць і ў творах У. Караткевіча. Найперш гэта самыя высокія пачуцці кахання, душэўнага болю, патрыятызму, любові, без якіх паэт не ўяўляе сапраўды паўнаwartаснага чалавечага быцця. Прычым трэба заўважыць, што ўсе яны (пачуцці гэтыя) вельмі моцна заостраны пісьменнікам і іх цяжка не заўважыць. Напрыклад, пачуццё любові. У хрысціянстве склалася традыцыя разумення двух відаў любові — любові да Бога і любові да бліжняга свайго, прычым дамінуе на шкале дабрачыннасцей любоў да Бога. Нездарма Хрыстос на пытанне аднаго з фарысеяў: «Настаўнік! Які найбольшы завет у законе?» — адказаў: «Узлюбі Госпада Бога твайго ўсім сэрцам тваім, і ўсёй душой тваёй, і ўсім разуменнем тваім. Гэта ёсць найпершы і найбольшы завет. Другі ж падобны да гэтага: узлюбі бліжняга свайго, як самога сябе. На гэтых двух заветах грунтуецца ўвесь закон і прарокі» (Мц. 21: 36–40).

Для паэта вызначальнымі з’яўляюцца стасункі паміж людзьмі на аснове чалавечнасці. А чалавечнасць вымяраецца маральнымі законамі⁵, засвоенымі людзьмі на пакутных шляхах гісторыі. У вершы «Здратаваныя магілы» (зб. «Мая Іліяда», 1969), напрыклад, паэт стварае маналог нябожчыцы-маці, на магілу да якой не пускаюць сына (сюжэт мае карані ў гісторыі рэвалюцыйнага руху ў Грэцыі):

Хто ж з іх горшы, мой сыне? Язычнікі злыя
Ці рупліўцы аб славе Хрыстовай і сіле?
На Галгофу калісьці пусцілі Марыю,
А цябе — на магілу маю не пусцілі. (І, 140)

У вершах У. Караткевіча перавага аддаецца непасрэднаму жывому пацуццю, якое існуе як бы само па сабе, свабодна ад чыёй бы там ні было «запантэнтаванасці». Для паэта няма рэзкага падзелу на зямное і нябеснае. У сваіх развагах ён выходзіць не толькі са здабыткаў чалавецтва, але і з уласнага жыццёвага і маральнага вопыту. Паэту, пэўна, бліжэй пачуццё любові ў трактоўцы апостала Паўла: ахвярнасць без любові — нішто. У Першым пасланні да карынфянаў апостал гаворыць: «Любоў доўгацяцярплівая, міласэрная, любоў не зайздросціць, любоў не выхваляецца, не ганарыцца, не бясчынствуе,

⁴ Цыт. па: Сарнов Б. Смотрите, кто пришел: Новый человек на арене истории. М., 1992. С. 297.

⁵ Гэтыя маральныя законы, якія ўбіраюць у сябе жыццёвы вопыт многіх пакаленняў і прыводзяць чалавека да ідэі Бога — усеагульных прынцыпаў развіцця свету, жыцця ўвогуле. Бог ёсць Любоў, Бог ёсць Мудрасць, Бог ёсць само Жыццё. Разумеючы гэта, лёгка ўсвядоміць, што без любові да Бога, без прымання вышэйшых прынцыпаў быцця няма і так званай чалавечнасці.

не шукае свайго, не раздражняецца, не мысліць ліхога, не радуецца хлусні, а сурадуецца ісціне; усё пакрывае, усяму верыць, усяго спадзяецца, усё трымае» (1 Кар. 13: 4–7).

Цікавай у гэтым плане з’яўляецца трактоўка вобраза Самсона ў вершы «Самсон» (зб. «Мая Іліяда»). Паводле біблейскага сюжэта (Суд. 13–16), Самсон абраны «ад самага чэрава маці» на служэнне Богу і на ратаванне «Ізраіля ад рук філісцімлянаў». Таму з дзяцінства яго падрыхтоўвалі да абяцання назарэйства (абяцанне, згодна з якім Самсон павінен захоўваць рытуальную чысціню, у прыватнасці, устрымлівацца ад ужывання моцных напояў дзеля поўнага прысвячэння сябе Богу; знешняя прыкмета назарэя — доўгія валасы, якія забаранялася стрыгчы. — Чыс. 6: 1–5). Вось чаму ў самых вырашальных моманты жыцця на Самсона сыходзіць «Дух Гасподні», які дае яму чароўную сілу, што дазваляе перамагаць любых ворагаў. Усе ўчынкі юнака застаюцца незразумелымі для навакольных, але разам з тым маюць у сабе патаемны сэнс. Так, напрыклад, наперакор бацькам Самсон вырашае ўзяць шлюб з філісцімлянкаю. Пры гэтым ён кіруецца магчымасцю займець выпадак адпомсціць заклятым ворагам (Суд. 14: 3–4).

Двойчы Самсон-асілак спазнаў пакуты і выпрабаванні з-за няўдалага шлюбу. Але калі ў першы раз Самсон выстаў, то ў другі застаўся без сваіх валасоў, у якіх і быў сакрэт яго волатаўскай сілы. Ворагі-філісцімляне праз жонку Самсона Далілу асляпілі яго і пачалі ўсяляк здзекавацца са слабога і бяззбройнага. Самсон стаў маліцца Богу і хутка адчуў, што валасы зноў адрастаюць. Тым часам філісцімляне наладзілі свята ў храме Дагона і прымусілі Самсона забаўляць гасцей. Самсон папрасіў хлапчука-павадыра падвесці яго да слупоў храма і, зрушыўшы з месца два з іх, прамовіў: «Хай памрэ душа мая разам з філісцімлянамі». У імгненне храм разбурыўся, і Самсон загінуў з ворагамі пад абломкамі.

У сваім творы У. Караткевіч набліжае біблейскі сюжэт да рэалій зямнога жыцця. Ягоны Самсон — звычайны юнак, якому не абыхавыя паўсядзёжныя радасці і турботы. Але мару Самсона — «алівы ўзрошчваць, абвадняць пустэчы» — перапыніў вораг, што прыйшоў на яго зямлю. Аўтар укладвае ў вусны Самсона шчырыя словы:

...усё забыў, бо ў мой пясчаны край
Прыйшоў філісцімлянін.
Я не мог...
Забыў дзяўчат, саху, спакой і волю.
Адное засталася — сіла зброі.
Адное засталася — песні гнева. (І, 161)

Самсон-асілак узяўся за зброю і ўжо амаль перамог. Але сэрца яго засталося чалавечым, у ім не адгарэлі зямныя пачуцці. Самсон закахаўся ў дзяўчыну з варожага лагера, якая ў рэшце рэшт і здрадзіла яму: яна выдала філісцімлянам таямніцу непераможнасці Самсона. І калі Самсон з біблейскай

гісторыі ў той жа сітуацыі звяртаецца з малітваю да Бога, то герой У. Караткевіча звяртаецца за дапамогай да роднай зямлі-радзімы, да сваіх вытокаў⁶. І толькі гэта вяртае яму сілы:

Успамінаючы парог бацькоўскі
І маці, што прадзе штовечар воўну
На камені яго...
О гэты смех
Прыгожай сукі у раскошнай зале!..
Што можаш ты паставіць супраць Маці?
Усе твае надуманыя словы —
Хлусня, як ты сама.
А маці ёсць.
І сонца ёсць. І ёсць мая радзіма.
Я сын яе. (I, 161).

Адаваючы перавагу любові да радзімы перад каханнем да жанчыны, У. Караткевіч ні ў якім разе не проціпастаўляе гэтыя два пачуцці і тым больш не прыніжае якое-небудзь з іх. У разуменні паэта яны роўныя між сабой і вельмі значныя ў чалавечым жыцці. Але каханне паміж мужчынам і жанчынай — гэта найперш шлях да асабістага шчасця, толькі пачатак шляху да Бога. Прызначэнне ж чалавека ў жыцці бачыцца паэту не толькі ў гэтым, а ў нечым большым, вышэйшым. Да ўсведамлення тае вышыні чалавек прыходзіць паступова, як бы на этапах, і дасягае яе праз страты, пакуты і выпрабаванні. І толькі такім чынам ён здольны ўзняцца да ўсведамлення сэнсу быцця, да разумення яго вялікай праўды.

ПАТРЫЯТЫЗМ ВЫРАСТАЕ З ЛЮБОВІ

Разуменне пакутных шляхоў, на якіх дасягаюцца вышыні жыццёвай мудрасці, збліжае У. Караткевіча з яго вялікім папярэднікам — Адамам Міцкевічам, само жыццё якога сталася пакутным шляхам-здабываннем вялікай праўды. Паэту ў свой час давялося перажыць цяжкія выпрабаванні, перш чым ён зразумеў, што «праўда і веліч жыцця не могуць быць залежнымі ад выпадковасцей асабістага шчасця»⁷. Таму і пра У. Караткевіча можна сказаць словамі, якія рускі філосаф У. Салаўёў сказаў у дачыненні да А. Міцкевіча: «Пра любоў да народа ці да бацькаўшчыны трэба сказаць тое ж, што

⁶ Ідэя святасці, боскасці радзімы, родных вытокаў выяўлена ў многіх творах У. Караткевіча. Ва ўмоўнай іерархіі я — бліжні — народ — радзіма — чалавецтва — галактыка — Бог (як агульны прынцып уладкаванасці Сусвету) паняцце любоў да радзімы ўмяшчае ў сябе паняцце любоў да бліжняга і не абмяжоўваецца ім (бо знаходзіцца вышэй). З гэтай іерархіі бачна: каб любіць радзіму, неабходна (але гэтага не дастаткова) любіць (паважаць, мець сваю годнасць) сябе самога, сваіх бліжніх, свой народ. Любячы сваю радзіму, мы набліжаемся да Бога, да паяднання з ім.

⁷ Соловьев В. Философия искусства и литературная критика. М., 1991. С. 373.

і пра каханне да жанчыны. Тут і ў самой выключнасці пачуцця ёсць прадвесце вялікай праўды, што і народнасць, гэтаксама, як і асоба чалавечая, мае вечнае і бясспрэчнае прызначэнне і павінна стаць адной з вечных, самакаштоўных і незаменных формаў для дасканалай паўнаты жыццёвага зместу. Але, каб прадвесце вышэйшай праўды не ператварылася ў пустую, хлуслівую і згубную прэтэнзію, трэба, каб абвесны лад простага патрыятычнага пачуцця: «я люблю сваю радзіму», — ператварыўся ў загадны лад патрыятычнага абавязку: «дапамагай радзіме ва ўсведамленні і выкананні яе вышэйшай задачы»⁸.

Здавалася б, што загадны лад патрыятычнага абавязку павінен прывесці пісьменніка да ўзвелічэння самакаштоўнасці ўласнага народа перад іншымі. Але такога не адбываецца. Наадварот, У. Караткевіч прыходзіць да высновы пра неабвержнасць Хрыстовага завету: «Узлюбі бліжняга свайго, як самога сябе» (Мц. 22: 39). Патрыятычны абавязак грунтуецца, вырастае з любові да бліжняга. Нацыянальны космас ва ўяўленні У. Караткевіча — бязмежны, бо пры ўсім сваім непадабенстве і самакаштоўнасці кожны народ мае сваёй радзімай Зямлю, і ўсё чалавецтва мае агульнага продка і ўзаемапаяднана агульнай гісторыяй. Таму ад суладнасці паміж людзьмі залежыць іх асабісты лёс, будучыня іх нашчадкаў.

Так, напрыклад, у вершы «І сніў Адам...» (зб. «Мая Іліяда») У. Караткевіч стварае малюнак райскай ідыліі, бесклапотнага мірнага існавання. Але вось Зямля дае Адаму «святло і празрэне». Бо гэта ж ад яго залежыць, быць ці не быць чалавечай гісторыі на Зямлі. І вось у сне-прадказанні ён бачыць тое, што чакае нашчадкаў у будучыні:

І сніў Адам:
Камета ўстала ў небе
Барвяным страшным зракам — і тады
Крывёю пачала сачыцца глеба
І згінулі эдэмскія сады...
І сніў Адам:
Зямля ў глыбінным лоне
Няволью нараджае для жывых...
І сніў Адам:
Да светлых зор сусвету
Імчыць, як лямант, шматвяковы жах —
Кроў Іліяды, попел Плошчы кветак,
Рагнеды плач і Хірасімы прах... (І, 153)

Для У. Караткевіча мінулае і сучаснасць знітаваны паміж сабой, сузалежныя, бо вызначаюць хаду сусветнай гісторыі і будучыню ўвогуле. Паэт усведамляе: чым глыбей і паўней мы зразумеем мінулае ў яго цэльнасці, тым лепш пазнаем і зразумеем сучаснасць. І чым больш глыбокія пласты мудрасці

⁸ Соловьев В. Философия искусства и литературная критика. С. 373.

спазнаў чалавек у сваім мінулым жыцці, тым больш актыўна ён можа ўплы-
ваць на хаду сучасных яму падзей.

Выбар, які робіць Адам пасля абуджэння ў вершы У. Караткевіча, зале-
жыць не столькі ад усведамлення Адамам таго, што гісторыя неабарачаль-
ная. Ён, гэты выбар, матывуецца хутчэй тым, што людзі на зямлі рана ці позна
ўсё ж адыдуць ад абстрактнага разумення сваёй блізкасці і навучацца жыва
ўспрымаць сапраўдную еднасць, роднасць. Любоўю да такой еднасці і кіру-
ецца Адам, які вырашае ўсё ж надкусіць злашчасны плод і распачаць такім
чынам гісторыю:

І Ева падышла і працягнула
Далоні сонных і пяшчотных рук.
І ён з трывогай, з радасцю няпэўнай
І з мужнасцю суровай, як праклён,
Прынік да іх у страсці горкай, гнеўнай,
Бо ён любіў...
Бо добра помніў сон. (І, 154)

Думкі паэта пра еднасць чалавечтва і арыентацыя на гэту еднасць сугуч-
ныя з тым настроем, што пануе сёння ў сусветнай літаратуры і філасофіі.
Пісьменнікі і філосафы ў сваіх працах, асабліва пасля Другой сусветнай вайны,
перайшлі ад канстатацыі фактаў і з'яваў да пошуку глыбінных прычын і шляхоў
выхаду з зацяжнага крызісу, што расцягнуўся на цэлае стагоддзе⁹. Пры розных
падыходах і поглядах на праблему быцця яны прыйшлі да высновы, што пры-
чынай крызісу грамадства стала бездухоўнасць. Секулярызацыя мастацтва і на-
огул усёй культуры прывяла да ўзнікнення прорвы паміж рэлігіяй і чалавекам.
На працягу доўгага часу — ад эпохі Адраджэння — гэта паступова і прывяло да
духоўнай пустэчы. Вось чаму вядомы філосаф рускага замежжа У. Вейдле
пісаў, што трагедыя мастацтва «можна зразумець толькі ў рэлігійным плане»,
а не ў сацыяльным ці эстэтычным. І «толькі рэлігійнае тлумачэнне дапаможа
нам згледзець крыніцу гэтай непрыхільнасці і развалу»¹⁰.

Пасмяротны зборнік вершаў Уладзіміра Караткевіча «Быў. Ёсць. Буду»
(1985) з'яўляецца не толькі апошнім у шэрагу яго паэтычных зборнікаў. Гэта
як бы выніковая рыса пад усёй творчасцю пісьменніка. Назву зборніку надалі
паводле аднайменнага верша, якім, уласна, і распачынаецца кніга:

Быў. Ёсць. Буду.
Таму, што заўжды, як пракляты,
Жыву бяздоннай трывогай,
Таму, што сэрца маё распята
За ўсе мільярды двухногіх. (І, 239)

⁹ Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели о месте культуры в современном обществе. М., 1991.

¹⁰ Тамсама. С. 164.

Пісьменнік не столькі дае характарыстыку сабе і сваёй творчасці, колькі вызначае ролю чалавека ў свеце наогул і паэта ў прыватнасці. Бо паэт, творца — прарок, якому воляю лёсу наканавана ўзняцца да ўсведамлення вышэйшай праўды і прамовіць гэту праўду да свайго народа, а ад імя свайго народа — усяму свету. Вось чаму папараць-кветка нібы віфліемская зорка прарочыць спакутаванаму народу пра нараджэнне Янкі Купалы. Вось чаму ў вершы «Багдановічу» (зб. «Мая Іліяда») У. Караткевіч піша:

Ты прыйшоў
І гарачым словам
Рунь узяў на роднай зямлі. (I, 227)

А выснову робіць наступную:

Смела крочу цяпер у пяскі я
Перад светлай заветнай гарой,
Бо як ёсць у народа такія —
Не загіне давеку народ. (I, 228)

Паэт для народа з'яўляецца нацыянальным Богам-Словам. Замах на яго свабоду і жыццё У. Караткевіч трактуе як найвялікшае злачынства. Так, у вершы «Афіцэру Лісаневічу» ён апісвае выпадак, калі маладому афіцэру, беларусу, прапаноўваюць выклікаць на дуэль М. Лермантава. Верш пабудаваны ў форме развагі афіцэра над ганебнай прапановай. І тут паэт называе М. Лермантава «Словам Народа», «Сэрцам Народа»:

Ды на Слова Народа, на Сэрца Народа
Не ўздому я ніколі сваю руку. (I, 249)

Варты павагі і памяці нашчадкаў і афіцэр Лісаневіч, які годна адказаў сатрапам,

І гэтым адказам
У гісторыі Людства застаўся ён. (I, 250)

Значны ў паэтычнай спадчыне У. Караткевіча верш «Быў. Ёсць. Буду». Варта толькі ўважліва ўчытацца ў яго радкі і зразумець сэнс, які закладзены паэтам. Бо на першы погляд можа падацца, што паэт ставіць сябе як асобу ў цэнтр і завастрае на сабе ўвагу. Але гэта не так. Паэта цікавіць усё той жа чалавек, створаны па «вобразу і падабенству Божаму», які можа «быць падобным да Бога ўсё больш і больш, станавіцца богападобным, калі ён любіць Бога і прымае ў сябе Дыханне Божага Жыцця. Станавіцца ж усё больш падобным да нашага боскага вобраза — мэта існавання чалавека»¹¹. Інакш кажучы, мэта чалавечага жыцця — зразумець вышэйшую праўду і сэнс свайго

¹¹ Жив Бог: Православный катехизис. Лондон, 1990. С. 18.

жыцця. Таму калі У. Караткевіч піша, што сэрца яго «распята за ўсе мільярды двухногіх», то тым самым цалкам выяўляе новазапаветную ідэю абожання чалавека.

Новы завет — гэта не толькі дамова паміж Богам і чалавецтвам. Гэта саюз, які здзейсніўся ў асобе Ісуса Хрыста (Бога, што стаў чалавекам) — сапраўды Бога і чалавека. І калі Логас, Слова, стала плоццю, — тады Божае злучылася з чалавечым. Вось чаму хрысціянская традыцыя сцвярджае, што калі чалавек верыць у Ісуса Хрыста, то «Хрыстос дае яму ад Святога Духа і з Духам Божае жыццё». І тады чалавечае злучаецца з Божым.

БЕЛАРУСЬ, ЗЯМЛЯ СВЯТАЯ...

Разам з тым трэба адзначыць, што, прызнаючы і ўхваляючы Божае ў чалавеку, Уладзімір Караткевіч не прызнае ў ім рабскай падпарадкаванасці, а таксама ўлады аднаго чалавека над другім, якая іншым разам становіцца большай за Божую. Паэт гэтаксама не прызнае прыгнёту чалавека, што чыніцца ад імя Бога. І таму ён гатоў змагацца супраць усяго гэтага заўсёды, нават пасля ўласнай смерці:

За ўсіх, хто крывёю піша
Ў нязгодзе
З рабства подлай дарогай,
Хто за Край Свой Родны, за усе Народы
Паўстане нават на Бога. (I, 239)

З прыведзеных радкоў якраз і вынікае, што самае каштоўнае — гэта чалавечая свабода, а самае святое — Родны Край. Непарушнасць такой высновы відавочная для паэта, бо змацавана крывёй змагароў за яе сцвярджэнне. Ніхто не мае права здзейсніць замах на волю і незалежнасць, нават Бог. Ды й ці можа Бог — увасабленне дасканаласці — парушыць тое, што ім жа створана?

Своеасаблівым працягам тэмы святасці радзімы з'яўляецца верш «На Беларусі Бог жыве». Письменніца даўно цікавіла народная легенда пра тое, як Бог дзяліў зямлю і адарыў беларусаў самай лепшай і багатай яе часткай (VIII, кн. 1, 449–250). Але, каб ураўняць гэтае багацце, ён даў беларусам найгоршае ў свеце начальства.

У вершы ж паэт выказвае крыху іншую думку, якая ў асноўным зводзіцца да наступнага: Беларусь — наша радзіма, Храм непарушны для кожнага чалавека, што жыве на гэтай зямлі:

Гэты край раскрытых душ і дзвярэй,
Гэты край —
Твой дом і сабор... (I, 242)

І ў гэтым храме жыве сам пан Бог. Бо дзе ж яму яшчэ жыць, як не ў раі? А якраз рай і быў аддадзены беларусам пры дзяльбе:

І пра тое кожны п'яе салавей
Росным кветкам у роднай траве:
«На Беларусі Бог жыве», —
І няхай давеку жыве. (I, 242)

Апошнім часам многа дыскутуецца пытанне пра беларускі менталітэт: што гэта такое, на чым грунтуецца, што ў ім станоўчага, а што — адмоўнага? Немалаважным з'яўляецца тут і вызначэнне ролі хрысціянства ў фарміраванні ментальнасці, а таксама такой з'явы, як талерантнасць. Беручы за аснову якраз гэты бок нацыянальнага характару ды яшчэ аптымістычнае сузіранне свету, спагадлівасць да розных людзей, некаторыя навукоўцы сцвярджаюць, што беларусы — самыя паслядоўныя хрысціянскія падзвіжнікі¹². У пацвярджэнне прыводзяцца факты старажытнай гісторыі Полацкага княства, якое напрамую хрысцілася ад Візантыі. Другія ж даследчыкі, наадварот, даводзяць, што ўсе пакуты на сваім гістарычным шляху беларусы маюць з-за недастатковай хрысціянскасці¹³. Пакуль улады спрачаліся, народ шанаваў веру сваіх продкаў і з недаверам пазіраў як на праваслаўе, гэтак і на каталіцтва і уніяцтва.

«МЫ З ІМ СВАЕ...»

Для Уладзіміра Караткевіча падобнай дылемы (хрысціяне мы ці не) не існавала — «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», «На Беларусі Бог жыве». Магчыма, тут і прысутнічае нейкая метафізіка і гэта ёсць нацыянальны міф, створаны пісьменнікам. Але без яго народу немагчыма жыць — гэтаксама, як чалавеку без мінуўшчыны, без каранёў. І калі «На Беларусі Бог жыве», то для У. Караткевіча гэта значыць, што ён жыве на зямлі ўсялякага народа ў любым кутку свету.

А калі Ён шле на нас кару і гнеў, —
Ну што ж, — мы з Ім свае:
У вяршыні самых гонкіх дрэў
Маланка з неба б'е. (I, 242)

З пункту гледжання У. Караткевіча, гэта ёсць сапраўдны патрыятызм, які вынікае з простае думкі: кожны народ, створаны Богам, варты аднолькавай увагі і пашаны. Вялікі гэты народ ці малы, знаходзіцца ён на вышэйшай ступені цывілізацыі ці на ніжэйшай, ён робіць роўны з іншымі ўнёсак у агульначалавечую гісторыю. А значыць, у аднолькавай ступені ўсе народы служаць адзінаму Богу, у якога няма лепшых ці разумнейшых, а ўсе роўныя. Адзіны

¹² Анціпенка А. Еўрапейскасць і хрысціянская ідэя беларускасці // Беларусіка. Кн. 2: Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, якая адбылася ў Маладзечне 19–20 жніўня 1992 года. Мн., 1992. С. 259–262.

¹³ Радзiк Р. Рэлігійныя перадумовы фарміравання беларускай нацыі // Тамсама. С. 272–279.

Бог дараваў народам жыццё і кожнаму ўдыхнуў індывідуальную душу і даў як святыню — мову народа. Таму

Праваслаўны або каталіцкі
Ці які там твой будзе парог, —
Яе разам з матчынай цыцкаю
Даў табе ў твае вусны Бог.
Пі. І ведай: гіне ў пракляццях
І з дзярма павек не ўстае
Той, хто выплюнуў цыцку маці
Або злосна ўкусіў яе. (I, 248–249)

У гэтых радках У. Караткевіч зноў жа ўвасабляе новазапаветную думку пра ўчалавечанне Ісуса: Логас, Слова, стала плоцю ва ўлонні Багародзіцы Дзевы Марыі, каб Божае злучылася з чалавечым. Гэтаксама і кожнаму чалавеку даецца ад Святога Духа праз улонне маці родная мова. На гэтай мове — мове ўласнай душы і сэрца — чалавеку ад нараджэння дадзены вялікі дарунак — магчымасць зносін з Богам.

* * *

Неяк французскі этнолаг-структураліст Клод Леві-Строс выказаў думку, ХХІ ст. пройдзе ва ўсім свеце пад сцягам гуманізму, у якім мае патрэбу сённяшняе чалавецтва. Беларусь і яе народ могуць ганарыцца тым, што ў нашай гісторыі быў, ёсць і будзе чалавек, які стаў у першыя шарэнгі на шляху да ўсясветнай чалавечнасці.

Ева Леонова (Минск)

«С ТОБОЙ, КАК С ДЕРЕВОМ ПОБЕГ, СПОСЛАСЬ...»

ОБРАЗ МАРИИ МАГДАЛИНЫ В РОМАНЕ В. КОРОТКЕВИЧА «ХРИСТОС
ПРИЗЫМЛЮСЯ Ё ГАРОДНІ» И МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОПЫТ

Хронотоп интерпретаций библейских мотивов, сюжетов и образов, художественных аллюзий на них поистине необозрим. История, происшедшая ровно две тысячи лет назад, и сегодня сопровождает человеческое существование. Разные люди по-разному относятся к ней. Для одних это, как отмечает известный российский литературовед С. С. Аверинцев, «самая реальная реальность, с которой, при свете которой живешь изо дня в день. Для других — чуть подальше: то, во что полагается верить людям верующим. Для третьих — еще дальше: один из компонентов культурной традиции, «мотив», «образ», метафора для списания вещей посторонних. Очень емкая метафора. Для четвертых, наконец, — вредный вздор, который необходимо всеми дозволенными и недозволенными приемами изгладить из памяти человечества. Но ни первые, ни вторые, ни третьи, ни даже четвертые не могут позабыть, успокоиться, жить, как будто ничего не было... Старую историю будут передумывать снова и снова. Четыре древних повествователя изложили ее очень сжато, с тревожащими наше воображение лакунами, с загадочными умолчаниями, а главное — не позволяя себе никаких мотиваций, даже никаких оценочных эпитетов... То, что они рассказали, требует толкователей, но своего собственного истолкования в себе не содержит».

Об исключительной притягательности евангельских перипетий, о неутолимом желании мастеров слова оживлять Христа — «эти слезы человечества, развернувшиеся в удивительный рассказ, удивительное событие» (В. Розанов), хорошо написал великий аргентинский поэт и прозаик Х.-Л. Борхес в стихотворении «Христос на кресте» (1985):

Он нам оставил дивный круг метафор...

Похожая мысль неоднократно звучала у Б. Пастернака, например — в стихотворении «На Страстной» из романа «Доктор Живаго»:

Еще кругом ночная мгла.
Еще так рано в мире,
Что звездам в небе нет числа,
И каждая, как день, светла,
И если бы земля могла,
Она бы Пасху проспала
Под чтение Псалтыри...

Чрезвычайно трогательно и очень лично воспринимал историю Христа — как нравственную опору, как духовный посох, — белорусский поэт В. Жилка; 1 мая 1923 года он оставил в «Дневнике» следующую запись: «Толькі дужыя, здаровыя ходзяць без кія, а слабому трэ падперціся, трэба дапамога. Мо таму я так упарта шукаю падпоркі... Але адно: Хрыста, светлага Ісуса я заўсёды любіў. Знаю яго боскасць (хоць Богам ён мог і не быць) і знаю яго чалавечнасць. Знаю яго магутнасць, калі забараняў мору хвалявацца, але знаю і яго малітву слабасці «Хай міма пройдзе келіх гэты» ў садзе. Бачу яго ўладаром, як едзе ў Іерусалім, і паніжанага, зняважанага воямі. Люблю яго, як моладасць сваю, як казку, як легенду, як лёгкі сон, як летуценне, але люблю і як сімвал мае трагедыі, люблю яго за вялікі трагізм, за мукі яго, за раны, за крыж яго... Я не ведаю нічога болей харошага, вялікага, як неўміручы (лепей сказаць) памершы і ўваскросшы Хрыстос».

В чем причина этой удивительной притягательности? Прежде всего, вероятно, в том, что всякий миф, будь то античный или библейский, несет в себе неисчерпаемый нравственный потенциал, извечные этические ценности, потребность человека в которых никогда — от начала цивилизации до нашего времени — не убывала; и художники разных эпох и народов искали пути их воскрешения, стремились взглянуть на них новыми глазами, помочь современникам и потомкам тоже увидеть их в новом свете, заново переосмыслить, «пережить», сопоставить свой индивидуальный духовный опыт с опытом общечеловеческим, с праопытом. «Библия — нескончаемость», — имеем мы все основания повторить вслед за В. Розановым.

При этом, как бы ни отличались формы и способы интерпретации библейского материала, обусловленные временной, национальной, социальной, конфессиональной принадлежностью (или атеистической позицией) писателя, природой его таланта, склонностью к мистическому или реалистическому письму и т. д., в мировой литературе упрочились две глобальные тенденции:

1) условно говоря, сакральная, приближенная к каноническим текстам художественная адаптация Библии — литературные пересказы, «прочтения», развития, дополнения к библейскому материалу, акцентирующие его актуальность для всех времен, но в особенности — для человека «здесь и сейчас», и имеющие, таким образом, цель дидактическую, просветительно-теологическую;

2) секулярная, светская, или, как ее определял протоиерей Александр Мень, «земная» (в иных своих вариантах, мы бы даже сказали, — чересчур заземленная); украинский литературовед А. Е. Нямцу именует ее «очеловеченной персонификацией».

Если в произведениях, созданных в русле первой тенденции, используя строки Б. Пастернака из его стихотворения «Гефсиманский сад», Иисус Христос тоже мог быть «как смертные, как мы», то в версиях второй — он и есть «мы», и есть «смертный» безо всяких «как». Цель творивших в русле второй

тенденции можно в определенной мере выразить обращенными к Христу словами Иуды из знаменитой рок-оперы Э. Л. Уэбберга и Т. Райса «Иисус Христос — суперзвезда» (1970): «... мне удалось развеять пелену, застилавшую мне глаза, и я покончил со слепым преклонением перед тобой, Иисус. И стало ясно мне, куда все это приведет. Чтобы трезво оценить обстановку, мне понадобилось одно усилие: отделить человека от мифа о нем... Я помню, когда мы все это начинали, — никаких разговоров тогда о Боге не было и в помине; тогда мы называли тебя Человеком».

Обе тенденции чрезвычайно неоднородны; причем, как ни парадоксально, в рамках второй иногда появляются произведения, гораздо более близкие к каноническим текстам, гораздо более созвучные им, нежели произведения собственно экзегетического (от *exegetike* — истолковываю) характера. Следует обратить внимание и на достаточно распространенную в мировой литературе (особенно второй половины XX в.) научно-фантастическую модернизацию Христа и других библейских персонажей, вплоть до того, что они представляются инопланетянами.

Как раз вторая, «земная», рецепция библейского материала если не превалирует, то уж, во всяком случае, находит широкое распространение в мировой литературе, в особенности начиная с периода всеобъемлющего кризиса человеческого сознания, и прежде всего — сознания религиозного, с конца XIX в., эпохи «переоценки ценностей», когда, по словам Ф. Ницше, «Бог умер». «Нет сомнения, — писал В. Розанов в «Апокалипсисе нашего времени» (1918–1919), — что глубокий фундамент всего теперь происходящего заключается в том, что в европейском... человечестве образовались колоссальные пустоты от бывшего христианства; и в эти пустоты проваливается все: троны, классы, сословия, труд, богатство. Все потрясены. Все гибнут, все гибнет. Но все это проваливается в пустоту души, которая лишилась древнего содержания». Очевидно, именно со вступлением человечества в XX век начинается эпоха, так сказать, низвержения святынь, эпоха невиданной до сих пор секуляризации добра и зла, божественного и дьявольского, светлого и темного в человеке и мире. Закономерно, что сегодня, на пограничье не только столетий, но и тысячелетий, когда — в особенности на территориях, в течение почти века охваченных неистовым атеизмом, — забрезжило желание жизни «во Христе», новое дыхание обрела и Книга книг, актуализировались всевозможные реконструкции как ее «главного Лица» (А. Мень) — Иисуса Христа, так и других персонажей, как ее стержневого сюжета, так и отдельных элементов художественной структуры. Соответственно стало злободневным философско-эстетическое прочтение, осмысление этих произведений, их своеобразная «мифореставрация» (понятие введено в обиход российским исследователем С. М. Телегиным в его книге «Философия мифа», изданной в 1994 г. в Москве: «Мифореставрация... означает такой метод анализа художественного или фольклорного текста, при котором исследователь восстанавливает его мифологическую праоснову»).

В разных вариантах осуществлялась рецепция Библии белорусской литературой. Непреходящее значение имеет скориновская адаптация библейских текстов, — по выражению В. Колесника, «духовная жертва» великого гуманиста родному краю, труд, преследовавший именно просветительно-теологические цели, ибо, по мнению Ф. Скорины, Библия должна служить «Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению». В первую очередь как источник мудрости, каковая «ест мати всех добрых речей и учитель всякому доброму умению», рассматривал Ф. Скорина, в частности, книгу притчей Соломоновых: «Ест бо в сих притчах сокрита мудрость, якобы [...] ядро у вореху»; «Пожиточны же суть сие книги чести всякому человеку, мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, наболей тым, они же хотят и мети добрые обычае и познати мудрость и науку...»

В русле просветительской тенденции, с отчетливо выраженным акцентом на возрожденческих евангельских мотивах интерпретировали библейскую сюжетику белорусские художники слова начала XX в. («Апокрыф», «Сярод пяскаў егіпецкай зямлі» М. Богдановича, «Прарок», «Ужо світае», «Яна і я» Я. Купалы и др.). Правда, как подчеркивал В. Колесник, «наши белорусские песняры редко брали их из первоисточников и никогда из богословских трактатов. Чаще всего они заимствовали их из народного поэтического сознания: апокрифов, сказок-легенд, преданий, притч, пословиц».

Позже к библейским мотивам апеллируют писатели белорусской эмиграции. Заметим, что и у них библейские реминисценции нередко сопровождаются мотивами воскресения, обновления, оживания, как, в частности, в стихотворении «Хрыстосаў лёс» (1943) Алеся Соловья:

Знёс мукаў шмат мой край каханы, —
сцяў і яго Хрыстосаў лёс;
яму хоць цяжка, хоць балесне,
ён будзе жыць, ён уваскрэсне!

Значительно реже, по известным причинам, к Библии обращались художники слова в самой Беларуси, тем не менее, присутствие Книги книг дает о себе знать и в их этико-эстетических системах (например, в произведениях В. Быкова). Что же касается белорусской литературы последних двух десятилетий, то, вероятно, легче назвать писателей, которые не обращались к извечным проблемам Бога и человека, веры и неверия, к символике Христа, апостолов, искушения, крестного пути, Голгофы, воскресения и т. п. Впечатление такое, что художник в продолжение долгого времени страдал без спасительной духовной влаги и теперь спешит утолить мучительную жажду. Вот имена только некоторых авторов, которые обрели Библию с ее бытийной прозрачностью и таинственностью одновременно: Д. Бичель-Загнетова, И. Богданович, Р. Бородулин, Г. Булыка, О. Минкин, Л. Рублевская, А. Рязанов, М. Скобла, А. Сус, Г. Тваранович, В. Шнип... И вот лишь незначительная часть произведений этих и других писателей: стихотворение Л. Голубовича «Хрыстос»,

рассказ И. Жерносек «Гадара», поэтические циклы Р. Бородулина «Сэрца стане Віфлеэмам...» и «Псалмы Давідавы» и А. Вольского «Гасподзь ідзе ў Ерусалім...». Обратимся хотя бы к одному произведению — стихотворению А. Вольского «Маўчым... маўчым...» из вышеназванного цикла:

...Мінула столькі лет і зім,
але спадзеву час не глушыць:
па небе,
па вадзе,
па сушы,
праз нашы сэрцы,
нашы душы
Гасподзь ідзе ў Ерусалім.

А вочы слепіць чадны дым.
І неба — ў шэрай пацярусе.
Гасподзь ідзе ў Ерусалім
па занядбанай Беларусі.
А што яна?
Маўчыць.
У скрусе.

А мы?
І мы — маўчым...
Маўчым.
Чаму ж «асанна» не крычым?..
Гасподзь ідзе ў Ерусалім!

Совершенно особое место занимает в белорусской литературе одно из самых широкоохватных и, без преувеличения, одно из самых значительных осмыслений библейского материала — роман Владимира Короткевича «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», завершённый в 1966 г. Библейская сюжетика воплощена в нем как на микро-, так и на макроуровнях; были актуализированы как отдельные ее детали, так и первичные, опорные, константы, целые евангельские коллизии и центральные образы: Иисус Христос, этот, по определению А. К. Горского (ученика известного богослова Павла Флоренского), «образ образов», его апостолы, Пилат, синедрион, пришествие, распятие, чудеса Христа и многое другое. По глубине проникновения в библейский мир в один ряд с романом «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» знатоки ставят такие произведения, как «Евангелие от Иуды» польского писателя Г. Панааса, «Евангелие от Марка» Х.-Л. Борхеса. «Эти произведения носят своеобразный экзегетический характер и в совокупности составляют светскую историю жизни и деяний Иисуса Христа, демонстрируют нетрадиционное восприятие образа Мессии в разные культурно-исторические эпохи в разных национальных контекстах», — справедливо замечает А. Е. Нямец, включающий в эту совокупность художественных истолкований библейского материала и роман белорусского писателя. К наиболее убедительным в психологическом

отношении образам (насколько психологизм вообще возможен в философской, притчевой прозе) в романе принадлежит и образ Марии Магдалины, чья библейская судьба экстраполирована писателем на драматические жизненные коллизии героини Марины Кривиц.

Как известно, женщины, в том числе грешницы, составляют достаточно большую часть обитателей библейского мира. Относительно же самой известной из них А. Мень специально обращает внимание читателей на следующий факт: «Отождествление Марии Магдалины с блудницей, описанной в Евангелии от Луки (7: 36–50), не имеет оснований в самом библейском тексте, а сложилось в латинской агиографической традиции, связанной с именем Григория Великого (VI в.)». Вероятно, уместно будет напомнить здесь историю прощения Иисусом Христом грешницы в доме фарисея Симона: «Некто из фарисеев просил Его вкусить с ним пищи; и Он, войдя в дом фарисея, возлег. И вот, женщина того города, которая была грешница, узнав, что Он возлежит в доме фарисея, принесла алавастровый сосуд с миром и, став позади у ног Его и плача, начала обливать ноги Его слезами и отирать волосами головы своей, и целовала ноги Его, и мазала миром. Видя это, фарисей, пригласивший Его, сказал сам в себе: если бы Он был пророк, то знал бы, кто и какая женщина прикасается к Нему, ибо она грешница. Обратившись к нему, Иисус сказал: Симон! Я имею нечто сказать тебе. Он говорит: скажи, Учитель. Иисус сказал: у одного заимодавца было два должника: один должен был пятьсот динариев, а другой пятьдесят, но как они не имели чем заплатить, он простил обоим. Скажи же, который из них более возлюбил его? Симон отвечал: думаю, тот, которому более простил. Он сказал ему: правильно ты рассудил. И, обратившись к женщине, сказал Симону: видишь ли ты эту женщину? Я пришел в дом твой, и ты воды Мне на ноги не дал, а она слезами облила Мне ноги и волосами головы своей отерла; ты целования Мне на дал, а она, с тех пор как Я пришел, не перестает целовать у Меня ноги; ты головы Мне маслом не помазал, а она миром помазала Мне ноги. А потому сказываю тебе: прощаются грехи ее многие за то, что она возлюбила много, а кому мало прощается, тот мало любит. Ей же сказал: прощаются тебе грехи. И возлежавшие с Ним начали говорить про себя: кто это, что и грехи прощает? Он же сказал женщине: вера твоя спасла тебя, иди с миром».

Несколько далее, в Евангелии же от Луки, сказано будет, что после этого «Мария, называемая Магдалиною, из которой вышли семь бесов», вместе с другими исцеленными от злых духов и болезней женщинами сопровождала Христа и его апостолов в их странствиях по городам и селениям (8: 1–3). Имя же прощенной Христом грешницы не упоминается, в связи с нею не идет речь об изгнании «семи бесов»; тем не менее, на протяжении многих веков она и Мария Магдалина воспринимались как одно и то же лицо, и эта традиция оказалась прочно закрепленной в современной библеистике. Так, статья в изданном к 2000-летию христианства «Православном библейском словаре» (СПб., 1997) гласит: «Мария Магдалина — жена-мироносица. Родом из

города Магдалы. Вела распутную жизнь, и Иисус Христос Своей проповедью возродил ее к новой жизни и сделал преданнейшей Своей последовательницей. По Воскресении Иисус Христос явился ей прежде других».

Любопытные пояснения по поводу прощенной Иисусом грешницы и Марии Магдалины — как лиц вполне автономных — содержит 9-й том «Толковой Библии», изданной в Петербурге в 1912 г. По поводу того, что женщина, посетившая дом фарисея Симона, была грешницей, блудницей, комментатор пишет: «Была — прошедшее несовершенное время, обозначающее не то, что женщина в это время продолжала свою грешную жизнь, а то, какою она представлялась во мнении ее сограждан, по-видимому, еще не знавших о ее обращении на истинный путь». Что же касается Марии Магдалины, «из которой вышли семь бесов», то, согласно комментарию, отсылающему нас, в свою очередь, к немецкому толкователю Библии Иоганну Вейсу, эти слова обозначают «чрезвычайную силу одержимости бесами: семь — на языке Св. Писания есть символ полноты... здесь указывается на то, что Мария семь раз в течение своей жизни подвергалась возвращению бесноватости. Что касается довольно распространенного рационалистического взгляда, будто бы Мария была просто крайне распущенной в нравственном отношении женщиной, ...то против такого понимания говорит употребленный и о Марии термин «исцеленная», который означает чудесное исцеление от действительной, а не мнимой болезни беснования». Иначе говоря, Мария Магдалина была больной, но не была блудницей! Помимо прочего, в этой же «Толковой Библии» приведен пример еще одного отождествления двух разных библейских историй: помазания ног Христа грешницей в доме фарисея Симона и позднейшего помазания головы Христа женщиной в Вифании, в доме прокаженного Симона (Мф. 26: 6–13), в то время как во втором случае речь идет вовсе не о грешнице, а об ученице Христа. Все эти и другие нюансы, безусловно, стоит иметь в виду, приступая к художественной «мифореставрации» библейских персонажей.

В любом случае очевидно, что при всей концептуальной значимости история Марии Магдалины принадлежит к самым лапидарным местам в евангельских текстах, таящим в себе безграничные возможности для художественных домыслов и разнообразных версий. Не случайно к образу Марии Магдалины не устают обращаться писатели разных времен и народов, причем интерпретации такого рода имеют место в обоих руслах — сакральном и секулярном. Заметим также, что из большого количества библейских персонажей образ Марии Магдалины — один из самых разработанных мировой литературой; назовем только некоторые произведения, главной или одной из главных фигур которых является именно она: поэма А. К. Толстого «Грешница» (1857), драма немецкого писателя К.-Ф. Хеббеля «Мария Магдалина» (1844), одноименные драма бельгийца М. Метерлинка (1909) и исторический роман Г. П. Данилевского (1913), романы уже упомянутого польского писателя Г. Пана «Евангелие от Иуды» (1973), венесуэльского — М. Отеро Сильвы «И стал

тот камень Христом» (1984), а также знаменитый стихотворный цикл Б. Пастернака в его романе «Доктор Живаго» (1957), драма украинца С. Черкасенко «Цена крови» (1930), повесть венгра Сильвестера Эрдега «Безымянная могила» (1994) и многие другие. Не говоря уже о многочисленных аллюзиях и аналогиях с Марией Магдалиной в мировой литературе, к числу едва ли не самых известных из которых относят героинь Ф. М. Достоевского — Настасью Филипповну из «Идиота», Грушеньку из «Братьев Карамазовых». Неоднократно, особенно в последние годы, к образу Марии Магдалины обращалась и белорусская литература; кажется, самый свежий пример такого рода — роман-мистерия Т. Бондарь «Благословение Марии» (1998), заслуживающий, несомненно, отдельного анализа в свете нашей темы. Чрезвычайно органично вписан в мировую традицию художественной, так сказать, реинкарнации библейских персонажей, в том числе Марии Магдалины, и роман В. Короткевича «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні: Евангелле ад Іуды».

Современные богословы, литературоведы, философы не раз писали о том, что христианский мир на пороге нового тысячелетия столкнулся с необходимостью преодоления огромной трагедии — разделенности двух заповедей, двух путей, завещанных Христом одновременно, — любви к Богу и любви к человеку. Но ведь и сам Христос часто предстает в такой разделенности в нем божественного и человеческого, причем именно вторая, человеческая, сторона чаще всего остается в тени. Между тем, как подчеркивал А. Мень, Христос «был человек. Человек в полном смысле слова». В этом смысле едва ли не самое главное впечатление, производимое присутствием грешных в окружении Христа, — именно впечатление его глубокой и мудрой человечности. Вспомним ответ Иисуса ропщущим книжникам и фарисеям: «Не здоровые имеют нужду во врачах, но больные; я пришел призвать не праведников, а грешников к покаянию» (Лк. 5: 31–32).

Впрочем, библейские ситуации с участием женщин, прежде всего грешниц, иногда использовались теми или иными авторами как дополнительный повод для десаκραлизации Христа. В качестве примера можно назвать драматическую поэму Леси Украинки «На поле крови»; в ней Иуда утверждает, что Иисусу совсем не чужды были человеческие слабости и пороки:

Він був такий, як всі!..
Не краший ані трошки! Любив він
вино і пахощі. Любив, щоб завжди
жінки йому вродливі слугували...
а він їм дозволяв, щоб ноги мили
йому коштовним нардом і волоссям
розкішним, як буває у блудниць,
вони йому ті ноги витирали.

В романе В. Короткевича «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» история Марии Магдалины распадается на три этапа, каждый из которых условно

можно определить следующим образом: до Христа, подле Христа, с Христом (последнее — не буквально, а метафорически говоря, то есть с Христом в сердце).

Какой предстает Мария Магдалина, пока еще Марина Кривиц, на первых страницах произведения? Судьба ее незавидна; читатель становится свидетелем того, как «былая пасомая» бискупа Комара, подобно вещи, передается им кардиналу Лотру — что называется, из рук в руки. Тем, чьей игрушкой-утехой, а позже — инструментом осуществления коварного замысла стала Марина, автор дает недвусмысленную характеристику (да и их самих постоянно вынуждает к саморекомендациям подобного рода): «Яны былі гной...» Показательно, что Марина, необычайной красоты женщина («Гожая. І ў Італіі, і паўсюль я не бачыў такіх», — свидетельствует Лотр), с самого начала вовсе не равнодушна к своей участи. Надежда если не на чувство, то хотя бы на какое-то постоянство, какую-то прочность и определенность положения при бискупе рушится и сменяется ощущениями «абражанага гонару і адрывунай прывязанасці, бяссільным гневам і сухой нянавісцю». Марина ловит себя на мысли, что ей даже трудно вспомнить такое слово, как «давеку». Постепенно гнев и отчаяние уступят место «асуджанаму, амаль спакойнаму прымірэнню», но лишь до поры до времени.

Пресловутый оксюморон «великая блудница» и, соответственно, тема Марии Магдалины непосредственно войдет в роман с XIII главы. На прочтение образа Марины Кривиц как библейской грешницы в этой главе «работает» каждая ее составляющая — на уровнях как философско-этического содержания, так и поэтики. В качестве одного из эпиграфов главе предшествуют слова из Апокалипсиса (18: 3, 4, 7): «І цары зямныя любадзейнічалі з ёю, і купцы зямныя ўзбагацелі ад вялікай раскошы яе... выйдзі ад яе, народ мой, каб не ўдзельнічаць вам у грахах яе і не зазнаць язваў яе... Колькі славілася яна і раскашавала, столькі аддайце ёй у адплату пакут і горкіх нягодаў». «Смертаноснай» назовет красоту Марины резчик Клеоник, и он же заметит: «Я з яе Магдаліну рэзаў бы». Позже, в разговоре с Юрасем Братчиком, Магдалиной назовет Марину Кривиц Лотр. Однако В. Короткевич настойчиво продолжает намеченную на первых страницах произведения антитетичную линию в изображении натуры и поведения героини и неоднозначного восприятия ее окружающими людьми. Один из самых дальновидных персонажей романа, «чалавек, які ведае ўсё», Кашпар Бекеш бросит как бы вскользь: «Людзі кажуць: самадайка. А мне здаецца, не можа быць хлуслівай гэткая прыгажосць... не веру, што дрэнь». Однако через многие испытания пройдет еще Марина, прежде чем подтвердится правота Бекеша.

С момента встречи Братчика с подосланной к нему Лотром Мариной (глава XVI «Саронская лілея») будет звучать уже преимущественно одно имя — Магдалина. Так присутствие образа библейской грешницы в романе окажется закрепленным и номинативно; имя же, как известно, уже есть цитата. «Процитированное», произнесенное, оно еще до полного развертывания

событий отсылает наше воображение к первосюжету. Более того, оно в определенной степени репрезентирует предшествующие и даже последующие реконструкции образа Магдалины, как бы «мерцающие», просвечивающие сквозь его новую художественную версию и, соответственно, вызывающие к нашей ассоциативной способности. Ибо, как бы далеко ни уходили разные авторы от протобраза, все же некоторые его существенные константы сохраняются неизменными и явят собой точки соприкосновения, типологические схождения отдельных его толкований. В этом смысле с короткевичевским прочтением образа Марии Магдалины в какой-то мере перекликается более позднее, предложенное Г. Панасом, объяснение. Показательно, например, что слова, вынесенные белорусским писателем в подзаголовок, — «Евангелие от Иуды», Г. Панас использует в качестве названия; как и у В. Короткевича, у польского автора изображение жизни Марии Магдалины «до Христа» также сменяется картинами ее существования «подле Христа» и с Христом в сердце.

Иное дело, что Марина Кривиц не по собственной воле становится спутницей Братчика-Христа и его апостолов: следить и доносить — вот новое предназначение, уготованное ей хозяином, Лотром. Но и теперь ощущения Марины не сводятся к равнодушно-холодной решимости исполнить приказ Лотра — посеять в сознании Юрся подозрения то ли о возможной измене Аней, то ли о насилии над нею и, введя в заблуждение, заставить покинуть город в поисках любимой. Марине достаточно легко удастся игра, однако все чаще посещают «комедиантку», тревожат ее совесть жалость и сострадание. Юрсь в ее глазах — «дзіця па думках і помыслах», и постепенно она начинает этого «ребенка» уважать. Чувство привязанности осложняется, усиливается благодарностью за спасение от смерти без суда, от камней разъяренной толпы. И будет порвана долгая цепь измен и предательств, связывающая Марину с прошлым, с Лотром, со всеми теми, кого она давно окрестила «гандлярамі», «дрэнню, золатам залітымі, гвалтоўнікамі, мяснікамі, катамі» ее тела. «Я не магу выдаць гэтага чалавека! — падумала яна. — Жывы, проста ён жывы...» Для Марины чрезвычайно важно, что и он видит в ней «не дрэва», как видят все «тыя», «нябожчыкі», а человека с душой и совестью.

Весьма существенно, что разрыв с Лотром происходит не под влиянием минутной слабости, не в результате некоего наития, нет; разрыв этот осознан и выстрадан. Она — Марина Кривиц, Мария Магдалина — отдает себе отчет в том, что с Братчиком-Христом «не толькі ў неба не трапіш... а і на зямлі доўга не паходзіш, у зямное пекла пападзеш... Хай так. Не хачу баяцца... Выкуплю грэх...».

Пройдет еще некоторое время, и Марина с удивлением обнаружит, что даже в детстве, при живых родителях, она не чувствовала себя так покойно, так хорошо, как подле Братчика. И, наконец, поймет, что ее посетила долгожданная любовь, первая и последняя, но в этой любви Марина признается только самой себе: «Узяць бы яго у рукі, у абдымкі, і не выпусціць, пакуль не

прыйдзе канец свету, пакуль не рассыплюцца зямля і неба і не застануцца яны адны ў абшары, дзе няма ні цемры, ні святла... Любы... Я ўжо больш не магу жыць без гэтага майго кахання, без гэтай журбы».

Выше уже констатировалась неизбежность типологических схождений между различными версиями образа Марии Магдалины. Типично, в частности, чувство любви, питаемое Марией Магдалиной к Иисусу Христу. Заметим только, что в сакральной традиции, в отличие от традиции «земной», любовь эта имеет характер восхищенно-возвышенный. Как для героини С. Черкасенко, для которой Христос тоже «мій Бог, мое життя й кохання». Как для героини С. Эрдега, для которой даже думать о Христе — великое блаженство. И как для героини Г. Панаса, в сюжете романа которого присутствует, вдобавок, мотив соперничества из-за Магдалины: исступленной страстью к ней, бывшей любовнице римлянина и потому всеми отверженной, охвачен Иуда (впрочем, о страстной любви Иуды к Марии Магдалине поведал и С. Эрдег в своей повести «Безымянная могила»), Магдалина же не в Иуде, а в Христе видит своего спасителя и свое спасение, верит в его воскрешение и надеется на грядущую с ним встречу.

В романе В. Короткевича смертная любит смертного. Однако и здесь, как едва ли не во всех интерпретациях образа Марии Магдалины, теме любви сопутствует давняя проблема христианской этики, которую в свое время Кароль Войтыла, будущий папа римский Иоанн Павел II, определил как «привнесение в любовь любви», где в первом случае слово «любовь» означает то, что на основе сексуального влечения формируется между мужчиной и женщиной; во втором же — содержание главной заповеди христианской веры» (см. книгу К. Войтылы «Любовь и ответственность»). Причем, как правило, любовь к ближнему стимулируется, подготавливается любовью к Христу, — может быть, как никем другим вдохновенно воспетой Б. Пастернаком (кстати, его цикл хоть и создан в русле сакральной традиции, но в философском смысле вполне соответствует истории духовного возмужания героини В. Короткевича):

Чуть ночь, мой демон тут как тут,
За прошлое моя расплата.
Придут и сердце мне сосут
Воспоминания разврата,
Когда, раба мужских причуд,
Была я душой бесноватой...

... О где бы я теперь была,
Учитель мой и мой Спаситель,
Когда б ночами у стола
Меня бы вечность не ждала,
Как новый, в сети ремесла
Мной завлеченный посетитель.

Но объясни, что значит грех,
И смерть, и ад, и пламень серный,
Когда я на глазах у всех
С тобой, как с деревом побег,
Срослась в своей тоске безмерной...

(Магдалина. I)

Еще одна проблема, чрезвычайно глубоко воплощенная в библейских текстах и существенно разработанная В. Короткевичем, — это проблема выбора. Человек с момента создания был и остается обещанием как добра, так и зла. Все во власти Бога, кроме необходимости и права выбирать между светом и тьмой, добром и злом. Вспомним библейское: «И владычествуйте над рыбами морскими (и над зверями), и над птицами небесными (и над всяким скотом, и над всею землею), и над всяким животным, пресмыкающимся по земле» (Быт. 1: 28). Исследователи Библии (в частности, доктор М. Розен из Румынии в своих «Уроках Библии») обращают внимание на то, что глагол, который обычно переводится с языка оригинала как «владычествовать, править», имеет и совершенно противоположное значение — «опускаться». Иначе говоря, от человека, от его свободного волеизъявления зависит, будет ли он царствовать и помогать Богу, возвысится — или же, наоборот, опустится, унижит себя до животного, до пресмыкающегося.

Сознание героини В. Короткевича в начале повествования достаточно релятивно, и лишь с течением времени бытовое начинает уступать место бытийному. В момент принятия главного решения на одной чаше весов — гарантированное, ставшее уже привычным, пусть только внешне, но не внутренне ощущаемое благополучие, на другой — неизвестность, скитания, лишения, возможный суд «дастаслаўнага сінедрыёна» во главе с Лотром или даже смерть в одном из жутких подземелий или на костре («простанароддзе ахвотней вешалі, а ерэтыкоў палілі»). Марина делает трезвый, осознанный выбор в пользу достоинства, что бы этот выбор за собой ни повлек. На упрек в измене Лотру, предательстве того, кто ее «з гною ўзняў», «цаніў», она с вызовом отвечает: «Не з гною, у гной вы мяне затаўклі».

Символично, что выбор в пользу Братчика-Христа и собственного достоинства Марина делает в результате пути, пройденного подле Христа, рядом, вместе с Христом. Метафора пути, дороги, странствия выполняет существеннейшую функцию в Библии вообще; «тяжкий путь познания» есть парадигма человеческой жизни от материнского чрева до могилы, он неизменно ассоциируется с поиском, обновлением, постижением миропорядка, а человек издавна уподобляется путешественнику, путнику, пилигриму. Как и для Братчика, для Марины Кривиц дорога испытаний обернулась духовно-душевным возвышением, протянулась от себя к себе — настоящей. Подобно Братчику-Христу, Марине, Марии Магдалине и распятия не суждено было избежать, и она тоже прошла свой крестный путь: слово «распятая» не раз и не случайно прозвучит у В. Короткевича: «Магдаліна, да крыві разбіўшы

кулакі, распрацерлася на брамнай палавінцы, шырока раскінуўшы рукі, як распятая»; «Распятая на браме Магдаліна...»

Показательно, что сам Братчик отнюдь не называет Марину Магдалиной. Для него она — «дзяўчынка» или «жанчына». Особое значение приобретают обращенные к ней слова Братчика (причем из ряда ключевых в романе): имея в виду тяжелое состояние, нездоровье Марины и все ею пережитое, Юрась произносит: «Гэ, ды ты зусім паганая. Кепская, як беларускае жыццё». Так ее судьба уподобляется судьбе многострадальной родины. Момент полного признания Марины становится и моментом отпущения ей грехов, прощения ее Братчиком: «Няма правіны. Ні тваёй, ні маёй і нічыёй іншай. Яны аблыталі ўсё. І ўсё трымалі пад сякарай. І ўсім на гэтай зямлі зламалі жыццё. І знявечылі хлуснёю цябе». Может быть, впервые и красота Марины в это мгновение предстает «зусім не смертаноснай, а мяккай... нібы аблітай чымсьці нябачным».

Кстати, тема красоты и любви в мировой литературе нередко сопровождается темой любви к Христу, благодаря чему приобретает глубокий философско-этический смысл. Особенно мощно подобное сопутствие мотивов воплощено у Ф. М. Достоевского, причем едва ли не во всех его произведениях. «Мир станет красота Христова», — читаем в черновых набросках к роману «Бесы». Но ведь и знаменитое «красота спасет мир» подразумевает, судя по всему, именно красоту Божью, а не соблазнительно-греховную, не «смертоносную». Красота традиционно воспринимается как образ Блага, как отблеск Блага, во Благо данный человеку дар; поэтому столь органична в христианском богоречении категория благообразия. Имея это в виду, иными глазами смотришь на измененную, обновленную, как будто омытую чем-то невидимым красоту Магдалины В. Короткевича.

Пожалуй, именно здесь уместно будет обратить внимание на самое, кажется, главное различие Магдалины В. Короткевича и ее «прамодели». Библийская Мария Магдалина мгновенно поверила в Христа, преобразилась; ее преображение — очевидное чудо в ряду других чудес Христа. У В. Короткевича Марина Кривиц, Мария Магдалина, говоря метафорически, растет, растет подобно Братчику, подобно обитателям Городни, многие из которых, нищие и обездоленные, из толпы превращаются в народ. Душевно-духовный рост Марины отражается на ее мыслях, поступках и поведении и в конечном итоге найдет выражение в ее воскресении — к новой жизни «во Христе». Совершенно прав в этом отношении А. Е. Нямцу, когда пишет: «Вполне очевидно, что содержательная значимость образа Марии Магдалины и других евангельских грешниц в современной литературе характеризуется повышенным вниманием к их духовному миру, многоаспектным исследованием нравственно-психологических мотивировок сущностного изменения их образа жизни после присоединения к Христу [...] Из евангельского образа-статиста, функции которого в священных текстах вполне однозначны, она трансформируется в активно действующее начало, становится в литературных версиях

подлинным соратником Христа. Образ Марии Магдалины, на который часто налагаются событийные и семантические комплексы других женских персонажей, приобретает исключительную психологическую напряженность, а в ряде случаев — глубокий поведенческий драматизм» (А. Е. Нямцу. Новый Завет и мировая литература. Черновцы, 1993). От себя добавим: психологическая напряженность — не единственное приобретенное героиней новых литературных версий качество; она становится гораздо более убедительной, по-человечески живой и понятной. Ибо человек реально-конкретный, всамделишный — существо амбивалентное, в нем составляющие фундаментальную антиномию начала — добро и зло — не так резко, не так четко поляризованы, как в человеке мифологическом.

У В. Короткевича философско-психологическая сложность образа Магдалины реализуется и с помощью дополнительных изобразительных средств и приемов. Помимо того, что его героиня, как и в большинстве других литературных интерпретаций, представляет собой своеобразную контаминацию различных библейских грешниц, она совершенно неожиданно соединяется, сливается с другим персонажем — девой Марией. Вначале это соединение, слияние выражено не столь явно, однако имеет место: в ответ на предложенные Лотром соблазны — деньги и Марину Кривиц в качестве наложницы («Грошай дамо. Дзеўку гожую дамо. Тую — Лілею») — Юрась гневно произносит: «Сам знайду сваю дзеву Марыю...» Понятно, что перед глазами Братчика другой образ — Анеи, но отповедь Юрася Лотру стилистически выстроена так, что не исключает и ассоциации девы Марии с Мариной, только эта Мария — не его, ему свою отыскать предстоит. Братчик не догадывается, что спутницами его судьбы станут обе эти женщины — и Марина, и Анея. Невольно приходят на ум строки из стихотворения Л. Голубовича «Хрыстос»:

...Марыя, Магдаліна — дзве жанчыны —
як дзве яго зямныя палавіны...

Еще показательнее в этом смысле одна из заключительных глав романа, когда ожидающему смертной казни мужичьему Христу привидится чудесная встреча с богом Саваофом на утопически-совершенной белорусской земле: Марина и Анея сходятся, сопрягаются в одном образе — образе гостеприимной и радушной девы Марии («Марыя, вельмі падобная на Анею і Магдаліну, разам узятых, кланялася нізка...»).

Очень сильное впечатление оставляет эпизод последней встречи Братчика с Мариной. Становится очевидным, что и он «сросся» с нею за время пути, время вместе пережитых испытаний. Стоило ему увидеть ее на так называемом суде «найпадлейшага сінедрыёна» в качестве свидетеля, как сердце его защемило; он понял, «што яна і прыйсці сюды згадзілася, каб толькі паглядзець на яго», что она по-прежнему глубоко страдает из-за него. Пожалуй, впервые ее страдание отзывается такой же глубокой ответной болью

в нем самом, и Братчик дает ей понять, что мужественно смотрит в глаза смерти и ни о чем не сожалеет. «Дарагая мая! Добрая! Бедная!» — так человек, да еще перед собственной смертью, может думать только об очень близком существе. «Дзякую табе. Я люблю цябе», — произносит Юрась и, опять-таки впервые, думает, «што каб не яго каханне, то трэба было б прызнаць, што яна, прынамсі, не горшая за Анею».

Именно Магдалина по воле автора становится бесстрастным оппонентом вероломных, коварных врагов Братчика-Христа. Именно из ее уст «най-падлейшы сінедрыён» выслушивает суровый приговор себе и хвалу Братчику: «Ніколі, ніколі ў жыцці я не бачыла лепшага чалавека. Таму вы і судзіце яго. А на ягоным месцы стаяць бы вам. Усім вам... Братчык, слухай мяне і даруй... Я не магу вызваліць цябе ад пакуты і смерці, не магу даць сваёй цеплыні, ды яна і непатрэбная табе. Даруй. Але затое я магу даць тваёй душы на небе асалоду справядлівасці помсты. Яны яшчэ не ведаюць, якога яны ворага прыдбалі сабе. Апошняга. Запеклага... Памры спакойна, сэрца маё, святло душы маёй, лепшы на зямлі чалавек». И снова вспоминается пастернаковское:

...Брошусь на землю у ног распяты,
Обомру и закушу уста.
Слишком многим руки для объятий
Ты раскинешь по концам креста...

(Магдалина. II)

Именно Магдалина поддержала Братчика и дала «новый гарт» его сердцу, показала, что стоит гибнуть за маленьких, обыкновенных людей, которым еще предстоит трудное преодоление в самих себе пороков и слабостей и восхождение к доброте и жертвенности, но которые уже теперь обещают стать «сцяблінай» для «прыўкраснай квяціны Дасканаласці», для «новой пароды людзей», «золата душ» и «святла ісціны», для «Чалавека на Зямлі».

Есть все основания сопоставить с произведением белорусского писателя роман М. Отеро Сильвы «И стал тот камень Христом» (названием послужила финальная строка одной из поэм испанского поэта-мистика XVI в. Сан Хуана де ла Круса, в свою очередь восходящая к библейскому тексту). Магдалина М. Отеро Сильвы не только по-житейски умна и мудра, она наделена способностью видеть дальше и глубже даже в сравнении с учениками Христа. Благодаря Иисусу избавившаяся от власти «семи бесов» — тщеславия, сладострастия, лжи, сомнения и т. п., она лучше других понимает значение Христова воскресения и Христова учения: «Он воскрес, чтобы сбылись пророчества Писаний и обрели силу его собственные заветы. Он воскрес, и уже никто снова не предаст его смерти. Хотя новые саддукеи и постараются превратить его учение из меча бедняков в щит для богачей, оберегающих свое добро, они не смогут убить его. Хотя новые ироды и вознамерятся использовать его имя, чтобы утяжелить ярмо, взваленное на их узников, им не удастся

убить его. Хотя новые фарисеи и попытаются изуродовать его заповеди в клещах фанатизма и задушить вольную мысль людскую, они не в силах убить его. Хотя под хоругвями его убеждений и возгорятся несправедливые войны, и запыхают костры для пыток, и будут унижены женщины и порабощены народы и расы, никому не удастся убить его. Он воскрес и будет жить вечно в музыке воды, в цветении роз, в смехе ребенка, в глубинной жизненной силе людей, в мире между народами, в возмущениях бесправных, да, в возмущениях бесправных и в любви без слез».

Образ Марии Магдалины — далеко не единственный библейский женский образ, интерпретированный В. Короткевичем в романе «Хрыстос прызямліўся ў Гародні». Не менее интересен и концептуально важен в системе этого произведения образ Анеи, который вряд ли может быть сведен только к такому праобразу, как дева Мария, хотя в первую очередь этот библейский персонаж «цитируется» автором в различных эпизодах с Анеей (достаточно сослаться на название главы «Марыя, пан Бог з табой...» и на один из эпиграфов к этой главе — слова из песни барколабовских старцев: «Маці Божая па муках хадзіла, Па цямніцах, па пекле блукала»).

Прочтение романа В. Короткевича «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» на предмет интерпретации образа Марии Магдалины наводит, таким образом, на мысль о том, что, независимо от социально-исторического континуума, в который помещен этот персонаж, последний в различных версиях имеет несомненное семантическое сходство. По большому счету в этом персонаже, в логике его развития находит отражение философско-этическая и поэтико-эстетическая конструкция того или иного произведения в целом, суть которой хорошо почувствовал еще Ф. М. Достоевский: «Совість без Бога есть ужас, она может заблуждаться до самого безнравственного». Зато с Богом, достоинством и правдой совесть способна выпрямить человека, поднять его на вершины духовности.

Галіна Ішчанка (Брэст, Беларусь)

З ПАЗІЦЫЙ АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ

ФАКТАРЫ АПТЫМАЛЬНАГА СТАНАЎЛЕННЯ ДУХОЎНА БАГАТАЙ
АСОБЫ Ё РАМАНЕ У. КАРАТКЕВІЧА «КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ»

Рэальнасць, што склалася ў канцы другога тысячагоддзя, патрабуе ад нашага грамадства выпрацаваць новую канцэпцыю адукацыі і выхавання. «Крызіс адукацыі — гэта крызіс гуманістычнай парадыгмы, дзе мэта не чалавек, а яго падрыхтоўка да рэалізацыі утылітарных мэт і утапічных сацыяльных праграм»¹. Гэта выразна ўсведамляецца навуковай грамадскасцю і органамі адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Падыход да навучальна-выхаваўчага працэсу неабходна ажыццяўляць з пазіцый агульначалавечых каштоўнасцей. Сёння акцэнт павінен рабіцца на духоўна-маральным, інтэлектуальным і эстэтычным развіцці асобы на аснове засваення ёю ўсяго культурнага багацця, назапашанага чалавецтвам. Праблема выхавання чалавека трэцяга тысячагоддзя — міждысцыплінарная праблема. Думаецца, што значную дапамогу педагогіцы, псіхалогіі можа аказаць літаратуразнаўства. Бо, як вядома, мастацка-вобразнае пазнанне чалавека старэйшае за навукова-тэарэтычнае. На нашу думку, навукоўцам, якія распрацоўваюць канцэпцыю аптымальнага станаўлення духоўнасці асобы, педагогам, што займаюцца практычнай дзейнасцю па стварэнню перадумоў фарміравання творчай асобы, варт асэнсавць і максімальна ўлічваць у выхаваўчай дзейнасці фактары аптымальнага станаўлення духоўнасці асобы, акрэсленыя ў сусветнай літаратуры, у тым ліку і ў беларускім мастацкім слове. Паспрабуем гэта паказаць на прыкладзе рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім». У гэтым творы прасочваецца эвалюцыя духоўнага станаўлення галоўнага героя Алеся Загорскага, у якім увасоблены аўтарскі ідэал чалавека, які адпавядае агульначалавечаму, паказаны тыя фактары, якія, на думку пісьменніка, спрыяюць гарманічнаму развіццю асобы.

Як гуманіст У. Караткевіч перакананы, што кожны чалавек павінен стаць свабоднай самадзейснай асобай, адказнай за ўсё, што адбываецца ў гэтым свеце. Яшчэ ў 60-я гг. У. Караткевіч усёй сваёй творчай дзейнасцю імкнуўся наблізіць той час, калі «асабісты гонар будзе стаяць так высока, што ніхто не асмеліцца абразіць яго словам або дзеяй» (V, 377). Для пісьменніка аксіёмай быў імператыў, што «максімальная свабода кожнай асобы не развальвае грамадства, а вядзе да яго ўзмацнення, што гэта прымушае кожную асобу не

¹ Стражинский В. П., Ермак В. Н. Гуманизация образования в Республике Беларусь: состояние и перспективы // Адукацыя і выхаванне. 1996. № 3. С. 4.

шукаць сродкаў для таго, каб узарваць дзяржаву, а, наадварот, прыкладаць усе сілы, каб узмацніць сваю грамаду, сваю айчыну» (V, 357). Прызначэнне літаратуры аўтар «Каласоў пад сярпом тваім» бачыў у тым, «каб паказаць людзям іхнюю сілу, гордую самастойнасць, права на сваю ўласную дарогу, па якой ты ідзеш, не чакаючы ўзнагароды, а проста так, таму што ты чалавек і таму адчуваеш патрэбу і неабходнасць думаць самому і ісці самому. Бо табе сорамна рабіць іначай. Бо ты проста не ўяўляеш, як гэта так — «іначай»? Бо ты не была, каб ісці туды, куды вядуць...» (V, 357).

У. Караткевіч адным з першых у беларускай літаратуры звярнуў увагу на тое, што сёння становіцца набыткам шырокай грамадскасці: у этнагенезе паўтараецца філагенез, багацце асобы, ступень яе развіцця вызначаецца ступенню засваення гісторыі развіцця грамадства і яго культуры. Письменнік свядома пайшоў на абуджэнне ў сучаснікаў гістарычнай памяці. Аб гэтым сведчыць запіс у дзённіку: «Пакуль самаасэнсавання няма — трэба проста, горда і самотна рабіць сваю справу, не зважаючы ані на якія пляўкі, поўхі, страты»².

Гістарычныя творы пісьменніка, у тым ліку і раман «Каласы...», спрыялі таму, каб «багатая і нармалёвая» (па выразу У. Караткевіча) гісторыя беларусаў стала фактам асабістага вопыту сучаснікаў. Словы Віктара Каліноўскага, аднаго з герояў твора, гучаць як папрок і перасцярога сучаснікам і нашчадкаў пісьменніка: «Варты жалю той, хто не ведае былога дня і таму не можа разабрацца ў сённяшнім і прадбачыць будучы... Абыякавы да мінулага не мае аніякай інтэлектуальнай перавагі над жывёлай, і таму ёсць першы кандыдат на маральную, а затым і фізічную смерць. Усё адно хто гэта — чалавек ці народ» (V, 127). Пазбавіць народ гісторыі, на думку пісьменніка, імкнучца тыя, «каму нявыгадна, каб людзі разабраліся ў сённяшнім дні» (V, 129). У. Караткевіч быў перакананы, што ў падсвядомасці нашчадкаў жыве вопыт папярэдніх пакаленняў. Гэта перакананне ён уклаў у вусны Віктара Каліноўскага: «Часам у старым рукапісе трапляецца неразборлівае месца, — разважае герой. — Для выдання яго трэба дакладна скапіраваць. І вось водзіш рукою, паўтараючы лініі, і раптам ловіш сябе на думцы, што ўсё, усё разумееш. Таму што твая рука паўтарае рухі рукі чалавека, які жыў за трыста год да цябе. Так і з падспуднай думкай продка, за якой сочыш, чытаючы стары рукапіс» (V, 170). Трэба меркаваць, што гэта выснова была дарагой для пісьменніка, калі да яе ён вяртаецца яшчэ і ў пасляслоўі да рамана «Каласы пад сярпом тваім»: «Жыццё «прыдумаць» нельга. Яго можна толькі ўзнавіць. Такім, якім яно было, з усімі радасцямі і з усімі стратамі. З успамінамі пра мінулае. З усім тым, што перажыў ты сам і твае сябры. І з усім тым, што перажылі і адпакутавалі мае і вашы продкі. З той падсвядомасцю, што тоіцца ад іх у маёй і вашай душы. Таму ўсе мы — ад іх. Ад іхніх радасцей, ад іхніх думак, ад усяго, чым яны жылі» (V, 525).

² Караткевіч У. У дарозе і дома: 3 запісных кніжак // Полымя. 1989. № 1. С. 166.

Дзяцінства, папярэджае чытача пісьменнік, паўтараючы думкі выдатных педагогаў свайго часу, — не фаза падрыхтоўкі да жыцця, а надзвычай важны, самастойны этап жыццёвага шляху чалавека. Ці застанецца яно ў памяці падлетка радасцю адкрыцця, радасцю сцвярджэння сябе, ці запомніцца цяжарам канфрантацыі з дарослымі — залежыць ад атмасферы, што пануе ў сям’і.

Праблема бацькоў і дзяцей разглядаецца У. Караткевічам у рэчышчы рускай класічнай літаратуры, у традыцыях Дастаеўскага, Талстога, Чэхава, Тургенева, якіх вельмі любіў У. Караткевіч. Для беларускага пісьменніка, як і для яго знакамітых папярэднікаў, вобразы «бацькоў» і «дзяцей», «коласа» і «зерня», «дрэва» і «галін» з’яўляюцца сімваламі ўяўленняў пра прычынна-выніковыя сувязі паміж мінулым, сённяшнім і будучым у гістарычным працэсе, сімвалам пісьменніцкага ўяўлення пра стрымальныя сілы мінулага і аб адказнасці людзей перад будучым.

Пасля дзядзькавання бацька вядзе сына ў магільную продкаў, дзе дае Алеся мажлівасць адчуць сябе звязаным у радавым ланцугу. Князь Юрый перакананы, што чалавека са сваімі папярэднікамі звязвае не толькі кроўная, але і духоўная сувязь: «Сорак. Гэта тыя, што былі да нас, і мы, і тыя, што яшчэ будуць. І кожнаму наступнаму цяжэй, бо ён нясе большы цяжар». Князь Юрый імкнецца далучыць сына да ўсведамлення гэтай думкі. Веданне гісторыі ўласнага роду, лічыць пісьменнік, выходзіць чалавека, засцерагае ад памылак, прымушае задумацца пра ўласнае прызначэнне і сваю адказнасць за памнажэнне славы роду. Загорскія ашчадна зберагалі памяць пра сваіх продкаў, уласобленую ў кнігах, дакументах, карцінах, зброі. Усё разам узятася сведчыла аб гераізме, мужнасці, ахвяравальнасці гэтага роду, лепшыя якасці якога павінен панесці далей Алесь Загорскі, каб потым перадаць наступнікам. Ён, Алесь, сцвярджае аўтар, — усяго звязно ў ланцугу пакаленняў, у ланцугу духоўных набыткаў і заветаў роду, у якім з пакалення ў пакаленне перадавалася паданне пра далёкага спадчынніка Глеба, які, далучаючы свой край да хрысціянства, праліў шмат нявіннай крыві язычнікаў. Душа Глеба, аднак, не вытрымала пакут нядаўніх братоў па веры, і ён, кінуўшы меч і ваяводства, пайшоў у манастыр на чорны пострыг і вечнае маўчанне. Пра горкі вопыт продка нашчадкам нагадвала ікона, напісаная яго рукой і перададзеная сыну. Яна нібы гаварыла, што ніводная, самая, здавалася б, высакародная і заманлівая ідэя не варта бязвіннай крыві.

На месцы паганскага капішча, там, дзе продкі маліліся, прыносілі ахвяры і дзе пад мячом Глеба і загінулі, была пабудавана магілёна роду Загорскіх — своеасаблівы ахвярнік, напамін «Memento mori» як заклік жыць годна, помніць пра зменлівасць лёсу.

Жаданнем выкупіць праз сваю пакутніцкую смерць голадам магчымасць для Алеся і Вацлава «не несці адказнасць за агульную віну» папярэднікаў тлумачыцца ўчынам пані Антаніды. Каб падкрэсліць гераізм жанчыны, аўтар выкарыстоўвае вельмі характэрную дэталю. У пакоі маці вісела яшчэ

візантыйская ікона, «на кіпарысавай тоўстай дошцы «Траеручыца». Трэцяя рука вырасла, каб утрымаць сына, што падаў у студню, бо дзве другія былі занятыя» (V, 236).

Думкі аб магчымай расплаце за ўчынкi папярэднікаў прыходзяць і да Алеся, які толькі пачынаў сваё дарослае жыццё. Аўтар зазначае: «Ён [Алесь] успомніў словы Корчака і падумаў, што за пагарду продкаў да народа, за пагарду адукаваных да народа — каб не давялося плаціць дзецям, якія любяць гэты народ» (V, 413).

Раман У. Караткевіча ствараўся ў той час, калі на Захадзе моладзь надзвычай катэгарычна не прымала ідэалы папярэдніх пакаленняў. Менавіта тады многія заходнія вучоныя сталі пісаць, што стары канфлікт бацькоў і дзяцей, у аснове якога было жаданне сыноў хутчэй стаць спадкаемцамі ўлады і маёмасці бацькоў, перарастае ў прорву паміж пакаленнямі, якія наогул не здольны зразумець адзін аднаго. У. Караткевіч меў на гэта свой погляд. Паводле глыбокага пераканання пісьменніка, нельга патрабаваць ад моладзі стойкасці і сталасці поглядаў, калі з самага ранняга ўзросту гэтыя дзеці сустракаюць у сваіх сем'ях цынiзм, падман, фарысейства, жорсткасць, беднасць і абыхавасць. У рамане гэта думка пацвярджаецца жыццёвым прыкладам Мікалая Буланцова. Буланцоў — прадукт свайго асяроддзя, чалавек, дзіцячым светам якога была казарма, а развагаю — дні, калі збеглых праганялі праз «з'ялёную вуліцу». Ён прагнуў кар'еры як адзінага сродку пазбавіцца ад навакольных жахаў, ад зубатычын... Трэба стаць незамённым, і тады сам атрымаеш права біць, сам прымусяш іншых баяцца і цягнуцца струной. Прыводзячы няхітрыя разважанні Буланцова, аўтар адзначае, што яны «такія самыя, як ва ўсёй пароды кар'ерыстаў, якой яна была і якой яна будзе» (V, 286). Будзе, на думку пісьменніка, да таго часу, пакуль «бацькі» не зразумеюць, што прычынай слабасці, непрыкаянасці, душэўнай адзіноты «дзяцей» з'яўляецца ідэйная і маральная нікчэмнасць старэйшага пакалення.

Князь Юрый знаходзіць у сабе сілы, каб прызнацца сыну, што менавіта «бацькі» паклалі пачатак дыскрэдытацыі нацыянальнай ідэі беларусаў, калі заўважае: «Калісьці мы, напэўна, маглі быць вялікія, але не здолелі» (IV, 76). Хапае ў старэйшых прадстаўнікоў роду Загорскіх Данілы і Юрый мудрасці, духоўнай моцы, каб у сваіх адносінах з Алесем адпавядаць біблейскай заповедзі з паслання апостала Паўла да каласянаў: «Бацькі, не раздражняйце дзяцей ваших, дабы яны не журыліся». У. Караткевіч падкрэслівае, як важна падлетку і юнаку ўпэўніцца ў тым, што словы і справы іх бацькоў супадаюць. Паказальнай у гэтым плане з'яўляецца размова Алеся з бацькам, дзе падлетак просіць таго адпусціць Кагутоў на волю. Князь Юрый з павагай паставіўся да просьбы сына, уважліва выслухаў усе яго аргументы на карысць прапановы, парадаваўся сталенню, здольнасці сына пераканваць, прызнаўся, што Алесевы аргументы больш важкія і пераканаўчыя, чым яго, бацькавы. Такімі, на думку пісьменніка, павінны быць узаемаадносіны бацькоў і дзяцей, каб у сям'і панавала гармонія.

У. Караткевіч дае мажлівасць прасачыць за лёсам прадстаўнікоў некалькіх пакаленняў прыгонных Кагутоў і іх гаспадароў князёў Загорскіх. Абодва роды жывуць па законах патрыярхальнага грамадства, абавіраючыся на вопыт папярэдніх пакаленняў, арыентуючыся на сямейныя і саслоўныя традыцыі і іх жывых носьбітаў — дзядоў. Разам з тым, У. Караткевіч настойліва пераконвае чытача, што для руху чалавецтва наперад недастаткова рабіць апору толькі на вопыт папярэдніх пакаленняў, — кожнае павінна прымнажаць набыткі папярэднікаў.

Жыццёвы ўрок Данілы Загорскага, які той атрымаў ад свайго ўнука Алеся, з'яўляецца таму пацвярджэннем. Маральныя перакананні, уяўленні пра гонар, годнасць, сумленнасць, прывітыя старому Вежу ўсім ладам жыцця яго папярэднікаў, абумоўлівалі і норму ацэнак навакольнага свету. Правілы прыкладваліся да пэўнай сітуацыі ці чалавека, як лякала да тканіны. Вернасць жыццёвым правілам стала для Данілы Загорскага ахоўнай сцяной ад нікчэмнасці, подласці, крывадушша, здрады, эгаізму большасці тых, хто акружаў, хто тады меў уладу. У той самы час гэта і адгарадзіла яго ад людзей, нават такіх блізкіх, як сынава сям'я. Разам з тым у ім жыла патрэба ў праяве сваяцкіх пачуццяў. Вядома, князю хацелася перадаць некаму свой жыццёвы вопыт, яму хацелася, каб выпакутаваныя ім духоўныя набыткі не прапалі марна. Яму мроілася, што павінны прыкачаць свайго новага гаспадара сабраныя ім кнігі, карціны, скульптуры. У глыбіні душы князь спадзяваўся, што і ў нашчадка яны выклічуць аналагічныя ўражанні. Надзеі Данілы Загорскага спраўдзіліся: «Усе свае рысы, усе рысы людзей, якіх паважаў, ён прадчуваў у гэтым чалавеку. Вежа бачыў ва ўнуку самога сябе, толькі нязмерна палепшанага, і ганарыўся гэтым» (IV, 206). З'яўленне Алеся ў жыцці старога абудзіла ў яго страчаную цікавасць да тых, хто знаходзіцца побач з унукам, цікавасць да самога жыцця.

З гэтага часу ў характары Данілы Вежы адбываюцца велізарныя змены, якія нават здзіўлялі і яго самога: «Трыццаць восем год жыў у самоце, нічога не патрабуючы ад жыцця. Так, паблаглівы да разумення людзей і велічы стары цынкі і рэаліст. Валтузяцца недзе наводдаль мурашкі — хай сабе валтузяцца. І раптам з'явіўся камячок плоці, уладна ўзяў, запаланіў, прымусіў любіць нявестку, цікавіцца сынам, сустракацца з гэтымі самымі мурашкамі, лезці ў шумнае, утомнае жыццё, пакутаваць і радавацца» (V, 60).

Алесь становіцца сэнсам жыцця, апраўданнем быцця на гэтай зямлі бацькі і дзеда, і яны прыкладваюць усе сілы, каб іх нашчадак стаў лепшым за іх саміх. Перачытваючы ўсе кнігі, што чытаў унук, слухаючы яго расказы, назіраючы за яго сябрамі, Вежа змяняе свой погляд на свет і на яго будучыню: «Новае пакаленне аніяк не магло быць горшае за папярэдняе. Дзеці зберагалі вопыт бацькоў, аналізавалі іх памылкі, і трэба было стаць самаўлюбёнай свіннёй, каб не заўважаць гэта... Назіраючы за людзьмі, ёнразумеў, што тое, да чаго яны ідуць, — лепшае» (V, 193). Вось разуменне пісьменніка, як можа і павінен вырашацца спрадвечны канфлікт бацькоў і дзяцей.

На развіццё чалавека, сцвярджае пісьменнік, уздзеінічаюць і такія «дробязныя» фактары, на якія ў часы стварэння рамана ніхто і не звяртаў увагі: гэта вада, якую чалавек п'е, паветра, якім дышае, ежа, якую ўжывае. Папярэджанні У. Караткевіча аб шкоднасці меліярацыі, аб экалагічнай катастрофе, якая чакае чалавецтва, у 60-я гг. успрымаліся адмоўна. Сёння зусім натуральна ўспрымаецца радасць Юрыя Загорскага, які аглядае сына пасля дзядзькавання: «Няхай сабе яго не кармілі каплунамі. Большасць яго аднагодкаў спешчаныя, саслабелыя... Некалькі год сярод жытнікаў, простая здаровая ежа, шмат паветра, фізічныя практыкаванні, размеранае жыццё... Я шчаслівы за хлопца. У яго сяброў страўнік ужо цяпер назаўсёды сапсуты ласункамі... А гэты будзе, калі спатрэбіцца, варыць жалеза. Быстраногі, спрытны, здаровы. Трэба ж камусьці цягнуць па зямлі род у наступнае тысячагоддзе» (IV, 54). Адаючы сына на дзядзькаванне, князь Юрый хацеў зрабіць так, як продкі, як яго дзед Акім, які пасля смерці жонкі «жыў ледзь не суровым мніхам. Паляваў, начаваў на лугах, прапах дымам вогнішчаў і верасам. Сына вазіў з сабой, каб рос здаровы, бо гэта было апошняе, што ў яго аставалася, і ён хацеў, каб гэтае апошняе жыло бясконца» (IV, 161). Крытыкі неаднойчы папракалі У. Караткевіча за тое, што ён перанёс звычай дзядзькавання ў XIX ст. Але гэты анахронізм мае вялікае значэнне для раскрыцця аўтарскай задумкі — паказаць ідэал гарманічна развітой асобы і тых фактараў, што спрыяюць яе з'яўленню. У дзённіку пісьменніка ёсць апраўданне мэтазгоднасці такога прыёму. «Дзядзькаванне не беларусаў выдумка. Эліны аддавалі сыноў на выхаванне шматдзетным сваякам. Спартанцы — у ваенныя інтэрнаты. Прэч з матчынай хаты: залашчаць, перакормяць, збэсцяць, зліжуць»³. На жаль, у часы стварэння рамана «Каласы пад сярпом тваім» мала хто думаў, якімі будуць тыя, каму ў трэцім тысячагоддзі прыйдзеца прадоўжыць чалавечы род.

Значны ўплыў на жыццядзейнасць, развіццё ці дэгенерацыю асобы, на думку У. Караткевіча, робіць прыроднае асяроддзе, натуральнае і акультуранае. У дзённіку пісьменніка ёсць запіс: «Калісьці мы з бацькам па Дняпры ехалі трошкі ўверх. Бацька ставіў човен на якар, а я браў лубок і ішоў у лес, які пачынаўся адразу ад ракі, і за гадзіну набіраў поўны лубок баравікоў. Зараз там пні. Лес звялі колькі гадоў таму. А калісь людзі ездзілі туды, спалі ў цяні, звінелі нетры ад гульні моладзі ў «гарынні». Колькі першых пацалункаў бачылі гэтыя дрэвы! Зараз там толькі пні. Хто паручыцца, што іх няма і ў сэрцы тых, хто першы раз абняліся пад гэтымі шатамі, калі яны едуць поруч з дзіцем, што нарадзілася колькі гадоў таму»⁴. У рамане «Каласы пад сярпом тваім» У. Караткевіч паказвае, што для паўнацэннага развіцця Алеся Загорскага вялікае значэнне мела магчымасць любавання красой прыроды, захапляцца яе гармоніяй і суладдзем. Аўтар «Каласоў...» імкнуўся выпрацаваць і ў чытача ўсведамленне універсальнай самакаштоўнасці жывой прыроды ва ўсім яе

³ Караткевіч У. У дарозе і дома. С. 180.

⁴ Тамсама. С. 164.

багацці і разнастайнасці. І рабіў гэта мэтанакіравана, аб чым сведчаць радкі з ліста да Максіма Танка, напісаныя Уладзімірам Караткевічам яшчэ ў пачатку творчага шляху. Малады пісьменнік з сумам канстатуе, «што «нявыхаваных сардэц» у нас значна больш, чым думае Ю. Нагібін, і пачуццё блізкасці да прыроды, да ўсяго жывога — справа вельмі нямногіх. Чалавек яшчэ шмат у чым варвар і дзікун: ён можа засадзіць сякеру ў дрэва, каб павесіць торбу, зламаць на пугу саджанец, стрэльнуць у жывое проста так, дзеля няпэўнай насалоды, нават калі няма патрэбы ў ежы»⁵.

Не пакідае У. Караткевіч па-за ўвагай, што і акультуранае асяроддзе пражывання чалавека — архітэктура, манументальнае мастацтва, інтэр'ер жылля — можа садзейнічаць станаўленню духоўна багатай асобы ці, наадварот, спрыяць яе збыдненню. Зразумела, што ў чалавека, якога з дзяцінства акружаюць шэрыя, прымітыўныя, аднатыпныя каробкі, наўрад ці будзе развівацца творчае ўспрыманне свету, эстэтычны густ, дыялектычнае мысленне. Хутчэй за ўсё яго думкі будуць такімі ж аднастайнымі, меркаванні прамалінейнымі, успрыманне свету абыякавым. Думаецца, што ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» пісьменнік не толькі для стварэння гістарычнага каларыту так падрабязна абмалёўвае архітэктуру палацаў Вежы, Раўбічаў, Загорскіх, інтэр'ер жылых памяшканняў, карцінныя галерэі, калекцыі старажытных скульптур. Яны таксама фарміравалі духоўны свет Алесь Загорскага. У лісце да латышскіх сяброў пісьменнік прыадкрывае сваю творчую задуму, прызнаючыся, што яго герой «жыве ласкава: дзяцінства, дзіцячае каханне, мора мастацтва вакол, паляванне, святочныя забавы, мілыя жывёлы, палацы, карціны...». Усё разам гэта стварала, як выказаўся пісьменнік, «цудоўны ва ўсіх адносінах экзэмпляр чалавечай пароды»⁶.

Клапоцячыся пра развіццё духоўнасці сваіх сучаснікаў, аўтар «Каласоў...» не забываў пра тое, што станаўленне асобы — гэта станаўленне духоўнага і практычнага светазасваення ў іх адзінстве. У навуцы сёння вылучаюць шэсць асноўных тыпаў светазасваення: традыцыянальнае (будзённая свядомасць), сімвалічнае (міфалогія), дагматычнае (рэлігія), вобразнае (мастацтва), намалагічнае (навука), канцэптualaьнае (філасофія). У. Караткевіч добра ўяўляў генезіс, узаемасувязь, узаемазалежнасць, узаемадзеянне гэтых тыпаў светазасваення ў гісторыі развіцця грамадства і асобы. Таму пісьменнік паказвае свайго галоўнага героя то ва ўзнёслых марах пра белае жарабя, то ў будзёнай працы на ўзвядзенні цукроўні. Думаецца, што У. Караткевіч хацеў заастрывіць увагу на карэнных недахопах савецкай педагогікі і ўсёй ідэалагічнай сістэмы выхавання чалавека, якая шмат гадоў малявала «светлую будучыню» як нешта аўтаматычна гарантаванае ўсім і кожнаму. «Алесь здзіўляўся, чаму гэта большасць людзей нібы саромеецца гаварыць пра грошы і свае да

⁵ Пачатак: Лісты Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка // Маладосць. 1987. № 1. С. 160.

⁶ Шляхам гадоў / Уклад. Г. Кісялёў. Мн., 1990. С. 75.

іх адносіны. Гаспадарка — калі ласка, палітыка, мастацтва, трасца, халера, хоць зараз. А як грошы — стоп! Вядома, грошы былі «агідным металам», «нікчэмным металам», але пакуль што ўсім даводзілася жыць у свеце, дзе без іх не абыздешся. І не магілі ў гэтым свеце існаваць ні гаспадарка, ні палітыка, ні мастацтва, не пацяршыся аб той метал, без яго. А між тым усе маўчалі аб ім, робячы выгляд, як бы яго не было...» (V, 232–233). Галоўнае, на думку пісьменніка, самае першае ў кожным народзе было тое, як ён урабляе палі, будзе дарогі, наводзіць масты, якія машыны стаяць на яго фабрыках і, урэшце, як ён зарабляе і як выдаткоўвае гэты самы «агідны метал».

Для станаўлення асобы вялікае значэнне мае ўласная пазіцыя да працэсу самавыхавання. Алесь Загорскі імкнецца дзейнічаць асэнсавана. Свае ўчынкi ён выявляе думкай іншых: сваіх сучаснікаў і нашчадкаў. Пазіцыя апошніх асабліва дарагая для пісьменніка. Пра гэта сведчыць і вышэйпрыведзенае разважанне Алесь Загорскага, і наступнае: «Алесь думаў аб тым, што калі-небудзь, калі нейкі боўдур зацікавіцца ім, Алесем Загорскім, і яго суседзямі, ён проста не здолее прайсці праз гэтыя апараты... Галоўнае, вядома, будзе для гэтага чалавека не тое. Галоўнае будучы яны, жывыя, іх каханне, ярасць, свары, пакуты, змаганне са зброяю ў руках, прывычкі, карціны на сценах. Але ён здолее абысціся без гэтай, смешнай яму, цукроўні, бо гэта аніяк не дугараднае, бо на гэтым узрасло ўсё ў ягоным жыцці, бо без гэтых катлоў і тарак не было б і Мантэні ў загоршчынскай галерэі» (V, 233–234).

У рамане «Каласы...» У. Караткевіч паказвае пярэдадзень паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага, раскрывае вытокі гераізму адных герояў і прычыны нікчэмнасці іх антыподаў. Вуснамі аднаго са сваіх любімых герояў Данілы Загорскага аўтар сцвярджае: «Равеснік Шэкспіра меў бы магчымасць бачыць большасць слаўтых англійскіх драматургаў. Равеснік Фельдфебеля ледзь не ўсіх слаўтых мярзотнікаў і паганцаў свету, бо і ў тым і ў другім выпадку існавалі ўмовы, якія спрыялі іх з'яўленню і развіццю. Або прасцей: якая эпоха, такія і таленты» (IV, 204). Тым самым пісьменнік гаворыць, што сацыяльнае асяроддзе — сацыяльныя адносіны, паводзіны і ўчынкi навакольных людзей, установы, створаныя для сацыялізацыі юнага пакалення, атмасфера эпохі, актуальная і матэрыялізаваная ў помніках культуры, мастацтва, — у значнай ступені вызначае станаўленне асобасных якасцей чалавека. Гэта думка асабліва выразна раскрываецца на тых старонках рамана, якія прысвечаны гімназічнаму і універсітэцкаму навучанню Алесь. Сямейнае асяроддзе, якое ўжо сфарміравала ў значнай ступені героя, было зусім іншым, чым тое, у якое ён трапіў у віленскай гімназіі. Герой пратэстуе супраць яго.

Вядомы псіхолаг Л. А. Зеляноў усе віды сацыяльнай дзейнасці чалавека звёў да васьмі асноўных: эканамічнай, экалагічнай, навуковай, мастацкай, медыцынскай, фізкультурнай, кіруючай, педагогічнай. Уключэнне чалавека ў асноўныя віды дзейнасці, на думку вучонага, фарміруе рознабаковую асобу. А вось як акрэслівае мэту чалавечага жыцця аўтар «Каласоў...»: «...капаць, біцца, пісаць шчырыя кнігі, перакідваць масты, бубнець пад нос

нованароджаныя вершы, секчы дровы, вучыць дзяцей, змагацца за справядлівасць, біць студні і тунелі, дзьмуць шкло, лічыць і лекаваць, — іначай не варта і жыць» (V, 234). Фактычна высновы вучонага і думкі пісьменніка супадаюць.

Сімяон Уладзіміраў (Сафія)

ШУКАЛЬНІК ВЕЧНАГА

У сафійскім выдавецтве «Народна култура» выйшаў зборнік апавяданняў Уладзіміра Караткевіча «Паром на бурнай рацэ». Апавяданні «Барвяны шчыт», «Краіна Цыганія» і пралог рамана «Нельга забыць» — «Паром на бурнай рацэ», які даў назву зборніку, пераклаў Сімяон Уладзіміраў, апавяданні «Сіня, сіня...», «Кніганошы», «Дрэва вечнасці» — Марыя Дзімітрова, «Былі ў мяне мядзведзі», «Вока тайфуна», «Калядная рапсодыя» — Іван Дайчынаў, «Залаты бог» — Пенка Кынева. Укладальнік зборніка і аўтар прадмовы — Сімяон Уладзіміраў, рэцэнзент і рэдактар перакладаў — Пенка Кынева. Прапануем увазе чытачоў прадмову да гэтага выдання.

Я перакананы, што Уладзімір Караткевіч у хуткім часе стане адным з самых любімых балгарскімі чытачамі пісьменнікаў. Яго вылучае натуральны талент апавядальніка, уменне неназойліва і з захапленнем пранікнуць у псіхалогію сваіх герояў, як правіла, цікавых і неадназначных асоб, якімі кіруюць значныя ідэі і моцныя парыванні. Той, хто прачытаў выдадзеную нядаўна ў нас у перакладзе на балгарскую мову аповесць У. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха» і пазнаёміцца з апавяданнямі, якія ўключаны ў гэтую кнігу, абавязкова згодзіцца са мной. Яшчэ недадаткова вядомыя ў Балгарыі, у беларускай літаратуры творы У. Караткевіча — даўно ўжо не толькі абяцанне цікавага развіцця, а жывая рэальнасць, якая ўзбагаціла гэтую літаратуру значнымі мастацкімі каштоўнасцямі.

У. Караткевіч належыць да пакалення, якое з'явілася ў беларускай літаратуры ў канцы пятдзесятых і пачатку шасцідзесятых гадоў, але можна сцвярджаць, што сёння гэтае пакаленне вызначае асноўныя тэндэнцыі развіцця літаратуры. Да яго належаць такія пісьменнікі, як Рыгор Барадулін, Ніл Гілевіч, Генадзь Бураўкін, Іван Пташнікаў, Вячаслаў Адамчык, Іван Чыгрынаў, Янка Сіпакоў, Анатоль Вярцінскі, Міхась Стральцоў і іншыя. Яно вельмі падобнае на гэтак званае красавіцкае пакаленне ў нашай літаратуры. Магчыма, агульныя рысы тлумачацца блізкасцю грамадска-сацыяльных умоў, якія спрыялі развіццю творчасці прадстаўнікоў гэтага пакалення ў абедзвюх краінах. Яно застаецца да канца верным вялікім народным ідэалам, яно захоўвае залатыя зярняты традыцый Янкі Купалы і Якуба Коласа, Максіма Багдановіча і Кузьмы Чорнага, яно творча развівае мастацкія адкрыцці ваеннага і першага пасляваеннага пакалення пісьменнікаў, такіх, як Іван Мележ, Васіль Быкаў, Іван

Шамякін, Янка Брыль. Гэта пакаленне выяўляе жывую цікавасць і свой погляд на новыя бакі жыцця, робіць свае літаратурныя адкрыцці і вызначае сённяшні дзень беларускай літаратуры, надае ёй новае паскарэнне ў няспынным руху наперад. Літаратурная крытыка на Беларусі неаднойчы падкрэслівала асаблівасці індывідуальнай манеры кожнага з гэтых пісьменнікаў. Я б дадаў толькі, што як пакаленне яны — не проста пэўная колькасць індывідуальнасцей, а гармонія талентаў, якія прыйшлі, каб паказаць усю паўнату і шматфарбнасць сучаснага жыцця. Творы гэтых пісьменнікаў часткова перакладаліся ў нас, былі выдадзены зборнікі «Беларускія паэты — адно пакаленне», «Дзесяць беларускіх апавядальнікаў», «Беларускія аповесці», раманы Івана Чыгырава, аповесці Янкі Сіпакова, Івана Пташнікава, Віктара Казько, зборнікі вершаў Ніла Гілевіча і Рыгора Барадуліна, «Дзікае паляванне...» У. Караткевіча і інш. У бліжэйшы час будуць перакладзены і выдадзены кнігі іншых аўтараў, так што знаёмства з гэтым пакаленнем будзе больш поўнае.

У многіх жанрах сучаснай беларускай літаратуры выступае Уладзімір Караткевіч: ён паэт, апавядальнік, раманіст, драматург, кінасцэнарыст, публіцыст, літаратурны крытык. Аднак жанравыя прыкметы не даюць поўнага ўяўлення пра сутнасць яго творчасці. Вельмі дакладна напісаў пра яго беларускі літаратуразнавец Адам Мальдзіс: «Людзі, гісторыя, прырода — вось тры стыхіі У. Караткевіча. Ён аднолькава добра разумее гісторыю, складаныя шляхі літаратурнага развіцця, музыку, жывапіс, архітэкттуру, ведае сваю родную зямлю, яе людзей, іх жыццё і працу, нораў кожнай дзікай жывёлы, кожнай травінкі». Да гэтай вычарпальнай характарыстыкі эрудыцыі і ведаў У. Караткевіча можна дадаць, што кожны, хто перакладаў творы на іншую мову, здзіўляўся выключнаму багаццю яго аўтарскай мовы і стылю. І не выпадкова ў яго мове вельмі многа слоў, якіх вы не знойдзеце ў слоўніках, але яны жывуць у народных гаворках.

Пісьменніку давялося жыць у розных кутках Савецкай краіны, шмат падарожнічаць, але яго творчасць — перш за ўсё плён яго выключна багатай фантазіі.

Свой творчы шлях У. Караткевіч пачаў як паэт. Першы яго зборнік вершаў — «Матчына душа» (1958), потым выйшлі кнігі паэзіі «Вячэрнія ветразі» (1960), «Мая Іліяда» (1969). І ў паэзіі праявілася яго яркая індывідуальнасць. Яна ў глыбокай лірычнасці, у багатай метафарычнасці, у цікавых рытмічных і інтанацыйных новаўтварэннях. Ужо ў сваіх вершаваных творах У. Караткевіч выявіў сваю сур'ёзную цікавасць да гісторыі. Маюцца на ўвазе перш за ўсё яго філасофскія вершы «Прарок Геронім Босх», «Самсон», «Таўрыда», «Безгаловая Венера» і іншыя. Сэнс такой паэзіі вельмі выразна перададзены, напрыклад, у вершы «Безгаловая Венера»:

Стаю ля яе ў задуменні
І голас пяшчотны чую:
«Прыйдзіце, мужчыны, ад зброі, —
Улонне маё сумуе.

Прыйдзіце, мужчыны, ад сечаў,
Ад турмаў, ад страт на світанні.
Адзінае ёсць на свеце:
Сумленне, братэрства, каханне».
І думаю я неадчэпна:
За што ж ты бяду спаткала?
За што галаву ты згубіла?
Якую праўду сказала?

І да Караткевіча ў беларускай літаратуры былі творы на гістарычныя тэмы. (Не забывайце, што гісторыя гэтага народа вельмі багатая. Менавіта беларусы разбілі татарыў ля Крутагор'я і спынілі іх нашэсце на Еўропу; беларусы былі адной з галоўных сіл у Грунвальдскай бітве.) Творы У. Караткевіча канчаткова зацвердзілі гэты жанр у беларускай літаратуры.

Пісьменнік не проста любіць гісторыю, яго творчая мэта — уваскрасіць мінулае свайго народа, і ажыццяўленню гэтай мэты ён аддае ўвесь свой талент і нястрымную фантазію. У апавяданні «Барвяны шчыт» ён развівае ідэю аб тым, што чалавек не можа жыць толькі ў рамках вызначанага яму прыродай часу, які абмежаваны датамі яго нараджэння і смерці. Чалавек жыве і тым, што дасталося яму ў спадчыну ад дзядоў і чым прасякнута ўся яго свядомасць, і тым, што прыйдзе пасля яго і што здзейсніць яго мары. І калі гэта важна для асобнага індывіда, гэта яшчэ важней для народаў, якія не хацелі б, каб іх спасцігнуў лёс плямён, што зніклі назаўсёды. Паэт не жадае стаць апошнім са свайго народа. Гэтыя думкі вельмі зразумелыя сёння нам, балгарам, калі мы яшчэ жывём роздумам і пачуццямі, выкліканымі святкаваннем 1300-годдзя нашай дзяржавы. Спіс гістарычных твораў У. Караткевіча даволі доўгі. Гэта і «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», і «Сівая легенда», і «Цыганскі кароль», і «Каласы пад сярпом тваім», і п'есы «Званы Віцебска» і «Кастусь Каліноўскі», і шмат апавяданняў. У. Караткевіч добра ведае гісторыю не толькі беларускага народа, але і палякаў, літоўцаў, латышоў, рускіх — народаў, лёс якіх быў звязаны з яго народам. Не падручнікі, а першакрыніцы і гістарычныя дакументы даюць пісьменніку матэрыял для таго ці іншага твора. Напрыклад, у старых хроніках, дзе апісваюцца падзеі на Беларусі, У. Караткевіч прачытаў пра нейкага чалавека, які прысвоіў сабе імя Хрыста. Так узнікла задума рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» пра самазванца Юрася Братчыка і яго дванаццаць апосталаў, якія са звычайных авантурыстаў паступова ператвараюцца ў прапаведнікаў сацыяльнай праўды і кіраўнікоў народнага паўстання супраць феадалаў. У зусім іншым плане створаны раманы «Каласы пад сярпом тваім», шырокае мастацкае палатно, якое адлюстроўвае жыццё народа напярэдадні паўстання супраць царызму ў 1863 годзе. Пісьменнік раскрывае ўсю складанасць падрыхтоўкі паўстання, паказвае барацьбу дзвюх плыняў — шляхецкай і народнай, якую ўзначальваў Кастусь Каліноўскі. Але побач з вобразам Каліноўскага, які для беларускага народа такі ж блізкі, як для балгараў вобраз Леўскага, У. Караткевіч стварае і вельмі цікавы вобраз Алеся

Загорскага, плён пісьменніцкай фантазіі, увасабленне душэўнай чысціні, патрыятызму, самаадданасці.

Побач з гістарычнымі творамі Караткевіча вылучаюцца яго дэтэктыўныя аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха» і раман «Чорны замак Альшанскі». Цікавасць да гісторыі адчуваецца і ў гэтых творах, але галоўнае ў іх — валоданне асаблівымі жанру, таму гэтыя творы карыстаюцца такой папулярнасцю ў беларускага чытача.

Уладзімір Караткевіч — новае імя для Балгарыі, але, спадзяюся, што неўзабаве ён зойме трывалае месца ў сэрцах нашых чытачоў.

*Пераклад з балгарскай **Ванкарэма Нікіфаровіча***

Николай Улащик (Москва)

ОТЗЫВ НА РУКОПИСЬ РОМАНА В. КОРОТКЕВИЧА «КОЛОСЬЯ ПОД СЕРПОМ ТВОИМ»

Художественные произведения на исторические темы появились в белорусской литературе лишь в самое последнее время. Главной причиной такого запоздания, очевидно, является не столько молодость литературы, сколько до крайности слабая разработанность истории этой страны. Достаточно сказать, что до революции было издано две книги, содержащие историю Белоруссии (в 1856 и 1910 гг.). Относительно многочисленные работы, посвященные истории Великого княжества Литовского, не говоря о том, что они редко переходили за 1569 г. (год заключения Люблинской унии), рассматривали Белоруссию как неразрывную часть Великого княжества, т. е. не содержали никаких данных, касающихся собственно белорусского народа.

Интенсивная разработка истории Белоруссии началась лишь после Отечественной войны и за последние 20 лет сделано больше, чем за предыдущие столетия, особенно напряженно сейчас разрабатывается история XVIII–XX стст. При таком положении вполне естественно, что в научной исторической литературе затронуты лишь основные аспекты развития страны. Вместе с историками сейчас чрезвычайно энергично работают литературоведы, и в результате этого прошлое белорусской литературы, а вместе и культуры вообще представляется совершенно иным, чем это казалось еще в совсем недавнее время.

В результате изысканий историков и литературоведов доказано:

что экономически Белоруссия была развита значительно больше, чем это представляли ранее;

что белорусская литература в XIX ст. была значительно богаче; беднее же действительного она казалась потому, что в XIX ст. не было ни одного автора, писавшего по-белорусски, который не подвергался бы репрессиям и произведения которого не были бы конфискованы;

что в целом идея национального самосознания, отражающая процесс складывания белорусской нации, получила к середине XIX ст. относительно большой размах.

При всем том, многие стороны истории Белоруссии, в частности, история культуры, развитие общественной мысли, развитие печати, бытовые условия остаются до последнего времени неясными, и писатель, обращающийся к историческим сюжетам, вынужден сам производить изыскания по вопросам, затрагиваемым в его произведении.

В. Короткевич первым в литературе вообще попытался изобразить в своем романе обстановку в Белоруссии в 40 – начале 60-х гг. XIX ст., делая при этом продолжительные экскурсы в более или менее отдаленное прошлое. Судя по тому вниманию, которое уделено в романе будущим деятелям восстания 1863 г., рецензируемая книга является как бы введением к основной части, в которой должно быть показано само восстание.

Основной район действия романа: Белорусское Поднепровье, но затем события переносятся в Вильно, Петербург, Москву; небольшой эпизод происходит в городке Свислочь.

Среди действующих лиц (кроме тех, кого «создал» автор) будущие руководители восстания 1863 г. в Белоруссии и Литве К. Калиновский и его брат Виктор, С. Сераковский и другие; важнейшие деятели крестьянской реформы 1861 г. С. Ланской и Я. Ростовцев. Из писателей — Т. Шевченко, Ф. Богусевич, этнограф и археограф А. Киркор и масса других. Вообще количество действующих лиц в романе настолько велико, что в ряде случаев автор имел возможность остановиться на них только мельком.

Чрезвычайно широк и круг вопросов, затронутых в романе: отношение дворян разных категорий и крестьян Могилевской губернии к предстоящей крестьянской реформе, крепостной театр, первые произведения художественной литературы на белорусском языке, литература на польском, основанная на белорусском материале, происхождение названия «Белоруссия» и т. д., и т. д.

В общем, в «Колосях...» подняты самые острые вопросы той эпохи. Попытавшись охватить такой необъятный материал, автор, возможно, вначале не уяснил себе всех трудностей, которые ему предстоит преодолеть.

При всем многообразии мест, лиц и положений основные события происходят в Белорусском Поднепровье, в связи с чем необходимо кратко указать на некоторые особенности этого района.

По сравнению с западными, Принеманскими, районами, Поднепровье в течение столетий сохранило гораздо больше архаических особенностей в хозяйстве, быту и культуре.

До конца XVIII ст. там преобладало государственное землевладение, в связи с чем крестьяне были мало обременены барщиной.

Находясь на восточной окраине государства, связанная Днепром с Украиной и Россией, Могилевщина, вернее ее «низы», т.е. крестьянство и мещанство, принимала более активное участие в политических событиях XVI–XVIII стст., и традиции эти в какой-то мере сохранились и позже.

Полонизация на крайний восток Белоруссии проникала с большим опозданием и получила далеко не то распространение, что в западных районах страны, хотя степень полонизации Белоруссии обычно представляется гораздо более значительной, чем это было на самом деле. Действительно, большинство помещиков в Белоруссии называли себя поляками и между собой говорили по-польски или по-французски, однако поскольку их крепостные

не знали ни польского, ни французского, они, хотя бы для того, чтобы отдавать распоряжения и понимать, что говорят между собой «мужики», должны были знать и этот язык, а дети их, вырастая там, где языком массы народа был белорусский, просто не могли не знать его. Это касается не только восточной части. Мицкевич и его ближайшие друзья, происходившие из Западной Белоруссии, знали белорусский язык и фольклор, а в польских «Wiadomościach Brukowych», издававшихся в Вильно, употреблялся белорусский язык.

При всем том, белорусский элемент в восточных районах был значительно сильнее, чем в западных, и на крайнем востоке Белоруссии кириллицей писали и в конце XVIII ст., т. е. полного перехода в письменности на польский язык и латинский шрифт там не произошло.

Само название «Белоруссия» первоначально стало применяться в отношении Белорусского Подвинья и Поднепровья и лишь значительно позже распространилось на остальные белорусские земли. Не случайно авторы первых работ, специально посвященных белорусскому народу, вышли из Могилевщины (Носович, автор «Словаря белорусского наречия», и Григорович, составитель «Белорусского архива»).

В. Короткевич поставил себе трудную задачу — изобразить в художественной форме предреформенную и предповстанческую Белоруссию. Как уже упоминалось, стремясь дать как можно более полную картину, автор переносит события в Москву, Петербург и Вильно.

Исходного материала для создания произведения типа «Колосьев...», т. е. мемуаров, писем, дневников, издано очень мало. Повстанцы 1863 г. в огромном большинстве очень строго соблюдали правила конспирации не только перед восстанием и в ходе его, они не любили передавать на бумаге то, что видели и пережили даже в конце своей жизни, в конце XIX и начале XX ст. К сожалению, богатейшее собрание материалов, относящихся к восстанию 1863 г. — Рапперсвильское — привезенное в 20-е гг. из Швейцарии в Польшу, было уничтожено гитлеровцами. Очень возможно, что там были документы, касающиеся тех мест и тех лиц, которые изображены в романе. Потеря эта невосполнима.

Но автор исторического романа имеет право пользоваться не только изданными и неизданными письменными источниками, он может использовать также предания, передаваемые от поколения к поколению устно, и, видимо, В. Короткевич, при создании своих «Колосьев» пользовался такого рода источниками. Значение преданий нельзя игнорировать, так как в документах отражена лишь незначительная часть того, что происходило (о том, что в Новом Быхове, казня повстанцев в 1863 г., два залпа дали так, что заряды полетели над головой и лишь третий был направлен прямо в казнимых, в источниках нигде нет, а между тем это осталось в памяти жителей Быхова).

Вместе с тем, желая уяснить причины, приведшие к восстанию 1863 г., автор временами отвлекается от прямой линии в сторону публицистики.

Особенно отчетливо это сделано в том месте, где говорится о заключительном этапе выработки условий отмены крепостного права. Мне кажется, что это место (ч. II, с. 145, вниз — 154) следует или исключить, или сильно сократить. То же — в отношении маскарада в университете (ч. II, с. 244).

Затем, мне кажется, следует внести поправки в некоторые ошибочные показатели или формулировки.

Часть 1. На с. 75 сказано, что потомственных дворян в Могилевской губернии незадолго перед реформой было около 27 тыс., личных — около 3,5 тыс., причем право голоса имели 572 человека, крепостных же крестьян в губернии числилось 87 561. Число жителей в губерниях различные предреформенные источники всегда показывают по-разному, однако здесь (в романе) в количество крестьян явно вкралась опечатка. По одному из источников, в этой губернии в 1858 г. крепостных мужского пола было 287 889 душ (см.: Белоруссия в эпоху феодализма. Минск. Ч. 3. С. 331). Что касается числа потомственных дворян, то, по данным губернатора в 1854 г., их в губернии было 37 767 лиц обоего пола, личных — 3 488, причем правом голоса обладали 758 человек (Белоруссия в эпоху феодализма. С. 567).

С. 148. В Речи Посполитой крестьяне, отбывавшие воинскую службу, не переходили автоматически в шляхетское сословие; для так называемой нобилитации требовалось решение сейма.

С. 215. Предлагаю следующую формулировку в подстрочном примечании:

Загоновой, или чиншевой, называлась безземельная шляхта, жившая на землях крупных помещиков, чаще всего в качестве арендаторов, и поэтому зависимая от владельца земли.

С. 240. В Великое княжество Литовское, созданное Наполеоном в 1812 г., входили губернии Виленская, Минская, Гродненская и Белостокская область (Ковенской губернии в то время не было); Могилевская и Витебская губернии в состав Княжества не входили.

С. 390. Дать примечание, что имеется в виду поэма «Тарас на Парнасе».

Часть 2. С. 37. Примечание. Крупник не только напиток. В центральной Белоруссии так называется суп из крупы.

С. 136. В то время в Горках была не академия, а институт, называвшийся Горы-Горецкий земледельческий институт.

С. 186, 192. Обращения к студенту-князю на «ты» не могло быть.

С. 213. В 1862 г. в Вильно была не Археографическая комиссия, а Археологическая. Археографическая создана в 1864 г.

С. 231. Не Министерство народного образования, а Министерство народного просвещения.

С. 332. Крепость Грозная. Название дано со строчной, надо с большой.

С. 349. Исправить дату убийства Александра II с 1904 г. на 1881 г.

С. 360. Андарак — юбка не в клетку, а цветными полосами.

С. 467–468. М. Н. Муравьев был губернатором могилевским, позже — гродненским.

С. 557. Дать примечание — кто такой был Багрим.

Уроженец Поднепровья, В. Короткевич прекрасно знает язык, фольклор и быт этого района Белоруссии. Им изучена огромная масса литературы и документов, и если в этом отношении имеются некоторые изъяны, то они не меняют общего, весьма положительного, впечатления о романе. Автор «Колосьев...» является «первопроходцем», т. е. человеком, взявшим на себя чрезвычайно трудную задачу, и как бы велики ни были достижения в этой области впоследствии, заслуги первого не должны быть забыты.

В русской художественной литературе Белоруссия до недавнего времени отсутствовала, очень мало было также и переводных произведений с белорусской тематикой («Пан Тадеуш» Мицкевича и его баллады рассматриваются обычно как относящиеся к Польше), и нужно быть благодарным автору «Колосьев...», что он сделал первый опыт в деле ознакомления читателя с определенным периодом прошлого Белоруссии.

Мікалай Амельчанка (Кіеў)

КАРОЛЬ ДУХОЎНАСЦІ

Уладзімір Караткевіч быў пры жыцці і застаецца зараз адным з самых любімых і чытаемых пісьменнікаў на Беларусі. Сведчанне гэтаму — шматлікія запісы-заказы ў кнігарнях: «Перавыдайце творы У. Караткевіча!», а таксама зношаны, але такія жаданы для кожнага літаратара выгляд ягоных томікаў прозы, зборнікаў вершаў у нашых бібліятэках.

Надзвычай таленавітая, самабытная творчасць, сама выдатная асоба Караткевіча прыцягвалі і прыцягваюць да сябе многіх людзей. Тыя, хто ведаў Уладзіміра Сямёнавіча, меў з ім хоць нейкія стасункі, хочуць падзяліцца сваімі згадкамі.

У рэдакцыю «Полымя» даслаў успаміны пісьменнік Мікалай Амельчанка, які жыве і працуе ў Кіеве. У свой час ён вучыўся разам з Уладзімірам Караткевічам у Маскве, сябраваў з ім.

У гэтых успамінах падаецца усяго некалькі эпізодаў — прытым неардынарных, а часам і інтымных — з жыцця Караткевіча. І ў іх Уладзімір Сямёнавіч бачыцца такім, якім ён быў: творцам, надзеленым вышэйшаю воляю, унікальным талентам, удумлівым даследчыкам айчыннай гісторыі, дасціпным суразмоўнікам, верным сябрам, рыцарам у адносінах да жанчын, чалавекам, які апантана любіў жыццё да свайго апошняга дня.

Сяргей Законнікаў

Летнім адвечоркам я сядзеў на ганку дачы, якую наймаў у Ірпені побач з Домам творчасці, і, наблізіўшы нейкую кнігу да вачэй, спрабаваў чытаць. У двары запальваць святло нельга было, жонка клала спаць нашых дзяўчатак, а яны раздурэліся і ніяк не хацелі супакоіцца. «Гэтага яшчэ не хапала! — раздражнёна падумаў я. — Цяпер да паўночы будуць цвяліцца».

У брамку пазванілі. Я паспяхаўся хутчэй адчыніць, каб яшчэ раз не націскалі на званок. У праёме брамкі стаяў, як мне здалася ў прыцемку, зусім незнаёмы чалавек — высокі, з ладным жыватам.

— Што хочаце? — трохі манерна спытаў я.

— Не пазнаеш, сабака?

Голас нельга было не пазнаць. Гэта быў голас Валодзі Караткевіча. Валодзя ўціснуўся ў брамку, мы абняліся, хоць і не без цяжкасці. Перашкаджаў жывот, які калечыў ягоную паставу. І толькі голас, адзіны голас, як і раней, быў юным, звонкім. Як толькі Валодзя пачынаў гаварыць, у сутонні ўзнікаў

той Караткевіч, якога я ведаў у мінулым — стройны хлопец, тонкі і гнуткі, як чарацінка. [...]

— Вячэраць будзеш?

— Ды не пашкодзіла б нешта з’есці...

І гэтая апошняя фраза была з мінулага. Зараз ён яшчэ дадасць: «Не пашкодзіла б і выпіць за сустрэчу», але Валодзя такіх слоў не сказаў, а моўчкі выняў з «дыпламата» пляшку каньяку і бляшаначку з чырвонай ікрою.

— Ты што, пачаў піць гэтую брыдоту? — кіўнуў я на бутэльку. Брыдотаю называў калісьці каньяк Валодзя. Мы вельмі рэдка пілі з ім каньяк або гарэлку, толькі з выпадку афіцыйных ці напаўафіцыйных абстаўін, калі нельга было адмовіцца. А спажывалі мы звычайна сухое віно: зімою — «Мукузані», летам — «Цынандалі» або нешта падобнае, бо, дзякуй Богу, у той час у гастраноме на вуліцы Дабралюбава насупраць нашага інтэрната грузінскага віна было навалом, і каштавала яно параўнаўча танна. Хапала неблагага віна і ва ўсіх «забягалаўках».

Зараз жа, як мне падалося, Валодзя піў усё.

Я прынёс са sklepa дзве пляшкі «Аksamіта Украіны», выняў з халадзільніка вараныя языкі, бужаніну, смажаных куранят, і наш начны пір начаўся. На ганак пасля таго, як паснулі дзеці, выйшла мая жонка і, папытаўшыся, ці трэба нам яшчэ чаго-небудзь, тут жа знікла. Яна не мела звычкі перашкаджаць мужчынскім размовам, тым больш, як сказала мне потым, не пазнала Караткевіча, ды і бачыла яго адзін-два разы, калі прыязджала ў Маскву да мяне ў госці або па сваіх службовых клопатах.

— Ну што ж, — кожны раз, напаўняючы чаркі або фужэры, весела прамаўляў Валодзя, — бачыш, як мы цяпер жывём, царскі стол. І праўду кажуць у народзе, што лішнія штаны чалавек мае тады, калі ўжо няма с...кі.

Вымаўляў гэтыя словы і рассыпаўся дробным задаволеным смехам.

Ён расказваў, што прыехаў у Кіеў па запрашэнню Дзяржкамвыда, дзе павінна выйсці ягоная кніга, якую пераклалі на ўкраінскую мову. Акрамя таго, Валодзю запрасілі выступіць у Кіеўскім універсітэце, дзе ў свой час ён вучыўся.

— Уяўляеш, — не перастаючы смяяцца, казаў Валодзя, — мяне ж выключалі з гэтага універсітэта. А ведаеш за што? Мяне, беларускага паэта і прайзніка, выключалі за ўкраінскі нацыяналізм, — вось які быў кабак!

Слова «кабак» у Валодзі гучала, як самая страшная лаянка. Пасля прагляду кепскага спектакля або няўдалага фільма ён крывіў вусны ў здзелкавай ухмылцы і гаварыў гідліва, расцягваючы слова: «Ка-а-а-бак, у-у-у, які ка-а-бак!»

Валодзя любіў тэатр і кіно. Пра апошніяе гаварыць, відаць, не варта, бо ім былі мы сытыя па горла. У Доме кіно, калі вучыліся, перагледзелі ўсю сусветную класіку, самыя модныя, самыя цікавыя фільмы сучасных рэжысёраў ад Антаніёні і Феліні да нашых пастаноўшчыкаў, якія толькі яшчэ ўваходзілі ў кіно свету. А ў тэатры нас кіраўнікі курсаў не вадзілі, і мы спускалі свае грошы на

спектаклі. Ні з кім я так часта не быў у тэатры, як з Валодзем Караткевічам. Сёння — Малы тэатр з «Чайкай», заўтра — тэатр імя Массавета, потым — Вялікі, а праз некалькі дзён — «Современник». І Валодзя быў закаханы не ў прыгажунь. У жанчынах яго найбольш прываблівалі інтэлект, тонкасць пачуццяў, незвычайная духоўнасць і, канешне ж, сапраўдны талент. Якраз з гэтай прычыны мы сябравалі з адной таленавітай паэтэсай, дзяўчынай-бардам, песнямі якой захапляліся, як і творамі вядомага, славутага Булата Акуджавы. Яна часта прыходзіла да нас — ці да мяне, ці да Валодзі ў пакой — іграла і спявала. Караткевіч тады сядзеў каля яе ног на падлозе, не зводзіў з яе закаханых вачэй і неяк сказаў мне:

— А ты ведаеш, я з ёй ажанюся. Далі-бог, ажанюся.

У яе былі два істотныя недахопы — непрыгожасць і хваравітасць, пры якой яна не толькі не магла ездзіць у тралейбусе, лятаць у самалёце, але нават быць у цягніку, бо не вытрымліваў вестыбулярны апарат. Нейка я зайшоў на Вышэйшыя літаратурныя курсы, дзе яна вучылася. Заняткі скончыліся, усе ішлі дахаты. Яна ўбачыла мяне і спытала: «Ці спяшаецца вы куды-небудзь?» Мне не было куды спяшацца, і мы пайшлі ў інтэрнат разам, канешне ж, пехатою. Хоць гэта і было вясною, але сонца паліла неймаверна. Я, ідучы па тратуары, стараўся, каб ягоныя промні меней траплялі на яе. Вёў Навэлу па зыбучай цені дрэў. Але праз нейкі час яна ўзяла мяне пад руку і падштурхнула ў цень. Я здзівіўся і сказаў ёй са смехам:

— Ты што, хочаш схаваць мяне ад сонца?

Яна засвяцілася сваёй сарамлівай і нейкай вінаватаю ўсмешкай і адказала:

— Ты прабач, калі ласка, але дрэвы хістаюцца, і мне ад гэтага кепска, галава кружыцца ад ценяў, якія скачуць па тратуары.

Так, трэба быць вельмі хворым чалавекам, каб становілася кепска ад ценяў лістоты, якія слізгаюць па зямлі. Пазней я пачуў, што яна ўсё ж выйшла замуж, але не за Валодзю, а за нейкага іншага чалавека. Кажуць, што ён разносіў яе вершы па рэдакцыях. А пісала яна тады шмат, усё часцей і часцей вершы гэтай паэтэсы з'яўляліся ў «Новом мире».

Калі мы вучыліся на Вышэйшых сцэнарных курсах, Валодзя быў захоплены грузінкаю — разумнай і высокаадукаванай жанчынай. Помню, што адно вока ў яе касіла. Гэтая жанчына часта прыязджала да яго з Грузіі, тайком начавала ў інтэрнаце. Тайком, таму што ні яна, ні Валодзя не хацелі, каб сябры, паэты, якія жылі побач, ведалі пра гэтую сувязь. Грузіны асуджалі тых жанчын, якія мелі пазашлюбныя стасункі з рускімі, хоць самі рабілі гэта з вялікай ахвотаю. Мяне Валодзя не баяўся, ды і Натэла, так звалі ягоную каханку, не саромелася. Калі я стукаўся ранкам да іх у пакой, яна дазваляла Валодзю ўпусціць мяне, прыкрывалася коўдраю да падбародка, віталася, міла і загадкава ўсміхалася і не здавалася касавокай. Каханне рабіла яе прыгажэйшай, чым гэта было ў сапраўднасці. У мяне ёсць фатаграфія, на якой яны зняты ўдваіх побач, нібыта муж і жонка. На адвароце яе даволі жартаўлівы надпіс: «Геніяльнаму ўкраінскаму пісьменніку ад грузінскага і беларускага геніяў».

Наколькі мне вядома, была ў Валодзі і яшчэ адна жанчына ў той час, калі ён вучыўся на Вышэйшых літаратурных курсах. Яна выкладала выяўленчае мастацтва. Валодзя хораша і пяшчотна сябраваў з ёю да самай сваёй жаніцьбы, хоць яна была замужам. Нярэдка дапамагаў ёй матэрыяльна, купляў падарункі. Калі я атрымаў на кінастудыі імя М. Горкага ганарар за сцэнарыі, Валодзя пазычыў у мяне даволі вялікую суму. А на наступны дзень ён зайшоў да мяне і папрасіў накарміць яго абедам.

— Ты што, нават на абед сабе грошай не пакінуў?

— Не, — вінавата ўсміхнуўся ён, — яшчэ і не хапіла, давялося ў Бору Мажаева пазычаць...

Пазней я даведаўся, што Валодзя паабяцаў выкладчыцы да дня яе нараджэння купіць нейкую карціну імпрэсіяніста, на той час даволі моднага, паабяцаў — і купіў. Караткевіч свае абяцанні заўсёды выконваў.

Ад просьбы пазнаёміць мяне з ёю адмахнуўся:

— Яна не спадабаецца табе. Непрыгожая. Але такая тонкая натура, разумніца.

Тая выкладчыца прывіла Валодзю звычку купляць альбомы з карцінамі мастакоў, кнігі па выяўленчаму мастацтву і проста наборы паштовак. Гэтая звычка, захопленасць перайшлі і да мяне. З цягам часу ў мяне назбіралася цэлая бібліятэка ад Пусена да Пікасо, якая прынесла карысць не толькі самому, але і маім дзецям.

Я не ведаю, якая ў яго была жонка, не давялося пазнаёміцца, нават проста ўбачыць. Валодзя запрашаў да сябе ў госці, але я так і не сабраўся, усё адкладваў на пасля. А адкладваць у нашым жыцці нічога не трэба, усё можа здарыцца. Ён гаварыў мне, што жонка — разумніца, кахае яго і разумее. Не давялося мне пазнаёміцца ні з ягонай мамай, ні з сястрой, якіх ён пяшчотна любіў.

Раптам памерла Валодзева жонка. Ён тады шмат працаваў, быў багатым і вядомым, а вось у асабістым жыцці яму не шанцавала. Але пра гэта Валодзя гаварыць не любіў.

Нават тады, як атрымаў добрую кватэру і набыў мэблю, зноў пацярпеў. За той час, калі быў у ад'ездзе, ягоную кватэру абрабавалі, вынеслі з яе ўсё. Нават ордэн — адзіную ўзнагароду, якую ён атрымаў за жыццё, знеслі злодзеі.

Ну, а пакуль што я ўспамінаю Маскву. Курсы, сябры і сяброўкі, кіно, тэатры і яшчэ музеі, з якіх Караткевіч не вылазіў і цягаў у іх мяне.

— Надакучылі мне твае чарапкі і цэгла, пойдзем куды-небудзь на прыроду! — абурана кажу я.

— Пойдзем, — згаджаецца Валодзя.

І вось мы ўтрох сядзім ва ўтульным куточку Выстаўкі дасягненняў народнай гаспадаркі з вудамі ў руках. Іх там давалі напракат. З намі заўзяты і ўмелы рыбак, выдатны прайзак з Курска Яўген Носаў. Ён перарабіў нашы прылады, памяняў стандартныя цяжкія паплаўкі на лёгкія з пер'я, і мы ловім карасёў. Мы — гэта я і Жэня. Валодзя закінуў вуду, паклаў вудзільна ля ног,

узяў у рукі кнігу. Мы вудзім рыбу гадзін пяць-шэсць, і ўвесь гэты час Караткевіч чытае. Прачытае, адкладзе кнігу, а потым дастае новую. І цішыня навокал. Яе часам толькі парушае задаволены смех Валодзі ці абураны ўсклік: «Кабак, ух які ка-абак».

Сталі рыхтавацца абедаль. Жэня Носаў зладзіў невялікае цяпельца і смажыў на верцялах паўсырую курку, а Валодзя пабег у ларок па віно. Вярнуўся з двюма пляшкамі «Тэтры». Пілі, закусвалі, гаманілі пра тое-сёе. Валодзя зноў узяўся за кнігу, ён любіў чытаць і за ежаю.

— Ты чаму дома не чытаеш? — спытаў Носаў. Валодзя прамаўчаў, за яго адказаў я:

— Дома ён піша, чытаць яму дома некалі.

Хачу заўважыць, што чытаў Валодзя вельмі хутка. Прычым з такой невераемай хуткасцю, што нават узнікала сумненне: ці засвойвае ён прачытанае, ці запамінае нешта?

Аднойчы я праверыў. Аказалася, што ён не толькі запамінаў, але і заўважаў асобныя стылістычныя недакладнасці, а таксама нейкія выдатныя мясціны і захоўваў іх у памяці доўга. Гэтая рыса вызначала Валодзю. Да яго такіх людзей я не сустракаў.

Была ў Валодзі і яшчэ адна лаянка — «сацрэалізм». Яна тычылася перш за ўсё няўдалых альбо проста халтурных літаратурных опусаў.

«У-у-у, сацрэалізм», — гідліва казаў ён, беручы двума пальцамі газету або часопіс, у якіх толькі што прачытаў са сваёй звычайнай хуткасцю апавяданне ці аповесць. Большасць літаратараў нашага пакалення не верылі ў існаванне гэтага метаду або лічылі яго штучным.

Валодзя выдатна маляваў, нярэдка адной лініяй. Мне падарыў некалькі малюнак. Але нехта паставіў на яго патэльню. Я быў вельмі засмучаны і разлаважны. Вінаватага не знайшлося. А Валодзя супакоіў мяне і тут жа, не адыходзячы ад стала, нават не сядяочы, намаляваў па памяці дакладна такі ж малюнак, сатыру на сацрэалізм. Ён да гэтага часу захоўваецца ў мяне...

На ганак выйшла жонка.

— Позна ўжо, хлопцы, — сказала яна. — Я вам даўно паслала, можаце класіцыя.

— Можа, будзем спаць? — кажу я. — Ты стаміўся з дарогі...

— А-а-а, — адмахнуўся Валодзя, — адаспімся на тым свеце.

Жонка вынесла нам прасціны і заслала ў садзе шырокі ложак, на якім звычайна ўдзень дурэлі дзяўчаткі.

— Будзеце спаць на ім, а то ўжо хутка раніца. А вы ўвойдзеце і разбудзіце дзяцей...

— Геніяльнае рашэнне! — усклікнуў Валодзя весела. — Цяпер-то я скажу сябрам, што начаваў не ў Амельчанкі, а з Амельчанкам.

Гэтыя словы ўсіх расмяшылі. Наш смех доўга не змаўкаў. Жонка таксама села побач з намі і пачала гутарыць з Валодзем. Распытвала пра Мінск, пра творчыя справы. А адыходзячы ў дом, заўважыла:

— А вы ўсё-ткі, хлопчыкі, кладзіцеся. Раніцай, пэўна, будзе дождж, надта моцна парыць...

Яна ўгадала. Толькі мы леглі, усё яшчэ гамонячы, як упалі першыя буйныя кроплі. А затым усё навокал зашалясцела, і дождж прыпусціў на ўсю моц. Мы схапілі прасціны, падушкі, накрылі ложак брызентам і зноў апынуліся ў альтанцы. У дом не пайшлі, каб не будзіць маіх сямейнікаў. І зноў гаварылі, гаварылі, пакуль не настала раніца. Як шкада, што такія размовы не запамінаюцца або запамінаецца з іх толькі нешта.

У тую ноч, у Ірпені, я спытаў у Валодзі, якой усё-ткі была яго жонка, бо сам Валю так і не ўбачыў. І ён адказаў сумна, крыху падняўшы галаву, глядзячы ў цёмнае неба, нібыта дзесьці там, у невядомай вышыні, убачыў яе:

— Яна не была прыгажуняю, але валодала дзіўнай духоўнай абаяльнасцю. Яна была каралевай духоўнасці...

Пераклад з рускай Сяргея Законнікава

Арнольд Мак-Млін (Лондан)

«БЫЎ. ЁСЦЬ. БУДУ...»

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРА ЯК ТЭМЫ
ПАЭЗІІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Заўчасная смерць Уладзіміра Караткевіча 25 ліпеня 1984 г. пазбавіла беларускую літаратуру аднаго з самых буйных талентаў. Письменнік найшырокага дыяпазону, найбольш вядомы сваімі раманамі, ён быў таксама таленавітым драматургам, сцэнарыстам, крытыкам, гісторыкам, перакладчыкам, мастаком і, пэўна ж, вялікім паэтам. У лепшых яго мастацкіх творах адчуваецца глыбокая любоў да беларускай гісторыі і мовы. Займальнасць сюжэтаў і рамантычнае ўяўленне Караткевіча — адметныя з’явы, не так частыя ў беларускай літаратуры другой паловы XX ст. Яшчэ пры яго жыцці крытыкі часта скоса глядзелі на экстравагантнасць яго твораў, але пасля смерці ён стаў амаль што святым. І без усякага сумнення яго дзейнасць вельмі дапамагла росту беларускай нацыянальнай самасвядомасці, а яго нязменнае сцвярджэнне кардынальнага значэння мовы для разумення гісторыі было вялікім натхненнем для многіх, асабліва сярод інтэлігенцыі, да праблем якой часцей за ўсё звяртаўся ён у сваёй прозе і паэзіі ¹.

Караткевіч славіцца галоўным чынам сваёй прозай, якую ён, як і Васіль Быкаў, пісаў пераважна па-беларуску, сам перакладаючы многія творы на рускую мову; ён меў вялікую папулярнасць не толькі ў Беларусі, але таксама за яе межамі. Некаторыя крытыкі лічаць, што п’есы Караткевіча з’яўляюцца самай важнай часткай яго творчасці. Аднак, калі б ён нават і не напісаў ні раманаў, ні п’ес, ён, тым не менш, лічыўся б адным з самых буйных паэтаў свайго часу. Як письменнік, так і чалавек, Караткевіч уяўляў сабой выключны

¹ Беларуская інтэлігенцыя даўно заклапочана абаронай беларускай мовы ад пагарджэння і русіфікацыі: асабліва гэта прыкметна ў паэзіі, дзе мова як гэтка з’яўляецца сталай тэмай. Для прыкладаў афіцыйных спроб сцерці беларускую мову ў савецкі час. гл.: Бармічев В. В. В едином союзе: Историко-публицистический очерк о развитии многонациональной социалистической культуры в СССР. Минск, 1972.; Баханькоў А. Я. Узаемадзеянне лексікі беларускай мовы з лексікамі іншых моў у савецкі час: (Да пытання аб утварэнні агульнага лексічнага фонду ў мовах народаў СССР) // Беларуская лінгвістыка. 1979. № 15. С. 17–32; Головнев А. И., Мельникова А. П. Сближение национальных культур в процессе коммунистического строительства. Минск, 1979. Для цікавага сацыялагічнага разгляду праблемы мовы ў Беларусі гл.: Бембель А. Роднае слова і маральна-этычны прагрэс. Лондан, 1985. Для агульных аглядаў гэтай тэмы гл.: McMillin A. Russification and its Opponents in Modern Byelorussian Literature // Canadian Review of Studies in Nationalism. 1989. 16, 1–2. P. 133–144; Bieder H. Die gegenwärtige sprach- und kulturpolitische Entwicklung in Weissrussland // Die Welt der Slaven. 16, 1–2. S. 142–167.

феномен: вялікі асветнік, які ўмеў адначасова і зацікавіць, і забавіць. Як маладзе, смерць Караткевіча была ўспрынята як усенароднае гора.

Уладзімір Караткевіч нарадзіўся 26 лістапада 1930 г. у сям’і рускамоўнага чыноўніка ў горадзе Орша. У час вайны ён быў эвакуіраваны спачатку ў Перм і потым у Арэнбург. Сярэдняю адукацыю ён атрымаў у Оршы і затым скончыў філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта, свабодна гаворачы па-ўкраінску, і нават з дзіўнай рэпутацыяй «украінскага нацыяналіста». Ужо ў гэты час Караткевіч адрозніваўся надзвычайнай дапытлівасцю, якая разам з адкрытасцю яго поглядаў стала прычынай варожасці многіх, хто аддаваў перавагу канфармізму і ціхаму жыццю. У 1954–1956 гг. ён быў настаўнікам у вясковай школе недалёка ад Кіева і з 1956 да 1958 г. выкладаў у родным горадзе Орша.

Потым ён вучыўся на Вышэйшых літаратурных і сцэнарных курсах у Маскве, авалодаўшы ўжо да гэтага часу польскай і нямецкай мовамі. З 1962 г. і да сваёй заўчаснай смерці Караткевіч жыў у Мінску.

Першай яго публікацыяй былі вершы ў аршанскай газеце ў 1955 г. Варта адзначыць, што са шматлікіх магчымасцей пісьменнік свядома выбраў родную мову, а не мову свайго выхавання або адукацыі, бо ён быў глыбока перакананы, што без моцнай нацыянальнай мовы не будзе ніякай будучыні для беларускай культуры. У 1955 г. ён апублікаваў у часопісе «Полымя» невялікую баладу аб легендарным беларускім разбойніку Машэку, за якой з’явіліся чатыры зборнікі вершаў (апошні пасмяротна): «Матчына душа» (1958), «Вячэрні ветразі» (1960), «Мая Іліяда» (1969) і «Быў. Ёсць. Буду.» (1986). Вершы Караткевіча, як і яго творчасць у цэлым, здзіўляюць сваёй разнастайнасцю, але ўсе яны насычаны абаяльнасцю гісторыі і, у прыватнасці, сувязямі між мінулым і сучаснасцю; у іх таксама выяўляецца вялікая любоў да мовы і культуры Беларусі, якія паэт разглядае ў найшырокім кантэксце сусветнай цывілізацыі. Варта таксама адзначыць, што вершы Караткевіча часта каменціруюць і дапаўняюць яго раманы і п’есы².

Адным з тыповых ранніх вопытаў у вершах Караткевіча быў «Паўлюк Багрым» (1956), расказ аб сялянскім хлопчыку, які напісаў верш, што лічыцца першым, створаным на сучаснай беларускай мове. Потым ён быў зданы ў салдаты (1828) у пакаранне за ўдзел у Крошынскім бунце. У сваім вершы Караткевіч узнаўляе абураны плач па паэту-брату, знішчанаму ўладай. Як гэта ўвогуле характэрна для гэтага пісьменніка, ён уводзіць некалькі гістарычных фігур (князь Усяслаў і князь Ягайла) у свае паэтычныя раздумы аб краіне, дзе так цяжка развівацца маладому таленту. І таксама характэрна тое, што плач пераўтвараецца ў своеасаблівую малітву надзеі, якая заканчваецца заклікам Багрыма да свайго народа прачнуцца і патрабаваць свабоды:

² В. Быкаў у сваёй прадмове да першага тома Збору твораў Караткевіча «Ад роднай зямлі» заўважаў, звяртаючы ўвагу на яго папулярнасць у моладзі: «У яго ёсць шмат чаму павучыцца» (I, 11).

Беларусь, прачынайся!
Я цябе абуджаю!
Ты павінна прачнуцца,
Не праспі сваё шчасце ўначы,
Я гукаю цябе,
Дарагая, святая!
Аджакжы ж, мая родная.
Не маўчы!..

Паміраю і веру:
Калісьці над светлымі водамі,
Над свабоднай зямлёю
І над Белаю Руссю маёй
Шчасце сонцам зазые
І слова нашчадка свабоднага
Мае раны загоіць
Гаючай живою вадой. (I, 30–31)

Другім блізім па духу Караткевічу паэтам быў Максім Багдановіч, які падобна яму выходзіў у рускамоўным асяроддзі, але, тым не менш, стаў адным з танчэйшых майстроў беларускага паэтычнага слова. Важным для Караткевіча, аднак, было не толькі тэхнічнае майстэрства Багдановіча, але ў яшчэ большай ступені — яго глыбокі патрыятызм, бачны ў гэтым урыўку з верша «Багдановічу» (1966):

Ты сказаў нам:
«Унукі Скарыны,
Дзе ваш гонар, моц і краса?
Ёсць і ў вас, як у іншых, святыня.
Не давайце святыні псам!
Не давайце з яе глуміцца,
Бо праспіць яна ясну зару,
Бо святы ізумруд заімгліцца
У пярсцёнку тваім, Беларусь». (I, 227–228)³

Гэты цудоўны верш заканчваецца наступнымі радкамі: «Бо як ёсць у народа такія — Не загіне давеку народ».

Амаль уся вершаваная творчасць Караткевіча нясе багаты багаж літаратурных, гістарычных і іншых культурных рэмінісцэнцый, і форма кароткай балады аказалася вельмі зручнай для ўпадабанага аўтарам уваскрашэння гістарычных дзеячаў і падзей. «Балада пра паўстанца Ваўкалаку» (1956), напрыклад, поўная таго ж катэгарычнага духу змагання, як «Машэка», і апісвае, як у апошнія хвіліны свайго жыцця герой акрыяў духам, назіраючы за алем, што падбірае лісце; аптымістычным рэфрэнам становяцца наступныя

³ Гл. таксама яго ж «Домік Багдановіча» (I, 278–279).

словы: «Лісце аб'еш, алень!» (I, 38–39). У вершы «Сырцовыя цагліны» (1957) з кнігі «Матчына душа» Караткевіч апісвае, як больш дзесяці стагоддзяў назад будаваўся замак, і што паэт гатовы плакаць ад думкі пра тое, як маленькі сын будаўніка паставіў сваю босую ножку на сырую цэглу, пакінуўшы там адбітак, што, як гаворыцца у канцы верша, перажыў усе зменлівасці гісторыі:

І адбітак маладой дзіцячай нагі
У аснову крэпасці лёг.
Шмат разоў прыходзілі варагі
На краіны лясной парог,
Шмат разоў стагнала зямля ад тугі
І ўзрастаў на руінах палын...
Але быў непарушны адбітак нагі
На паверхні сырцовых цаглін. (I, 23)

Сярод іншых выдатных вершаў аб старажытай беларускай гісторыі можна назваць «Скарына пакідае радзіму» (1959) і «Бекеш, або Ода ерасі (Балада 1555 года)» (1970).

Паэзія Караткевіча вельмі разнастайная, хоць і нескладаная па форме. Шырокі дыяпазон тэм і вершавых жанраў разам з адносна прастай, прамой манерай садзейнічалі любові і цёпламу прыняццю яго творчасці у чытачоў, якія з задавальненнем яго цытавалі і цытуюць дасюль.

Другі зборнік вершаў «Вячэрнія ветразі» па зместу не менш шырокі, чым першы, складаецца з пейзажнай лірыкі, балад пра вайну, аднаго вядомага верша аб царкве Пакрава на Нерлі, вершаў аб арганаўтах і прарочым трыпціху Іераніма Босха, у якім мастак як бы прадбачыць сучасныя ваенныя сродкі. Асабліва важная ў тэматычным кантэксце ўсёй яго творчасці нападўдраматычная паэма «Слова пра чалавечнасць» (1960). Каліноўскі быў для Караткевіча заўсёднаю крыніцаю натхнення ⁴, асабліва ў яго прозе і драме і, у прыватнасці, у эпічным рамане «Каласы пад сярпом тваім» (1965) ⁵ і ў п'есе «Кастусь Каліноўскі: смерць і неўміручасць» (1963) ⁶. У сваіх вершах Караткевіч таксама не раз звяртаўся да асобы Каліноўскага прама і апасродкавана: у познім вершы «Смяротная страта (1 сакавіка 1881 г.)» ён нагадвае аб другім змоўшчыку — Ігнату Грынявіцкім, які ўзарваў бомбаю цара Аляксандра II, ненавіснага ў Беларусі душыцеля паўстання 1862–1863 гг.; у «Нявесце Каліноўскага» (1962) аплаквае лёс няшчаснай жанчыны і ёй падобных; верш «На

⁴ У Караткевіча быў амаль што культ Каліноўскага. Гл.: Станкевіч С. Уладзімір Караткевіч і ягоны культ Кастуся Каліноўскага // Беларус. 1979. № 286. С. 6.

⁵ Сам Караткевіч тлумачыў аб'ём свайго рамана тым, што яго супляменнікі вельмі кепска зналі сваю гісторыю: гл. Мальдзіс А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: Партрэт пісьменніка і чалавека. Мн., 1990. С. 3.

⁶ Гэта п'еса нібы працягвае тэму рамана. Яна ўпершыню была пастаўлена толькі ў 1978 г. і надрукавана ў 1980 г.

пачатак «Каласоў пад сярпом тваім»...» (1967) выяўляе радасны наплыў энергіі ў сувязі з тым, што Караткевіч думае, што гэты раман можа стаць яго самым значным творам; у «Павешаным 1863 года» сцвярджае бясмерце ўсіх тых, хто змагаўся за сацыяльнае і палітычнае вызваленне Беларусі. Самае важнае з гэтых вершаў — «Прарок», маналог Кастуся з 3 акта трагедыі «Кастусь Каліноўскі» (1965), які з'яўляецца не толькі часткаю п'есы, але і значным вершам:

Далёкія-далёкія дарогі
Пад хмарнай лебядзінай чарадой...
Іду... Не веру ў д'ябла, ані ў Бога.
Былі б — дык не паднеслі чары той:
Пакутваць цяжка гневам і журбою,
Ў пустыні марна да пяскоў гукаць
За край, даўно адвучаны ад бою,
Ад мовы, гонару і языка.
І жыць, як тыя, што вось-вось сканалі,
Але яшчэ не ўпалі ў вечны смерч:
Мозг шле навокал клічы і сігналы,
А цела — ў мёртвы лёд закула Смерць. (I, 292)

Немагчыма перабольшыць найшырокі дыяпазон культурных інтарэсаў Караткевіча. Адным з цікавых прыкладаў таго, як ён звяртаецца да сусветнай мастацкай спадчыны, з'яўляецца яго цудоўны верш пра Пітэра Брэйгеля Стэрэйшага «Трызненне мужыцкага Брэйгеля» (1960), дзе ён перадае свае ўражанні ад розных карцін Брэйгеля, нібы папракаючы ў канцы мастака за жорсткі паказ сляпых, якія вядуць сляпых:

...Мужыцкі Брэйгель трызніць.
Хто вы такія, як назваць вас, людзі?
Куды краіна з вамі забрыдзе?
Сляпыя! Мёртвыя! Яны ідуць,
Паклаўшы рукі на плячо пярэдніх,
І іх вядзе сляпы. І проста ў яму
Ён падае. А заднія не бачаць,
І, як раней, застыў на іхніх тварах
Самаздаволены па-свінску гонар.
Што ж ты пракінуўся, мужыцкі Брэйгель?
Шпурляй у твар ім горкія палотны,
Дражні, як бугая, чырвонай хусткай,
Паказвай ім, сляпым, канец Ікара, —
Яны ж усё адно не зразумеюць.
Хіба нашчадкі, можа? (I, 94)

Маленькай, але значнай і цалкам тыповою рысаю гэтага верша з'яўляецца тое, што Караткевіч карыстаецца зноў і зноў беларускімі дыялектызмамі,

нават апісваючы шэдэўр сусветнага мастацтва. Гэта служыць прыкладам аднаго са спосабаў, якімі паэт на кожным кроку сцвярджае месца Беларусі ў свеце. Для яго гісторыя і культура непарыўна звязаны адна з другой.

Трэці зборнік вершаў Караткевіча «Мая Іліяда» з'явіўся напрыканцы шасцідзясятых гадоў, калі ён паспеў выдаць чатыры з самых вядомых сваіх твораў у прозе ⁷ і калі ён ужо быў вядомы як спрэчны і вельмі арыгінальны раманіст. Зразумела, што для яго не зменшылася значэнне вершаў як сродку выяўлення самых інтымных думак, нягледзячы на велізарную папулярнасць і поспех яго вялікіх раманаў. Скажаць, што тэматычны і формавы дыяпазон гэтага зборніка аналагічны папярэднім, зусім не азначае, што Караткевіч таптаўся на месцы. Ад самых першых вершаў ён выявіў зачароўваючую знаходлівасць і арыгінальнасць — якасці, што відны ва ўсёй яго творчасці, як ранней, так і позняй, хоць можна заўважыць павелічэнне канкрэтнасці вобразаў у яго вершах на інтымныя тэмы, таксама як і ў яго гістарычных творах.

Хоць Караткевіч пісаў хутка і лёгка, ён заўсёды імкнуўся паліраваць і ўдасканалываць сваю творчасць і, як было ўжо сказана, адчуваў вялікую прыхільнасць і блізкасць да самага выдатнага майстра сярод сваіх папярэднікаў у беларускай паэзіі — Максіма Багдановіча ⁸. Трэба адзначыць між тым, што Караткевіч быў далёкі ад Багдановічавай схільнасці да «мастацтва дзеля мастацтва». Напрыклад, у вершы, што напачатку здаецца чыста лірычным, «Дзяўчына пад дажджом» (1960), Караткевіч апісвае, як маладая дзяўчына выходзіць пад дождж, рамантычна цешыцца залатымі кроплямі. Але паэт заканчвае свой твор рэзкай кодай, якая, нібы прадбачачы сучасную трагедыю постчарнобыльскай Беларусі, гаворыць аб жорсткай спадчыне свету новым пакаленням.

Наступныя радкі — прапусцім першую частку гэтага ўражальнага верша — раскрываюць яго сутнасць:

Кроплі яе цалавалі
Палка, пяшчотна, да слёз,
Вусны дзяўчыны хапалі
Срэбра з ясных нябёс.
Дожджык зрабіў сваё цуда,
Ён абляпіў, як мог,
Плечы, маленькія грудзі,
Гнуткія лініі ног.
Бэзам з садоў павявала,
Вечна хацелася жыць.

⁷ «Нельга забыць» — раней «Леаніды не вернуцца да Зямлі» (1962); «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964), «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» (1966) і «Каласы пад сярпом тваім» (1968).

⁸ Тэма майстэрства часта з'яўляецца ў вершах Караткевіча. Гл., напрыклад, «Апошняя песня Дантэ» (1961), «Мы» (1962), «Фантазія» (1964), «Чурлёніс» (1966), «Таруская віла» (1967), «Шляхі Ігната Буйніцкага» (1967) і «Кнігі» (1972). Гл. таксама верш у прозе «Слова Міцкевічу» (1955).

Дзяўчына ад шчасця спявала.

.....

Стронцый быў у дажджы. (I, 138)

Гэты верш, які падкрэслівае зло сучаснасці, належыць да цыкла «Зямля журбы». У творчасці Караткевіча, як у паэзіі, так і ў прозе, надзвычай шмат рэмінісцэнцый, і назва гэтага цыкла не можа не нагадаць аб назве ранняга цыкла Якуба Коласа «Песні-жальбы» (1910), так, як назва першага яго зборніка вершаў нагадвае назву адзінай кнігі вершаў Алеся Гаруна, бліскачага сучасніка Багдановіча і Коласа⁹. І на самой справе, вершы ў трэцім цыкле Караткевіча раскрываюць гістарычную трагедыю Беларусі ў трагічным свеце, улічваючы і беларускія ахвяры ў вайне, і ўскрытыя магілы ў стражытнай Грэцыі.

«Балада плахі» (1968), якая адкрываецца ўражлівым чынам: «Кожны дзень гінуць мужнасць і святасць», аплаквае ўсіх, хто памёр гвалтоўнай смерцю, асабліва маладых, ледзь саспелых мужчын:

Ў зыргіх ранах, крывавыя, голыя,
Што ні дзень павісаюць яны
На крыжах з бамбука, магноліі
І суровай паўночнай сасны.
Не паспеўшы зрабіцца мужчынамі,
Сустракаюць са зброяй бяду.
Галаву не на грудзі дзяўчынам,
А на слізкую плаху кладуць. (I, 141)

Пасля цэлага шэрагу прыкладаў жорсткасці і прыгнёту верш заканчваецца так:

Толькі час вам уздасць поўнай мераю.
Але ўсё ж — пакуль прыйдзе той час, —
Калі ёсць на зямлі гэтай вера,
Калі варта жыць — то для вас.

Любоў Караткевіча да пераацэнак і новых падыходаў да гістарычных і сучасных пытанняў выклікала шмат спрэчак, лічачыся аднымі арыгінальнасцю, а другімі — цягаю да экзатычных эфектаў. Як бы там ні было, яркім прыкладам гэтай тэндэнцыі служыць яго «Балада аб трыццаці першым сярэбраніку» (1965), дзе лішні сярэбранік Іуды разглядаецца як ключ да багацця і поспеху гэтага кананічнага ўвасаблення здрадніцтва:

⁹ Па прычынах, зусім не звязаных з літаратурай, вершы Гаруна нельга было згадаць ні тады, калі Караткевіч надрукаваў сваю першую кнігу вершаў, ні на працягу амаль усяго яго жыцця. Нельга, аднак, сумнявацца ў тым, што Караткевіч і беларуская інтэлігенцыя ўвогуле ведалі вершы Гаруна і шмат іншай забароненай літаратуры па нелегальных копіях.

Той дынар быў шчаслівай манетай. І хцівец смярдзючы
З дапамогай яго заграбаў сабе золата, срэбра і медзь,
І разжыўся, і стаў неўміручы. Ну так, неўміручы,
Бо каб вешацца — трэба таксама сумленне займець. (І, 142–143)

Тэма верша пашыраецца ў перасцярогу аб лёгкасці, з якой здрадніцтва і хлусня могуць хавацца за рэспектабельнай знешнасцю ў сучасным свеце. Просты, дамашні характар некаторых вобразаў ніколькі не змяняе сілу сведчання Караткевіча:

Быў фіскалам. Усюды пралазіў і бокам і нізам,
Па гестапах служыў, па засценках, ад стогнаў глухіх,
Па ахранках... А зараз ваюе за «наш гуманізм».
Не здзіўляйся, добрыя людзі, бо гэны з такіх.
З дзён пачатку мільёны Сапраўдных ён вырак на мукі.
І жыве. Ёсць жыве. Вось наведвае госцем ваш дом...
Вось сядзіць... Вось ідзе...
Вось бярэ вашых дзетак на рукі...
Пнецца ў неба з трыбун... П'е гарэлку за вашым сталом.
Але выпадак дай — распаўзецца чумою па свеце,
Закладзе цалаваных сяброў і ўчарашных багоў... (І, 143)

Ліквідация гэтага зла, увасобленага ў трыццаць першым срэбраніку, — неабходнасць:

А іначай — няшчасце Зямлі. А іначай — канец.

Тыпова для балад Караткевіча ў цэлым тое, што ён бярэ гістарычную (часам фальклорную) тэму і перадае яе сутнасць маляўніча, драматычна, адначасова выразна падкрэсліваючы яе сучасную рэлевантнасць. У гэтых адносінах сярод беларускіх паэтаў ён найбліжэй да Янкі Сіпакова.

Шмат любоўнай лірыкі Караткевіча знаходзіцца ў двух цыклах у кнізе «Мая Іліяда»: «Калі памірае каханне» і «Інга і Марыя». Нават тут паэт умее прышчапіць гістарычны пункт погляду, нават у самых інтымных вершах, дзе лірычны герой зведвае няшчасце ў любові (як з ім часта бывае): у вершы «Фантазія» (1964) паэт згадвае аб такіх вядомых людзях мінулага з неспакойнымі любоўнымі лёсамі, як Дантэ, Петрарка, Катул, Бетховен, Лермантаў і Багдановіч.

Другі чудаўны цыкл з «Маёй Іліяды» называецца «Таўрыда» і апісвае, як можна было б чакаць, розныя аспекты Крыма. Хача і без выключнай вытанчанасці «Крымскіх санетаў» свайго журботнага земляка Адама Міцкевіча, Караткевіч, тым не менш, чуйна адносіцца да лёсу старажытных жыхароў гэтага краю, звязваючы іх знікненне з магчымай аналагічнай доляй свайго ўласнага прыгнечанага народа, як гэта відаць у другой палове верша «Таўры» (1967–1968):

ДрэMLE Кошка-гара,
 Дрэмлюць таўраў руіны.
 Я стаю і ўяўляю,
 Што я не ізгой,
 Не паэт з беларускіх узгоркаў сінiх,
 А апошні таўр
 Народа свайго.
 О, якая ганебнасць у гэтых згадках!
 О, які атрутны бяспамяцтва дым!..
 Крый нас Божа, калі на нас
 Нашчадкі
 Паглядзяць,
 Як мы
 На таўраў
 Глядзім. (I, 205)

Пастаяннай тэмаю ў вершах Караткевіча побач з сусветнай культураю з'яўляецца беларускі патрыятызм. I «Беларуская песня» (1968), першы верш у кнізе «Мая Іліяда», пасля падрабязных і рамантычна прыгожых адказаў на пытанне «Дзе мой край?» заканчваецца характэрным экспрэсіяністычным прызнаннем у вечнай вернасці Беларусі:

Мы клянёмся табе баранной сваёй першай на полі
 I апошняй раллэй, на якую ўпадзем у журбе.
 Мы клянёмся табе, што ніколі,
 Ніколі,
 Ніколі,
 Так,
 Ніколі не кінем,
 Не кінем,
 Не кінем цябе. (I, 137)

Чацвёртая, і апошняя, кніга вершаў Караткевіча, выдадзеная пасмяротна, у 1986 г., была ўспрынята вельмі эмацыянальна. Як яго тэстамент. Прынамсі, «Быў. Ёсць. Буду» можна разглядаць як яго крэда, што выяўляе яго думкі аб ролі і прызначэнні паэта. Аб яго адказнасці перад радзімай. Ужо за некалькі гадоў да сваёй заўчаснай смерці Караткевіч адчуваў глыбокую боязь пры думцы аб ёй. I ў пэўнай ступені гэты страх выяўляецца ў кароткім вершы 1979 г.: «Радок бяззбройны і бяспрэчны...». У ім ён як бы параўноўвае сябе з традыцыйнымі паэтамі-канфармістамі ў той час, калі сам павінен хутка пакінуць гэту «юдоль слёз», ведаючы, што ён будзе вядомы пасля сваёй смерці. Калі не ў цэлым свеце, дык, прынамсі, у Беларусі — і ўжо гэтага для яго зусім дастаткова. Свой лёс Караткевіч трактую непасрэдна ў другім вершы, напісаным у 1976 г. Першая страфа выказвае яго душэўны стан і яго самую глыбокую карэнную веру:

Быў. Ёсць. Буду.
Таму, што заўжды, як пракляты,
Жыву бяздоннай трывогай,
Таму, што сэрца маё распята
За ўсе мільярды двухногіх. (I, 239)

Адзін з самых аптымістычных і адначасова двухсэнсоўных вершаў у гэтым зборніку мае незвычайную назву: «Амаль хрысціянскі тост за ворагаў» (1968). Заявіўшы, што ён і яго сябры — не баязлівыя гіены, не сабакі, што выюць, не свінні, што валяюцца ва ўласнай гразі, Караткевіч выбірае льва як аб'ект параўнання, сцвярджаючы, што ён і яго сябры маюць «сапраўдную кроў». Можна толькі здагадвацца аб тым, хто менавіта гэты добра ўладкаваны і ўкормлены вораг, які не разумее ні сваёй слабасці, ні сілы тых, хто п'е за яго здароўе. У вершы «Паэт» (1984) Караткевіч звяртаецца да вобразы тачыльнага бруска — бруска, неабходнага пад час вайны для заточвання зброі, які, урэшце, таксама з'яўляецца зброяй. Ёсць велізарны кантраст паміж першым радком «Брусок спявае ціхую малітву» і цалкам размоўнай канцоўкай:

І пойдзе гнеў да эшафотных стром,
І зломіцца аб сталь кінжал апошні, —
Ну што ж?
Тады ўжо можна і бруском. (I, 248)

У творчасці Караткевіча няма гумару, пра што сведчыць такі верш, як «Хан і табіб» (1984), але большасць вершаў у апошнім зборніку цалкам засяроджана на лёсе Беларусі ў яе розных аспектах. «Стары певень» (1984) пачынаецца драматычнымі словамі «Жабруюць хаты» і потым паказвае разруху, над якой царуе стары певень і пяцёра кур, што абараняюць вёску:

Гэты певень вартуе наш родны край.
А вы? Ці не ганьба вам? (I, 277)

У вершы «На Беларусі Бог жыве» (1980) Караткевіч выкарыстоўвае народную прымаўку, каб пералічыць усе цуды сваёй радзімы, і заканчвае яго так:

І пра тое кожны пая салавей
Росным кветкам у роднай траве:
«На Беларусі Бог жыве», —
І няхай давеку жыве. (I, 242)

Вершатворчасць Караткевіча з'яўляецца кардынальнай часткай яго літаратурнай спадчыны. У ёй мы сустракаем непасрэдныя і арыгінальныя вобразы, велізарную асабістую захопленасць, што вядзе да гіпербалізацыі, як і да прымяншэння, шырокую палітру фарбаў і пільны, і назіральны да падрабязнасцей і дэталяў позірк. Таксама надзвычай прывабліваюць безупынная

інтэлектуальная дапытлівасць Караткевіча, яго тонкае адчуванне гісторыі і, больш за ўсё, яго нястомны клопат аб будучай культуры сваёй радзімы¹⁰.

* * *

У раман «Чорны замак Альшанскі» (1979) Караткевіч уводзіць размову між двума персанажамі, якія робяць розныя заўвагі спачатку пра Васіля Быкава, потым пра творчасць самога Караткевіча: «Толькі чумавы нейкі, дурашны. Левай рукой правае вуха цераз галаву чухае... Ніколі не ведаеш, чаго ад яго чакаць». Сапраўды, разнастайнасць жанраў, гэтаксама як і шматзначнасць тэм унутры гэтых жанраў з'яўляюцца адметнымі прыкметамі творчасці Караткевіча; мала хто з сучасных пісьменнікаў валодаў такім плённым і шырокім уяўленнем. Характэрнае для яго таксама змешванне рамантычных і рэалістычных элементаў, чуйнае разуменне гісторыі, культуры і маральнага стану сваёй краіны. Таму яго ўяўленне аб гістарычным мінулым заўсёды арганічна звязана, адкрыта або прыхавана, з сучаснасцю. Сярод іншых элементаў, што прывялі Караткевіча да надзвычайнай папулярнасці, можна выдзеліць яго яркае ўяўленне, жывую і разнастайную мову, здольнасць спалучаць кранальны пафас са злой іроніяй.

Нестандартнасць творчасці Караткевіча раскалола напалам беларускі літаратурны эстэблішмент, але палітычны застоў 70-х і ранніх 80-х гг. зусім не паўплываў на лаяльнасць чытачоў Караткевіча, якія заўсёды з нецярпеннем чакалі яго новых публікацый, бадай, галоўным чынам з-за таго святла, якое яны пралівалі на пагарджаную гістарычную і культурную спадчыну яго радзімы. Заўчасная смерць у росквіце сіл іх палкага абаронцы была велізарнайшаю стратаю для беларускай літаратуры і грамадскасці.

Пераклад з англійскай

¹⁰ Гл., напрыклад, «Калумбы зямлі незнаёмай» (1957), дзе Караткевіч здзекуецца над тымі беларусамі, якія аддаюць перавагу далёкім даследчым паездкам, замест таго каб спазнаць сваю ўласную радзіму (I, 340–342).

Гелена Крыжанава-Брындзава (Браціслава)

НАШ ДАРАГІ СЯБРА

Мы пазнаёміліся ў 1972 г. у Гаграх, цудоўным курорце на Каўказе. Выпадкова. Неяк мы з жонкай чэшскага пісьменніка Іржы Кржэнкі гайдаліся на бялёсых марскіх хвалях і размаўлялі даволі гучна, каб можна было перакрычаць шум мора. Тут да нас падплыла жанчына ў акулярах і светлай купальнай шапачцы.

— Прабачце, — кажа, — на якой вы мове гаворыце? Ведаю, што на славянскай, бо разумею кожнае слова, але не здагадваюся, на якой канкрэтна.

— Я гавару па-славацку, а пані па-чэшску, — адказваю.

— Ах, дык гэта славацкая і чэшская мовы! — усклікнула жанчына і адразу паклікала высокага светлавалосага чалавека, які шпацыраваў па пляжы: «Валодзя, Валодзя, гэта сябры з Чэхаславакіі».

Мы выйшлі з мора, пазнаёміліся, паклікалі і астатніх — Іржы Кржэнку, пісьменніцу Веру Адлаву з мужам. І з таго часу былі мы з Караткевічамі проста неразлучнымі.

На пляж, на базар па садавіну мы хадзілі разам, разам ездзілі ў Сухумі і на возера Рыца, разам весела праводзілі вечары. Валодзя ведаў вельмі многа анекдотаў і расказваў іх так, што мы не раз аж душыліся ад смеху. Ён частаваў нас смажанай рыбай, якую хадзіў лавіць кожны ранак разам з мясцовымі рыбакамі, а мы яго «Залатым фазанам», на яго думку, найлепшым півам на свеце.

Аднойчы я яго спытала:

— Вы ўжо былі ў нас, у Чэхаславакіі?

— Не, не быў, — адказаў ён і ўздыхнуў.

— А вы хацелі б прыехаць да нас?

— Вядома, хацеў бы, — адказвае, — але ўсё не так проста. Ехаць у складзе афіцыйнай дэлегацыі я не хачу. Ведаеце, як яно бывае з дэлегацыямі. Завядуць вас да аднаго важнага дзядзькі, потым да другога... Сядзіш там з гальштукам на шыі, слухаеш. Нудота, памерці можна! А я б хацеў пахадзіць сярод людзей, паглядзець, як жывуць, як п'юць піва, а можа, і як б'юць адзін аднаго па носе. Але ж для гэтага патрэбна запрашэнне, а ў мяне няма такіх сяброў, якія б нас маглі запрасіць прыватна.

Змерала я яго позіркам.

— Паслухайце, Уладзімір Караткевіч, вас яшчэ ніхто не скідаў з вунь той скалы ў мора? Мне вельмі хочацца гэта зрабіць.

— Але чаму, Гелена? — здзівіўся ён.

— Вы кажаце, што ў вас няма сяброў, а хто мы? Калі хочаце, прышлём вам запрашэнне.

— І вы б гэта сапраўды зрабілі? — ён акругляе вочы.

— А чаму ж не? Зараз мы запросім вас, а потым вы нас. Мы прагнем пазнаёміцца з вашай Белай Руссю.

У наступным годзе Валодзя прыехаў у Чэхаславакію з жонкай Валянцінай. Напачатку ў Прагу, дзе якраз выдалі ягоную кнігу, потым — у Браціславу.

Мы ведалі, што Прага зачаруе нашых сяброў, таму імкнуліся ў нашай сціплай Браціславе зрабіць як мага больш разнастайную праграму.

Мы хадзілі па музеях і галерэях, узышлі на Дэвін — старажытную крэпасць ля месца, дзе Марава ўпадае ў Дунай, на славыты карпацкі град «Чырвоны камень», наведалі Дом славацкіх пісьменнікаў, а потым — сучасную піваварню ў Гурбанаве, дзе вырабляюць «Залатога фазана». Усе горы ў Славакіі — цудоўныя, але мы накіраваліся ў найбольш вядомыя — Высокія Татры. Мы ехалі маляўнічым узбярэжжам ракі Ваг. Валодзю натхняла прыгажосць Карпат і Жоўца. Час ад часу ён прасіў: «Затрымайцеся, дайце крыху падзвінца».

Мы затрымаліся раз, другі, трэці, чацвёрты, на пяты я сказала, што ў Славакіі гэткая ж прыгажосць на кожным кроку. І калі будзем спыняцца ў кожным маляўнічым месцы, то Татры не ўбачым і заўтра раніцай, а ў нас у плане яшчэ і Дэманаўскія пячоры.

Ён паслухаўся і больш не прасіў затрымацца, а толькі ўздыхаў: «Маці родная, якая прыгажосць!» У Дэманаўскіх пячорах, якімі Славакія ганарыцца як адзінымі ў свеце, красамоўны Валодзя страціў мову. Ён толькі глядзеў, круціў галавой і ўздыхаў. Валя таксама ўвесь час падазрона маўчала.

— Дык як? Падабаецца табе? — спытала я яе, калі мы выйшлі да канатнай дарогі.

— Прыгажосць незвычайная, — кажа, — толькі страшнавата трохі.

— Страшнавата? — здзівілася я. Аказваецца, яна ніколі не ездзіла канатнай дарогай.

Мы хадзілі па Татрах, узыходзілі на абодва Смокаўцы, на Ломніцу, Шрбске плесо. Мужчыны канатнай дарогай заехалі на Грэбянак, а мы, жанчыны, засталіся ўнізе, бо Валя адмовілася вісець на арэях высока над безданню. Татры гэтак натхнілі нашых сяброў, што я крыху здзівілася. Я ведала, што на Белай Русі няма гор, толькі пакатыя ўзгоркі, але ж Караткевічы бачылі Каўказ...

— Каўказ — гэта нешта іншае, — тлумачыў Валодзя. — Ён прыгнятае чалавека сваёй магутнасцю. Татры намнога бліжэй чалавечай натуре.

Мы заехалі ў Левачу, якую Валодзя назваў самым прыгожым горадам Славакіі. Ён доўга не мог адарваць вачэй ад славытых гатычных алтароў, ад алтара майстра Паўла. Яго зацікавілі старадаўнія палацы і камяніцы на вузкіх брукаваных вуліцах.

Толькі праз год, у Мінску, я зразумела, чаму ён быў такі зачараваны. Сталіцу Беларусі, гэты старажытны горад, вайна цалкам знішчыла, ад яго засталася не больш трох маленькіх завулкаў, а таксама пашкоджаны кафедральны сабор. Помнікі былой славы Мінска былі беззваротна загублены. Гэты факт для аўтара некалькіх гістарычных раманаў быў вельмі балючы.

Вандроўка па Славакіі зрабіла на нас незабыўнае ўражанне, мы глядзелі на сваю радзіму вачыма нашых сяброў. Караткевіч пазнаваў кожнае дрэва, кожную расліну, пытаўся, як яны называюцца па-славацку, ставіў нас часам у няёмкае становішча, бо мы не заўсёды маглі яму адказаць. Мне здавалася, што я ведаю дастаткова многа раслін, асабліва лекавых, але Валодзя, здавалася, ведаў усе, і пры гэтым не толькі беларускія назвы раслін, але рускія і лацінскія.

Быць субяседнікам Валодзі было вельмі цяжка. Яго веданне прыроды, гісторыі, літаратуры, мастацтва і розных галін навукі было настолькі рознабачковым і дакладным, што часам мы адчувалі сябе з ім як школьнікі. Мне здаецца, свае недахопы ведаў аб прыродзе я крыху паправіла праз год, калі мы збіралі грыбы на радзіме Якуба Коласа, у Мікалаеўшчыне. Гаспадары бралі баравікі, падбярэзавікі, лісічкі, а я тым часам, на іх вялікае здзіўленне, збірала сіняўкі, дубовікі і радоўкі.

Мяне ўсе ўпарта пераконвалі, што гэта «паганкі», што іх, маўляў, трэба выкінуць, але мне паспрыяў вялікі аўтарытэт Валодзі.

— Гелена мае рацыю, гэта добрыя грыбы, іх можна есці, — сказаў ён і дадаў: — Я іх калісьці ў Сібіры каштаваў!

У час першага прыезду ў Славакію Валодзя часта ўздыхаў: чым вас здзівіць, сябры, чым вас у нас здзівіць?

Мы прыехалі на Белую Русь і знайшлі многае, што нас здзівіла. Прыгожы, сучасны горад Мінск, поўны сонца і зеляніны, утульны, гасцінны дом нашых сяброў — шчырых і сардэчных людзей, цудоўныя лясы і шматлікія азёры з чыстай празрыстай вадой. На возера Нарач (а яно такое вялікае, што другі бераг бачны ледзь-ледзь) мы прыляцелі «кукурузнікам», маленькім самалётам. Ён ляцеў так нізка, што чайкі заглядвалі да нас у вокны.

У час другога прыезду Караткевічаў мы, па жаданню Валі, паехалі на Велеград, былы цэнтр Вялікай Маравы, потым хадзілі па Нізкіх Татрах, наведвалі Добшынскую лядовую пячору, а Валодзя папрасіў паехаць зноў у Левачу. Яму было цікава, ці гэты горад і другі раз зробіць на яго такое ж уражанне. І прыгожы гатычны горад зачараваў нашага сябра яшчэ больш, чым у час першай сустрэчы.

Мы яшчэ некалькі разоў сустракаліся з Караткевічамі ў Браціславе, у Мінску, у Гаграх. І верылі, што так будзе і далей. На жаль, сталася іначай. З Мінска прыйшоў ліст, у якім Валодзя паведаміў нам, што Валі, нашай дарагой Валі, ужо няма, а яшчэ праз паўгода мы атрымалі сумную вестку, што няма і Валодзі.

Пераклад са славацкай Віктара Ляшавы

Мікалай Гайдук (Беласток, Польшча)

ГІСТАРЫЧНЫЯ ВІЗІІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Кніга апавяданняў і аповесцей Уладзіміра Караткевіча «З вякоў мінулых», што выйшла ў 1990 годзе ў Мінску ў цыкле «Бібліятэка беларускай прозы» і толькі нядаўна трапіла да нас на Беласточчыну, хоць і чытаецца адным глытком, прыкоўвае цалкам усю ўвагу да сябе, але яна зусім не апявае чуллівыя раманы або прыгоды прыстойных сярэднявечных рыцараў ці сентыментальных раскошных паняў і паненак з мінулага стагоддзя.

У. Караткевіч настолькі сумленны пісьменнік, што не дапускае нават і думкі, каб на канве трагічнага мінулага нашага народа плесці плаксівую любоўную меладраму. У яго творах любоў паміж жанчынай і мужчынам займае зусім не першапланавае месца і прытым амаль заўсёды з'яўляецца нешчаслівай.

У аповесці «Сівая легенда» княжаскі патомак Раман Грынка з Ракутовічаў здрадзіў свайму класу прыгнятальнікаў і стаў на бок растаптаных магнэцкім сваволлем сялян. Сваё каханне ён здабывае неймавернымі душэўнымі і фізічнымі пакутамі — абрубкамі рук абымае сваю жаданую. Яна ж, простая халопка Ірына, з'ядноўваецца са сваім любімым толькі пасля таго, як магільёўскі кат па прысуду вяльможаў пазбаўляе яе зроку. У патрасаючай сваёй сілай мастацкага ўздзеяння аповесці — пралага «Паром на бурнай рацэ» да рамана «Нельга забыць» жонка прыкладае ўсе намаганні, рызыкуе ўласным жыццём, каб уратаваць ад смяротнага пакарання свайго мужа-паўстанца. З-за нягодніка-п'яніцы, беларускага шляхціца, капітана царскай арміі Пора-Леановіча яна спазняецца з ратункам для люблага чалавека ўсяго на дзесяць мінут. У былога ўдзельніка паўстання 1863 г. на Беларусі, які, шчасліва пазбегнуўшы мураўёўскага галыштука-віселяцы, бясконца блукае па чужой і варожай яму спякотнай Сахары ў навуковай экспедыцыі, наогул не магло быць месца і часу на звычайнае мужчынскае каханне. Усе яго думы і пачуцці накіраваны выключна на любімую сінюю-сінюю Беларусь (апавяданне «Сіняя-сіняя»). А бацькоўская апека, якой ён акружае асірацелую берберыйскую дзяўчынку, толькі падкрэсліваюць высакароднасць гэтага змагацца за вызваленне радзімы. І так амаль ва ўсіх творах, увайшоўшых у зборнік.

Каханне ў іх амаль заўсёды неспакойнае або да таго знявечанае жыццём, што застаецца ўсяго толькі беспрадметным, сімвалічным знакам шчасця, цалкам недаступнага чалавеку. І не магло быць інакш на нашай зняволенай, абясчэшчанай зямлі.

Гэта яшчэ болей паглыбляе змрочную карціну нашай мінуўшчыны, калі пад іншаземным засіллем, націскам клерыкалізму, здрады пануючых класаў нават самым шляхетным людзям цяжка было ўбачыць нейкія прабліскі лепшай будучыні беларускага народа.

І наперакор усяму гэтаму ў глыбіні душы любімых герояў У. Караткевіча ўвесь час палымнее замілаванне да любай роднай старонкі, да бацькоўскай мовы, да ўсяго свайго беларускага, і гэты нязгасны пламеньчык жывіць і натхняе іх, з'яўляецца вядучым матывам і апраўданнем іх дзеянняў, усім сэнсам іхняга жыцця. А ўсё гэта паказвае аўтар у надта ж барвовых, сакавітых карцінах, напоўненых рэаліямі з мінулых эпох. Пры гэтым яны скампанаваны надзвычай арыгінальна, па-наватарску, з'яўляюцца адкрыўчым пачынам у беларускай прозе.

Здабудзьце гэтую дзівосную кнігу, і вы надоўга будзеце ў палоне заважжаючых Караткевічавых гістарычных візій, так, як я знаходжуся ўжо колькі часу...

Андрэй Чэмер (Вільнюс)

МАЕ СУСТРЭЧЫ З КАРАТКЕВІЧАМ

Нашы пастаянны ўжо аўтар з Вільні Андрэй Чэмер на сваім доўгім вяку меў шмат цікавых сустрэч. Сёння ён дзеліцца ўспамінамі аб знаёмстве з Уладзімірам Караткевічам. Адначасова аўтар прыслаў у рэдакцыю некалькі аўтографаў вялікага беларускага пісьменніка. На жаль, змясціць іх не маем магчымасці. У артыкуле захавана (з нязначнымі праўкамі. — Рэдкал.) мова аўтара.

Калісь, будучы пачынаючым (але перспектыўным, паводле слоў Кучара) літаратарам, я, зразумела, шукаў кантактаў са здольнымі і адданымі Бацькаўшчыне літаратарамі і дзеячамі. Завязалася цеснае сяброўства з Максімам Танкам, Хведарам Ільяшэвічам; запазнаўся з Піліпам Пестраком, Таўлаем, крыху пазней з Бранеўскай і Бжозам (польскія пісьменнікі) ды іншымі. Нашы сустрэчы былі цікавымі і плённымі. Ужо тады я меў «за плячыма» дзесяткі вершаў і апавяданняў, працаваў над аповесцю.

Адчуваючы выразна дабрачынны ўплыў падобных сустрэч, я пастараўся ў Мінску спаткацца з Янкам Купалай, Якубам Коласам, Змітраком Бядулем (яшчэ захаваўся падпісаны мне на памятку яго «Салавей»), Лыньковым, Маўрам ды іншымі, малодшымі, пісьменнікамі. Крыху пазней, пасля вайны і лагернай мартыралогіі, натрапіў на паэтычны зборнік «Матчына душа» і раман «Каласы пад сярпом тваім» Уладзіміра Караткевіча. Шчырае захапленне ад вершаў і глыбокі роздум ад прозы асталіся незмываемым следам у маёй душы, Караткевіч быў сапраўдным «інжынерам душ» людскіх. Інжынерам і вялікага таленту і яшчэ большага сэрца, у якім не «Божая іскра» свяціла, а палаў пажар мастацкай творчасці і патрыятызму. І я не мог стрымацца ад спаткання з гэтым чалавекам.

Аднойчы, будучы ў Мінску, пазваніў да яго і зараз жа атрымаў запытаны. Памятаю, як дзверы адчыніў сам гаспадар (ён яшчэ не быў жанаты) і ветліва запрасіў у свой рабочы пакой. Пазнаёміўшыся, я азірнуўся. Невялікі, скромна, але з густам абсталяваны пакой, салідная бібліятэка. Селі, пацякла гутарка. Я расказваў пра Навагрудчыну, пра нашае жыццё пры паляках, пра студэнцкія гады.

— А як вы адносіліся да нас — савецкіх людзей, Усходняе Беларусі?

— Вельмі пазытыўна, нават энтузіястычна. Мы лічылі, што ва Усходняй Беларусі дзяржаўная ўлада належыць да рабочых і сялян, што ў партыйным

кіраўніцтве і ва ўсіх установах Рэспублікі, як у гарадах, так і ў сёлах, устаноўлена беларуская мова, будзеца родная культура, пашыраецца родная асвета.

Гаспадар загадкава ўсміхнуўся.

— А прыехаўшы ў Мінск, агледзеўшыся, думкі не змяніліся?

— Шчыра кажучы, многіх сярод нас уразіла дыскрымінацыя беларускай мовы не толькі ў цэнтральных установах, але і ў крамах, транспарце, школах... Нават у доме Янкі Купалы не гавораць па-беларуску! Так, як бы гэта не наша сталіца, а чужы горад.

Смутах на нашых тварах гаварыў аб нашых перажываннях без слоў.

— З вялікай прыемнасцю чытаў я вашу паэзію і прозу. Яны выклікаюць глыбокія перажыванні, пакідаюць моцны след, — прадаўжаў я. — Вам варта было б паглыбляць гістарычныя даследаванні і даць нашым чытачам тое, што далі палякам Крашэўскі і Сянкевіч, а мадз'ярам — М. Іокай. Трэба запаўняць белыя плямы гісторыі так, каб узрушыць сэрцы людзей, вырваць іх з векавога летаргу, запаліць агонь веры і надзеі.

— Дзякую за добрыя словы. Я зусім з вамі згодзен. І не раз думаў аб тым, што Беларусі не хапае сваіх Загоскіных і Вальтэр Скотаў. Але аднаму запоўніць гэты прабел не пад сілу. Трэба стварыць клуб ці іншае аб'яднанне гісторыкаў і літаратараў, каб супольнымі сіламі рашаць гэтую важнейшую задачу. Зрэшты, сучасныя умовы, бадай, не даюць магчымасці.

Цераз хвіліну мы перайшлі да іншага пытання.

— Як вы заглядаецеся на такую праблему, — зноў распачаў я. — Вось Джэк Лондан, Томас Ман, А. К. Талстой, Дюма, Дзікенс і амаль усе выдатныя пісьменнікі свету, апісваючы сваіх сяброў і ворагаў, ніколі не ўжывалі лаянкі, пахабшчыны, паніжаючых чалавечую годнасць эпітэтаў. А наша проза, часам і паэзія пясцрыць такімі «кветачкамі», як «гад», «халуй», «фашыст», «сволач» а нават яшчэ «прыгажэйшымі». Ці ж сапраўдная мастацкая літаратура можа карыстацца такімі вульгарнымі, нізкапробнымі прыёмамі? Ці гэта дастойны метад? Ці сапраўды брудная лаянка — гэта прыкмета пралетарскасці літаратуры? Так, як, напрыклад, сядзець у шапцы, зайшоўшы ў гасці?

— Думаю, што не. Не трэба забывацца, што кожны народ — гэта заўсёды народ. У кожным (Валодзя падкрэсліў гэтае слова) народзе агромная большасць складаецца з добрых людзей і дробнай часткі нікчэмных. Акрамя таго, існуюць адвечныя правілы культуры, аб якіх пісьменніку не дазволена забывацца. Хіба ён захоча стаць пасквілянтам, бульварным пісакам. Але гэта ўжо выходзіць па-за рамкі мастацкай літаратуры. Хоць... бываюць у нас і прымусовыя сітуацыі.

— А як вы глядзіце на такую з'яву. У 1813 годзе імператар Аляксандр І, пасля адступлення Напалеона, прыехаў у Вільню. Адбыўся грандыёзны баль. У кульмінацыйным моманце цар сказаў: «Абвясчаю маніфест *всенпрощения*. З сённяшняга дня ўсім маім быўшым праціўнікам дароўваюцца віны. Калі яны будуць сумленна выконваць закон, то ніхто не мае права іх праследаваць альбо пасягаць на іх маёмасць».

Імператар разумеў, што кожны край, кожны народ мае права на сваю палітычную арыентацыю. Напрыклад [...] ¹ частка беларусаў ці палякаў імкнулася да саюзу з Францыяй (або Нямеччынай,) а другая з Маскоўшчынай. Аднак у нас, хоць мінулі ад заканчэння вайны дзесяткі гадоў, усё гучаць крыважэрныя заклікі да помсты [...]. Чым гэта вытлумачыць? Можа, тым, што цар быў высока адукаваным, а Джугашвілі — недавучкай [...] ? Бо ён нават семінарыі не здолеў закончыць?

Караткевіч уздыхнуў, глыбока задумаўся. «Мне цяжка аб гэтых справах судзіць, — загаварыў ён нарэшце. — Я не быў на заходніх тэрыторыях. Ды, прызнацца, не задумваўся над такою праблемаю. Лічу, што пра падобныя пытанні павінны пісаць людзі, якія былі сведкамі ўсіх гэтых падзей, жылі на заходніх тэрыторыях. Іх насвятленне было б больш праўдзівым і цікавым».

Гаспадар перапрасіў і выйшаў паставіць гарбату. А я зацікавіўся яго бібліятэкай, у якой было нямала класікі роднай і замежнай, на некалькіх мовах.

— Бачу, што і вы належыце да вялікай сям’і кнігалюбаў, — засмяяўся увайшоўшы, Караткевіч.

— Ёсць такі грэх. У маёй бібліятэцы можна знайсці і «Нашу ніву», «Пралескі», «Саху», Адама Кірора ды яшчэ сёе-тое.

Валодзя ўстаў і адчыніў дзверцы ніжніх паліц шафы. Тут маім вачам адкрыліся такія багаці, аб якіх нават не снілася. Шэйн, Доўнар-Запольскі, Брайцаў, Пічэта, летапісы.

— Гэтага я амаль нікому не паказваю, — сказаў ён. — Ведаеце, на жаль, ёсць людзі добрыя, культурныя, але нехайныя маральна. Просяць пазычыць, пакарыстацца на кароткі час, а пасля «забываюцца» аддаць гадамі, а то й зусім не вяртаюць. Нямала каштоўных кніг загінула такім чынам.

У цікавай гутарцы пралажцелі гадзіны, і я, перапрасіўшы, пакінуў гасціннага гаспадра.

— Наступным разам прыхапіце свае апавяданні і вершы, — папрасіў на развітанне Караткевіч.

Наступная сустрэча адбылася тады, калі Валодзя (ён, як малодшы, папрасіў сябе так называць) стаў галавой сям’і, ажаніўся. Прабыў я каратка, не хацеў замянаць маладажонам. Пагаварылі пра падзеі на свеце, пануючую сітуацыю на Беларусі (ліквідацыя беларускіх газет, патокі бруднай хлусні на беларускую эміграцыю).

Нядоўга пасля гэтага Караткевіч захварэў. Адгукнуліся цяжжасці ў пару дзяцінства, безалаберныя студэнцкія часы. Пэўнага дня, як гром з яснага неба, прыйшла ў Вільню вестка: Уладзімір Караткевіч памёр! Беларусь страціла яшчэ аднаго з самых сумленных і таленавітых сыноў.

¹ Тут і далей пропускі абумоўлены пропускамі ў першапублікацыі. — *Рэдкал.*

Раман Іванычук (Львоў, Украіна)

МОЙ РЭКВІЕМ

У час нашай сустрэчы ў Доме творчасці «Іслач» Раман Іванычук (а ён у «Іслач» прыязджаў ужо другі раз — пісаў новы раман) усцешна расказваў: толькі што прачытаў у «Нёмане» аповесць Уладзіміра Караткевіча «У снягах драмае вясна» і літаральна быў уражаны падабенствам гэтага твора са свайой ранняй аповесцю «Прыпыніся, падарожнік!». Тэма, сюжэтныя хадзі амаль тыя самыя: студэнцкае жыццё, 1952 г., прэдадзень смерці Сталіна. Ды і доля падобная абодва творы напаткала: аповесць Караткевіча, напісаная ў 50-я гг., надрукавана толькі сёлета; аповесць жа Іванычука, знятая цэнзурай у 1966 г. з «Жовтня», рыхтуецца да друку зараз...

Я ўспомніў гэта, наб паказаць духоўна-творчую блізкасць У. Караткевіча і вядомага ўкраінскага пісьменніка, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі УССР імя Т. Шаўчэнкі і літаратурнай прэміі імя А. Галаўка, гістарычнага раманіста Рамана Іванавіча Іванычука. Блізкасць, што прывяла да іх знаёмства, а пасля і шчырага сяброўства, творчага набрацімства. Да іх актыўнага ліставання (дарэчы, у «Полымі» мяркуецца апублікаваць лісты Караткевіча да Іванычука), да паездкі аўтара «Каласоў над сярпом тваім» у Львоў, наведання сябра, знаёмства з выдатнымі мясцінамі і людзьмі гэтага старажытнага ўкраінскага горада.

Ведаючы пра блізкія ўзаемаадносіны Іванычука з Караткевічам, я, прызнаюся, «падбіваў» Рамана Іванавіча на гэтыя ўспаміны, на яго «рэквіём». Ён іх напісаў недзе праз год пасля смерці свайго беларускага сябра, але да гэтага часу нідзе яшчэ не публікаваў. Гэтая публікацыя — першая. Мяркую, яна зацікавіць чытачоў.

Вячаслаў Рагойша

Я спазніўся. «Выберыся нейк да мяне. Хочаш зімою — здабудзем лыжы і будзем разводзіць вогнішчы. А хочаш — і бліжэй да вясны. Паедзем на мой беларускі Дняпро, будзем лавіць рыбу і спаць на сене». Я адказаў: «Трохі пазней, Валодзя, паспеем, яшчэ ж не паміраем».

І не паспеў. З магілы глядзіць на мяне валун з такім знаёмым подпісам Уладзіміра, і валун той важкі і неапрацаваны, нечым падобны на самога Караткевіча і не падобны да іншых помнікаў, як і ён не быў падобны ні на кога.

Чаму чалавечае небыццё павінна конча прыгнятаць жывых? Чаму мы так бяздумна паўтараем словы Джона Дона: «Ад смерці кожнага чалавека

меншаю і я»? А можа, ад смерцяў, заканамерных і непазбежных, чалавецтва не бяднее, а ўзбагачаецца? Што дала свету смерць Бальзака, Талстога, Франка — страту ці набытак? Набытак, бо са смерцю геніяў зніклі іх слабасці, а застаўся толькі найпатрэбны людзям прадукт іхняга мыслення. Ці ж зменшыўся я, даведаўшыся пра смерць слаўнага беларускага пісьменніка Уладзіміра Караткевіча, майго добрага сябра? Ды не — наадварот: я вырас і ўзможнеў, забіраючы ў яго тое найкаштоўнае, што здолеў ён пакінуць усім нам...

Так я выплёскаў свой боль, стоячы ў самоце на Маскоўскіх могілках у Мінску перад магілаю сябра. Суцяшаў сябе марным філасофстваваннем, якое не магло заглушыць ува мне адчування непараўнай віны перад ім — за свае кароткія лісты, на якія Валодзя адказваў то барокавымі, то гумарыстычнымі, шчыра-балючымі пасланнямі ў духу лепшага эпісталярэя мінулага стагоддзя; за тое, што ні разу не прыехаў да яго ў гасці, хоць ён запрашаў амаль у кожным лісце; за тое, што заўсёды згадваў ён пра сваё гасцяванне ў мяне ў Львове, як пра «адзін з найлепшых і светлых дзён», і, напэўна, хацеў, каб і я нацешыўся яго гасціннасцю; за тое, што палюбіў ён, быццам сваё роднае дзіця, маю Наталлю, любоўна назваўшы яе «фулюганкаю», а я ні разу не спытаў яго пра асабістае жыццё; за тое, што не раз ён прасіў мяне напісаць нешта і пра гісторыю Беларусі, і я толькі цяпер выконваю яго запавет; і за тое, што па-рыцарску ён абараняў мяне перад пагромшчыкамі, а я так мала цікавіўся яго пісьменніцкімі клопатамі, якіх у яго было не менш...

Божа!.. Як лёгка прыйсці да высновы пра найкаштоўны прадукт пісьменніцкай працы, забыўшыся, колькі добра мы засушваем у сабе, шукаючы ў людзях толькі патрэбныя нам каштоўнасці і забываючыся пра іх зямное, звычайнае, чалавечае. Давайце ж, сябры, прыносіць сваім бліжнім будзённую ўцеху!

Дзеля свайго апраўдання перад светлаю памяццю сябра ўсё ж такі знаходжу важкі аргумент: я шчыра любіў і паважаў Уладзіміра Караткевіча, якога нельга было аддзяліць ад ягонай творчасці. Да першай і адзінай сустрэчы, не бачыўшы яго ў вочы і ведаючы толькі па творах і лістах, я лічыўся з Караткевічам як з настаўнікам, хоць былі мы равеснікамі, не пераставаў вучыцца ў яго майстэрству і пасля асабістага знаёмства; я чытаў і перачытваў «Каласы пад сярпом тваім», «Чазенію», «Дзікае паляванне караля Стаха», з тых твораў паўставаў перад мною добры і мудры чалавек, які бясконца любіць сваю Беларусь, яе гісторыю і глыбока шануе маю Украіну, разумеючы і наш боль і нацыянальны гонар. Для мяне, гістарычнага раманіста, Караткевіч заўсёды быў узорам майстра, які ўмела валодаў і чэсна распараджаўся гістарычным матэрыялам, не раўнуючы як добры гаспадар набытай у поце чала маёмасцю; пад уплывам Караткевічавага рамана «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» я напісаў ці не самы ўдалы свой твор «Манускрыпт з вуліцы Рускай», пакарыстаўшыся мастацкімі рэцэптамі беларускага пабраціма.

Перачытваю лісты Караткевіча. «Даўным даўно мы не пісалі адзін адному. Можа, яно і лепей: не адбіраць у іншага час непатрэбнымі

словавывяржэннямі (усё адно лістом не скажаш таго, што можна выказаць у бяседзе). Але часам усё ж трэба, хаця рады ў гады, нагадаць, што існуе на свеце друг».

Я любіў яго лісты. Можа, таму і не квапіўся да яго на размову, што чакаў тых шырокіх сакаўных пасланняў, падобных хіба што да лістоў Васіля Стэфаніка... Таму я заклікаю беларускіх выдаўцоў: знайдзіце паперу і выдайце асобным томам ліставанне Уладзіміра Караткевіча — няхай нашым нашчадкам засведчана будзе, што ў стэхнізаванай, стэлефанізаванай, змеркантыленай другой палове XX стагоддзя былі яшчэ пісьменнікі (прыгадаю з гэтай нагоды і ўкраінца Грыгора Цюцюнніка), якія ўмелі асэнсоўваць найбудзённыя будні ў бясплатных, бескарысных лістах да сяброў.

Гартаю лісты Караткевіча — і ўсё нешта новае знаходжу ў іх. То падрабязна аналізуе ён прысланы яму новы твор, то дзеліцца сваімі задумамі, то цешыцца новым пісьменніцкім імем, то абураецца... Не дзеля самапахвальбы, а для характарыстыкі Караткевіча, пісьменніка чэснага і прынцыповага, сапраўднага рыцара дружбы, не магу не згадаць яго знішчальнага паслання аднаму маскоўскаму крытыку-чарнасоценцу, у якім Валодзя, адным з першых, стаў на абарону майго рамана «Мальвы»...

Іду з могілак да Валодзі на кватэру. Заходжу ў кабінет. Мяне суправаджае такая падобная да брата Наталля Сямёнаўна Караткевіч, чытаю на яе абліччы дабрыйню Валодзі.

«Вось яго ложка, вы спалі б на ім, калі б прыехалі своечасова... А на гэтай паліцы яго ўласныя кнігі».

Багата, дужа багата кніг. За сваё кароткае жыццё Караткевіч паспеў напісаць твораў на цэлых дзесяць тамоў — пра боль, подзвігі, культуру, душу беларускага народа. Ці кожная нацыя мае такога пісьменніка? І таму незразумела, чаму з дзесяці магчымых тамоў выдаюць толькі восем. Чаму? Няўжо тыя некалькі тон паперы не акупяцца скарбамі яго слова? Хто не разумее ці не хоча гэтага зразумець?

«А гэтыя дзіцячыя цацкі — чые?» — «Валодзіны. Ён вельмі любіў дзяцей, а сваіх не меў».

Няпраўда гэта, меў. Я ведаю, як ён любіў дзяцей. Мая дачка таксама была яго дзіцём. «Не ўдасца мне пабываць на вяселлі зусім дарослай фулюганкі, — пісаў Валодзя. — А ты пацалуй жонку і няхай яна цябе пацалуе. У падзяку, што ўзнялі вы добрае дзіця, паставілі на свае ногі і пусцілі самастойна ў гэты цудоўна багаты і шматфарбны свет».

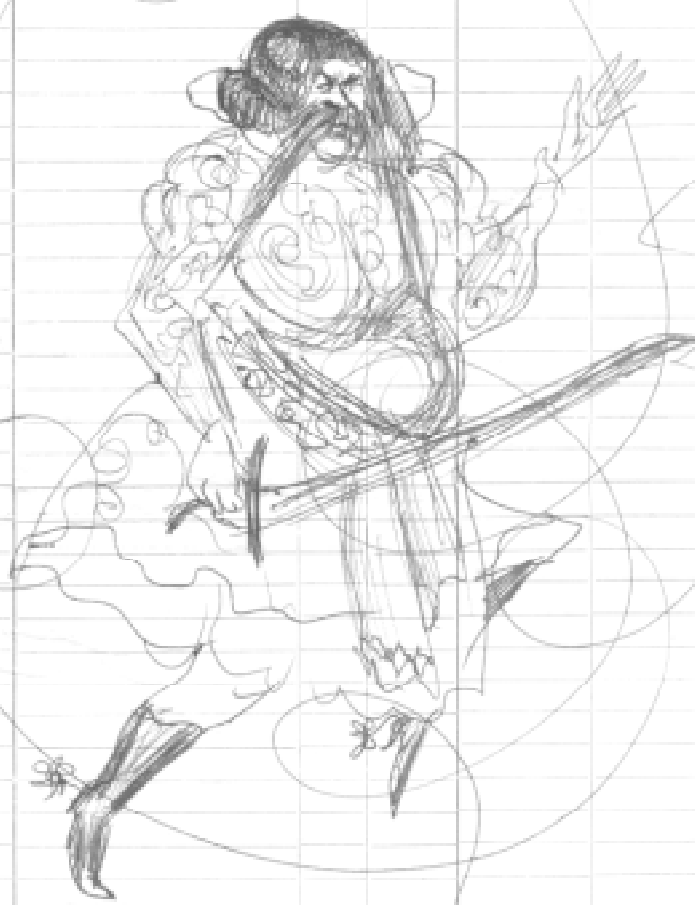
На акне кабінета даспяваюць лімоны. Сапраўдныя лімоны ў Беларусі? «Ён іх садзіў, прышчэпліваў. Гэтыя, што пажайцелі ўжо, зацвілі яшчэ пры яго жыцці». Наталля Сямёнаўна дорыць мне чаранок з Валодзінага лімона. Можа, прыжывецца, і выпее ў мяне на акне пругкі плод...

Знаходжу на стэлажах падараваныя Караткевічу свае кніжкі. Перачытваю аўтографы: «Шаноўнаму Уладзіміру Караткевічу на знаёмства», «Дарагому другу Валодзю...», «Старому чараўніку...», «Непраўнаму рамантыку...»

І ўрэшце — на апошняй маёй кніжцы: «Гордасці беларускай літаратуры і маёй гордасці — таксама». Нібы адчуваў, што гэтыя словы пара яму сказаць, бо ён іх поўнаасцю заслужыў.

... Няхай не прыгнятае і не збядняе нас чалавечае небыццё. Няхай узбагачае. Але балець — павінна.

Пераклад з украінскай Вячаслава Рагойшы

Учетная МД		Получено в карточном документе		Списано в карточном документе (№ документа № листа)		Примечание							
дата 09	подпись 2020	дата в книгу карточек	дата	№ инв. документа									
													

**РАЗНАОУНЫ
ВЯНОК
КЛАСІКУ**

Нач Творчості

Зав. 1000

На папярэдняй старонцы —
малюнак
Уладзіміра Караткевіча
з подпісам
«Пан Твардоўскі»
(герой балады
Адама Міцкевіча).
Датаваны 1973 г.

Zina Gimpelevich-Schwartzman (Waterloo, Canada)

ULADZIMIR KARATKIEVIČ AND HIS INFLUENCE ON THE CONTEMPORARY BYELORUSSIAN RENAISSANCE ¹

Substantive changes in contemporary Byelorussian culture first occurred in 1986. These changes were demonstrated in the letter entitled «List da Harbačova» (Letter to Gorbachev) which was signed by twenty-eight well-known Byelorussian artists and scientists of different fields and generations ². Each of the twenty-eight signatories had been recognized as a «People's Artist of the USSR» or an «Honored Figure of BSSR Culture». Many of them also had received international cultural recognition. In their letter, they unanimously show their affection for the Byelorussian language and concern for its future. The group includes Vasil Bykaŭ, whose works have won international recognition.

In contemporary Byelorussian literature, the only other Byelorussian writer who enjoys a stature comparable to Bykaŭ's is the late Uładzimir Karatkievič.

Uładzimir Karatkievič was born in 1930 and died in 1984. He is known as one of the first writers of his generation to commence what became a steady and confident return to his roots in the Byelorussian language and culture. Karatkievič received his first University degree in Kiev, and by the time of his graduation in 1954 was completely fluent in Ukrainian. Due to both his interest in Ukrainian culture and his tendency to express his opinions openly, Karatkievič earned the epithet of «Ukrainian-nationalist» from the Ukrainian authorities. This was in the fifties when that alone could result in a death penalty. The curious thing to note here is that Karatkievič's first language was Russian.

In 1962 Karatkievič graduated from the Institute of Cinematography, VGIK, in Moscow. Now he had become fluent not only in the eastern group of Slavic languages, but in Polish and French as well. Versatility and profound erudition are already present in his early poetry. Quotations from the Bible and classical and contemporary literature as well as proverbs and sayings from folklore are not only a part of his «general» culture, they infuse all his poetry and prose and demonstrate his respect and admiration for these other cultures. Through his writings and his behavior Karatkievič emphasizes that his emotion and respect were

¹ Paper presented at the annual meeting of the Canadian Association of Slavists in the framework of the Learned Societies Conference, Universite Laval, Quebec, June, 1989.

In order to avoid misinterpretation, Byelorussian Latin-script spelling is used for Byelorussian names, see: Vera Rich: *Like Water, Like Fire*, London: G. Allen & Unwin Ltd., 1971, p. 23.

² *Listy da Harbačova (Letters to Gorbachev)*. London: The Association of Byelorussians in Great Britain, 1987.

the basis of his enthusiasm for the Byelorussian language and culture. In his essay «Мова (што я думаю пра цябе)» — «Language: What I think of You» — which is the final part of a book put together by Byelorussian scholar Aleh Bembel — Karatkievič wrote:

«... (я) ... сам вярнуўся да сваёй мовы. Ведаючы і іншыя як сваю (некаторыя, можа, на самым пачатку, нават у нечым лепей) аднойчы зразумеў. што сапраўды свая сярэд іх адна» ³.

Like Bykaŭ, Karatkievič first wrote in Byelorussian and usually translated his own works. Sometimes, as for example in the case of the story, «Дзікае паляванне караля Стаха» or the novel «Чорны замак Альшанскі», he agreed to an authorized translation. Milan Kundera in «The Art of the Novel» talks humorously about the thankless role of an author, who is supervising the translation of his own works: «The writer who determines to supervise the translations of his books finds himself chasing after hordes of words like a shepherd after a flock of wild sheep — a sorry figure to himself, a laughable one to others» ⁴. Although, Kundera's general and political situations differ considerably from Bykaŭ's and Karatkievič's, they share some common ground. While Kundera practically lost his Czech audience, Bykaŭ, Karatkievič, and others, by writing in Byelorussian first, were creating their Byelorussian audience. After all, these writers would have found it easier to gain success and recognition if they had written in Russian. The number of copies of their works printed in the Russian language exceeded the Byelorussian editions of the same works dozens and sometimes even a hundred times. The ten thousand Byelorussian copies of the best known of Karatkievič's novel, «Каласы пад сярпом тваім», appeared in a Russian-language edition of 180,000 copies. Karatkievič's insistence on writing in Byelorussian was not merely a political act from his part. Like Bykaŭ, Karatkievič took a special pride in using this language as a mark of his identity. This sense of national identity is more than necessary in a Republic, where in 1981, 89.9% of all printed literature was in Russian. By 1984 this figure had reached 95.3%.

In his essay «Мова (што я думаю пра цябе)», while talking about the role of native language in the destiny of an individual, Karatkievič wrote: «Нават адзін здолее, калі да канца» ⁵. Knowing the gentle nature of the author of this line, one will immediately recognize this statement not as a militant appeal to arms, but as a sign of spiritual strength and the strong national identity of a member of the intelligentsia, for whom his native language is emblematic of his dignity. This relationship of personal dignity and language permeates all of Karatkievič's works. Anatol Vierabiej writes in his latest essay about Karatkievič:

³ Uladzimir Karatkievič. «Mova, što ja dumaju pra ciabie» (Language, What I think of you). In Aleh Bembel, *Our Native Language — Its Role and Aesthetic Progress*. London: The Association of Byelorussians in Great Britain, 1985, p. 242.

⁴ Milan Kundera, *The Art of the Novel*. New York: Harper & Row, 1988, p. 120.

⁵ Uladzimir Karatkievič. «The language. What I think of you», p. 239

«Пісьменнік часта звяртаецца ў сваіх творах да новага і ў пэўным сэнсе недастаткова яшчэ распрацаванага ў беларускай літаратуры вобраза інтэлігента»⁶.

Indeed, in his poetry which first appeared in 1955, as well as in his prose which was first published in 1961, Karatkievič developed the philosophical themes and topics which exercised the intelligentsia. On a personal and creative level this writer accurately fits Nabokov's description of an «intelligent». He possessed all the features proposed by Nabokov: «the spirit of self-sacrifice, intense participation in political causes or political thought, intense sympathy for the underdog of any nationality, fanatical integrity, tragic inability to compromise, true spirit of international responsibility»⁷. Being a faithful follower of the intelligentsia, Karatkievič felt and portrayed a personal responsibility for his utterances, whether made in private or in his writings. Being by birth and choice a representative of an «underdog» culture, Karatkievič tirelessly sought to bring it to his readers through the tool he possessed and admired the most — his Byelorussian language.

As a person interested in the destiny of the intelligentsia, Karatkievič wrote extensively on historical themes and topics, apparently following Kundera's thought on the subject: «If the writer considers a historical situation a fresh and revealing possibility of the human world, he will want to describe it as it is»⁸. Such themes easily promote thoughts and ideas concerning national identity and its vehicle — the language.

In Karatkievič's works as in the works of early representatives of the Russian and Polish intelligentsia, language does more than simply reveal the origins of his protagonists. It demonstrates the protagonists' attitude towards the people who use the language. «Мужык і мужыцкая мова» is the litmus paper which, within the literary world of Karatkievič, indicates a person's search for the truth (пошукі праўды).

The themes and plot of the most popular of his stories, «Дзікае паляванне караля Стаха» are typical of Karatkievič. This is a glimpse into Byelorussian history blended with a number of elements of fantasy as a background for a romantic love story. The narration is written in the first person by the character Bielarecki, a historian and ethnographer. The reader is even given the name of one of Bielarecki's collections of Byelorussian folk art: «Byelorussian songs, ballads and legends». And, as if to confirm the further reality of his writings, there is a phrase from Bielarecki's introduction to this monograph⁹.

The reader never doubts the author's sympathies and attitudes for a moment. In spite of the complex plot and the fact that the events described in the

⁶ Anatol Vierabiej. «Jadnajučy sučasnae z minułym». Maładość. No 11, (1988), p. 176.

⁷ *The Nabokov-Wilson Letters*, edited, annotated and with an introductory essay by Simon Karlinsky. New York: Harper & Row, 1979, p. 294.

⁸ Milan Kundera, *The Art of the Novel*. New York: Harper & Row, 1988. p. 44.

⁹ Uładzimir Karatkievič. *Čorny Zamak Alšanski*. Minsk: Mastackaja Litaratura, 1983, p. 301.

story are at least a hundred and forty years in the past, there is no idealization of that period. The cruelty of big landowners and the petty attitudes of their supporters — the *šlachta* — towards simple folk is portrayed in a very critical, strong, and realistic manner. The Tsar's name is also used negatively, and when Bielaŕecky slips in the suggestion that the Romanov family is of Byelorussian origin, he is ashamed of this implication. The inability of both the landowners and the *šlachta* to speak Byelorussian demonstrates the depth of their moral degradation. In contrast to the dark force they represent, two things stand out. First, as the major protagonist, Bielaŕecky constantly points out that the pure source of Byelorussian folk art is Byelorussian history which, with all its complex events, reminds the reader of the possible rebirth of the glorious past. Secondly, it is people like himself, his peasant friend Ryhor, Šviacilavič, a democrat with a self-explanatory last name, and Janouškaja (she crowns this small circle of like-minded people), who — to some degree, with their shared hardships and their respect for the people and their beliefs — symbolize Byelorussia itself.

Byelorussian legends, however, are not entirely idealized in the novel. The central one, which gave its name to the «Дзікае паляванне караля Стаха», is full of treason, cruelty, and betrayal of one's roots. It is a beautiful and very powerful story whose scope in terms of moral and literary profundity may only be compared to Gogol's «The Terrible Vengeance.» Just as in Gogol's tale, the legend about King Stach proclaims the intensity of woe which awaits those who dangerously play with the value of their roots.

The protagonist of Karatkievič's first * historical novel: «Чорны замак Альшанскі» is Anton Košmič, a contemporary of the author. Karatkievič's educational data coincide with those of his protagonist. Here the autobiographical similarity ends and gives way to the possibility of an alternative biography. Dmitrii Segal considers the idea of alternative biography to be the most common literary practice for Slavic writers of this century¹⁰. The attempt to create such a situation, he states, through the creation of a prototype and blending different protagonists into one «ideal» self, confirms the author's ability to live another life in circumstances more suitable for personal development. A similar idea is expressed by Kundera: «A novel examines not only reality but existence. And existence is not only what has occurred, existence is a realm of human possibilities, everything that man could become, everything he is capable of»¹¹.

In this respect Anton Košmič is an ideal compilation. He is a historian and a paleographer who is only one step away from his post-doctoral degree. His

* На самай справе «Чорны замак Альшанскі» не з'яўляецца першым гістарычным раманам У. Караткевіча. Ім былі «Каласы пад сярпом тваім». Паслядоўнасць напісання раманаў прадстаўлена ў артыкуле ў адваротным парадку. — *Рэдкал.*

¹⁰ Dmitrii Segal. «Zametki o Siuszjetnosti v Liričeskoj poezii Pasternaka». Slavica Hierosolymitana. No 3, (1978), p. 428.

¹¹ Milan Kundera, p. 42.

interest is the sixteenth and seventeenth centuries — a period of glory and pride for the Byelorussian language and culture, since during this period Byelorussian was the state language of the Grand Duchy of Lithuania. Košmič's hobby is writing detective stories, based on ancient Byelorussian documents. As a member of the intelligentsia, Košmič is also the ideal material for the story, as the events described had already happened to the author (an alternative biography). At the same time he is the central figure in a complex detective story. Such adventure-detective stories are a common feature in all of Karatkievič's prose. The writer, however, uses this device in a masterful and challenging way. He not only develops interesting complexities for the plot, but constructs intriguing linkages and comparisons between the past and modern life.

«Čorny Zamak Alšanski» is the first occurrence of a type of plot which Karatkievič develops throughout all of his prose works. It comprises three levels of narrative approach: realistic, fantastic, and mystical. The complexity of such a plot brings an ornate kind of beauty into the writer's prose. A less complimentary feature in Karatkievič's prose is his urge to unravel the fantastic and mystical elements at the story's end. Karatkievič is sometimes in so much of a hurry to explain the riddle of the plot that the reader feels like a frustrated gourmet with too little time to savor his favorite dish.

Another feature of Karatkievič's prose is the presence of religion in his works. Beginning with the novel «Čorny Zamak Alšanski», God's name permeates the body of Karatkievič's works. Almost on the same level as language, religion demonstrates both the author's attitude to the protagonist and his personal civic courage. After all, Karatkievič wrote at a time when religion was not as welcome in life and literary works as it is today. The ending of the novel «Čorny Zamak Alšanski» is in the form of a monologue by Anton Košmič. In his address, or, more precisely, prayer to God, Košmič asks nothing for himself, he asks only for the happiness of his people.

The name for Karatkievič's next novel — «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» is not very typical of contemporary Eastern Slavic literatures. Karatkievič himself, in his autobiography, defined the genre of this novel as follows: «Гэта не камедыя і не трагедыя, а трагікамедыя, смех праз слёзы, народная драма, калі хочаце»¹². Folk humor and Bible stories, regional legends and chronicles, sayings and proverbs, this is the rich soil used by Karatkievič in which to grow the colorful plot of his second historical novel.

The scope of the author's fantasy and his vast knowledge of the history of his native and beloved Byelorussia gives birth to a lot of ideas about the need for change in every aspect of life in this part of the world. One idea, however, stands as a solid column not only in «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», but in many other of Karatkievič's works. This is demonstrated in the poem «На Беларусі Бог жыве» / Byelorussia is God's country (an old Byelorussian saying). In the

¹² Uładzimir Karatkievič. *Zbor Tvorau.* Minsk: Mastackaja Litaratura, 1989, volume 4, p. 361.

final lines of this poem published after his death in the anthology entitled: «Быў. Ёсць. Буду.», Karatkievič states an idea which is common to all of his works:

І пра тое кожны п'яе салавей
Росным кветкам у роднай траве:
«На Беларусі Бог жыве», —
І няхай да веку жыве.¹³

The starting point for «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» was a seventeenth-century chronicle by Maciej Strykoŭski¹⁴.

Juraś Bratčyk, the main protagonist of the novel, is presented in the novel as Christ. During the course of the narration this character undergoes a number of major transformations. In the beginning he is an adventurer and a crook who, together with his «apostles», wanders around Byelorussia, performing cheap tricks. Slowly he becomes aware of his people's misfortunes and Juraś-the-Christ leads an uprising against the king and the church which supports this unjust ruler. The conflict between Juraś-the-Christ and the church is a deep one. This is a conflict between those who stand up for the underdog and those who are willing to submit to the people in power. The protagonist bears a remarkable likeness to his literary predecessors, Till Eulenspiegel, Colin Bruon, and Robin Hood, but is completely Byelorussified in «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні».

In the two-volume historical novel «Каласы пад сярпом тваім» which continues in the story «Збоя», the reader finds a protagonist who possesses the typical characteristics of the intelligentsia. These features, incorporated into a rather complicated plot, are the following: «readiness to serve the «universal» cause for everybody's happiness, heretical relationship to the present socio-political order, democratization and integrity between people, faithfulness to one's beliefs, self-sacrifice, idealization of the common man, disregard for personal welfare, feelings of isolation from one's own people, and very mixed feelings about religion»¹⁵.

We have already noticed that protagonists in Karatkievič's works are measured by their attitude towards the Byelorussian language. In fact, knowledge of the Byelorussian language immediately brings a protagonist into the circle of positive heroes. The same tendency is portrayed in a negative manner by those characters of different nationality who do not value their language, those

¹³ Uładzimir Karatkievič. *Zbor Tvorau*. Minsk: Mastackaja Litaratura, 1989, volume 1, p. 242.

¹⁴ Maciej Strykoŭski's chronicle was compiled in the seventeenth century and covered the reigns of the offspring of the Grand Duke Kazimir Jagielovič who became the ruler of the Lithuania and Rus' in 1440 and was made King of Poles in 1447. Maciej Strykoŭski wrote extensively on the period of the reigns of the son and the great-grandson of Kazimir, Zygymond Kazimirovič and Zygymond-August.

¹⁵ See a general discussion of the term «the intelligent» in book: Z. Gimpelevich-Schwartzman. *Intelligent y Romanakh Doktor Zivago i Master i Margarita*. Orange, CT: Antiquary, 1988, p. 43.

who show their preference for Russian over Polish or Ukrainian, or even for French over Russian. In all his works, and in the novel «Каласы пад сярпом тваім» and the story «Зброя» in particular, Karatkievič introduces and develops this romantic relationship between national identity and the native language. Karatkievič is so much taken with the question of language in these works that he often gives a rather bald and simplistic presentation of some of the protagonists.

The character Aleś Zahorski, the principal protagonist of the novel «Каласы пад сярпом тваім» and the story «Зброя», is a blend of the most typical features of the intelligentsia. Zahorski was born a prince but has been brought up in a peasant family whose name is Kahut. He was sent there by his parents who represent one of the most influential families «of All the Russias». This practice of educating and bringing up the first son in a peasant's family was an old Byelorussian custom and clearly represents an initial dream of members of the intelligentsia to bridge the abyss between labor and wealth.

In the novel Zahorski speaks like a peasant, eats like one, does everything according to peasant ways. From the very beginning of the novel it is clear that Zahorski's mother tongue is Byelorussian. This makes him closer to a «мужык» than to his own family in all ways of communicating. What distinguishes him from the peasants is his bearing and independence.

The old patriarch of the Kahut family demonstrates through a number of folk stories and old legends the importance of knowing and respecting one's own native language and culture. As the first form of art encountered by Zahorski and the Kahut children, these legends and stories have a marked impact on the youngsters in this novel. Later Zahorski becomes acquainted with other forms of art and different cultures, but when he himself starts to write verses, there is no need to guess which language he chooses for his poetry.

When, after six years with the Kahut family, Zahorski returns home, the French language in which his parents first speak to him is as strange to him as his own family. Nor does he understand his mother's words to him in Russian: «Что же вы, например, ели сегодня на завтрак, мой маленький? — спытала пані Антаніда. — Сёння... на заўтра? — неўразумела перапытаў Алесь»¹⁶. It is only when his parents make an effort and speak «па-мужыцку» that Zahorski recognizes them. His mother's remark that as a child, Aleś spoke French like a little Parisian, reminds us also, that though Byelorussian is his native language, it is not his first. This small detail underlines the mission which Zahorski is supposed to accomplish in his life. This mission is best described by this protagonist's early contemporary, Vissarion Belinsky's words: «Our time longs for convictions, it is tormented by a hunger for truth»¹⁷. Belinsky's thought can be equally well applied to Karatkievič's times and his concerns for the «hunger for truth» in life and

¹⁶ Uładzimir Karatkievič. *Kalasy pad siarpom tvaim*. Minsk: Belarus', 1968, volume 2, p. 50.

¹⁷ Vissarion Belinskii. *Polnoe sobranie socinenii*. «Reč o Kritike». Moscow, 1955, volume 6, p. 267.

art. Placing Aleś Zahorski in a historical context helps us to understand the ideal *intelligent* in a number of respects. Zahorski is not of a «superfluous nature», he is not a radical. Neither is he a populist, ready to perish for the «sweet» name of the people. Indeed, Zahorski is shown as one of the people. He represents the educated part of his nation which treats the people with respect. Cultural and material democratization at all levels of society is what Zahorski demonstrated with all the courage and love for his nation in the story «Зброя» which appeared twelve years after the novel.

«Зброя», a story rather than a novel, is Karatkievič's attempt to complete the grand plan which he had of telling the history of his homeland. It reveals the context of the 1863–1864 uprising, led by Kastuś Kalinoŭski. This plan is still to be completed by someone in the future. And one may only hope that this person will possess the same stature and talent as Karatkievič.

«Каласы пад сярпом тваім» together with «Зброя» make up the first Byelorussian historical saga which has brought to contemporary Byelorussian culture a firm notion of self-awareness. But that is not all. These works help the people of Byelorussian origin who today are still searching for their nation's rightful place among the nations.

In the glorified historical scenes, Karatkievič portrays Byelorussians as having a legitimate place among other peoples of the world. Perhaps due to his great efforts, a society has been formed which is called «Дзяды». It incorporates thousands of Byelorussians who are passionately interested in Byelorussian history, literature, and culture. They work tirelessly to bring back its main foundation, the Byelorussian language. The very existence of «Дзяды» is the realization of Karatkievič's words which he wrote in his biography: «Трэба працаваць не для сябе, а для маёй роднай краіны, для Беларусі, якой, калі дазволіць лёс, я паслужу, колькі будзе дадзена дзён, — многа або мала, але да канца». (I shall work not for myself, but for my native land, Byelorussia, which I will serve, if my destiny allows it, for as many days as I am given — many or few — till the very last day) ¹⁸.

And so he did. Contemporary Byelorussian culture had never been blessed with an educator or a master of belles-lettres of the stature of Karatkievič. There is no genre where he failed to demonstrate both talent and professionalism. Karatkievič's poetry invites his reader to reflect on love and nature. It is the road on which his lyrical hero sets out in search of beauty and the meaning of life. Literary heroes in Karatkievič's prose continue this search and try to find answers in the broad canvas of world history, including Byelorussian history. His essays on Francišak Skaryna, Taras Ševčenko, Lesia Ukrainka, Janka Kupała, Janka Bryl and others — provide the incisive views of a profound thinker. These essays epitomize the knowledge and preoccupations of the writers who wrote before Karatkievič and led him to dedicate himself to the same pursuits and questions. Some of his research like «Званы ў прадоннях азёр» (about Byelorussian Paleśsie) is

¹⁸ Uladzimir Karatkievič. *Zbor Tvorau*. Minsk: Mastackaja Litaratura, 1989, volume 4, p. 363.

devoted strictly to Byelorussian history. Two other essays are written to commemorate the millenium of Viciebsk and Turaŭ. In celebrating these dates of importance to Byelorussians, Karatkievič passionately insists on the importance of the resurrection of the language which is responsible for this culture. In every genre Karatkievič's main intention is to unite Byelorussia's past and present and on the basis of this new foundation to look forward to the future.

To conclude this study on Karatkievič I can do no better than quote the words of his comrade-in-arms, Vasil Bykaŭ: «І пры жыцці ён, можа, як ніхто іншы, карыстаўся непакіснаю рэпутацыяй аднаго з самых таленавітых майстроў літаратуры. Але, можа, толькі пасля яго смерці мы з усёй відавочнасцю ўбачылі, каго страцілі. Роўнага яму няма і наўрад ці ўжо будзе, замяніць яго ў нашай літаратуры не можа ніхто. Ужо хаця бы таму, што ніхто з такім бляскам не спалучае ў нас талент паэта з талентам празаіка, драматурга, кінасцэнарыста, эсэіста, гісторыка. Ён быў аднолькава таленавіты амаль ва ўсіх літаратурных жанрах, што, можа, натуральна для літаратуры мінулага, але рэдка сустракаецца ў сучаснай літаратуры з яе багатымі і дасканалымі развітымі літаратурнымі жанрамі». (Even when he was alive, he as no one else enjoyed an unshakable reputation as one of the most talented literary masters. Only after his death, however, did the scope of our loss become particularly evident. He has no equal now and it is not likely that someone will appear in the future; no one can replace him in our literature. Above all, no one combines with such brilliance the talent of a poet with the talent of a prose writer, a dramatist, a film script writer, an essay writer, and an historian. He was equally talented in almost all literary genres — which may be natural in the literature of the past, but is a great rarity in contemporary literature with its rich and highly developed literary genres)¹⁹. These words were written by Bykaŭ as the preface to Karatkievič's eight-volume corpus of works presently being published in Byelorussia. This is an edition of 60,000 copies and that alone signifies both an earnest and a confirmation of what Karatkievič's name means in contemporary Byelorussian culture.

¹⁹ Uładzimir Karatkievič. *Zbor Tvoŭraŭ*. Minsk: Mastackaja Litaratura, 1989, volume 1, p. 10.

Ferdinand Neureiter (Salzburg, Österreich)

ULADZIMIR KARATKEVIČ

Geb. 1930 in Orša, S. von Vicebsk (Witebsk).

Sein Vater war Beamter.

Während des Krieges war die Familie evakuiert und kehrte erst 1944 in die Heimat zurück. Karatkevič erhielt eine Mittelschulausbildung und studierte dann 1949–1954 Philologie an der Kiewer Universität, arbeitete anschließend bis 1958 als Lehrer in der Ukraine und in seinem Geburtsort Orša. 1958–1962 besuchte er Literatur- und Drehbuchkurse in Moskau. Seit 1962 lebt er in Minsk.

Seine ersten Gedichte erschienen 1955. 1961 veröffentlichte er seinen ersten Prosaband «Blakit i zolata dnja» (das Blau und Gold des Tages) mit Erzählungen und Novellen. Es folgten Romane und weitere Bände mit Erzählungen. Außerdem schrieb er Bühnenstücke und Filmdrehbücher.

In seiner Dichtung herrschen historische und balladesk-romantische Themen vor. Die historische Thematik, romantisierend und abenteuerbetont, überwiegt auch in seiner Prosa.

Krzysztof Rutkowski (Warszawa)

JEDYNY TEMAT: BIAŁORUŚ

Są pisarze, dla których rodzinna ziemia jest jedynym tematem twórczości. Wtedy pisanie staje się jakby innym sposobem patrzenia na ludzi, przedmioty i na siebie wreszcie, dookolnym spojrzeniem przez pryzmat wszechobecnej swojskości. W nikłym natomiast stopniu jest literaturą wydumaną przy biurku. W ten sposób pisze Uładzimir Karatkiewicz, białoruski poeta i prozaik, autor kilku powieści historycznych i wielu opowiadań, z których dziesięć, w wyborze i tłumaczeniu Jana Huszczy, ukazało się nakładem Wydawnictwa Łódzkiego. Tak więc *Błękit i złoto dnia*¹ jest hymnem powszednim na cześć Białorusi. Rzeczywisty bohater opowiadań Karatkiewicza to tysiącletni dąb w poleskiej puszczy — drzewo wieczności, Dniepr, Prypeć i step. Ludzie pojawiający się na kartach jego utworów znajdują oparcie i potwierdzenie własnego istnienia w tradycji, która w formie widocznej występuje obok nich i którą współtworzą swym własnym życiem. Człowiek i przyroda w twórczości białoruskiego pisarza stanowią jedność. Nie ma tu jednak mowy o jakimś determinizmie przyrodniczym, o naturalistycznej proveniencji. Tajemnica związku polega raczej na wysiłku świadomości, w której przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, dzięki ciągle obecnej swojskości, łączą się z sobą w każdej chwili i stanowią o postępowaniu bohaterów: *«On [...] tak żywo odczuwał związki ze wszystkimi, którzy byli, którzy będą na ziemi. To mu dawało poczucie czegoś doniosłego, znacznie ważniejszego niż on sam. Rodziło w jego duszy poczucie jakiejś wielkiej i smutnej zarazem dumy, dumne i gorzkie odczuwanie wspólnej wszystkim radości, ciche marzenie o jedności rodzaju ludzkiego. Poczucie, które tak sugestywnie wypowiedział Rublow w Świętej Trójcy»*, — mówi narrator *Czerwonej tarczy*.

Ci, którzy w ten sposób odczuwają związek czasów i związek ludzi, stają się w opowiadaniach Karatkiewicza prawdziwymi spadkobiercami i kontynuatorami Tradycji, rzeczywistymi bohaterami utworów na równi z drzewami, ziemią, wodą i słońcem. Po ich stronie jest prawda. Jeśli nawet mylą się czasami, przeżywają chwile wątplenia, to jednak wcześniej czy później przezwyciężają swą słabość, a pomoże im zdobyte wcześniej poczucie swojskości i zadowolenia. Ludzie występujący na kartkach tych opowiadań potrafią mieszkać na ziemi. Mieszkać, to znaczy nieustannie odnawiać związek ze wszystkim, co znajduje się wokół,

¹ Uładzimir Karatkiewicz. *Błękit i złoto dnia* / Wybrał i przełożył Jan Huszcza. Łódź 1976. Wydawnictwo Łódzkie, s. 240.

gdyż właśnie w tym związku kryje się tajemnica siły i skuteczności wszelkiego działania. Dla nich Prypeć, Dniepr, dąb tysiąclatek nie jest po prostu: «pomnikiem przyrody», ale swoistym pismem, które trzeba umieć czytać, jeśli myśli się o życiu prawdziwym. Czyta się rzekę, aby nie rozbić bajdaka o wystające kamienie, a także po to, aby zapamiętać dokładnie jej barwę, szum, zapach i odnaleźć pewne «X», które się w niej kryje. To «X» może na przykład przydać się później w naukowym laboratorium w trakcie badań nad właściwościami plazmy. Żłudzenie? Absurd? Tak może powiedzieć tylko ten, kto nie rozumie, na czym polega związek z ziemią, na której się mieszka.

Dla bohaterów opowiadań Karatkiewicza przyroda stanowi swoiste uniwersum, niewyczerpany zasób wiedzy i różnych umiejętności, wpływa na zachowania ludzi i rodzaj ich uczucia. Człowiek jest obcy, jeśli na skutek jakichś nieprzewidywanych wypadków straci umiejętność odnawiania rzeczywistego związku z ziemią. Obcym, jest także ten, kto zakłóca Harmonię tego związku. Ekipa filmowców, która przyjechała do białoruskiej wioski, naruszyłaby organiczną więź jej mieszkańców z ziemią, gdyby potraktowała osadę jako skansen lub jako atrakcję turystyczną. Jednak siła oddziaływania specyficznej atmosfery tej wsi, w której na każdym kroku odczuwa się jedność czasu teraźniejszego z przeszłym i przyszłym jest tak duża, że nawet to, co wydaje się całkowicie odmienne, traci w pewnej chwili piętno obcości i zostaje przyswojone jako element pełnowartościowy. Współczesność tradycji przejawia się w jej stałej obecności w każdej chwili dnia dzisiejszego. Dla bohaterów opowiadań Karatkiewicza właśnie dzień dzisiejszy, chwila wzbogacona świadomością przeszłego jest gwarantem autentycznej i pełnej egzystencji. Pamięć o minionym wzbogaca i uintensyfikuje życie. Miłość do kobiety jest jednocześnie miłością do stepów i jezior, dzięki ich niememu czuwaniu namiętność nabiera wyrazu i siły, zamienia się w rzeczywistą wartość. Szczęście człowieka musi w jakiś sposób wyrazić się w otaczającym go krajobrazie, zapachu trawy, szeleście liści lub barwie nieba. Miłość do jednej osoby jest jednocześnie miłością do wszystkich ludzi, którzy już byli, są i będą, oraz miłością do wszystkiego, co żyje: roślin, zwierząt, wody i ognia. Jeśli zaś wybucha uczucie sprzeczne z kodeksem wszechogarniającego porozumienia między człowiekiem i otaczającym go światem, to na pewno jest złe i niebezpieczne, wcześniej czy później musi się skończyć. Taki stosunek do innych można nazwać stanem wiecznego pogotowia. Dyżurnym lekarzem zaś — jest ziemia w dorzeczu Prypeci. Autor *Błękitu i złota dnia* pozostał właściwie romantykiem. Arką przymierza między dawnymi a nowymi laty jest dla niego w równym stopniu pieśń gminna, jak i wszystko to, co napotyka dookoła, począwszy od martwego jaru, w którym kiedyś znajdował się gród spalony przez Baty-Chana, a na najmniejszych stepowych kwiatkach skończywszy. Ponieważ jak powiedziałem na wstępie, Białoruś jest jedynym tematem jego twórczości.

Яков Хелемский (Москва)

ЗАПОМНИМ И ЭТО

Одно отличное стихотворение может порой сказать об авторе больше, чем пространный цикл, в котором истинной удаче нетрудно и затеряться.

Вот еще один из уроков Твардовского.

Лет тридцать пять назад, когда Владимир Короткевич только начинал, когда еще не настал черед его впечатляющей прозы, белорусский читатель знал первые публикации молодого поэта. Стихи, позволявшие многого ожидать от их автора.

Я перевел на русский несколько стихотворений Короткевича и предложил «Новому миру». В отделе поэзии подборку одобрили. Твардовский тоже отнесся к неизвестному доселе автору благожелательно. Он подписал стихи в набор. Особенно пришлось ему по душе миниатюра «Заяц варит пиво». Давайте вместе вспомним эти строки:

Туман с болот ползет лениво
Над нивой блеклой и пустой.
«Смотрите, заяц варит пиво», —
Так люди шутят меж собой.

А мне и впрямь, пожалуй, видно,
Как он хлопочет у огня,
Трегубый, серый, безобидный,
Над варевом из ячменя.

Береста искрами стреляет,
А он приладил котелок,
Присел и щепкою мешает,
Отведав, сплевывает вбок.

Уж он-то пиво сварит густо,
Его закуска — бурачок,
Травинка, заячья капуста,
Прогорклых веточек пучок.

Увидишь — спугивать не надо
Ушастого с его семьей.
Должна же быть у зайца радость
Перед суровою зимой.

Когда пришла верстка цикла, Твардовский сказал:

— А что, если мы оставим одного «Зайца»? Остальное тоже неплохо звучит, но эта шутка уж больно хороша.

Александр Трифонович еще раз прочитал подборку:

— На выставках примечательному холсту часто предоставляют отдельную стену. И правильно делают. Давайте поступим так же. Короткевич только выиграет от этого. Читатель тоже.

В номере осталось одно стихотворение. Само по себе превосходное, оно привлекло внимание еще и потому, что стояло особняком, было *выделено*.

Остальные стихи Короткевича без проволочек появились в «Знамени» и «Дружбе народов». Поныне горжусь, что русский читатель впервые узнал Короткевича в моем переложении.

(Кстати, когда я рассказал Владимиру, совсем еще молодому тогда, о решении Александра Трифоновича, он задумался и ответил:

— В журнале Твардовского лестно появиться и с одним стихотворением. Да еще при стремлении редактора обратить внимание читателя на тебя. — И добавил: — Мы вообще многовато печатаем. И переводить, наверное, тоже не все надо... Отбор — великое дело!

Вот уже и Короткевича нет... И теперь уясняешь со всей очевидностью — по части московских переводных изданий он изрядно отстал от многих своих собратьев. Не тратил на это душевные усилия. Не умел и не желал *пробивать* свои книги в столице, особенно те, что вызывали у издателей-перестраховщиков сомнения. Все отдавал главному — своей работе.

Осталось ощущение общей вины перед ним.

А ведь какой талант существовал среди нас!

Jozef Špaček (Bratislava)

**ULADZIMIR KARATKEVIČ:
CHOSENIA, MOJA LÁSKA;
VÝCHODOSLOVENSKÉ VYDAVATEĽSTVO 1978**

S bieloruskou prózou sme sa mali možnosť zoznámiť hlavne prostredníctvom diel takých autorov — najvýznamnejších predstaviteľov jednej zo sovietskych národných literatúr — ako su Ivan Melež a Vasil Bykav. Programové úsilie Východoslovenského vydavateľstva vydávať v edícii LIPA preklady kníh autorov u nás pomerne menej známych, či lepšie — prekladaných, je nanajvýš sympatické. Z vydarených titulov edície stačí spomenúť Stefanykov *Chýr*; Hucalov *Súmrak*, Šukšinovu *Červenú kalinu*, Platonovove *Svetlo*, Ševčukove *Žlté lístie v júli*. Jedným z posledných titulov je novela U. Karatkeviča *Chosenia, moja láska*.

U. Karatkevič si získal popularitu hlavne svojimi románmi, v ktorých dominuje jeho svojrázny «historiosofizmus» (po česky vyšlo najvýznamnejšie dielo tejto časti Karatkevičovej tvorby pod názvom *Evangelium podle Jidáše aneb Druhý příchod Páně*). Viac ako samotné dejiny ho zaujíma predovšetkým ich zmysel.

V novele *Chosenia, moja láska* sa prikláňa k najživšej súčasnosti. Osudovou láskou k sebe zahoria dvaja ľudia z dvoch výrazne odlišných, takmer až protikladných svetov. On (Seviaryn), je atómovým fyzikom, predčasne unaveným, «opotrebovaným» vedcom. Ona (Gražina), pracuje na odl'ahlom mieste severovýchodnej tajgy ako entomologička. Ich láska je preniknutá neobyčajnou silou vzájomnej náklonnosti, Gražina však ukončuje ich krásny vzťah, uvedomiac si, že sú obidvaja priveľmi rozdielnymi bytosťami, v ich spoločnom živote by sa museli vzdať mnohého a tak radšej volí život bez milovaného človeka ... Zdanlivý paradox, zaváňajúci čímisi banálnym, no v lúboštnom príbehu dvoch protagonistov nielo ničoho, čo zvädza k sentimentalizovaniu, či banalite. Stretávajú sa dve silné osobnosti, intenzitu ich l'úbosti zvyšuje divá príroda tajgy so striehnúcim leopardom, ktorú zaútočí a preveruje Seviarynovu odvahu. V ohnisku lásky sa vlastne stretávajú dva svety — svet vedy a techniky, atómovej fyziky a svet divej prírody, nepoznačenej vplyvom civilizácie. Karatkevič veľmi jemne naznačuje vplyv postupu civilizačných výdobytkov do súkromného života l'udí. Zobrazuje dvoch mladých l'udí, ktorí si prírodu vážia a vedia ju chrániť (cesta obidvoch milencov ku koreňu žeň-šeňa má tiež vlastne v rámci novely svoj symbolický význam).

Kompozícia novely je náročná — autor rozdel'uje prózu na také časti, ktoré sú poplatné rozsiahlejšej hudobnej skladbe — v názvoch kapitol sú spomínané piesne, žalmy, ódy, sonáty, balady, nokturná, elégie — novela vrcholí *Piesňou*

chosenie (Finále a coda). Seviaryn stráca Gražinu, no verí, že jeho Chosenia — strom, schopný žiť aj v tých najhorších podmienkach tajgy, sa predsa len ozve...

V próze cítiť vysokú zodpovednosť spisovateľ a za spoločenské problémy — načrtáva problematiku ozaj súčasnú, problematiku spôsobu života človeka, žijúceho v socialistickej spoločnosti, pracujúceho v neobyčajne náročných oblastiach ľudskej činnosti. Próza je zároveň oslavou tajgy, jej živočíšstva a rastlinstva a tiež v nej vzdáva hold moru, rybárom a námorníkom. Funkčne začleňuje romantické prvky do prózy o najživšej súčasnosti.

Náročnosť kompozície sťažovala prácu prekladateľ a, ktorý sa nel'ahkej úlohy zhostil vcelku dobre. Škoda však, že poetický, či poetizujúci text kazia prehrešky voči spisovnej slovenčine — Necítit' tieto ryby za naftou? (str. 18). Vedl'a nej dva náklad'áky. Ďalej šli drevené chaty. (str. 55). Pri zodpovednejšej autocenzúre bolo možné tieto zbytočné chyby odstrániť.

Dúfajme, že po Karatkevičovej novele *Chosenia, moja láska* sa dočkáme aj prekladov niektorého z románov tohto autora — napríklad z tých historiosofických. Sugescia a presvedčivosť jeho prozaickej výpovede si zaslúžia pozornosť našich prekladateľov a vydavateľstiev.

Тетяна Кобрицька (Міньск)

КРАЇНА ПІД БІЛИМИ КРИЛАМИ БУСЛА

Нині весна. Над усією моєю республікою, розгорнувши білі вітрила крил, ширяють туди й сюди бусли. Їх десятки, а може, й сотні тисяч — хто лічив? На стріхах селянських хат, на деревах, на колонах старих зруйнованих палаців, на слупах каплиць серед молодого зеленого жита.

Повсюди.

І тому мені здається, що в ці — та й не тільки в ці — дні землю мою, Білорусь, можна назвати «землею під білими крилами». І хай вас не дивує, мої юні друзі, незвичайна назва книжки, що потрапила до Ваших рук.

В певному розумінні і бусол є символом... Білорусі».

Так піднесено-поетично, образно починається книга Володимира Короткевича «Земля під білими крилами (Моя Білорусь)», що вийшла в 1972 році для українських школярів у київському видавництві «Веселка». Відомий білоруський поет і прозаїк, який також цікаво заявив про себе як драматург і кіносценарист, на цей раз виступив, як зазначено в книзі, «з розповіддю про Білорусь, про її минуле, науку і культуру, про білоруський народ, який в сім'ї народів нашої Вітчизни будує світле майбуття». На перший погляд, книга повинна була б стати нарисом історико-літературного характеру. Однак вже сама незвичайна назва книги, передмова до неї обіцяють слово не тільки вагоме, але й хвилююче, ліричне, глибоко поетичне. «...Я розповідатиму вам тільки про те, що сам бачив і чув. Це буде книжка очевидця. Доведеться мені розповідати й про історію... Але знайте, що в таких випадках я брав книжки людей, яким можна вірити, книжки таких же свідків, книжки сумлінні й жваво написані».

За написання книги Короткевич узявся охоче і з натхненням. Він ніби віддає борг, сплачує синівською любов'ю тому краєві, який став для нього другою батьківщиною. Бо саме на Україні у тяжкі післявоєнні роки відбувалося змушнення поета, формувалося його життєве і творче кредо. У зруйнованому, холодному й голодному післявоєнному Києві він жив декілька років, там скінчив історико-філологічний факультет Київського державного університету ім'я Т. Шевченка. Українські спогади Короткевича зустрічаємо на багатьох сторінках книги, вони до речі вплітаються в тканину авторського повіствування.

З перших сторінок книги вражає широта світобачення автора, енциклопедичність його знань. Тут і звертання до минулого, і погляд у перспективу

Він до мене іде і до друга,
мов стихійний вітер.
Треться боком, розчулити хоче
і друга й мене:
«Ви мене не зачепите?
Ви мене збережіть!
Пожалуйте мене!
Прошу вас...
Пожалуйте мене...»

Оригінальний авторський стиль не допускає ніяких шаблонів і трафаретів не тільки в сфері словесного втілення думки, але й в доборі фактів, життєвих прикладів тощо. Навіть притягаючи до розповіді український матеріал, Короткевич уміє сказати щось виключно цікаве. Так, безумовно, школярі, та й не тільки вони, довідаються, що автором славнозвісного пам'ятника Богдану Хмельницькому у Києві був білорус Михайло Микешин. Більше того, що за авторським проектом, лита модель якого зберігається у мінському музеї, передбачалось, щоб під копитами гетьманського коня були пан і єзуїт, а навколо п'єдесталу стояли постаті кобзаря, козака і білоруського селянина. Звичайно, царські урядовці не могли ухвалити проект у такому вигляді і визнали його «неекономним»...

250

«Крізь дим століть», «Білорусь на покуті в хаті своїй сіла», «Година великого лиха», «Будови, будови, будови...» Кожний з розділів має свої підрозділи. Зокрема, перший, у якому цікаво, часом просто захоплююче розповідається про білоруса, його характер і звички, побут, хату, одяг і їжу, природу і клімат білоруської землі, має такі підрозділи: «Від поліських мовів до освейських джерел», «Село, о рідне село моє», «Просимо до хати, гостоньки наші!», «Хліб і до хліба», «Житейська скриня», «А коло хати — садок», «За селом — нива колосиста», «За річкою, за бистрою озерце сяйнуло», «Зелений шум», «Люди землі білоруської».

Заглянемо, наприклад, до «Житейської скрині», до куфра. Автор розповідає про зовнішній вигляд скрині, а головне — про її зміст, цікаво спираючись при цьому на поему білоруської поетеси Лариси Геніюш «Куфар». Викаристано тут хід думки поетеси, принцип написання поеми: через куфар — людське життя. Ось, скажімо, погляд автора спинився на святочному одязі, весільному — і перед нашими очима проходять, ніби кінокадри, живі кольористичні малюнки білоруського весілля, починаючи з зальотів, саджання молодої на діжу, поділу коровай, селянського оркестру і весільних пісень, і кінчаючи обов'язковими переказами... Або останнє відділення куфра — прискринок. У ньому і тепер селянин з вродженим філософським спокоєм і витримкою зберігає усе необхідне для останнього свого життєвого шляху. Тут автор логічно переходить до плачів і голосінь, до оригінальної жіночої творчості, яка у кожному випадку залишається неповторною імпровізацією. Кінчається людське життя. Опускається віко куфра...

Таким чином, як бачимо, розмова у книзі ведеться ґрунтовно, переконливо, конкретно. Кожний з розділів чи підрозділів логічно вмотивований, завершений. І тут необхідно підкреслити ще одну дуже показову ознаку твору. Поруч з широтою охоплення життя — зразковий лаконізм вислову. Ця єдність протилежностей, поруч з розумним розміщенням матеріалу, робить книгу стрункою, цілісною, композиційно завершеною. Саме тому відносно невеликий розмір книги — уся вона складається з 180 сторінок — не стає для авторської розповіді своєрідним прокрустовим ложем.

Щоб доцільніше використати відведену поперову площу, Короткевич скорочує свою розмову там, де можна апелювати до знань учнів з суміжних наукових галузей, зокрема, історії рідного народу, суспільствознавства тощо. Або, говорячи, наприклад, про Максима Богдановича, автор «Землі під білими крилами» відсилає читачів до українського видання лірики класика білоруської літератури. І робить, безумовно, правильно. «Лірика» Богдановича, що вийшла в серії «Перлини світової лірики», отримала високу схвальну оцінку і в українській і в білоруській критиці як за високий рівень перекладів, так і за ґрунтовне осмислення творчої спадщини поета в літературознавчій розвідці — вступній статті Івана Денисюка. Чи, скажімо, таке: автор, ведучи розмову про сучасну поезію, настійливо пропонує учням ознайомитись з мо-

лодою білоруською поезією, яка вельми добре представлена на українській мові в антології «Калинові мости» (1969).

Відомо, як багато спільного в історичній долі слов'янських народів, особливо українців і білорусів. Тому, беручись за написання такої книги, треба бути добре обізнаним в історії і культурі як Білорусі, так і України. Автор органічно вплітає український матеріал у канву власне білоруського тексту. Для більшої переконливості він часто звертається до типологічних зіставлень і паралелей. Такий спосіб розповіді зустрічається, зокрема, у розділах, де йдеться про селянські повстання на чолі з Небабою, Гаркушею, Кривошапкою, Піддубським та ін. на Білорусі в середині XVII ст. і визвольну війну на Україні під керівництвом Богдана Хмельницького, про перші ластівки нової літератури — українську і білоруську «Енеїди». Цікаво подані спільні моменти з історії Білорусі і України тих часів, коли обидві входили до складу Великого Князівства Литовського. Тут, до речі, треба відзначити, що авторові вдалося подати виключно дохідливу і зрозумілу, стислу, але водночас і дуже яскраву характеристику особливостей білоруської мови, використавши найбільш показові приклади паралельно з української і білоруської мови. Загалом же хочеться підкреслити, що наукова об'єктивність і толерантність автора місцями просто-таки варті наслідування. Зокрема це стосується висвітлення деяких спірних питань давньої української і білоруської літератур. Не обминув Короткевич і зв'язків з Білорусією геніального українського поета Тараса Шевченка. Причём він справедливо зазначає, що Кобзар прийшов до білоруських літераторів в усій своїй величчї не при житті. Визвольні ідеї Шевченка стали особливо актуальними в Білорусі на початку XX століття. Саме тоді Янка Купала назвав Тараса Шевченка «батьком» нової білоруської літератури.

У розмові про сьогоднішню свою республіку Короткевич знову-таки спирається на міцний ґрунт добросусідських взаємин двох народів. Просякнутий почуттям сім'ї єдиної, він переконаний, що і в майбутньому народи-брати будуть спільними силами змагатися за те, «щоб знову не вирвався на волю доісторичний звір, озброєний брехнею і газами, віроломством і атомом, навістию до інакомислячих і вогнеметами».

Високим патріотизмом просякнуте кожне авторське слово в книзі «Земля під білими крилами», починаючи від її назви і кінчаючи останніми фразами. І в той же час, як ми вже мали можливість переконатися, це той патріотизм, для якого органічно чуже возвеличення свого в ім'я приниження чужого. З палкої любові до рідного краю, до його людей народилася ця книга, і написана вона на засадах глибинного інтернаціоналізму, в дусі ідей рівноправ'я, взаємодопомоги і братерства народів. Знаменита у цьому плані кінцівка книги — звертання до читачів: щаслива моя країна — будьте щасливі і ви!

Тепер — декілька слів побажань і зауважень. Хотілося б, щоб у книзі часом більш рельєфно виступало як спільне, так і відмінне в історичному і культурному розвитку братніх народів. Так, на нашу думку, безумовно зацікавила б українських школярів ширша, ніж це є у книзі, розмова про біло-

руських татар. Адже український народ внаслідок певних історичних обставин не знає прикладів такого дружнього співжиття з татарами, як це було в Білорусі. Так, акти Литовської метрики свідчать, що білоруські татари настільки зжилися з місцевим населенням, що навіть виступали проти своїх єдиновірців, у спільній боротьбі захищали край від зовнішніх ворогів. Книги ж білоруських татар «Кітаби» (священні книги, написані білоруською мовою, але арабським алфавитом), як зазначає чимало вчених, — це унікальний матеріал для виявлення перехресних і взаємодіючих культурних впливів Сходу і Заходу.

Жодним словом автор не обмовився про українсько-білоруські театральні зв'язки початку нашого століття. У той же час виключно часті гастролі на Білорусі українських мандрівних труп на чолі з корифеями українського театру і драматургії Кропивницьким, Старицьким, Тобілевичем та ін. прискорили розвиток національного білоруського театру. Більш того, першими постановками театру Ігната Буйницького та інших аматорських труп були українські п'єси Кропивницького. На кращих зразках української драматургії вигострювалася виконавська майстерність білоруських акторів. Українська драматургія стимулювала створення нової білоруської драматургії.

Знаходячись у полоні своїх захоплень, автор місцями не зовсім пропорційно розподіляє матеріал (не в основному, а в приватних випадках). Так, про Яна Барщевського написано стільки ж, скільки й про Францішка Богушевича. Часом у тексті пробивається властивий для поетичного мислення гіперболічний початок: «найкращі у світі» білоруська антонівка, білоруські ліси та ін. Або, розповідаючи, у якій великій пошані в білорусів бульба, автор мальовниче описує, як її, з підпеченими боками, господиня отак гостинно висипає посеред столу на... білосніжний обрус! Звичайно, фрази такі сприймаються з теплим гумором, шкоди від них немає, але можна було б їх уникнути.

У подальшій праці над наступним українським виданням книги (тридцятитисячний тираж її швидко зник з книжкових полиць магазинів) Короткевичу необхідно буде врахувати і деякі видавничі «издержки» виробництва. Це, перш за все, строкатість перекладу — тільки над прозаїчним текстом працювала група з чотирьох перекладачів (В. Іскра, Г. Ткаченко, К. Скрипченко, Н. Тищенко, численні уривки з віршів переклали в основному П. Засенко і С. Литвин). По-друге, в книзі відсутній єдиний наскрізний принцип передачі власне білоруських слів-реалій, які подаються то в українському, то в білоруському фонетичному звучанні без врахування етимології слова. Зокрема, «мачанка» передається як «мочанка», «поліўка» — як «палівка». Це явно затуманіє сенсовий бік слова, бо в українській мові є спільнокореневі їхні відповідники: мачати, поливка, підливка. Або назва міста Новогрудок пишеться то через «у», то через «а». Спільнокореневі слова Хатинь і Хатиничі в першому випадку в українському варіанті пишуться через «а», в другому, з невідомої причини, — через «о» і т. под. Зрозуміло, все ці зауваження — до перекладачів книги, а не до її автора...

До 50-річчя Радянського Союзу різні видавництва розпочали видання книжок буквально про всі республіки. В Білорусі і на Україні продовжується видання, коли можна так висловитись, взаємоознайомлюючої книжкової серії. Саме до неї належить і книга Володимира Короткевича про Білорусь. А коли вона і відрізняється чим-небудь, то це високою художністю, поетичнообразною мовою, особливою залюбленістю автора в предмет розмови. Усе в цій книзі завжди до речі і до місця, написана вона з тонким відчуттям художньої міри і смаку. Окремі сторінки «Землі під білими крилами» своєю філософською заглибленістю, дотепністю, силою емоційного впливу нагадують «Мій Дагестан» Расула Гамзатова. В усьому цьому відчувається великий творчий досвід Короткевича-есеїста, автора багатьох цікавих есе історико-філософського і літературного характеру.

Варто додати лише, що успіхом своєї книги Короткевич зобов'язаний так само і своїм «співавторам» — Валентину Ждановичу і Володимиру Колеснику. Більш як п'ятдесят високомистецьких фотознімків їхньої роботи доповнюють, уточнюють, поетично коментують розповідь письменника.

Laurence Camiglieri (Paris)

OULADZIMIR KARATKÉVITCH

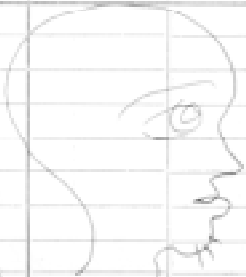
Ouladzimir KARATKÉVITCH est né le 26 novembre 1930.
Fait ses études à l'Université de Kiev et commence à publier en 1955.
Deux recueils de vers: *Le Coeur d'une mère* (1958), *Les Voiles du soir* (1960).
Recueils de prose: *Le Bleu et l'or de la journée* (1961), *L'OEil du typhon* (1974).
Romans: *On ne saurait oublier* (1962), *Les Épis sous ta faucille* (1972).
Nouvelles: *Le Roi des tziganes* (1969), *Une vieille légende* (1969), *La Chasse cruelle du roi Stakh* (1964), *Le Christ est descendu à Garodnia* (1966), *Tchasénia* (1970).
Pièces: *Le Moulin sur les tourbillons bleus* (1957), *Les Cloches de Vitebsk* (1977).
Écrivain que l'on pourrait dire romantique dans son écriture.
Ses thèmes favoris sont historiques ou aventuriers. *Les Épis sous ta faucille* retrace l'abolition du servage et la révolte de Kastouss Kalinovski.

Václav Židlický (Praha)

ULADZIMIR KARATKĚVIČ

KARATKĚVIČ, Uladzimir Sjamjonavič, 26.11.1930 Orša, běloruský spisovatel. Z rodiny úředníka. Vystudoval slavistiku na Kyjevské univ. a několik let působil jako učitel. 1960 absolvoval Gorkého lit. institut v Moskvě a 1962 tam. scenáristické kursy. — Autor převážně hist., přesněji «historiosofických» próz. Spíš než o vlastní dějiny se zajímá o jejich smysl. Proto se vyhýbá jednoduché beletrizaci historie, nepopisuje vrcholné události ani neportrétuje proslavené osobnosti. Čerpá naopak z materiálu zjevně okrajového, z legend, starých kronik a lid. bájí. Neznámí, zpravidla smyšlení hrdinové a zapadlé «periferní» příběhy jsou mu surovinou, z níž hňuje typologii a evokuje ducha bělorus. nár. dějin. Tak je zpracována dilogie *Kalasy pad sjarpom tvaim* (1968, *Klasy pod srpem tvým*), líčící na širokém a barvitém pozadí charakterové zrání mladého hrdiny v předvečer proticarského povstání 1863, i polodetektivní báchorka z dob úpadku bělorus. šlechty *Dzikaje paljavanně karalja Stacha* (1964, *Divoký lov krále S.*, č. s názv. *Královská pomsta* 1972) a rabelaisovsky sarkastická románová trk. *Chrystos pry-zjamliusja u Harodni* (1972, *Kristus přistál v Harodně*, č. s názv. *Evangelium podle Iidáše aneb druhý příchod Páně* 1977), zasazená do atmosféry reformace a zachycující pohnuté i karnevalově groteskní osudy tuláka, kterého jezuitské intriky donutí stát se «Kristem», dělat «zázraky» a nakonec přivést lid ke vzpouře proti církvi a světským feudálům. Úměrně s tím, jak K. odmítá pouze ilustrovat dějiny, o to víc se soustřeďuje na prokreslení postav. Snad právě pro tyto charakterotvorné vlastnosti svého talentu snadno přechází od historie k látkám ze současnosti, jíž je z větší části věnován r. *Nělha zabyc* (1962, *Nelze zapomenout*, č. s názv. *Leonidy se nevrátí* 1975) a většina próz z knihy *Čazěnija* (1970, *Chosenia*, ústřední n. sl. s názv. *Chosenia, láska moja* 1976; č. n. *Zlatý bůh*, čas. Světová lit. 1973) i ze sb. p. a n. *Voka tajfunu* (1974. *Okó tajfunu*). Jak hist, tak součas. náměty ladí jednoznačně romanticky, dáváje přednost v prvním případě klas. romantismu walterscottovskému, v druhém spíš «neoromantismu», s jeho značnou dávkou lyrismu a pohádkové poetičnosti. K. píše rovněž pozoruhodnou moderní asociativně metaforickou lyriku a úspěšně se uvedl i jako dramatik a filmový scenárista.

- D. d.: sb. b.: *Matčyna duša* (1958, *Matčino srdce*), *Vjačernija větrazi* (1960, *Večerní plachetnice*), *Maja Iliada* (1969, *Má Iliada*); sb. p. *Blakit i zolata dňa* (1961, *Modř a zlato dne*).

№ №№	Стаття в газеті, інші документи			Стаття об'єднаної газети (№ д-ла в № листі)	Примітки
називання №№	куди в кошу направлено	дата	№ иск. документа		
				 Арт-апартер - 2000, -	
				Арт-апартер - 1967 	

**ПЕРШАПУБЛІКАЦІЯ:
ВІТАННІ
З ЛІТВЫ,
УКРАЇНЫ
І ЧХІІ**

*На папярэдняй старонцы —
малюнак*

*Уладзіміра Караткевіча
з надпісамі:*

*«Аўтапартрэт — 1967»,
«Аўтапартрэт — 2000 г.»*

ХАТНІ АРХІЎ ПІСЬМЕННІКА

АД МІХАСЯ ЗАБЕЙДЫ-СУМІЦКАГА

14.7.1980

Дарагі сябра Валодзя!

Шчыра дзякую Вам усім за віншаванне з угодкамі (80!). Вельмі рад, што ўспамінаеце. І ў Празе Чэшскі музычны фонд вельмі высока ацаніў маю мастацкую дзейнасць. Пасылаю ўсім Вам сардэчныя прывітанні і ад праф. Жыдліцкага, які тут лячыўся, як і я лячуся цяпер. Стараюся падмацавацца, каб і далей быць карысным добрым людзям. Абдымаю і цалую ўсіх Вас.

Ваш Міхась Забэйда.

Тэкст — на паштоўцы з відамі курорта Подэбрады ў Чэхіі.

Вацлаў Жыдліцкі — чэшскі беларусіст, перакладчык на чэшскую мову трох кніг прозы У. Караткевіча.

АД ЛІДЗІІ ПАНАМАРЭНКА

Дорогой Володя!

Спасибо за чудесные виды Литвы и радость за Ваши творческие дела.

От всего, всего сердца желаю творениям Вашим счастливого пути и верю, что наконец будут они оценены по достоинству.

Убеждена, что сказки Ваши найдут путь к детским душам. Уже в Ваших ранних стихах (особенно юмористических, наподобие тех, где признак весны — медведь понес шубу в ломбард или почему у зайки губа раздвоена) немало строк было интересно не только взрослым, но и ребятишкам (я это знаю по кругу слушателей, когда читала в чьей-то семье Ваши стихи).

А вот относительно лечебных процедур... не знаю: радоваться или наоборот.

Если это не обострением вызвано, а просто возможностью улучшить состояние, тогда — слава Богу. Но, кажется, не удалось Вам осуществить намеченное плавание на траулере. Значит, ухудшилось здоровье?

Жаль, что погода вовсе не летняя.

У нас тоже лета не было, как и весны.

Подряд терпим вторую осень, а за ней последует скоро уже и законная пора года.

Лишь несколько дней, как обрушился зной и снова (из-за резкого перепада, перепада t°, да еще все время 90% влажности, создающей парилку) сердчишки пищат.

Весь июль болел воспалением легких в тяжелой форме мой Илья М. Высокая t°, колотье такое, что ни дохнуть, ни охнуть, и жуткий кашель, прямо-таки коклюш, да и только!

Теперь (с 1/VIII) отпуск у него, а врачи категорически запретили юг и вообще выезд из привычной “атмосферы”.

Так что Аю-Даг ушел от меня этим летом.

За любовь Вашу к моему родному гнездышку — Гурзуфу очень благодарна.

Безнадежный я, видно, консерватор... Каждый приезд свой (обегая милые сердцу улочки), с сожалением нахожу все новые и новые переделки. Микрорайоны с новыми домами — это прекрасно, но какую-то часть Гурзуфа с узенькими улочками, сжатыми скалами, мне кажется, следовало бы сохранить такими, какими видел их Пушкин.

Всегда возмущало меня отношение не только к дому Раевских, но и чеховскому домику среди скал... там часто мы видели Ольгу Леонардовну, а потом она продала этот дом какому-то денежному частному лицу. Что там сейчас — и не знаю, но мы (детвора) ненавидели нового хозяина знаменитого домика.

* * *

Удивительно быстро примчалось Ваше письмо в Киев. А вот киевские письма тащатся по трое суток ко мне!

Ну, Володя, желаю побольше солнышка в Вашей жизни.

Валя, конечно, в экспедициях?

Передавайте ей сердечный мой привет и обоим вам самые искренние пожелания всякого добра.

С любовью

Лидия Арсеньевна.

Ліст не датаваны. Напісаны ў адказ на ліст У. Караткевіча, які знаходзіўся тады ў санаторыі ў Друскінінкай (Літва). Паштовы штэмпель у Кіеве 6.8.1980, у Друскінінкай 9.8.1980. Л. Панамарэнка — выкладчыца Кіеўскага ўніверсітэта, чые лекцыі слухаў Уладзімір Караткевіч. Ёй жа прысвечаны яго верш. Ілья М. — асоба не ідэнтыфікаваная.

Вольга Леанардаўна Кніпер-Чэхава (1868–1959) — жонка А. П. Чэхава, руская актрыса.

АД ЗОСЬКІ ВЕРАС

БССР. Минск, Маркса, д. 36, кв. 24. Короткевичу В. С.

Глыбокапаважаны і дарагі Уладзімір Сямёнавіч!
Віншуем Вас з юбілеем. Жадаем моцнага здароўя, многа радасці, поспехаў, натхнення, творчага энтузіязму!
Шчырае прывітанне ад віленскіх чытачоў і сяброў!
З пашанаю

Зоська Верас, Лявон, Галіна, Славік.

Вільня, 26 лістапада 1980 г.

Віншавальная фотатэлеграма з Вільні ў сувязі з 50-годдзем з дня нараджэння. Падпісалі пісьменніца Зоська Верас, яе дачка Галіна Войцік, зяць Лявон Луцкевіч і ўнук.

*Публікацыя Анатоля Вераб'я
Каментарыі Генадзя Кісялёва*

КАРОТКІЯ ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ

Абала Мірдза (Рыга) —

доктар філалогіі, латышская перакладчыца (у тым ліку твораў У. Караткевіча).
Узначальвае латышскую асацыяцыю беларусістаў.

Амельчанка Мікалай (Кіеў) —

украінскі пісьменнік. Вучыўся разам з У. Караткевічам на Вышэйшых сцэнар-
ных курсах у Маскве. Успаміны друкуюцца паводле: Полымя. 1999. № 12.

Банцэвіч Павел (Гродна, Беларусь) —

літаратуразнавец. Працуе ў Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі
Купалы, выкладае ў школе. Артыкул друкуецца паводле: Роднае слова. 2000.
№ 3.

Барадулін Рыгор (Мінск) —

народны паэт Беларусі. Сябар У. Караткевіча.

Быкаў Васіль (Мінск) —

народны пісьменнік Беларусі. Сябар У. Караткевіча.

Века Алесь (Мінск) —

літаратуразнавец. Скончыў аспірантуру пры Беларускаім дзяржаўным універ-
сітэце. Артыкул друкуецца паводле: Роднае слова. 1995. № 10.

Верабей Анатоль (Мінск) —

кандыдат філалагічных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага універсітэта.
Аўтар манаграфіі пра У. Караткевіча.

Гайдук Мікалай (Беласток, Польшча) —

беларускі і польскі пісьменнік, педагог, фалькларыст (1938–1998). Рэцэнзія дру-
куецца паводле: Ніва (Беласток). 1979. 1 ліп.

Гімелевіч-Шварцман Зіна (Ватэрлоо, Канада) —

доктар філалогіі, прафесар Універсітэта ў Ватэрлоо. Сябра Міжнароднай аса-
цыяцыі беларусістаў. Артыкул друкуецца паводле: Запісы. New York, 1989.
Сш. 19.

Жыдліцкі Вацлаў (Прага) —

доктар габлітаваны, прафесар Карлава універсітэта. Узначальвае чэшскую су-
полку беларусістаў. Пераклаў на чэшскую мову тры кнігі У. Караткевіча, неад-
наразова сустракаўся з ім у Мінску і Празе. Артыкул друкуецца паводле: Slovnik
spisovatelů: Sovetsky Svaz. Praha, 1977. I (A–K).

Іванычук Раман (Львоў, Украіна) —

украінскі пісьменнік, лаўрэат Літаратурнай прэміі імя А. Галаўка, аўтар гістарычных раманаў, тыпалагічна падобных да твораў У. Караткевіча. Артыкул друкуецца паводле: Літ. і мастацтва. 1988. 21 кастр.

Ігнацьева Ірына (Мінск) —

аспірантка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (на момант канферэнцыі).

Ішчанка Галіна (Брэст, Беларусь) —

кандыдат філалагічных навук, выкладчык Брэсцкага дзяржаўнага педуніверсітэта імя А. С. Пушкіна. Артыкул друкуецца паводле: Народ. асвета. 1999. № 10.

Кабржыцкая Таццяна (Мінск) —

кандыдат філалагічных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Узначальвае беларускую суполку ўкраіністаў. Перакладае з украінскай мовы. Артыкул друкуецца паводле: Жовтень (Львів). 1974. № 2.

Каміслеры Лоўрэнс (Парыж) —

адна з перакладчыц анталогіі беларускага апавядання, адкуль узяты водгук: *Antologie de nouvelles biélorusses: Dix-neuf auteurs*. Quebec, 1983.

Карнава Галіна (Рагачоў, Беларусь) —

краязнавец, дырэктар Рагачоўскага краязнаўчага музея.

Крыжанавы-Брындава Гелена (Браціслава) —

славацкая дзіцячая пісьменніца (1922–?). Перакладчыца твораў У. Караткевіча. Успаміны друкуюцца паводле: Літ. і мастацтва. 1987. 25 верас.

Локун Валянціна (Пінск, Беларусь) —

кандыдат філалагічных навук. Працавала ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі. Артыкул друкуецца паводле: Польша. 1993. № 6.

Лявонава Ева (Мінск) —

кандыдат філалагічных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Артыкул друкуецца паводле: Нёман. 2000. № 3.

Мак-Мілін Арнольд Барат (Лондан) —

прафесар Лонданскага ўніверсітэта. Аўтар дзвюх кніг па гісторыі беларускай літаратуры на англійскай мове. Артыкул друкуецца паводле: Тэрмапілы (Беласток). 1999. № 2.

Мальдзіс Адам (Мінск) —

доктар філалагічных навук, прафесар. Прэзідэнт Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Аўтар кнігі «Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча».

Міхалевіч Тамара (Орша, Беларусь) —

настаўніца сярэдняй школы № 3.

Няўважны Фларыян (Варшава) —

доктар габілітаваны, прафесар Варшаўскага ўніверсітэта. Аўтар прац па ўсходнеславянскай філалогіі. Сябар У. Караткевіча па Кіеўскаму ўніверсітэту. Інтэрв'ю друкуецца паводле: Нёман. 1996. № 10.

Нойрайтэр Фердынанд (Зальцбург, Аўстрыя) —

аўстрыйскі беларусіст, перакладчык. Склаў і пераклаў на нямецкую мову анталогію беларускай паэзіі. Артыкул друкуецца паводле анталогіі: Neureiter F. Weissrussische Antologie: Ein Lesebuch zur weißrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen). München, 1983.

Нядзеля Здзіслаў (Кракаў, Польшча) —

доктар габілітаваны, прафесар Ягелонскага ўніверсітэта (1931–1996). Урадзец Беларусі. Аўтар прац пра чэшскую і славацкую літаратуры. Сустракаўся з У. Караткевічам у Кракаве і Мінску.

Рагойша Вячаслаў (Мінск) —

доктар філалагічных навук, прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У. Караткевіч часта бываў на яго радзіме — у Ракаве Мінскай вобласці.

Рудзевіч Ірэна (Ольштын, Польшча) —

доктар філалогіі, дацэнт Вармінска-Мазавецкага ўніверсітэта ў Ольштыне.

Русецкі Аркадзь (Віцебск, Беларусь) —

доктар філалагічных навук, прафесар. Аўтар манаграфіі пра У. Караткевіча. На момант канферэнцыі — намеснік старшыні Віцебскага гарвыканкама.

Руткоўскі Кшыштаф (Варшава) —

польскі крытык і літаратуразнавец. Рэцэнзія друкуецца паводле: Literatura. 1976. 24 czerw.

Сімановіч Давід (Віцебск, Беларусь) —

пісьменнік, літаратуразнавец.

Сняжко Муза (Кіеў) —

галоўны бібліятэкар Нацыянальнай парламенцкай бібліятэкі Украіны. Аднакурсніца У. Караткевіча па Кіеўскаму ўніверсітэту. Інтэрв'ю друкуецца паводле: Нёман. 1996. № 10.

Сцяпанавіч Алена (Орша, Беларусь) —

выкладчыца Аршанскага камерцыйнага інстытута кіравання.

Сцяпанавіч Віктар (Орша, Беларусь) —

краязнавец, музейзнавец. Аўтар прац па гісторыі Аршаншчыны.

Уладзіміраў Сімяон (Сафія) —

балгарскі крытык, літаратуразнавец. Перакладчык твораў У. Караткевіча. Тэкст друкуецца паводле: Літ. і мастацтва. 1983. 29 крас.

Улашчык Мікалай (Масква) —

доктар гістарычных навук, пісьменнік, краязнавец (1906–1986). Урадзец Беларусі. Водзў на раман У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» у перакладзе на рускую мову В. Шчадрыной для маскоўскага выдавецтва «Советский писатель», дзе раман і быў апублікаваны ў 1974 г. Копія водзыва захавалася ў асабістым архіве гісторыка. Рэцэнзія друкуецца паводле: Русь – Литва – Беларусь: Проблемы национального самосознания в историографии и культурологии. По материалам Международной научной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения Н. Н. Улашника. М., 1997.

Хелемскі Якаў (Масква) —

рускі пісьменнік, перакладчык. Заслужаны дзеяч культуры Беларусі. Успаміны друкуюцца паводле: Хелемский Я. Чистота звучания. Минск, 1988.

Чэмер Андрэй (сапр. Анішчык Аляксей, Вільнюс) —

беларускі пісьменнік і грамадскі дзеяч. Успаміны друкуюцца паводле: Сумежжа (Паставы). 1994. 1–15 сак.

Шпачэк Йозеф (Браціслава) —

славацкі літаратуразнавец. Рэцэнзія друкуецца паводле: Romboid. 1979. № 6.

Шчадрына Валянціна (Масква) —

перакладчыца. Заслужаны дзеяч культуры Беларусі. Пераклала на рускую мову шэраг твораў У. Караткевіча.

Шынкарэнка Вольга (Гомель, Беларусь) —

кандыдат філалагічных навук, дацэнт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны. Аўтар прац пра творчасць У. Караткевіча.

Яршоў Ігар (Орша, Беларусь) —

выкладчык Аршанскага педагагічнага каледжа.

МАТЭРЫЯЛЫ МІЖНАРОДНАЙ НАВУКОВАЙ КАНФЕРЭНЦЫІ «УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ У БРАТНІХ КУЛЬТУРАХ»

Орша, 24–25 лістапада 1995 г.

<i>Рыгор Барадулін (Мінск)</i>	
І коскі з месца не зрушу!...	7
<i>Васіль Быкаў (Мінск)</i>	
Уладзімір Караткевіч	30
<i>Давід Сімановіч (Віцебск, Беларусь)</i>	
Адзін з лепшых успамінаў	32
<i>Адам Мальдзіс (Мінск)</i>	
Уладзімір Караткевіч — пісьменнік беларускі і еўрапейскі	35
<i>Аркадзь Русецкі (Віцебск, Беларусь)</i>	
Уладзімір Караткевіч і сучасная беларуская мастацкая культура	40
<i>Анатоль Верабей (Мінск)</i>	
Герой прозы Уладзіміра Караткевіча	44
<i>Вольга Шынкарэнка (Гомель, Беларусь)</i>	
Нацыянальнае і агульначалавечае ў паэтычнай сістэме Уладзіміра Караткевіча	53
<i>Алена Сцяпанавя (Орша, Беларусь)</i>	
Рысы еўрапейскага постмадэрнізму ў творах Уладзіміра Караткевіча: (На матэрыяле рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні»)	58
<i>Валянціна Шчадрына (Масква)</i>	
Як у Маскве выйшлі «Каласы пад сярпом тваім»	63
<i>Флоріан Неуважны (Варшава), Муза Снежко (Кіев)</i>	
«Благословенна юность моя...»	67
<i>Zdzisław Niedziela (Kraków, Polska)</i>	
Podróże sentymentalne do Mińska	83
<i>Здзіслаў Нядзеля (Кракаў, Польшча)</i>	
Сентыментальныя падарожжы ў Мінск	86

<i>Irena Rudziewicz (Olsztyn, Polska)</i>	
Uładzimir Karatkiewicz w Polsce	90
<i>Ірэна Рудзевіч (Ольштын, Польшча)</i>	
Уладзімір Караткевіч у Польшчы	95
<i>Вячаслаў Рагойша (Мінск)</i>	
Уладзімір Караткевіч і Раман Іванычук: (Паводле ліставання)	100
<i>Мірдаза Абола (Рига)</i>	
Неугасимый свет доброй, благородной души	105
<i>Тамара Міхалевіч (Орша, Беларусь)</i>	
Уладзімір Караткевіч ва ўспамінах сваякоў	109
<i>Ірына Ігнацьева (Мінск)</i>	
Развітанне без самоты: (Мой зямляк Уладзімір Караткевіч)	114
<i>Ігар Ярышоў (Орша, Беларусь)</i>	
Уладзімір Караткевіч як настаўнік	116
<i>Віктар Сцяпанавіч (Орша, Беларусь)</i>	
Людзі і падзеі Аршаншчыны ў творчасці Уладзіміра Караткевіча	121
<i>Анатоль Верабей (Мінск), Галіна Карнава (Рагачоў, Беларусь)</i>	
Рагачоўшчына ў творчасці Уладзіміра Караткевіча	126

БЕЛАРУСКАЕ І АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧАЕ Ў СПАДЧЫНЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

<i>Валянціна Локун (Пінск, Беларусь)</i>	
У пошуку маральнага ідэалу: Проза Уладзіміра Караткевіча	133
<i>Павел Банцэвіч (Гродна, Беларусь)</i>	
Асветніцкая ідэя ў рамане Уладзіміра Караткевіча	
«Каласы пад сярпом тваім»	153
<i>Алесь Века (Мінск)</i>	
«На Беларусі Бог жыве...»:	
Біблейскія сюжэты і матывы ў паэзіі Уладзіміра Караткевіча	156
<i>Ева Леонава (Мінск)</i>	
«С тобой, как с деревом побег, срослась...»:	
Образ Марии Магдалины в романе В. Короткевича	
«Христос прызямліўся ў Гародні» и мировой литературный опыт	168
<i>Галіна Ішчанка (Брэст, Беларусь)</i>	
З пазіцыяў агульначалавечых каштоўнасцей:	
Фактары аптымальнага станаўлення духоўна багатай асобы ў рамане	
У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім»	184

<i>Сімяон Уладзіміраў (Сафія)</i>	
Шукальнік вечнага	193
<i>Николай Улацки (Москва)</i>	
Отзыв на рукопись романа В. Короткевича «Колосья под серпом твоим»	197
<i>Мікалай Амельчанка (Кіеў)</i>	
Кароль духоўнасці	202
<i>Арнольд Мак-Мілін (Лондан)</i>	
«Быў. Ёсць. Буду...»:	
Гісторыя і культура як тэмы паэзіі Уладзіміра Караткевіча	208
<i>Гелена Крыжанава-Брындава (Браціслава)</i>	
Наш дарагі сябра	219
<i>Мікалай Гайдук (Беласток, Польшча)</i>	
Гістарычныя візіі Уладзіміра Караткевіча	222
<i>Андрэй Чэмер (Вільнюс)</i>	
Мае сустрэчы з Караткевічам	224
<i>Раман Іванычук (Львоў, Украіна)</i>	
Мой рэквіем	227

РАЗНАМОЎНЫ ВЯНОК КЛАСІКУ

<i>Zina Gimpelevich-Schwartzman (Waterloo, Canada)</i>	
Uladzimir Karatkevič and his Influence on the Contemporary Byelorussian Renaissance	233
<i>Ferdinand Neureiter (Salzburg, Österreich)</i>	
Uladzimir Karatkevič	242
<i>Krzysztof Rutkowski (Warszawa)</i>	
Jedyny temat: Białoruś	243
<i>Яков Хелемский (Москва)</i>	
Запомним и это	245
<i>Jozef Spaček (Bratislava)</i>	
Uladzimir Karatkevič: Chosenia, moja láska; Východoslovenské vydavateľ'stvo 1978	247
<i>Тетяна Кобржицька (Міньск)</i>	
Країна під білими крилами бусла	249
<i>Laurence Camiglieri (Paris)</i>	
Ouladzimir Karatkévitch	255
<i>Václav Židlický (Praha)</i>	
Uladzimir Karatkévíč	256

**ПЕРШАПУБЛІКАЦЫЯ:
ВІТАННІ З ЛІТВЫ, УКРАЇНЫ І ЧЭХІІ**

Хатні архіў пісьменніка

<i>Ад Міхася Забейды-Суміцкага</i>	259
<i>Ад Лідзій Панамарэнка</i>	259
<i>Ад Зоські Верас</i>	261
КАРОТКІЯ ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ	262

У 47 **Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце:** Навук.збор. / Рэдкал.: А. Мальдзіс (гал. рэд.) і інш. — Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 2000. — 272 с. — (Беларусіка = Albaruthenica; Кн. 16)

ISBN 985-6318-94-7

Зборнік прысвечаны 70-годдзю з дня нараджэння выдатнага беларускага пісьменніка. У чарговую кнігу серыі «Беларусіка» ўвайшлі матэрыялы Міжнароднай канферэнцыі, праведзенай у Оршы, на радзіме Уладзіміра Караткевіча, а таксама артыкулы вучоных і пісьменнікаў, якія паказваюць ролю яго творчасці ў славянскім і еўрапейскім літаратурным працэсе. Частка публікацый падаецца на мове арыгінала. Кніга ўпрыгожана малюнкамі пісьменніка.

Выданне адрасуецца навукоўцам, настаўнікам, усім тым, хто захапляецца творчасцю Уладзіміра Караткевіча.

УДК 882.6.09+929 Караткевіч (043.2)

ББК 83.3 (4 Беи)

На вокладцы: Уладзімір Караткевіч выконвае ролю прапаведніка ў фільме па ўласнаму сцэнарыю «Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка».

Навуковае выданне

**БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA**

Кніга 16

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ І ЯГО ТВОРЧАСЦЬ Ў ЕЎРАПЕЙСКІМ КУЛЬТУРНЫМ КАНТЭКСТЕ

Навуковы зборнік

На англійскай, беларускай, нямецкай, польскай, рускай,
славацкай, украінскай, французскай, чэшскай мовах.

Набор і вёрстка выкананы на камп’ютэрах Цэнтра імя Ф. Скарыны

Набор і вёрстка *Я. Мальдзіс*. Карэктар *Т. Пятровіч*.

Здадзена ў набор 3.07.2000. Падпісана ў друк 2.10.2000.

Фармат 60х90 ¹/₁₆. Папера афсетная. Гарнітура Таймс.

Афсетны друк. Ум. друк. арк. 17. Ул.-выд. арк. 17,4.

Тыраж 300 экз. Заказ 181.

МГА “Беларускі кнігазбор”.

Ліцэнзія ЛВ № 105 ад 31.12.1997 г.

220034, Мінск, вул. Фрунзе, 5.

Надрукавана з дыяпазітываў рэдакцыі ТАА “Юніпол”.

Ліцэнзія ЛПІ № 210 ад 5.01.1998 г.

220039, Мінск, Караткевіча, 7а.

РАДЫЁ СВАБОДА
BELARUS SERVICE RFE/RL

БЕЛАРУСКІЯ ПЕРАДАЧЫ РАДЫЁ СВАБОДА ВЫХОДЗЯЦЬ У ЭФІР ТРОЙЧЫ НА ДЗЕНЬ:

(Новыя хвалі ад 15 сьнежня 1999 г.)

- **ПЕРШАЯ ВЕЧАРОВАЯ ПЕРАДАЧА**

18.00-19.30 паводле менскага часу (16.00-17.30 UTC)

6000 кгц (49 м) • 7155, 7195 кгц (41 м) • 9615 кгц (31 м)

- **ДРУГАЯ (АБНОЎЛЕНАЯ) ВЕЧАРОВАЯ ПЕРАДАЧА**

22.00-23.30 паводле менскага часу (20.00-21.30 UTC)

6010, 6170 кгц (49 м) • 7155 кгц (41 м) • 9845 кгц (31 м)

- **РАНІШНЯЯ ПЕРАДАЧА**

(ПАЎТОР ПЕРШАЙ ГАДЗІНЫ ДРУГОЙ ВЕЧАРОВАЙ ПЕРАДАЧЫ)

6.00-7.00 паводле менскага часу (4.00-5.00 UTC)

5995 кгц (49 м) • 7275, 7295 кгц (41 м) • 9750 кгц (31 м)

220005

Менск-5

п/с 111

**Vinohradská 1,
Praha 110 00 CZ**

Праграму можна слухаць,

чытаць,

а таксама пісаць

у рэдакцыю

праз **Internet**

WWW.SVABODA.ORG

НАСТРОЙЦЕСЯ НА «СВАБОДУ»!

ДЗЕЛЯ БУДУЧЫНІ!

Зварот да беларусаў, якія пражываюць за межамі
нашай краіны, да ўсіх людзей добрай волі

Пагаршэнне экалагічных абставін, выкліканае вынікамі аварыі на Чарнобыльскай АЭС, прывяло да пагаршэння стану здароўя насельніцтва Беларусі. Асабліваю трывогу выклікае рост захворванняў сярод дзяцей, ускладненне дэмаграфічнай сітуацыі ў краіне.

Беларуская міжгалоўная асацыяцыя дзелавага супрацоўніцтва «**БЕЛЭКС**» ва ўсе гады існавання адным з прыярытэтных напрамкаў сваёй дзейнасці лічыла дабрачыннасць на карысць дзяцей Беларусі, прапаганду і падтрымку беларускай культуры і мастацтва.

Прымаючы пад увагу актуальнасць для краіны праблемы здароўя дзяцей, асацыяцыя, адзначаючы дзесяцігоддзе свайго ўтварэння, выступіла з ініцыятывай **правесці дабрачынную акцыю «Дзеля будучыні!» на карысць дзяцей Беларусі**. Мэта акцыі — аказанне дапамогі ў набыцці сучаснага медыцынскага абсталявання для дзіцячых лячэбна-аздараўленчых устаноў краіны і, перш за ўсё, для радзільных аддзяленняў раённых бальніц.

Акцыя была ўхвалена на ўрадавым узроўні.

Арганізацыйны камітэт звяртаецца да беларусаў, якія пражываюць за межамі нашай краіны, да ўсіх, каму неабыхавая будучыня нашага народа, з просьбай аказаць, па сваіх магчымасцях, фінансавую ці матэрыяльную дапамогу дабрачыннай акцыі «Дзеля будучыні!» на карысць дзяцей Беларусі. Бо няма сёння больш важнай і гуманнай справы для кожнага беларуса, дзе б ён ні пражываў, чым клопаты пра будучыню сваёй нацыі.

Па ўсіх пытаннях, якія Вас зацікавяць у сувязі з правядзеннем дабрачыннай акцыі «Дзеля будучыні!», інфармацыю можна атрымаць па тэл. (017) 224-23-95, (017) 224-14-84, факс (017) 224-99-59

*Арганізацыйны камітэт па правядзенню дабрачыннай акцыі
«Дзеля будучыні!»*

